

**GIÁO TRÌNH LỚP MAJJHIMANIKĀYA
(TRUNG BỘ)**

**MAJJHIMANIKĀYA
MŪLAPAṆṆĀSA-ṬĪKĀ
(Tập 1b)**

Hướng dẫn: Sư Thiện Hảo (Vāyāma)

Mātikā

2. <i>Sīhanādavaggo</i>	1
1. Cūḷasīhanādasuttavaṇṇanā	1
2. Mahāsīhanādasuttavaṇṇanā	8
Vesālīnagaravaṇṇanā	8
Uttarimanussadhammādivaṇṇanā	9
Dasabalañṇavaṇṇanā	10
Catuvesārājañṇavaṇṇanā.....	14
Aṭṭhapharisavaṇṇanā.....	15
Catuyonivaṇṇanā	16
Pañcagativaṇṇanā.....	16
Ñāṇapavattākāraṇṇanā	17
Dukkarakārikādisuddhivaṇṇanā.....	18
Āhārasuddhivaṇṇanā.....	19
Saṃsārasuddhiādivaṇṇanā	20
3. Mahādukkhakkhandhasuttavaṇṇanā	21
4. Cūḷadukkhakkhandhasuttavaṇṇanā.....	24
5. Anumānasuttavaṇṇanā	26
6. Cetokhilasuttavaṇṇanā	27
7. Vanapatthapariyāyasuttavaṇṇanā.....	30
8. Madhupiṇḍikasuttavaṇṇanā	31
9. Dvedhāvītakkasuttavaṇṇanā	35
10. Vitakkasaṅghānasuttavaṇṇanā	38
3. <i>Opammavaggo</i>	41
1. Kakacūpamasuttavaṇṇanā.....	41
2. Alagaddūpamasuttavaṇṇanā	43
3. Vammikasuttavaṇṇanā.....	53
4. Rathavinītasuttavaṇṇanā	57
Garudhammabhāvavaṇṇanā.....	57
Appicchātādivaṇṇanā.....	58
Dvādasavidhasantosavaṇṇanā.....	59
Tividhapavivekavaṇṇanā	59
Pañcavidhasaṃsaggavaṇṇanā	59
Gāhagāhakādivaṇṇanā	59
Pañcalābhavaṇṇanā	60
Cārikādivaṇṇanā	61
Sattavisuddhipañhavaṇṇanā.....	62
Sattarathavinītavaṇṇanā	63
5. Nivāpasuttavaṇṇanā	64
6. Pāsārāsīsuttavaṇṇanā	65
7. Cūḷahatthipadopamasuttavaṇṇanā	75
8. Mahāhatthipadopamasuttavaṇṇanā.....	85
9. Mahāsāropamasuttavaṇṇanā	92
10. Cūḷasāropamasuttavaṇṇanā.....	93

4. <i>Mahāyamakavaggo</i>	94
1. Cūḷagosiṅgasuttavaṇṇanā.....	94
2. Mahāgosīṅgasuttavaṇṇanā.....	97
3. Mahāgopālakasuttavaṇṇanā.....	100
4. Cūḷagopālakasuttavaṇṇanā.....	104
5. Cūḷasaccakasuttavaṇṇanā.....	105
6. Mahāsaccakasuttavaṇṇanā.....	109
7. Cūḷataṇhāsaṅkhasuttavaṇṇanā.....	113
8. Mahātaṇhāsaṅkhasuttavaṇṇanā.....	116
9. Mahāassapurasuttavaṇṇanā.....	120
10. Cūḷaassapurasuttavaṇṇanā.....	125
5. <i>Cūḷayamakavaggo</i>	126
1. Sāleyyakasuttavaṇṇanā.....	126
2. Verañjakasuttavaṇṇanā.....	131
3. Mahāvedallasuttavaṇṇanā.....	132
4. Cūḷavedallasuttavaṇṇanā.....	144
5. Cūḷadhammasamādānasuttavaṇṇanā.....	151
6. Mahādhammasamādānasuttavaṇṇanā.....	153
7. Vīmaṃsakasuttavaṇṇanā.....	155
8. Kosambiyasuttavaṇṇanā.....	158
9. Brahmanimantanikasuttavaṇṇanā.....	162
10. Māratajjanīyasuttavaṇṇanā.....	166

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Majjhimanikāye
Mūlapaṇṇāsa-ṭīkā
(Dutiyo bhāgo)

2. Sīhanādavaggo

1. Cūlasīhanādasuttavaṇṇanā

139. Suttadesanāvattu saṅkhātassa atthassa uppatti aṭṭhuppatti, sā tassa atthīti **aṭṭhuppattikoti** vuttovāyamatto. **Lābhasakkārapaccayāti** lābhasakkāranimittam, bhagavato saṅghassa ca uppannalābhasakkārahetu, attano vā lābhasakkārappādanahetu. **Titthiyaparidevīti** titthiyānam “kiṃ bho samaṇoyeva gotamo samaṇo”tiādīnā vippalapanimittam. “**Mahālābhasakkāro uppajjī**”ti vatvā samantapāsādikattam tassa uppattikāraṇam dassento “**catuppamāṇiko hī**”tiādīmāha. Cattāri pamāṇāni catuppamāṇāni, catuppamāṇāni etassa atthīti **catuppamāṇiko**. Lokoyeva saṅgamma samāgamma vasaṇṭṭhena **lokasannivāso**, sattakāyoti attho. Pamināti uḷārātādivisesam etenāti pamāṇam (a. ni. ṭī. 2.4.65) rūpam rūpakāyo pamāṇam etassāti **rūpappamāṇo**. Tato eva rūpe pasannoti **rūpappasanno**. Sesapadesupi eseva nayo. **Ghosoti** pavattathutighoso (a. ni. ṭī. 2.4.65). **Lūkhanti** paccayalūkhatā. **Dhammoti** sīlādayo guṇadhammā adhippetā.

Tesaṃ puggalānam. **Ārohani** uccatam. Sā ca kho tasmim tasmim kāle pamāṇayuttā datṭhabbā. **Pariṇāhanti** nātikisanātiṭhulātāvāsena mitapariṇāham. **Sanṭhānanti** tesaṃ tesaṃ aṅgapaccaṅgānam susaṅghitattam. **Pāripūrinti** sabbesaṃ sarīrāvayavānam paripuṇṇatam avekallatam. **Tattha pamāṇam gahetvāti** tasmim rūpe rūpasampattiyam pamāṇabhāvam upādāya. **Pasādam janetīti** adhimokkham uppādeti.

Paravaṇṇanāyāti “amuko ediso ca ediso cā”ti yasaguṇavacanena. **Parathomānāyāti** sammukhāva parassa silāghuppādanena abhittavanena. **Parapasamsanāyāti** parammukhā parassa guṇasaṃkittanena. **Paravaṇṇahārikāyāti** paramparavaṇṇahārikāya paramparāya parassa kittisaddūpasamhārena. **Tatthāti** tasmim thutighose.

Cīvaralūkhanti thūlajīṇṇabahutunnakatādim cīvarassa lūkhabhāvam. **Pattalūkhanti** anekaganthikāhatādim pattassa lūkhabhāvam. **Vividham vā dukkarakārikanti** dhutaṅgasevanādivāsena pavattam nānāvidham dukkaracariyam.

Sīlam vā passivāti sīlapāripūrivāsena visuddham kāyavacīsucaritam ñānacakkhunā passivā. **Jhānādiadhigamasiddham samādhiṃ vā**. Vipassanābhiññāsāṅkhātam **paññaṃ vā**.

Bhagavato sarīram disvāti sambandho. **Rūpappamāṇopi sammāsambuddheya** **pasīdati** aparimitakālasamupacitapuññānubhāvanipphannāya sabbaso anavajjāya sabbākāraparipuṇṇāvayavāya rūpakāyasampattiyā samantapāsādikattā, yassā rucirabhāvo visuddhe vigatavalāhake deve puṇṇamāsiyam paripuṇṇakalābhāgamaṇḍalam candamaṇḍalam abhibhavitvā atirocati, pabhassarabhāvo saradasamayam saṃvaddhitadiguṇatejakiraṇajālasamujjalam sūriyamaṇḍalam abhibhavati, sommakiraṇarasasamujjalabhāvehi tadubhayehi abhibhuyya vattamānam ekasmim khāṇe dasasahasilokadhātum vijjotanasamattam mahābrahmuno pabhāsamudayam abhivihacca bhāsate tapate virocati ca.

Satipi aṅgapariccāgādīnam dānapāramibhāve pariccāgavisesabhāvadassanattañceva sudukkarabhāvadassanattañca **aṅgapariccāgādiggahaṇam**, tatthāpi ca aṅgapariccāgato

visum **nayanapariccāgaggahaṇaṃ**, pariccāgabhāvasāmaññepi rajjapariccāgato **puttadarapariccāgaggahaṇaṇca** kataṃ. **Ādinā nayanāti ādi**-saddena pubbayogapubbacariyādihetusampattiyā, “itipi so bhagavā”tiādinā (dī. ni. 1.157, 255) vuttāya phalasampattiyā, “so dhammaṃ deseti”tiādinā (dī. ni. 1.255) vuttāya sattupakārikiriyaṃ ca saṅgaho dattḥabbo. **Sammāsambuddheva pasīdati** yathāvuttaguṇaṇaṃ anaññasādhāraṇabhāvato acchariyabbhutaḥbhāvato ca. Sesesupi eseva nayo.

“**Cīvaralūkhaṃ disvā**”ti vatvā taṃ dassetuṃ “**sace bhagavā**”tiādi vuttaṃ. **Sānapamsukūlacīvarenāti** matakalevaram paliveṭhetvā chaḍḍitena tumbamate kimī papphoṭetvā gahitena sānapamsukūlacīvarena. **Bhāriyanti** garukaṃ, dukkaranti attho. Vadhuyuvatimajjhimitthivasena, bālayobbanapurāṇavasena vā **tividhanātakatā**. **Hareṇuyūsaṃ** maṇḍalalālāyaso. “Yāpessati nāmā”ti nāma-saddaṃ ānetvā sambandho. Nāma-saddayogena hi anāgatakālassa viya payogo, yāpeti icceva attho. **Appānakanti** nirassāsaṃ nirodhitassāpassāsaṃ.

Samādhiguṇanti sādharmaṇato vuttamatthaṃ vivarati jhānādiggahaṇena. Mānadabbanimadanena nibbisevanabhāvāpādanampi damanamevāti vuttaṃ “**pāthikaputtadamanādīnī**”ti. **Ādi**-saddena saccakālavakabakadamanādīnaṃ saṅgaho. **Bāverunti** evaṃnāmakam visayaṃ. **Sarasampannoti** atṭhaṅgasamannāgatena sarena samannāgato. Tena brahmassaratākaraṇavikabhāṇitādasanena lakkhaṇahāranayena avasesalakkhaṇapāripūriṃ viya tadavinābhāvato buddhānaṃ desanāvīlāsāṇca vibhāveti.

Hatappabhāti buddhānubhāvena vigatatejā. **Kālapakkhūpameti** sattānaṃ byāmohandhakārābhāvāna kālapakkharattūpame. **Sūriyeti** sūriye udayitvā obhāsenteti adhippāyo.

Siṅghāṭaketi tikoṇaracchāyaṃ. **Catukketi** sandhiyaṃ. **Paridevantīti** anuttunanavasena vippalapanti. Sokādhikakato hi vacīpalāpo paridevo. **Loke uppajjamāneyeva uppannāti** attano diṭṭhivādassa purātanabhāvaṃ dīpentī.

Sesapadesupīti “idha dutiyo samaṇo”tiādīsu sesavāresupi (a. ni. ṭī. 2.4.241-242) yathā hi “viviceva kāmehi”ti (pārā. 11; dī. ni. 1.226; saṃ. ni. 2.152; a. ni. 4.123) ettha kato niyamo “vivicca akusalehi”ti (pārā. 11; dī. ni. 1.226; saṃ. ni. 2.152; a. ni. 4.123) etthāpi katoyeva hoti sāvadhāraṇasseva atthassa icchitabbattā, evamidhāpīti. Tenāha “**dutiyaḍayopi**”tiādi. Sāmaññaphalādhigamavasena nipariyāyato samaṇabhāvoti tesam vasenettha cattāro samaṇā desitāti tamatthaṃ suttantarena samatthetuṃ “**tenevāhā**”tiādi vuttaṃ. Paṭipattikkamena desanākkamena ca sakadāgāmiādīnaṃ dutiyādītā vuttāti sotāpannassa paṭhamatā avuttasiddhāti na coditā. **Phalaṭṭhakasamaṇāva adhippetā** samitapāpasamaṇaggahaṇato. Kasmā panettha **mahāparinibbāne** viya maggaṭṭhā tadatthāya paṭipannā ca na gahitāti? Veneyyajjhāsayato. Tattha hi maggādhigamatthāya vipassanāpi ito bahiddhā natthi, kuto maggaphalānīti dassentena bhagavatā “ñāyassa dhammassa padesaṃvattī, ito bahiddhā samaṇopi natthī”ti vuttaṃ. Idha pana niṭṭhānappattameva taṃtaṃsamaṇabhāvaṃ gaṇhantena phalaṭṭhakasamaṇāva gahitā “maggatṭhato phalaṭṭho savisesaṃ dakkhiṇeyyo”ti. Svāyamattho dvīsu suttesu desanābhedeneva viññāyātīti.

Rittāti vivittā. **Tucchāti** nissārā paṭipannakasārābhāvato. Pavadanti etehīti **pavādā**, diṭṭhigatikānaṃ nānādiṭṭhidīpakā samayāti āha “**cattāro sassatavādā**”tiādi. Tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ parato āgamissati. **Teti** yathāvuttasamaṇā. **Etthāti** “parappavādā”ti vutte bāhirakasamaye.

Yanti yasmim. Bhummatthe hi idaṃ paccattavacanam. Ñāyo vuccati saha vipassanāya ariyamaggo. Tena hi nibbānaṃ ñāyati gammati paṭivijjhatīti. So eva nibbānasampāpakahetutāya dhammoti āha “**ñāyassa dhammassā**”ti.

Tesaṃ parappavādasāsanānaṃ **akhettatā khettatā ca ariyamaggassa** abhāvabhāvā suparisuddhassa sīlassa suparisuddhāya samathavipassanāya **abhāvato sāvato ca.** Tadubhayañca durakkhātasvākkhātabhāvahetukaṃ, so ca asammasambuddhasammāsambuddhapaveditatāyāti parājikāya satthu vipattihetutāya sāsanaṃ aniyānabhāvoti dasseti.

Idāni yathāvuttamatthaṃ pariyāyato ca pāliya ca samatthetum “**tenāha bhagavā**”tiādina pāliṃ dassetvā upamāpadesena tattha suttaṃ vibhāvento “**yasmā**”tiādimāha. Tattha yasmā ekaccānaṃ visesato sīhānaṃ purimaṃ pādadvayaṃ hatthakiccampi karoti, tasmā āha “**surattahatthapādo**”ti. **Sīhassa kesā** nāma kesarāyatanā khandhalomā. **Gocariyahatthikulaṃ** nāma pakatihatthikulaṃ, yaṃ “**kālāvaka**”ntipi vuccati. **Ghoṭako** nāma assakhaḷuṅko. Sineruparibhaṇḍe simbalirukkhehi sañchādito paññāsajoyano daho simbalidaho, taṃ parivāretvā mahantaṃ simbalivanaṃ, taṃ sandhāyāha “**simbalidahavane**”ti. Aññatitthāvāsabhūmiyaṃ imesu samaṇesu ekacco na uppajjati, īdiso panettha vikappo natthi, sabbena sabbam na uppajjantevāti dassento “**ekasamaṇopi**”ti āha. **Ariyamaggaparikkhateti** ariyamagguppattiyā abhisankhate, yadā sāsanaṃ sammāpaṭipattiyā ariyamaggo dibbati, tadāti attho.

Sammāti suṭṭhu. Suṭṭhu nadanaṃ nāma hetuyuttaṃ suṭṭhu katvā kathananti āha “**hetunā**”ti. So ca hetu aviparīto eva icchitabboti āha “**nayenā**”ti, ñāyenāti attho. Evaṃbhūto ca so yathādhippetatthaṃ karoti sādhetīti dassento āha “**kāraṇenā**”ti. Yadi tīracchānasīhassa nādo sabbatīracchānaekaccamanussāmanussanādato seṭṭhattā seṭṭhanādo, kimaṅgaṃ pana tathāgatasīhanādoti āha “**sīhanādanti seṭṭhanāda**”nti. Yadi tīracchānasīhanādassa seṭṭhanādātā nibbhayaṭāya appaṭisattutāya icchitā, tathāgatasīhanādasseva ayamattho sātīsayoti āha “**abhītanādaṃ appaṭināda**”nti. Idānissa seṭṭhanādabhāvaṃ kāraṇena paṭipādentoti “**imesañhi**”tiādimāha. Tena “**sammā**”ti vuttamatthaṃ samattheti. Tattha **atthitāyāti** iminā sīhanādassa uttamattatthaṃ dasseti. Bhūtaṭṭho hi uttamattattho. Tāya eva bhūtaṭṭhatāya abhītanādātāti dassento “**ime samaṇā...pe... nāma hoti**”ti āha. Abhūtañhi vadato kutoci bhayaṃ vā āsāṅkā vā siyāti “**idhevā**”ti niyamassa aviparītataṃ dassento “**amhākampi...pe... appaṭinādo nāma hoti**”ti āha. Yañhi aññatthāpi atthi, taṃ idhevāti avadhāretum na yuttanti.

140.Khoti avadhāraṇe. Tena vijjati evāti dasseti. Yanti karaṇatthe paccattanti āha “**yena kāraṇenā**”ti. **Titthaṃ nāma dvāsaṭṭhi ditṭhiyo** tabbinimuttassa kassaci ditṭhivipphanditassa abhāvato. Pāragamanasaṅkhātāṃ taraṇaṃ ditṭhigatikānaṃ (a. ni. ṭī. 2.3.62) tattha tattheva aparāparaṃ ummujjananimujjanavasena pilavananti āha “**taranti uppavanti**”ti. **Uppādetāti** pūraṇādiko. Titthe jātāti **titthiyā**, yathāvuttaṃ vā ditṭhigatasāṅkhātāṃ titthaṃ etesaṃ atthīti titthikā, titthikā eva **titthiyā**. Assasanti ettha, etenāti vā **assāso**, avassayo.

Pakatatthaniddeso yaṃ-taṃ-saddoti tassa “**bhagavatā**”tiādīhi padehi samānādhikaraṇabhāvena vuttassa yena abhisambuddhabhāvena bhagavā pakato satthubhāvena adhigato supākaṭo ca, taṃ abhisambuddhabhāvaṃ saddhim āgamanapaṭipadāya atthabhāvena dassento “**yo so...pe... abhisambuddho**”ti āha. Satipi ñāṇadassanasaddānaṃ idha paññāvevacanabhāve tena tena visesena nesaṃ savisaye visesappavattidassanattaṃ (sārattha. ṭī. parivāra 3.1) asādhāraṇavisavasena vijjāttayavasena vijjābhīññānāvāraṇavasena sabbaññutaññānamamsacakkhuvasena paṭivedhadesaññānavasena ca te yojetvā dassento “**tesaṃ tesa**”ntiādimāha. Tattha **āsāyānusayaṃ jānatā** āsāyānusayaññena, **sabbam ñeyyadhammaṃ**

passatā sabbaññutānāvaraṇaṇāṇehi. **Pubbenivāsādihīti** pubbenivāsaāsavakkhayañāṇehi. Anaññasādhāraṇapuññānubhāvanibbatta anuttaraññādhigamaladdhapurāvattako ca bhagavato rūpakāyo atikkammeva devānaṃ devānubhāvaṃ vattatīti āha “**sabbasattānaṃ...pe... passatā**”ti. **Paṭivedhapaññāyāti** maggapaññāya. Tāya hi sabbaso ñeyyadhammesu sammohassa vidhamittatā pacchā pavattajānaṃ tassa jānaṃ viya vuccati.

Arīnanti kilesārīnaṃ, pañcavidhamārānaṃ vā sāsanaṃ paccatthikānaṃ vā aññatitthiyānaṃ, tesam hanaṃ pāṭihāriyehi abhibhavanaṃ appaṭibhānatākaraṇaṃ ajjupekkhanaṃ vā. **Kesivinayasutta**ñcettha (a. ni. 4.111) nidassanaṃ. Tathā ca ṭhānāṭṭhānādīni vā **jānatā**, yathākammupage satte **passatā**, savāsanānaṃ māsavānaṃ khīṇattā **arahatā**, abhiññeyyādibhede dhamme abhiññeyyādito aviparītāvabodhena **sammāsambuddhena**. Atha vā tīsu kālesu appaṭihataññatāya **jānatā**, kāyakammādīnaṃ ñāṇānuparivattanaṃ nisammakāritāya **passatā**, ravādīnaṃ pī (sārattha. ṭī. parivāra 3.1) abhāvasādhikāya pahānasampadāya **arahatā**, chandādīnaṃ ahānietubhūtāya akkhayaṇapaṭibhānasādhikāya sabbaññutāya **sammāsambuddhena**. Evaṃ dasabalaatṭhārasāveṇīkabuddhadhammasena yojanā veditabbā. **Yeti** caturo dhamme. **Attanīti** amhesu. Na rājarājamahāmatādisu upatthambhaṃ sampassamānā, na kāyabalaṃ sampassamānāti yojanā.

Uppannapasādoti aveccappasādaṃ vadati. Vakkhati hi “cattāri sotāpannassa aṅgāni kathitāni”ti (ma. ni. aṭṭha. 1.140). Kāmaṃ asekkhāpi asekkhāya samasikkhatāya sahadhammikā eva, ciṇṇabrahmacariyatāya pana sahadhammaṃ carantīti na vattabbāti asekkhavāro na gahito. **Sabbepeteti** ete yathāvuttā bhikkhuādayo sotāpannādayo ca puthujjanā ariyā cāti sabbepi ete taṃtaṃsikkhāhi samānadhammatā sahadhammatā “**sahadhammikā**”ti vuccanti. Idāni nibbattitaariyadhammasena sahadhammike dassento “**apicā**”tiādīmāha. **Maggadassanāhīti** pariññābhisamayādivasena saccapaṭivedhena “nava maggaṅgāni, aṭṭha bojjhaṅgāni”tiādīnā vivādo natthi. **Ekadhammacāritāyāti** samānadhammacāritāya. Na hi paṭividdhasaccānaṃ “mayā dhammo sudiṭṭho, tayā duddiṭṭho”tiādīnā vivādo atthi. Diṭṭhisīlasāmaññena saṅghātā hi te uttamapurisā. **Imināti** “sahadhammikā kho panā”tiādivacanaṃ. Tatha **piyamanāpaggahaṇena** sīlesu paripūrakāritāpadesena ekadesena gahitaṃ saṅghasuppaṭipattiṃ paripuṇṇaṃ katvā dasseti. Ye hi sampannasīlā suvisuddhadassanā, te viññūnaṃ piyā manāpāti. **Ettāvatāti** “atthi kho no āvuso”tiādinayappavattena ratanattayapasādajotanaṃ **akkhātā** tesu tesu suttapadesesu.

141. Satthari pasādoti pasādaggahaṇena “bhagavatā”tiādīnā vā pasādanīyā dhammā gahitā. Tena buddhasubuddhataṃ dasseti, tathā “**dhammepasādo**”ti iminā dhammasudhammataṃ, itarena saṅghasuppaṭipannaṃ. Yena cittaṃ aññattha anupalabbhamānena sāsaneveva samaṇo ito bahiddhā natthīti ayamatto, sammadeva, paṭiṭṭhāpitoti veditabbam. Tatrāyaṃ yojanā – yasmā sammāsambuddho amhākaṃ satthā, tasmā atthi kho no, āvuso, satthari pasādo, sammāsambuddhattā cassa svākhāto dhammoti atthi dhamme pasādo, tato eva ca atthi sīlesu paripūrakāritāti sahadhammikā...pe... pabbajitā cāti evamettha satthari pasādena dhamme pasādo, tena saṅghasuppaṭipattīti ayaṅca nayo lesenapi parappavādesu natthīti idheva samaṇo...pe... samaṇehi aññehīti.

Paṭividdhasaccānaṃ pahīnānurodhānaṃ gehassitapemassa asambhavo evāti “**idāni**”ti vuttaṃ. Yadi evaṃ “upajjhāyena, bhikkhave, saddhivihārikamhi puttapemaṃ upatthapetabbam”tiādivacanaṃ (mahāva. 65) kathanti? Nayidaṃ gehassitapemaṃ sandhāya vuttaṃ, taṃsadisattā pana pemamukhena vutto mettāsneho. Na hi bhagavā bhikkhū saṃkilese niyojeti. **Evarūpaṃ pemaṃ sandhāyāti** pasādāvahagūṇāvahato pūrañādisu bhāti pasādo na hoti, pasādapatirūpakā pana lobhapavattīti daṭṭhabbā. **Theroti** mahāsaṅgharakkhitatthero.

Tenāha “**anupavittā**”ti. Yathā gahatthānaṃ kāmajjhosānaṃ vivādamūlaṃ, evaṃ pabbajitānaṃ ditthajjhosānanti āha “**vibhavadiṭṭhiyā te paṭiviruddhā**”ti. Ditthivirodhena hi ditthigatikavirodho.

Khaṇikasamudayo uppādakkhaṇoti āha “**diṭṭhīnaṃ nibbattī**”ti. Ditthīnibbattiggahaṇeṇeva cettha yathā ditthīnaṃ paṭiccasamuppānatā vibhāvītā, evaṃ ditthivatthunopīti ubhayesampi aniccatā dukkhatā anattatā ca vibhāvītāti daṭṭhabbaṃ. Yāni **paṭisambhidānaya** (paṭi. ma. 1.122) “paccayasamudayo aṭṭha ṭhānānī”ti vuttāni, tāni dassento “**khandhāpi**”tiādimāha. Tattha khandhāpi ditthiṭṭhānaṃ ārammaṇatṭhena “rūpaṃ attato samanupassatī”tiādivacanato (saṃ. ni. 3.81; 4.345). **Avijjāpi ditthiṭṭhānaṃ** upanissayādivasena paccayabhāvato. Yathāha – “assutavā, bhikkhave, puthujjano ariyānaṃ adassāvī ariyadhammassa akovido”tiādi (ma. ni. 1.2, 461; saṃ. ni. 3.1, 7). **Phassopi ditthiṭṭhānaṃ**. Yathā cāha “tadapi phassapaccayā (dī. ni. 1.118-130), phussa phussa paṭisaṃvediyantī”ti (dī. ni. 1.144) ca. **Saññāpi ditthiṭṭhānaṃ**. Vuttañhetam “saññānidānā hi papañcasaṅkhātī (su. ni. 880), pathaviṃ pathavito saññatvā”ti (ma. ni. 1.2) ca ādi. **Vitakkopi ditthiṭṭhānaṃ**. Vuttampi cetam “takkañca ditthīsu pakappayitvā, saccam musāti dvayadhammāhū”ti (su. ni. 892; mahāni. 121) “takkī hoti vīmaṃsī”ti (dī. ni. 1.34) ca ādi. **Ayonisomanasikāropi ditthiṭṭhānaṃ**. Yathāha bhagavā “tasseva ayoniso manasikaroto channaṃ ditthīnaṃ aññatarā ditthi uppajjati, atthi me attāti assa saccato thetato ditthi uppajjati”tiādi (ma. ni. 1.19). Samuṭṭhāti etenāti samuṭṭhānaṃ, tassa bhāvo **samuṭṭhānaṭṭho**, tena. **Khaṇikatthaṅgamo** khaṇikanirodho. **Paccayatthaṅgamo** avijjānaṃ accantanirodho. So pana yena hoti, tam dassento “**sotāpattimaggo**”ti āha. Cattāro hi ariyamaggā yathārahaṃ tassa tassa saṅkhāragatassa accantanirodhahetu, khaṇikanirodho pana ahetuko.

Ānisamsanti udayam. So pana ditthadhammikasamparāyikavasena duvidho. Tattha samparāyiko duggatiparikilesatāyāādīnavapakkhiko evāti itaram dassento “**yam sandhāyā**”tiādimāha. **Ādīnavampi** ditthadhammikameva dassento “**diṭṭhiggahaṇamūlakam upaddava**”ntiādimāha. **Sotiādīnavo**. **Ādīnanti ādi-**saddena naggiyānasanasāṅkaṭivatādīnaṃ saṅgaho. Nissarati etenāti nissaraṇanti vuccamāne dassanamaggo eva ditthīnaṃ nissaraṇam siyā, tassa pana atthaṅgamapariyāyena gahitattā sabbasaṅkhatanissaṭam nibbānaṃ ditthīhipi nissaṭanti katvā vuttam “**diṭṭhīnaṃ nissaraṇam nāma nibbāna**”nti. **Iminātiādisu** vattabbaṃ anuyogavatte vuttanayameva.

143. Diṭṭhicchedanaṃ dassentoti sabbupādānapariññādassanena sabbaso ditthīnaṃ samucchavediḥhiṃ dassento. **Vuttāyevāti** –

“Upādānāni cattāri, tāni atthavibhāgato;

Dhammasaṅkhepavittārā, kamato ca vibhāvaye”ti. (visuddhi. 2.645) –

Gātham uddisitvā atthavibhāgādivasena vuttāyeva. Kāmaṃ ito bāhirakānaṃ “imāni upādānāni ettakāni cattāri, na ito bhiyyo”ti īdisam ṇānaṃ natthi, kevalam pana keci “kāmā pahātābā”ti vadanti, keci “natthi paro lokoti ca, micchā”ti vadanti, apare “sīlabbatena suddhīti ca, micchā”ti vadanti, attadiṭṭhiyā pana micchābhāvaṃ sabbaso na jānanti eva. Yattakam pana jānanti, tassapi accantappahānaṃ na jānanti, tathāpi sabbassa pariññeyyassa pariññeyyam paññapemaicceva tiṭṭhanti. Evambhūtānaṃ pana nesam tattha yādisi paṭipatti, tam dassento satthā “**santi, bhikkhave**”tiādimāha. Tattha **santīti** saṃvijjanti. Tena tesam ditthigatikānaṃ vijjamānatāya avicchedataṃ dasseti. **Eketi** ekacce. **Samaṇabrāhmaṇāti** pabbajjupagamanena samaṇā, jātimattena ca brāhmaṇā. **Sabbesanti** anavasesānaṃ upādānānaṃ **samatikkamaṃ** pahānaṃ. **Sammā na paññapenti** yesam paññapenti, tesampi sammā pariññaṃ na paññapenti. Idāni tam attham vitthārato dassetuṃ “**keci**”tiādi vuttam. Tattha hotika-kuṭīcaka-bahūdaka-hamsa-

paramahaṃsa-kājaka-tidaṇḍa-monavata-seva-pārupaka-pañcamarattika- somakāraka-
mugabbata-carabāka-tāpasa-niganthā-jīvaka-isi-pārāyanika-pañcātapika-kāpila- kāṇāda-
saṃsāramocaka-aggibhattika-magavatika-govatika-kukkuravatika-kāmaṇḍaluka-
vaggulivatika-ekasāṭaka-odakasuddhika-sarīrasantāpaka-sīlasuddhika-jhānasuddhika-
catubbidha- sassatavādādayo channavuti taṇhāpāsena ḍaṃsanato, ariyadhammassa vā
vibāadhanato **pāsaṇḍā. Vatthupaṭisevanam kāmanti** byāpārassa vatthuno
paṭisevanasaṅkhātam kāmam. **Theyyena sevantīti** paṭihatthaādisamaññāya lokassa
vacanavasena sevanti. **Tīṇi kārāṇānīti** “natthi dinna” ntiādinayappavattāni
diṭṭhivisesabhūtāni vaṭṭakārāṇāni.

Atthasallāpikāti atthassa sallāpikā, dvinnam adhippetatthasallāpavibhāvinīti adhippāyo.
Dvinnāñhi vacanam sallāpo. Tenāha “**pathavī kirā**” tiādi.

Yo titthiyānam attano satthari dhamme sahadhammikesu ca pasādo vutto, tassa
anāyatanagatatā appasādakabhāvadassanam pasādapacchedo. Tathāpavatto
vādo **pasādapacchedavādo** vutto. **Evarūpeti** īdise vuttanayena kilesānam
anupasamasamvattanike. **Dhammeti** dhammapatirūpake. **Vinayeti** vinayapatirūpake. Titthiyā
hi kohaññe ṭhatvā lokam vañcentā dhammam kathemāti “sattime kāyā akaṭā
akaṭavidhā” tiādinā (dī. ni. 1.174) yam kiñci kathetvā tathā “vinayam
paññapemā” ti gosīlavaggulivatādīni paññapetvā tādisam sāvake sikkhāpetvā
“dhammavinayo” ti kathenti, tam sandhāyetaṃ vuttam “dhammavinaye” ti.
Tenāha “**ubhayenapi aniyyanikam sasanam dasseti**” ti. Parittampi nāma puññam
kātukāmam maccheramalābhībūtātāya nivārentassa antarāyam tassa karoto diṭṭheva
dhamme viññūhi garahitabbatā samparāye ca duggati pāṭikaṅkhā, kimaṅgam pana
sakalavaṭṭadukkhānissaraṇāvahe jinacakke pahāradāyino titthakarassa tadovādarkarassa cāti
imamattham dassento “**aniyyānikasāsanamhi hī**” tiādimāha. Yathā so pasādo samparāye na
sammaggato attano pavattivasenāti dassento “**kañci kalam gantvāpi pacchā vinassati
yevā**” ti āha, aveccapasādo viya accantiko na hotīti attho.

Sampajjamānā yathāvidhipaṭipattiyā **tiracchānayanom āvahati**. Kammasarikkhakena
hi vipākeneva bhavitabbam. **Sabbampi kārāṇabhedanti** sabbampi yathāvuttam
titthakarānam sāvakānam apāyadukkhāvaḥam micchāpaṭipattisaṅkhātam kārānavisesam. **So
panesa** pasādo **na niyyāti** micchattapakkhikattā surāpītasīṅgāle pasādo viya. Suram
parissāvetvā chaḍḍitakasaṭam **surājallikam**. Brāhmaṇā nāma dhanaluddhāti
adhippāyenāha “**imam vañcessāmī**” ti. **Kaṃsasatāti** kahāpaṇasatā.

144. Tassāti pasādassa. Sabbopi lobho kāmupādānanteva vuccatīti
āha “**arahattamaggena kāmupādānassa pahānapariñña**” nti. **Evarūpeti** īdise sabbaso
kilesānam upasamasamvattanike. Yathānusitṭham paṭipajjamānānam apāyesu apatanavasena
dhāraṇaṭṭhena **dhamme**. Sabbaso vinayanaṭṭhena **vinaye**. Tattha bhavadukkhānissaraṇāya
samvattane.

Namassamāno aṭṭhāsi dve asaṅkhyeyyāni paccekabodhipāramīnam pūraṇena tattha
buddhasāsane paricayena ca bhagavati pasannacittatāya ca. “**Ulūkā**” tyādigāthā
rukkhadevatāya bhāsītā. **Kāluṭṭhitanti** sāyanhakāle divāvihārato uṭṭhitam. **Duggateso na
gacchatīti** duggatim eso na
gamissati. **Morajiko** murajavādako. **Mahābherivādakavatthu** ādīnīpi sitapātukaraṇam ādim
katvā vitthāretabbāni.

Paramattheti lokuttaradhamme. **Kim pana vattabbanti** dhammepi paramatthe
nimittam gahetvā suṇantānam. **Sāmaṇeravattūti** pabbajitadivaseyeva sappena daṭṭho hutvā
kālam katvā devalokam upannasāmaṇeravatthu.

Khīrodananti khīrena saddhiṃ sammissaṃ odanaṃ. **Timbarusakanti** tindukaphalaṃ. Tipusasadisā ekā vallijāti timbarusaṃ, tassa phalaṃ timbarusakanti ca vadanti. **Kakkārikanti** khuddakaelāḷukaṃ. Mahātipusanti ca vadanti. **Vallipakkanti** khuddakatipusavalliyā phalaṃ. **Hatthapatāpakanti** mandāmukhi. **Ambakañjikanti** ambilakañjikaṃ. Khaḷayāguntipi vadanti. **Doṇinimajjaninti** satelaṃ tilapiññakaṃ. **Vidhupananti** caturassabījanīṃ. **Tālavaṇṭanti** tālapattehi katamaṇḍalabījanīṃ. **Morahatthanti** morapiñchehi kataṃ makasabījanīṃ.

Vuttanayānusārenevāti yasmā idhāpi yathāvuttaṃ sabbampi kāraṇabhedaṃ ekato katvā dassento satthā “taṃ kissa hetū”ntiādīmāha, tasmā tattha aniyyānikasāsane vuttanayassa anussaraṇavasena yojetvā veditabbaṃ.

145.Pariññanti pahānapariññaṃ. **Tesaṃ paccayaṃ dassetunti** upādānānaṃ pariññā nāma pahānapariññā. Tesaṃ accantanirodho adhippeto, so ca paccayanirodhena hoṭīti tesaṃ paccayaṃ mūlakāraṇato pabhuti dassetuṃ. **Ayanti** idāni vuccamāno **ettha** “ime cā”tiādipāṭhe “kiṃ nidānā”tiādīsamāsapadānaṃ attho. **Sabbapadesūti** “taṇhāsamudayā”tiādīsu sabbesu padesu. Iminā eva ca sabbaggahaṇena “phassanidānā”tiādīnampi padānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Ime aññatitthiyā upādānānampi samudayaṃ na jānanti, kuto nirodhaṃ, tathāgato pana tesaṃ tappaccayapaccayānampi samudayañca atthaṅgamañca yāthāvato jānāti, tasmā – “idheva, bhikkhave, samaṇo...pe... suññā parappavādā samaṇebhī aññehī”ti (ma. ni. 1.139) yathāraddhasīhanādaṃ matthakaṃ pāpetvā dassento “ime ca, bhikkhave, cattāro upādānā”tiādīnā (ma. ni. 1.145) nayena desanaṃ paṭiccasamuppādamukhena otārento vaṭṭaṃ dassetvā “yato ca kho”tiādīnā vivaṭṭaṃ dassento arahattena desanāya kūṭaṃ gaṇhi, tamatthaṃ dassento “**yasmā pana bhagavā**”tiādīmāha. Taṃ suviññeyyameva.

Cūlasīhanādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Mahāsīhanādasuttavaṇṇanā

Vesālīnagaravaṇṇanā

146.Aparāparanti punappunaṃ. **Visālībhūtātāyāti** gāvutantaraṃ gāvutantaraṃ puthubhūtātāya. **Tatrāti** tassaṃ visālībhūtātāyaṃ. **Chaḍḍitamatteti** vissatṭhamatte. **Ūmibhayādīhīti** ūmikumbhīlaāvattasamsukābhayehi. Udaḅappavāhenāgatassapi ca usmā na vigacchati, usmā ca nāma īdisassa saviññāṇakatāya bhavēyyāti “**siyā gabbho**”ti cintesi. **Tathā** hītiādi tattha kāraṇacintā. Puññavantatāya **duggandhaṃ** nāhosi, sausumatāya **pūtikabhāvo**. Dārakānaṃ puññūpanissayato **aṅguṭṭhakato cassa khīraṃ nibbatti**, khīrabhattaṅca labhi. Carimakabhavē bodhisatte kucchigate bodhisattamātu viya udaracchaviyā acchavippasannatāya nicchavi viyāti katvā āha “**nicchavī ahesu**”nti. **Tesanti** dvinnaṃ dārakānaṃ. **Mātāpitaroti** posakamātāpitaro. **Abhisiñcitvā rājānaṃ akamsu** rajjasampattiyā dāyakaṃ kammaṃ katattā, asambhinne eva rājakule uppannattā ca. Kumārassa puññānubhāvasaṅcoditā devatādhiḅḅahitāti keci.

Purassa apareti purassa aparadisāya gāvutamatte ṭhāne jīvakaṃbavanaṃ viya sapākāramandirake. **Acirapakkantoti** ettha na desantarapakkamaṃ adhippettaṃ, atha kho sāsanaṃ apakkamaṃ dassento “**vibbhamitvā**”tiādīmāha. Tenevāha “imasmā dhammavinayā”ti. **Parisatīti** parisāyaṃ, janasaṃmūheti attho. Janasaṃmūhagato pana “**parisamajjhe**”ti vutto. Bhāvanāmanasikārena vinā pakatīyāva manussehi nibbattetaḅbo dhammoti **manussadhammo**, manussatṭabhāvāvaho vā dhammo **manussadhammo**, anulāraṃ parittakusalaṃ. Yaṃ asatīpi buddhuppāde vattati, yañca sandhāyāha “hīnena brahmacariyena, khattīye upapajjati”ti. “Amhākaṃ buddho”ti buddhe mamattakārīno **buddhamāmakā**. Sesapadadvayepi eseva nayo.

Uttarimanussadhammādivaṇṇanā

Alaṃ ariyāya ariyabhāvāyāti **alamariyo**, rūpāyatanam jānāti cakkhuvīññānam viya passati cāti **ñāṇadassanam**, dibbacakkhu. Sammasanupage ca pana dhamme lakkhaṇattayañca tathā jānāti passati cāti **ñāṇadassanam**, vipassanā. Nibbānam, cattāri vā saccāni asammohapaṭivedhato jānāti passati cāti **ñāṇadassanam**, maggo. Phalaṃ pana nibbānavaseneva yojetabbaṃ. Paccavekkhaṇā maggādhigatassa atthassa paccakkhato jānanatṭhena **ñāṇadassanam**, sabbaññutā anāvaraṇatāya samantacakkhutāya ca **ñāṇadassanam**. **Lokuttaramaggo adhippeto**, tasmīhi paṭisiddhe sabbesampi buddhaguṇānam asambhavoti adhippāyo. Tenāha “**tañhi so bhagavato paṭisedhetī**”ti.

Sukhumam dhammantaram nāma jhānavipassanādikaṃ ācariyānuggahena **gahitam nāma natthi**. **Takkapariyāhatanti** “iti bhavissati, evaṃ bhavissati”ti taṃtaṃdassetabbamatthatakkanaena vitakkanamattena parito āhatam parivattitam katvā. Tenāha “**takketvā**”tiādi. **Lokiyapaññam anujānāti** upanisinnaparisāya anukūladhammakathanatoti adhippāyo. Tenāha “**samaṇo gotamo**”tiādi. Paṭibhātīti paṭibhānam, “iti vakkhāmī”ti evampavattam kathanacittam, tato paṭibhānato jānanam paṭibhānam, āgamābhāvato sayameva upaṭṭhitattā **sayampaṭibhānam**. Tenāha “**imināssa dhammesu paccakkhabhāvam paṭibāhati**”ti. **Suphusitanti** nibbivaram. Aphusitatte hi sukkena vacīghoso na niccharati. **Dantāvaraṇanti** oṭṭhadvayam. Jivhāpi thaddhatāya sukkena vacīghoso na niccharatīti āha “**mudukā jivhā**”ti. Karavīkarutamañjutāya **madhuro saro**. Elaṃ vuccati doso, elaṃ gaḷatīti elagaḷā, na elagaḷā **anelagaḷā**, niddosā, na rujjhatīti attho. Sabbametam rañjanasseva kāraṇam dassento vadati.

Pañca dhammāti gambhīraññācariyabhūtānam khandhādīnam uggahaṇa-savana-dhāraṇa-paricaya-yonisomanasikāre sandhāyāha. **Takkarassa sammā dukkhakkhayāyāti** ettha **sammā**-saddo ubhayatthāpi yojetabbo “sammā takkarassa sammā dukkhakkhayāyā”ti. Yo hi sammā dhammam paṭipajjati, tasseva sammā dukkhakkhayo hoti. Yo pana vuttanayena takkaro, tassa niyyānam atthato dhammasseva niyyānanti āha “**so dhammo...pe... niyyāti gacchati**”ti.

147.Kodhanoti kujjhanasīlo. Yasmā pana sunakkhatto kodhavasena kurūro pharusavacano ca, tasmā āha “**kodhanoti caṇḍo pharuso cā**”ti. **Tasmim attabhāve maggaphalānam upanissayo natthīti** tasmim attabhāve uppajjanārahānam maggaphalānam upanissayo natthi. **Taṃ buddhā “moghapuriso”ti vadanti** yathā taṃ sudinnalāḷudāyīādike. **Upanissaye satipi tasmim khaṇe magge vā phale vā asati “moghapuriso”ti vadanti** yathā taṃ dhanīyūpasenattherādike. Samucchinnopanissaye pana vattabbameva natthi. Yathā “makkhali moghapuriso manussakhippam maññe”ti (a. ni. 1.311) tathā sunakkhattopīti āha “**imassa panā**”tiādi. **Assāti** etena. Kattari hidam sāmivacanam. **Kodhenāti** kodhahetunā.

Bhagavatoti sampadānavacanam kuddhapadāpekkhāya. **Pubbeti** bhikkhukāle. **Saddam sotukāmoti** so kira dibbacakkhunā tāvatimsabhavane devatānam rūpam passanto oṭṭhacalanam passati, na pana saddam suṇāti, tasmā tāsam saddam sotukāmo ahosi. Tena vuttam “**saddam sotukāmo...pe... pucchī**”ti. So ca atīte ekam sīlavantam bhikkhum kaṇṇasakkhaliyam paharivā badhīramakāsi, tasmā parikammaṃ karontopi abhabbova dibbasotādhigamāya. Taṃ sandhāya vuttam “**upanissayo natthīti natvā parikammaṃ na kathesi**”ti. **Cintesīti** attano micchāparivitakkītena ayoniso ummujjanto cintesi.

Niyyānikattāvabodhanato abhedopacārena “**desanādhhammo niyyāniko**”ti vutto. Niyyāno vā ariyamaggo bodhetabbo etassa atthīti **niyyāniko desanādhhammo**. **Attani atthitam dasseti** kiccasiddhidassanena tattha tattha pākaṭikatattā, na paṭiññāmatte. Tathā hi yathāparādham taṃtaṃsikkhāpadapaññattiyā yathādhammaṃ veneyyajjhāsāyānurūpañca

aviparītadhammadesanāya devamanussehi yathābhisaṅkhatapañhānaṃ tadajjhāsayanukūlaṃ
ṭhānaso vissajjanena ca bhagavato sabbattha
appaṭihataññācārahāvena **sabbaññutaññāṇaṃ** viññūnaṃ pākaṭaṃ, tathā tattha tattha
yamakapāṭihāriyakaraṇādīsu **iddhividhaññāṇādīni**. Tenāha “**mayhañcā**”tiādi. Anveti
yathāgahitasāṅketassa anugamanavasena eti jānātīti **anvayo**. Tenāha “**anubujjhatīti
attho**”ti. Saṅketānugamanañcetta “yathāparādhaṃ taṃtaṃsikkhāpadapaññattiyā”tiādinā
vuttanayameva. **Evam yojanā veditabbā**ti yathā sabbaññutaññāṇena yojanā katā, evaṃ
“**evarūpampi nāma mayhaṃ iddhividhaññāṇasaṅkhātāṃ uttarimanussadhamma**”ntiādinā
tattha tattha yojanā veditabbā.

Uttarimanussadhammādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Dasabalaññāvaṇṇanā

148. Yādipi ādito abhiññāttayavasena desanāya āgatattā cetopariyaññānantaraṃ upari
tisso abhiññā vattabbā siyunti vattabbaṃ siyā, atthato pana vijjāttayaṃ
yathāvuttaabhiññāttayamevāti katvā “**tisso vijjā vattabbā siyū**”nti vuttaṃ. Kasmā
panettha “**tāsu vuttāsu upari dasabalaññāṇaṃ na paripūrati**”ti vuttaṃ, nanu imāni ñāṇāni
sesābhiññā viya attano visayassa abhijānanaṭṭhaṃ upādāya abhiññāsu vattabbāni,
akampiyatṭhaṃ pana upatthambhanaṭṭhañca upādāya balaññāṇesu yathā sammāsatiādayo
indriyabalabojjhaṅgamaggaṅgesūti? Nayidamevaṃ. Tattha hi dhammaṇaṃ
dhammakiccavisesavibhāvanaparāya desanāya vuttaṃ, idha pana satthu
guṇavisesavibhāvanaparāya desanāya tathā vuttaṃ na sakkā atthato anaññattā, ekaccānaṃ
puthujjanānaṃ evaṃ cittaṃ uppajjeyya “kimidaṃ bhagavā heṭṭhā vuttaguṇe punapi
gaṅhanto guṇādhikadassanaṃ karotī”ti. Tasmā svuttametam “**upari dasabalaññāṇaṃ na
paripūrati**”ti.

Aññehi asādhāraṇāniti kasmā vuttaṃ (a. ni. ṭī. 3.10.21), nanu cetāni sāvakaṇampi
ekaccānaṃ uppajjantīti? Kāmaṃ uppajjanti, yādisāni pana buddhānaṃ ṭhānāṭṭhānaññādīni,
na tādisāni tadaññesaṃ kadācīpi uppajjantīti aññehi asādhāraṇāni. Tenāha “**tathāgatasseva
balāni**”ti. Imameva hi yathāvuttalesaṃ apekkhitvā tadabhāvato āsayānusayaññādīsu eva
asādhāraṇaguṇasamaññā nirulhā. Kāmaṃ ñāṇabalānaṃ ñāṇasambhāro visesapaccayo,
puññasambhāropi pana nesam paccayo eva, ñāṇasambhārassapi vā
puññasambhārabhāvato “**puññussayasampattiyā āgatāni**”ti vuttaṃ.

Pakatihatthikulanti (saṃ. ni. 2.22) giricaranadīcaravanacarādippabhedā
gocariyakālāvakanāmā sabbāpi balena pākatikā hatthijāti. **Dasannaṃ purisānanti**
thāmamajjhimānaṃ dasannaṃ purisānaṃ. Ekassa tathāgataṃ kāyabalanti ānetvā
sambandho. **Ekassāti** ca tathā heṭṭhākathāyaṃ āgatattā desanāsotena
vuttaṃ. **Nārāyanaṅghātabalanti** ettha nārā vuccanti rasmiyo, tā bahū nānāvidhā ito
uppajjantīti **nārāyanaṃ**, vajiraṃ, tasmā nārāyanaṅghātabalanti vajirasaṅghātabalanti
attho. **Ñāṇabalaṃ pana pāliyaṃ āgatameva**, na kāyabalaṃ viya atṭhakathāruḥamevāti
adhippāyo. “**Saṃyuttake āgatāni tesattati ñāṇāni sattasattati ñāṇāni**”ti vuttaṃ (vibha.
mūlaṭī. 760), tattha pana nidānavagge sattasattati āgatāni catucattārīsañca, tesattati pana
paṭisambhidāmagge (paṭi. ma. 1.73 mātīkā) sutamayādīni āgatāni dissanti, na
saṃyuttake. **Aññānipīti** etena ñāṇavattuvibhaṅge ekakādivasena vuttāni, aññattha ca
“**pubbante ñāṇa**”ntiādinā (dha. sa. 1076) brahmajālādīsu (dī. ni. 1.36) ca “**tayidaṃ tathāgato
pajānāti, imāni diṭṭhitṭhānāni evaṃ gahitāni**”tiādinā vuttāni anekāni ñāṇappabhedāni
saṅgaṅhāti. Yāthāvapaṭivedhato sayañca akampiyam puggalañca taṃsamaṅgiṃ neyyesu
adhibalaṃ karotīti āha “**akampiyatṭhena upatthambhanaṭṭhena cā**”ti.

Usabhassa idanti **āsabhaṃ**, (a. ni. ṭī. 2.4.8) seṭṭhaṃ ṭhānaṃ.
Sabbaññutapaṭijānanaṃ avasena abhimukhaṃ gacchanti, atṭha vā parisā

upasaṅkamantīti āsabhā, pubbabuddhā. **Idaṃ panāti** buddhānaṃ ṭhānaṃ sabbaññutameva vadati. **Tiṭṭhamānovāti** avadantopi (saṃ. ni. ṭī. 2.2.22) tiṭṭhamānova paṭijānāti nāmāti attho. **Upagacchatīti** anujānāti.

Aṭṭhasu parisāsūti “abhijānāmi kho panāhaṃ, sārīputta, anekasataṃ khattiyaparisāṃ...pe... tatra vata maṃ bhayaṃ vā sārājjaṃ vā okkamissatīti nimittametāṃ, sārīputta, na samanupassāmī”ti (ma. ni. 1.151) vuttāsu aṭṭhasu parisāsu. **Abhītanādaṃnadatīti** parato dassitaññayogena dasabalohanti abhītanādaṃ nadati. **Sīhanādasuttena khandhavigge** (saṃ. ni. 3.78) āgatena.

“Devamanussānaṃ catucakkaṃ vattatī”ti (a. ni. 4.31) suttasesena sappurisūpassayādīnaṃ phalasampattipavattī, purimasappurisūpassayādīṃ upanissāya pacchimasappurisūpassayādīnaṃ sampattipavattī vā vuttatī ādi-saddena tattha ca cakkasaddassa gahaṇaṃ veditabbaṃ. Vicakkasaṅṭhānā asani eva **asanivicakkaṃ**. **Uracakkādisūti ādi-saddena** āñāsamūhādīsūpi cakkasaddassa pavattī veditabbā. “Saṅghabhedāṃ karissāma cakkabheda”ntiādīsū (pārā. 409; cūḷava. 343) hi āñā “cakka”nti vuttā, “devacakkaṃ asuracakka”ntiādīsū (a. ni. ṭī. 2.4.8) samūhoti. Paṭivedhaniṭṭhattā arahattamaggaññaṃ paṭivedhoti “**phalakkhaṇe uppannaṃ nāmā**”ti vuttaṃ. Tena paṭiladdhassapi desanāññaṃ kiccanipphatti parassa bujjanamattena hotīti “**aññātakonḍaññaṃ sotāpatti...pe... phalakkhaṇe pavattaṃ nāmā**”ti vuttaṃ. Tato paraṃ pana yāva parinibbānā desanāññaṃ pavattitassa dhammacakkassa ṭhānanti veditabbaṃ pavattitacakkassa cakkavattino cakkaratanaṃ ṭhānaṃ viya.

“**Tiṭṭhatī**”ti vuttaṃ, kim bhūmiyaṃ puriso viya? Noti āha “**tadāyattavuttitāyā**”ti. **Ṭhānanti** cettha attalābho dharamānātā ca, na gatinivattīti āha “**uppajjati ceva pavattati cā**”ti. Yattha panetaṃ dasabalaññaṃ vitthāritaṃ, taṃ dassento “**abhidhamme panā**”tiādīmāha. Sesesūpi eseva nayo.

Samādiyantīti **samādānāni**, tāni pana samādiyitvā katāni hontīti āha “**samādiyitvā katāna**”nti. **Kammameva vā kammamādānanti** etena samādānasaddassa apubbattābhāvaṃ dasseti muttagatasadde gatasaddassa viya. **Gatīti** nirayādigatiyo. **Upadhīti** attabhāvo. **Kāloti** kammaṃ vipaccanārahakālo. **Payogoti** vipākuppattiyā paccayabhūtā kiriyā.

Agatigāmininti nibbānagāminīṃ. Vakkhati hi “nibbānañcāhaṃ, sārīputta, pajānāmi nibbānagāmiñca maggaṃ nibbānagāminiñca paṭipada”nti (ma. ni. 1.153). Bahūsūpi manussesu ekameva pānaṃ ghātentesu kāmaṃ sabbesaṃ cetanā tassevekassa jīvitindriyārammaṇā, taṃ pana kammaṃ tesāṃ nānākāraṃ. Tesu (vibha. aṭṭha. 811) hi eko ādarena chandajāto karoti, eko “ehi tvampi karohī”ti parehi nippīlito karoti, eko samānacchando viya hutvā appaṭibāhamāno vicarati. Tesu eko teneva kammaṃ niraye nibbattati, eko tiracchānāyoniyaṃ, eko pettivisaye. Taṃ tathāgato āyūhanakkhaṇe eva – “iminā nīhārena āyūhitattā esa niraye nibbattissati, esa tiracchānāyoniyaṃ, esa pettivisaye”ti jānāti. Niraye nibbattamānampi – “esa mahāniraye nibbattissati, esa ussanāniraye”ti jānāti. Tiracchānāyoniyaṃ nibbattamānampi – “esa apādako bhavissati, esa dvipādako, esa catuppado, esa bahuppado”ti jānāti. Pettivisaye nibbattamānampi – “esa nijjhāmatāṅhiko bhavissati, esa khuppiāsiko, esa paradattūpajīvi”ti jānāti. Tesu ca kammesu – “idaṃ kammaṃ paṭisandhimākādhissati, idaṃ aññena dinnāya paṭisandhiyā upadhivepakkaṃ bhavissatī”ti jānāti.

Tathā sakalagāmaṃvāsikesu ekato piṇḍapātaṃ dadamānesu kāmaṃ sabbesaṃ cetanā piṇḍapātārammaṇāva, taṃ pana kammaṃ tesāṃ nānākāraṃ. Tesu hi eko ādarena karotīti sesāṃ purimasadisāṃ, tasmā tesu keci devaloke nibbattanti, keci manussaloke, taṃ tathāgato āyūhanakkhaṇe eva jānāti – “iminā nīhārena āyūhitattā esa manussaloke nibbattissati, esa

devaloke, tatthāpi esa khattiyakule, esa brāhmaṇakule, esa vessakule, esa suddakule, esa paranimmitavasavattīsu, esa nimmānarattīsu, esa tusitesu, esa yāmesu, esa tāvatimmesu, esa cātumahārājikesu, esa bhummadevesū”tiādinā tattha tattha hīnapañītasuvaṇṇadubbhaṇṇaapparivāramahāparivāratādibhedam tam tam visesam āyūhanakkhaṇeyeva jānāti.

Tathā vipassanam paṭṭhapentesuyeva – “iminā nīhārena esa kiñci sallakkhetum na sakkhissati, esa mahābhūtamattameva vavatthapessati, esa rūpariggaheyyeva ṭhassati, esa arūpariggaheyyeva, esa nāmarūpariggaheyyeva, esa paccayapariggaheyyeva, esa lakkhaṇārammaṇikavipassanāya eva, esa paṭṭhamaphaleyyeva, esa dutiyaphaleyyeva, esa tatiyaphaleyyeva, esa arahattam pāpuṇissatī”ti jānāti. Kasīnaparikammaṃ karontesupi – “imassa parikammamattameva bhavissati, esa nimittam uppādessati, esa appanam eva pāpuṇissati, esa jhānam pādakam katvā vipassanam paṭṭhapetvā arahattam gaṇhissatī”ti jānāti. Tenāha “**imassa cetanā**”tiādi.

Kāmanato, kāmetabbato, kāmapaṭisaṃyuttato ca kāmo dhātu **kāmadhātu**. **Ādi**-saddena byāpādadhātu-rūpadhātu-ādīnam saṅgaho. **Vilakkhaṇatāyāti** visadisasabhāvatāya. **Khandhāyatanadhātulokanti** anekadhātum nānādhātum khandhalokam āyatanalokam dhātulokam yathābhūtam pajānātīti yojanā. “Ayaṃ rūpakkhandho nāma...pe... ayaṃ viññāṇakkhandho nāma. Tesupi ekavidhena rūpakkhandho, ekādasavidhena rūpakkhandho (vibha. 33). Ekavidhena vedanākkhandho, bahuvividhena vedanākkhandho (vibha. 34-61). Ekavidhena saññākkhandho, bahuvividhena saññākkhandho (vibha. 62-91). Ekavidhena saṅkhārakkhandho, bahuvividhena saṅkhārakkhandho (vibha. 92-120). Ekavidhena viññāṇakkhandho, bahuvividhena viññāṇakkhandho”ti (vibha. 121-149) evaṃ tāva khandhalokassa, “idaṃ cakkhāyatanaṃ nāma...pe... idaṃ dhammāyatanaṃ nāma. Tattha dasāyatanaṃ kāmāvacarā, dve cātubhūmakā”tiādinā (vibha. 156-171) āyatanalokassa, “ayaṃ cakkhūdhātu nāma...pe... ayaṃ manoviññādhātu nāma, tattha soḷasa dhātuyo kāmāvacarā, dve cātubhūmakā”tiādinā (vibha. 172-188) dhātulokassa anekasabhāvaṃ nānāsabhāvaṃca pajānāti. Na kevalam upādinnaṃsaṅkhāralokasseva, atha kho anupādinnaṃsaṅkhāralokassapi – “imāya nāma dhātuyā ussannattā imassa rukkhassa khandho seto, imassa kāḷo, imassa maṭṭho, imassa sakaṇṭako, imassa bahalattaco, imassa tanuttaco, imassa pattam vaṇṇasaṅṭhānādivasena evarūpaṃ, imassa pupphaṃ nīlam pītam lohitaṃ odātam sugandham duggandham, imassa phalam khuddakam mahantaṃ dīgham rassam vaṭṭam susaṅṭhānam dussaṅṭhānam mudukam pharusam sugandham duggandham madhuraṃ tittakam kaṭukam ambilaṃ kasāvaṃ, imassa kaṇṭako tikhiṇo kuṇṭho ujuko kuṭīlo tambo kāḷo odāto hotī”tiādinā pajānāti. Sabbaññubuddhādīnam eva hi etaṃ balaṃ, na aññesaṃ.

Nānādhimuttikatanti nānāajjhāsayatam. Adhimutti nāma ajjhāsayadhātu ajjhāsayasabhāvo. So pana hīnapañītatāsāmaññena pāḷiyam dvidhāva vuttopi hīnapañītādibhedena anekavidhoti āha “**hīnādīhi adhimuttīhi nānādhimuttikabhāva**”nti. Tattha tattha ye ye sattā yaṃyaṃmadhimuttikā, te te taṃtadadhimuttike eva sevanti bhajanti payirupāsanti dhātusabhāgato. Yathā gūthādīnam dhātusabhāvo eso, yaṃ gūthādīhi eva saṃsandanti samenti, evaṃ (puggalānam ajjhāsayassevesa sabhāvo, yaṃ) (vibha. mūlaṭī. 813) hīnāajjhāsayā dussilādīhi eva saṃsandanti samenti, sampannasīlādayo ca sampannasīlādīheva. Tam nesaṃ nānādhimuttikataṃ bhagavā yathābhūtam pajānātīti.

Vuddhiṅca hāniṅcāti paccayavisesena sāmattiyato adhikataṃ anadhikataṅca. Indriyaparopariyattañānaniddese (vibha. 814; paṭī. ma. 1.113) “āsayaṃ jānāti anusayaṃ jānāti”ti āsayādijānanam kasmā niddiṭṭhanti? Āsayajānanādīnā yehi indriyehi paroparehi sattā kalyāṇapāpāsāyādīkā honti, tesam jānanassa vibhāvanato. Evaṅca katvā indriyaparopariyattaāsayaṅanusayañānanam visum asādhāraṇatā,

indriyaparopariyattanādhimuttikatāññānaṃ viṣuṃ balatā ca siddhā hoti. Tattha āsayanti yathā sattā nivasanti, taṃ tesāṃ nivāsattāhānaṃ diṭṭhigataṃ vā yathābhūtaññānaṃ vā **āsayo**. **Anusayo** appahīnabhāvena thāmagato kilesō. Taṃ pana bhagavā sattānaṃ āsayāṃ jānanto tesāṃ tesāṃ diṭṭhigatānaṃ, vipassanāmaggaññānaṃ appavattikkhaṇepi jānāti. Vuttam hetam –

“Kāmaṃ sevantaṃyeva bhagavā jānāti ‘ayaṃ puggalo kāmagaruko kāmasayo kāmādhimutto’ti. Kāmaṃ sevantaññeva jānāti ‘ayaṃ puggalo nekkhammagaruko nekkhammasayo nekkhammādhimutto’ti. Nekkhammaṃ sevantaññeva jānāti. Byāpādam, abyāpādam, thinamiddham, ālokasaññaṃ sevantaṃyeva jānāti ‘ayaṃ puggalo thinamiddhagaruko thinamiddhāsayo thinamiddhādhimutto’ti” (paṭi. ma. 1.113).

Paṭhamādīnaṃ catunnaṃ jhānānanti rūpāvacarānaṃ paṭhamādīnaṃ paccanīkajhāpanatṭhena ārammaṇūpanijjhānatṭhena ca jhānānaṃ. Catukkanayena hetam vuttam. **Aṭṭhannaṃ vimokkhānanti** ettha paṭipāṭiyā satta appitappitakkhaṇe paccanīkadhammehi vimuccanato ārammaṇe ca adhimuccanato vimokkhā nāma, aṭṭhamo pana sabbaso saññāvedayitehi vimuttattā apagamavimokkho nāma. Catukkanayapañcakanayesu paṭhamajhānasamādhī savitakkasavicāro nāma, pañcakanaye dutiyajjhānasamādhī avitakkavicāramatto, nayadvayepi upari tīsu jhānesu samādhī avitakkaavicāro, samāpattīsu paṭipāṭiyā aṭṭhannaṃ samādhītipi nāmaṃ, samāpattītipi cīttekaggatāsabbhāvato, nirodhasamāpattiyā tadabhāvato na samādhīti nāmaṃ. **Hānabhāgiyadhammanti** appaguṇehi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhitassa saññāmanasikārānaṃ kāmādiānupakkhandanaṃ. **Viśesabhāgiyadhammanti** paguṇehi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhitassa saññāmanasikārānaṃ dutiyajjhānādīpakkhandanaṃ. Iti saññāmanasikārānaṃ kāmādidutiyajjhānādīpakkhandanāni hānabhāgiyaviśesabhāgiyadhammāti dassitāni, tehi pana jhānānaṃ taṃsabhāvātā dhamma-saddena vuttā. **Tasmāti** vuttamevattham hetubhāvena paccāmasati. **Vodānanti** paguṇatāsānkhātāṃ vodānaṃ. Tañhi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhahitvā dutiyajjhānādīdhigamassa paccayattā “**vuṭṭhāna**”nti vuttam. Ye (a. ni. ṭī. 3.10.21) pana “nirodhato phalasaṃpattiyā vuṭṭhānanti pāḷi natthī”ti vadanti, te “nirodhā vuṭṭhahantassa nevasaññānāsaññāyatanāṃ phalasaṃpattiyā anantarapaccayena paccayo”ti imāya **pāḷiyā** (paṭṭhā. 1.1.417) paṭisedhetabbā. Yo samāpattīlābhī samāno eva “**na** labhāmaha”nti, kammaṭṭhānaṃ samānaṃ eva “**na** kammaṭṭhāna”nti saññī hoti, so sampattiṃyeva samānaṃ “vipattī”ti pacceṭīti veditabbo.

149. Appananti nigamaṇaṃ. Na tathā datṭhabbanti yathā paravādinā vuttam, tathā na datṭhabbāṃ. **Sakasakakiccomeva jānātīti** thānatṭhānājānanādiṃ sakaṃ sakāmyeva kiccaṃ kātuṃ jānāti, yathāsakameva visayaṃ paṭivijjhatīti attho. **Tampīti** tehi dasabalaññehi jānitabbampi. **Kammantaravipākantarevāti** kammantarassavipākantareva jānāti, cetanācetanāsampayuttadhamme nirayādinibbānagāminipaṭipadābhūte kammanti gahetvā āha “**kammaparicchedamevā**”ti. Dhātunānattaṃca dhātunānattakāraṇaṃca **dhātunānattakāraṇanti** ekadesasarūpekaseso datṭhabbo. Tañhi ñānaṃ tadubhayampi jānāti, “imāya nāma dhātuyā ussannattā”tiādīnā (vibha. aṭṭha. 812) tathā ceva samvaṇṇitaṃ. **Saccaparicchedamevāti** pariññābhisamayādivasena saccānaṃ paricchindanameva. **Appetum na sakkoti** aṭṭhamanavamabalāni viya taṃsadisam iddhividhaññaṃ viya **vikubbitum**. Etenassa balasadisataṃca nivāreti. Jhānādīññaṃ viya vā **appetum vikubbituṃca**. Yādipi hi “jhānādīpaccavekkhaññaṃ sattamabala”nti tassa savitakkasavicārātā vuttā, tathāpi “jhānādīhi vinā paccavekkhaṇā natthī”ti jhānādisahagataṃ ñānaṃ tadantogadham katvā evaṃ vuttanti veditabbāṃ. Atha vā sabbaññūtaññānaṃ jhānādīkiccaṃ viya na sabbāṃ balakiccaṃ kātuṃ sakkotīti dassetum “**jhānaṃ hutvā appetum na sakkoti iddhi hutvā vikubbitum na sakkoti**”ti vuttam, na pana kassaci balassa jhānaiddhibhāvatoṭi datṭhabbāṃ. Evaṃ kiccavisesavasenapi

dasabalañṇasabbaññutaññānānaṃ viṣesaṃ dassetvā idāni vitakkattikabhūmantaravasena pi taṃ dassetuṃ “**apicā**”tiādi vuttaṃ. **Paṭipāṭiyā**tiādito paṭṭhāya paṭipāṭiyā.

Anupadavaṇṇanaṃ katvā veditabbānīti sambandho. Kilesāvaraṇaṃ niyatamicchādīṭṭhi, kilesāvaraṇassa abhāvo āsavakkhayādhigamassa ṭhānaṃ, tabbhāvo aṭṭhānaṃ, anadhigamassa pana tadubhayaṃ yathākkamaṃ aṭṭhānañca ṭhānañcāti tattha kāraṇaṃ dassento “**lokiya...pe... dassanato cā**”ti āha. Tattha lokiyasammādīṭṭhiyā ṭhīti āsavakkhayādhigamassa ṭhānaṃ kilesāvaraṇābhāvassa kāraṇattā. Sā hi tasmiṃ sati na hoti, asati ca hoti. Etena tassā aṭṭhītiyā tassa aṭṭhānatā vuttā eva. **Nesaṃ** veneyyasattānaṃ. **Dhātuvemattadassanato**ti kāmādhātūādīnaṃ pavattibhedadassanato. Yadaggena dhātuvemattaṃ jānāti, tadaggena cariyāviṣesaṃpi jānāti. **Dhātuvemattadassanato**ti vā dhammadhātuvemattadassanato. Sabbāpi hi cariyā dhammadhātupariyāpannā evāti. **Payogaṃ anādiyivāpi** santatimahāmattādīnaṃ (dha. pa. 142) viya. **Dibbacakkhuñṇānubhāvato pattaḥṇāti** ettha dibbacakkhunā parassa hadaya vatthusannissayalohitavaṇṇadassanamukhena tadā pavattamānacittajānanatthaṃ parikkamaṃ nāma sāvakaṇaṃ, tañca kho ādikammikānaṃ, yato dibbacakkhuñṇānubhāvato cetopariyañṇassa pattaḥṇatā siyā, buddhānaṃ pana yadipi āsavakkhayañṇādhigamato pageva dibbacakkhuñṇādhigamo, tathāpi tathā parikkamaṃ natthi vijjāttayasiddhiyā sijjhanato. Sesābhīṇṇāttaye cetopariyañṇaṃ dibbacakkhuñṇādhigamena pattanti ca vattaḥṇatā labhātīti tathā vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Puna evarūpiṃ vācaṃ na vakkhāmīti cittaṃ uppādetto taṃ vācaṃ pajahati nāma. Vācāya pana so attho pākaṭo hotīti “**vadanto**”ti vuttaṃ. **Diṭṭhiṃ na gaṇhissāmīti** diṭṭhiggāhapaṭikkhepo. Diṭṭhiyā anuppādanaṃ pajahanaṃ evāti āha “**pajahanto**”ti. **So** ariyūpavādī **niraye ṭhapitoyeva**, nāssa nirayūpapattiyā koci vibandho ekaṃsiko ayamattho adhippāyo.

Assāti ekaṃsikabhāvassa. Sikkhāhi silasamādhīpaññāhi, tadatthāya vipassanāya ca vinā aññārādhanassa asambhavato “**lokiyalokuttarā silasamādhīpaññā veditabbā**”ti vatvā puna āsannatare silādike dassento “**lokuttaravaseneva vinivattetumpi vaṭṭatī**”ti āha, tasmā aggamaggapariyāpannā silādayo veditabbā. Aggamaggaṭṭhassa hi diṭṭheva dhamme ekaṃsikā aññārādhanā, itaresaṃ anekāṃsīkāti. Sampajjanaṃ **sampadā**, nipphattīti attho, tasmā **evaṃsampadanti** evaṃvirajjanakanipphattikanti vuttaṃ hoti. Tenāha “**imampi kāraṇa**”ntiādi. Tattha **kāraṇanti** yutti. Tatrāyaṃ yuttiniddhāraṇā “nirayūpago ariyūpavādī tadādāyassa avijjamaṇato seyyathāpi micchādīṭṭhi”ti. Ettha ca “taṃ vācaṃ appahāyā”tiādivacanaṃ tadādāyassa appahānena ca ariyūpavādo antarāyiko anattāhāvo ca, pahānena pana accayaṃ desetvā khamāpanena anantarāyiko atthāhāvo ca yathā taṃ vuṭṭhitā desitā ca āpattīti dasseti.

Dasabalañṇavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catavesārajjañṇavaṇṇanā

150. Byāmahabhayaṃ (a. ni. ṭī. 2.4.8) saraṇapariyesanaṃ saraṇajjanaṃ sārādo, byāmahabhayaṃ, vigato sārādo etassāti visārādo, tassa bhāvo **vesārajjaṃ**. Taṃ pana ñṇasampadaṃ pahānasampadaṃ desanāvisesasampadaṃ khemaṃ nissāya pavattaṃ catubbidhaṃ paccavekkhaṇāñṇaṃ. Tenāha “**catūsu ṭhānesū**”tiādi. **Dassitadhammesūti** vuttadhammesu. Vacanamattameva hi tesāṃ, na pana dassanaṃ tādisasseva dhammassa abhāvato. Bhagavatā eva vā “ime dhammā anabhisambuddhā”ti parassa vacanavasena **dassitadhammesu**. “Dhammapaṭisambhidā”tiādīsu (vibha. 718) viya **dhamma**-saddo hetupariyāyoti āha “**sahadhammenāti sahetunā**”ti. **Hetūti** ca upapattisādhanaṃ veditabbo, na kāraṇo sampāpako ca. **Appamāṇanti** anidassanaṃ. Nidassanañhi anvayato byatirekato pamāṇaṅgatāya “pamāṇa”nti vuccati. **Nimittanti**

codanāya kāraṇaṃ. Tattha codako codanaṃ karotīti **kāraṇaṃ**, dhammo codanaṃ karoti etenāti **kāraṇaṃ**. Tenāha “**puggalopi**”tiādi. **Khemanti** kenaci appaṭibandhiyabhāvena anupaddutataṃ.

Antarāyo etesaṃ atthi, antarāyevā yuttāti **antarāyikā**. Evambhūtā pana te yasmā antarāyakarā nāma honti, tasmā āha “**antarāyaṃ karontīti antarāyikā**”ti. Asañcicca vītikkamo na tathā sāvajjoti katvā vuttaṃ “**sañcicca vītikkantā**”ti. **Satta āpattikkhandhāti**tiādi nidassanamattaṃ itaresampi catunnaṃ “antarāyikā”ti vuttadhammaṃ tabbhāve byabhicārābhāvato. **Idha pana methunadhammo adhippetoti** idaṃ aṭṭhuppattivaseṇa vuttaṃ **ariṭṭhasikkhāpadaṃ** (pāci. 417-422) viya. Yasmā taṅkhaṇampi kāmesu (a. ni. ṭī. 2.4.8) ādīnavaṃ disvā viratto (a. ni. ṭī. 2.4.8) hoti ce, viśesaṃ adhigacchati, na kāmesu āsatto, tasmā vuttaṃ “**methunaṃ...pe... antarāyo hoti**”ti. Tattha **yassa kassacīti** na kevalaṃ pabbajitasseva, atha kho yassa kassaci. Tathā hi vuttaṃ “methunamanuyuttassa, mussatevāpi sāsaṇa”nti. **Tasmiṃ aniyānikadhammeti** tasmiṃ pareṇa parikkappitaṇiyānikadhammanimittaṃ. Nimittatthe hi idaṃ kammasaṃyoge bhummaṃ.

Catavesārajjāñāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Aṭṭhaparisaṇṇanā

151. Purisassa sūratarabhāvo nāma saṅgāme pākato hoti, na gehe nisinnakāle, evaṃ vesārajjāñāvaṇṇassa ānubhāvo paṇḍitaparisaṇṇaṃ yattha katthacīti dassento “**vesārajjāñāvaṇṇassa baladassanatta**”nti āha. **Sannipativā nisinnatṭhānanti** ṭhānasīseṇa sannipatitakhattiyaparisaṇṇeṇa dasseti. **Eseva nayo sabbatthāti** atideseṇa āvibhāvitamatthaṃ dassetuṃ “**māraṅgikāna**”ntiādi vuttaṃ sadisatthavisayattā atidesassa. Yathā hi khattiyānaṃ samūho khattiyaparisaṇṇaṃ ayamattho labbhati, na evaṃ “māraparisaṇṇa”ti ettha, māraṇṇaṃ parisaṇṇaṃ pana māraparisaṇṇaṃ ayamattho adhippeto. Tenāha “**māraṅgikānaṃ...pe... na māraṇṇa**”nti. **Māraṅgikānanti** mārapakkhiyānaṃ. **Uggaṭṭhānadassanavasaneṇa** sārājjitabbatṭhānadassanavasaneṇa, evaṃ uggaṭṭhānattā attano puññatejaneṇa adhippāyo. **Brāhmaṇā tisu vedesūti** idaṃ itaresaṃ avisayadassanavasaneṇa vuttaṃ. Vede sajjhāyantāpi hi khattiyā vessa ca tadatthavicāraṇāya yebhuyyeṇa asamatthā evāti. Kasmā panettha yāmādiṇṇaṃ na gahitāti? Bhusaṃ kāmaṃbhigiddhatāya yonisomanasikāravirahato. Yāmādayo hi uḷāruḷāre kāme paṭisevantaṃ tatthābhigiddhatāya dhammassavaṇṇāya sabhāvena cittaṃ na uppādentī, mahābodhisattānaṃ pana buddhānaṃ ānubhāveṇa ākaḍḍhiyamānā kadāci tesāṃ payirupāsanaḍḍhiṇi karonti tādisse mahāsamāyehi. Teneva hi vimānavatthudesanāpi tannimittā bahulā nāhosi. Manussānaṃ vasaṇṇaṃ katā.

Paracakkavāḷesu ca manussānaṃ viśeṣadhigamo natthīti pucchati “**kiṃ pana bhagavā aññāni cakkavāḷānīpi gacchati**”ti. Itaro yadipi tesāṃ ariyadhammādhigamo natthi, vasaṇṇāya pana tattha gantvā dhammaṃ desetīti dassento “**āmagacchati**”ti āha. **Keyūraṃ** nānāvidharatanaparisaṇṇaṃ suvaṇṇajālavinaddhaṃ bhujābharaṇaṃ. **Āṅgadaṃ** nānāgandhagandhitāṃ, kevalaṃ vā suvaṇṇamāyamaṃ bāhuvalayaṃ. **Chinnassarāti** dvidhābhūtassarā (dī. ni. ṭī. 2.172) **gaggarassarāti** gaggarikāya viya gaggarāyamaṇakharassarā (dī. ni. ṭī. 2.172; a. ni. ṭī. 3.8.69). **Bhāsantaranti** tesāṃ bhāsaṃ (dī. ni. ṭī. 2.172; a. ni. ṭī. 3.8.69) sandhāyāha. “**Vīmaṃsūppajjati**”ti saṅkhepato vuttaṃ vivarituṃ “**idaṃ vuttaṃ hoti**”tiādi vuttaṃ.

Saṅgammāti samāgantvā. Ādito lāpo **ālāpo**, vacanaṇṇaṇṇaṃ vacanavasaneṇa samaṃ lāpo **sallāpo**. Sammā, samaññā vā kathā saṃkathā, saṃkathāva **sākacchā**.

Aṭṭhaparisaṇṇanā niṭṭhitā.

Catuyonivaṇṇanā

152. Yavanti tāya sattā amissitāpi samānajātītāya missitā viya hontīti **yonī**. Sā pana atthato aṇḍādiuppattiṭṭhānavisitṭho khandhānaṃ bhāgaso pavattivisesoti āha “**khandhakotṭhāso yonī nāmā**”ti. **Aṇḍe jātāti** paṭhamāya jātiyā vasena vuttaṃ, dutiyāya pana aṇḍato, aṇḍe vā bhijjamāne jātāti evamattho veditabbo. Tenāha “**abhinibbhijja jāyanti**”ti. **Vināti** etehi aṇḍādīhi bāhirapaccayehi vinā. **Uppatitvā viyāti** uppajjanavasena patitvā viya. Bāhirapaccayanirapekkhattāyeva vā upapatane sādhuḥkārinō upapātikā, te eva idha **opapātikāti** vuttā. **Ādi-saddena** gabbhamale nibbattamahāpadumakumārādīnaṃ saṅgaho. Nijjhāmatanḥikapetānaṃ niccaṃ dukkhāturatāya kāmasevanā natthi, tasmā te gabbhaseyyakā na hontī, jālavantatāya na tasmaṃ kucchiyaṃ gabbho saṅṭhāti, tasmā te opapātikāyeva saṃsedajattāyapi asambhavato. **Nerayikā viyāti** nidassanāpadesena tesampi opapātikattaṃ dīpeti. **Avasesāti** nijjhāmatanḥikanerayike ṭhapetvā avasesā vinipātikā. Yakkhānaṃ cātumahārājikatāya opapātikabhāve eva āpanne taṃ nivattetaṃ “**evaṃ yakkhāpi**”ti vuttaṃ. Tathā hi te na bhummadevā na ca vinipātikāti.

Catuyonivaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcagativaṇṇanā

153. **Gantabbāti** upapajjitabbā. Yathā hi kammabhavo paramatthato asatipi kārake paccayasāmaggiyā siddho taṃsamaṅginā santānalakkhaṇena sattena katoti voharīyati, tathā upapattibhavalakkhaṇā gatiyo paramatthato asatipi gamake taṃtaṃkammavasena yesaṃ tāni kammāni, tehi gantabbāti voharīyantīti. Evaṃ saddatthato gatiṃ dassetvā atthuddhāranayenapi taṃ dassetaṃ “**apicā**”tiādi vuttaṃ. Yesu nirayādibhedesu upapattibhavesu gati-saddo nirūlho, tato aññatthāpi gatisaddappavatti atthi, taṃ ekena gati-saddena visesetvā āha “**gatigati**”ti yathā “**dukkhadukkhāṃ, (saṃ. ni. 4.327) rūparūpa**”nti (visuddhi. 2.449) ca. Uppādāvattāyā gamanaṃ upagamananti “**nibbattigati**”ti vuttā. **Gatinti** cittaṅgatiṃ. Tenāha “**ajjhāsayagati nāmā**”ti, ajjhāsayappavattīti attho. **Tadatṭhakathāyaṃ** (ma. ni. atṭha. 2.503) pana “**gatinti nipphatti**”nti attho vutto. Brahmanimantanasutte (ma. ni. 1.503) hi ayaṃ pālīti. **Jutinti** ānubhāvaṃ. **Vibhavoti** vināso. So hi viḡamoti atthena gati. Teneva **nibbānaṃ arahato gatīti** (pari. 339) anupādisesanibbānaṃ arahato gati viḡamo vibhavoti anekatthattā dhātūnaṃ. **Dveyeva gatiyoti** dveva nipphattiyoti atthoti āha “**ayaṃ nipphattigati nāmā**”ti.

Yassa uppajjati, taṃ brūhento eva uppajjatiṭi ayo, sukhaṃ. Natthi ettha ayoti **nirayo**. Tato eva ramitabbaṃ assādetabbaṃ tattha natthīti dassento āha “**niratiatthena nirassādatṭhena nirayo**”ti. **Tiriyaṃ añcitāti** devamanussādayo viya uddhaṃ dīghā ahutvā tiriyaṃ dīghābhi attho. Pakatṭhato sukhatō ayaṃ apagama **peccabhāvo**, taṃ peccabhāvaṃ **pattānaṃ visayoti** petayonimeva vadati. **Manaso ussannattāti** satisūrabhāvabrahmacariyayogyatādiguṇavasena upacitamānasatāya ukkatṭhaguṇacittatāyāti atto. Ayaṃ panattho nippariyāyato jambudīpavāsīvasena veditabbo. Yathāha – “**tīhi, bhikkhave, ṭhānehi jambudīpikā manussā uttarakuruke manusse adhiggaṇhanti deve ca tāvatimse. Katamehi tīhi? Sūrā satimanto idha brahmacariyavāso**”ti (a. ni. 9.21). Tehi pana samānarūpādītāya saddhiṃ parittadīpavāsīhi itaramahādīpavāsīnōpi manussāteva paññāyimsu. Lokiyā pana “**manuno apaccabhāvena manussā**”ti vadanti. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana paramatthadīpaniyaṃ **vimānavatthusaṃvaṇṇanāyaṃ** (vi. va. atṭha. 3) vuttanayena gahetabbo. **Ānubhāvehīti** devānubhāvasaṅkhātehi iddhivisesehi. Tattha kāmā devā kāmagaṇehi ceva iddhivisesehi ca itare iddhivisesehēva **dibbanti** kīlanti jotanti, saraṇanti vā gammanti, abhitthaviyantīti vā **devāti**.

Tiracchānayaniñcātīdīsūti ettha tiracchānayanipettivisayaggahaṇena khandhānaṃ eva gahaṇaṃ tesam tādissassa paricchinnassa okāsassa abhāvato. Yattha vā te araṇṇasamuddapabbatādike nibaddhavāsaṃ vasanti, tādissassa ṭhānassa vasena okāso pi gahetabbo. Nirayūpagādīhi sattehi maggitabbato **maggo** paṭipajjitabbā **paṭipadā** cāti taṃ taṃ kammameva vuttanti āha “**ubhayenapī**”tiādi. **Yathā ca paṭipannoti** iminā tassa kammassa katūpacitākāramāha. Ettha ca **nirayagāmiṇca maggaṃ nirayagāmiṇca paṭipadanti** iminā sādharmaṇato nirayasamvattaniyaṃ kammaṃ vatvā puna taṃ taṃ santānapatitātāya asādharmaṇataṃ dassetuṃ “**yathāpaṭipanno**”tiādi vuttanti datṭhabbaṃ. **Vinipatantīti** vivasā, virūpaṃ vā nipatanti. Kasmā panettha pañcagatiparicchadakaññaṃ dassento bhagavā “nibbānañcāha”ntiādimāhāti anuyogaṃ sandhāyāha “**idaṃ panā**”tiādi. Na hi bhagavā attano buddhasubuddhataṃ vibhāvento sāvasesaṃ katvā desanaṃ deseti.

Pañcagativaṇṇanā niṭṭhitā.

Ñānapavattākāraṇaṇā

154.Ñānapavattākāraṇanti ñānaṃ pavattīkāraṇaṃ, ñānaṃ vā pavattīpakāraṇaṃ. **Ekantadukkhāti** ekantena dukkhā accantadukkhā. Tā pana sabbakālaṃ dukkhā sukhāyenapi asammissāti dassento āha “**niccadukkhā nirantaradukkhā**”ti. **Bahalāti** atanukā, mahantāti attho. **Tibbāti** vā tikhiṇā. **Kharāti** kakkhālā. **Kaṭukāti** vā anīṭṭhā. Kassati khaṇīyatīti **kāsu**, āvāṇo. Kasīyati cīyatīti **kāsu**, rāsi. **Phunantīti** dvīhi hatthehi aṅgārāni ukkhipitvā paṭivātaṃ ophunanti, tena tesam sakalasarīraṃ dayhati. Tenāha “**paridaḍḍhagattā**”ti. Purisappamaṇaṃ **porisaṃ**. **Ekapathenevāti** ekamaggabhūteneva. **Anukkamañīyenaṇti** ukkamitaṃ apakkamitaṃ asakkuṇeyyena.

Nanu ca dibbacakkhuññaṃ paccuppannavāṇṇāraṃmaṇaṃ, tena kathaṃ rūpantarasaṃgiṃ niraye nibbattasattaṃ “ayaṃ so”ti jānātīti codanaṃ sandhāyāha “**tattha kiñcāpi**”tiādi. Yathākkammūpagaññaṇena “ayaṃ so”ti sallakkheti, tassa pana dibbacakkhuññabhāvena pattabbattā “**dibbacakkhubalaṃ nāma etanti** vuttaṃ.

Purimanayenevāti “gūthakūpo viya tiracchānayani datṭhabbā”tiādinā aṅgārakāsupamāyaṃ vuttanayeneva. Dukkhaṃ vedanā bahulā etāsūti **dukkhahulā**. **Bahalapattapalāso**ti aviraḷatanuvipulapaṇṇo. Sukhaparibhogaṃ mahāpāsādaṃ dassetuṃ “**dīghapāsādo**”ti vuttaṃ caturassapāsādādīnaṃ khuddakattā. **Uñṇāmayaattharaṇeṇāti** uñṇāmaya lohitattharaṇena. Uttaraṃ uparibhāgaṃ chādetīti **uttaracchado**, vitānaṃ. Taṃ pana lohitavitānaṃ idhāhippetanti “**rattavitānenā**”ti vuttaṃ.

Aparabhāgayojanāti pāliyaṃ “aparena samayenā”ti vuttassa aparabhāgassa yojanā. Sā pana ekadesena purimabhāge vutte eva suviññeyyā hotīti “**yathā so**”tiādimāha. **Maggāruḷhamevāti** maggaṃ upagatamattameva.

Niyamābhāvāti “dibbacakkhunāva passatī”ti niyamassa abhāvā. “**Dibbacakkhunāpi passissatī**”ti idaṃ na anuttarasukhānubhavanassa dibbacakkhugocarattā vuttaṃ, anāgatassa pana tassa dibbacakkhuparibhaṇḍabhūtena anāgataṃsaññaṇena dassanamevāti kāraṇūpacārena vuttaṃ. Pāliyaṃ pana “cetasā ceto paricca pajānāmi”cceva vuttaṃ. “**Atthato pana nānā hotī**”ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivaritaṃ “**devalokasukhaṃ hī**”tiādimāha. vatvā yathā dasseti upamāhipi ayamatto pākāṇo evāti dassento “**upamāyampi**”tiādimāha. Gotrabhuñṇāpuppādato paṭṭhāya nirodhaṃ passitvā uppannamaggaphalappaccavekkhaṇavasena ceva parato phalasaṃpattisaṃpajjanavasena ca ariyasāvako nirodhe sayito viya hoti tadapassayeneva pavattanatoti āha “**nirodhasayanavaragata**”nti. Tenāha “**nibbānā...pe... passatī**”ti.

Ñāṇapavattākāraṇṇanā nīṭṭhitā.

Dukkarakārikādisuddhivaṇṇanā

155. Pucchānusandhiādiānusandhittayato aññattā “**pāṭiyekkaṃ anusandhivasenā**”ti vuttam. Na kevalam “**dukkarakārikāya suddhi hotī**”ti evamladdhiko eva, atha kho dukkaracārīsu abhippasannoti dassetuṃ “**apicā**”tiādi vuttam. **Catukunḍikoti** dvīhi pādehi hatthehīti catūhi aṅgehi kuṇḍanako āhiṇḍanako. **Chamānikīṇṇanti** bhūmiyaṃ khittam. **Bhakkhasanti** āhāram.

Macchariyamalādīpāpadhamnavigamanato mettādiguṇānubrūhanato ca brahmagam settham cariyanti **brahmacariyam**, dānam. Tathā hi tam bhagavatā paṇḍitapaññattam vuttam. Evaṃ sesesupi yathāraham brahmacariyapariyāyo niddhāretvā vattabbo. **Kinti** kīdisam. **Vatanti** samādinnavatam. **Suciṇṇassāti** sutthu ciṇṇassa puññassa. **Iddhīti** ānubhāvo. **Jutīti** vatthābharaṇobhāsasamujjalā sarīrappabhā. **Balavīriyūpapattīti** kāyabalena ceva ussāhena ca samannāgamo.

Tena pāṇi kāmādadoti tena addhikānam upagacchantānam hattham pasāretvā asayhassetthino dānaṭṭhānadassanamayena puññena idāni mayham hattho kapparukkho viya kāmādadoti icchiticchitadāyī, kāmādadoti honto ca madhussavo iṭṭhavatthuvissajjanako jāto. **Tena me brahmacariyēnāti** tena mama yathāvuttakāyaveyyāvāṭiyakammasāṅkhātena setthacariyena. **Puññanti** puññaphalam. Tampi hi puṇṇasabhāvato, uttarapadalopena vā “**evamidam puññam pavaḍḍhati**”tiādisu (dī. ni. 3.80) “**puñña**”nti vuccati.

Pañca sikkhāpadāni samāhatāni **pañcasikkhāpadam** yathā “**tibhavam, tisakaṭa**”nti ca. **Brahmacariyasmiti** dhammadesanāya. Sā hi vineyyānam brahmabhāvāvahanato brahmagam settham cariyam, brahmuno vā bhagavato vācasikam cariyanti “**brahmacariya**”nti vuccati.

Sahassam maccuhāyīnanti sahasamattā arahattasamadhigamena maccuvisayātikkamena maccupahāyīno jātā. **Brahmacārī bhavissāmāti** ettha yena brahmacariyena te brahmacārīnoti vuccanti, tam brahmacariyam niddhāretvā āha “**methunavirati brahmacariyanti vuttā**”ti.

Nātikkamāmāti na aticarāma agamanīyaṭṭhānēpi itarattāpi na vītikkamāma. Tenāha “**aññatra tāhi brahmacariyam carāmā**”ti. **Amhanti** amhākam.

Attadamanavasēnāti yathāpaṭiññam arahantānam anukaraṇākārena pavattacittadamanavasena, manacchatthānam indriyānam damanenāti attho. Sikhāppattasetthacariyatāya **ariyamaggo brahmacariyam**. Brahmagam settham carati etenāti **brahmacariyam**, satthusāsanam.

Ataramānānanti na taramānānam desakālam udikkhantānam. **Phalāsāva samijjhatīti** sudullabhaphalepi āsā sammāpayogamanvāya samijjhati eva. **Vipakkabrahmacariyosmīti** visesena nipphannapaṇītajjhāsāyo paripuṇṇaṇḍāramanoratho. So hi setthamanosamācāratāya brahmacariyapariyāyena vutto.

Idameva suttam āgatattānanti adhippāyo tepītake buddhavacane idameva suttapadam “**vīriyam brahmacariya**”nti āgatattānanti attho. Vīriyāñhi tasmim visaye uttamam paramukkamsagatam tādisacariyāhetu cāti brahmacariyanti idha vuttam. **Caturaṅgasamannāgatanti** catubbidhadukkarakiriya sādhakassa catubbidhassa attano pavattīkārasa vasena caturaṅgasamannāgatam.

Koci chinnabhinnapaṭapilotikadharo dasantayuttassa vatthassa abhāvato nicceloti vattabbatam labheyyāti tam nivattento āha “**maggo**”ti. **Evaṃ akāsim**, evampi sattapīlā mā ahoṣīti adhippāyo. Yathā “**abhihaṭam na sādīyāmī**”tiādi (ma. ni. 1.155) bhikkhāpariyesane

ukkaṭṭhacāritādassanaṃ, evaṃ “naehi bhaddantikādibhāvopī”ti gahetabbaṃ. **Purisanaragatāyāti** purisasamīpagatāya. Saṃkittiyanti etāyāti **saṃkitti**, gāmaṃvāsīādīhi samudāyavasena kariyamānakiriyā. Idha pana bhattasaṃkitti adhippetāti āha “**saṃkittetvā katabhattesū**”ti. Dadanti tāyāti **datti**. Ekāhaṃ antarabhūtaṃ etassa atthīti **ekāhikaṃ**. Esa nayo sesapadesupi. **Ekāhavārenāti** ekāhikavārena. “Ekāhika”ntiādinā vuttavidhimeva paṭipāṭiyā pavattabhāvaṃ dassetaṃ puna vuttaṃ. Tenāha “**iti evarūpa**”ntiādi.

Erakatiṇādīni vāti erakatiṇādīni ganthitvā katanivāsanāni chavadussāni, nihīnadussānīti attho. **Tantāvutānanti** tantaṃ pasāretvā vītānaṃ. **Pakatikaṇṭaketi** salākakaṇṭake.

156.Nekavassagaṇasañjātanti anekavassasamūhasañjātaṃ. Nanu ca idāneva “sāyatatiyakampi udakorohanānuyogamanuyutto”ti vuttaṃ, “nekavassagaṇikaṃ rajojallaṃ kāye sannicita”nti ca, tadubhayaṃ ekasmiṃ kathaṃ sambhavaṭṭi āha “**idaṃ attano rajojallakavatasamādānakālaṃ sandhāya vadatī**”ti. Eteneva “acelako homī”ti vuttaacelakapaṭiññā, “sāṇānīpi dhāremī”tiādinā vuttachannakapaṭiññā, tatthāpi sāṇa-masāṇa-chavadussādi-nivattha-paṭiññā ca aviruddhāti daṭṭhabbā tasmīṃ tasmīṃ kāle tathā tathā paṭipannattā. **Teti** acelakā. **Saṅghātanti** sabbaso ghātaṃ. Tenāha “**vadha**”nti. **Sīlavā nāma natthi** “anabhisandhikampi pāpaṃ hotī”ti evaṃ laddhikattā. **Sīlaṃ adhiṭṭhāyāti** idaṃ paṭikkamanakiriyāṃ sandhāya vuttaṃ.

Pāsaṇḍapariggahaṇatthāyāti pāsaṇḍesu asārasārabhāvavīmamsanattāya. **Taṃ pabbajjanti** ājīvakaṃpabbajjāṃ. **Vikaṭabhojaneti** vikatabhojane virūpabhojane. Tenāha “**apakatibhojane**”ti.

157.Bhīmsanakatasminti bhāvasādhanabhāvī idaṃ padanti āha “**bhīmsanakatasmīṃ bhīmsanakakiriyāyā**”ti. “Bhīmsanakatasmī”nti vattabbe ekassa ta-kārassa lopo daṭṭhabbo. Yebhuyyaggahaṇaṃ lomavantavasenaṃ yojetabbaṃ, na lomavasenaṃti āha “**bahutarānaṃ vā**”tiādi.

Su-sadde u-kārassa o-kāraṃ katvā pāḷiyāṃ “sotatto”ti vuttanti tadatthaṃ vivaranta “**sutatto**”ti āha. Suṭṭhu avatattoti vā **sotatto**. **Sosinnoti** etthāpi eseva nayo. **Suddhivasanattāyāti** saṃsārasuddhigavesanattāya.

Vihārasminti paccatte bhummavacananti āha “**vihāro eva hi ‘vihārasmi’nti vutto**”ti. **Teneva cāti** teneva vibhattivipallāsavasena. **Evaṃ atthoti** ayaṃ evaṃ līṅgavipallāsavasena attho veditabbo. Dukkhattatoti ānetvā sambandho. **Sabbatthāti** sukhadukkhe lābhālābhādiṃ ca. **Tulitoti** tulāsadiṃ.

Dukkarakārikādisuddhivaṇṇanā niṭṭhitā.

Āhārasuddhivaṇṇanā

158.Sujjhitunti saṃsārato sujjhituṃ.

159.Āsītikapabbānīti āsītikapiṭṭhipabbāni, “kāḷapabbānī”ti vadanti. Pabbānaṃ **majjhe**. **Unnatunnatānīti** maṃse milāte dvinnāṃ sandhīnaṃ antare vātenuddhumātadhamanījālatāya unnatāni unnatānīti. **Ānisadanti** ānisadaṭṭhānaṃ. **Nisinnatṭhānanti** paṃsūhi, vālikāhi vā nicitaṃ nisinnatṭhānaṃ. **Sarapoṅkhenāti** sarassa poṅkhappadesena, sarapoṅkhasaññitena vā maggena. **Akkantanti** akkantaṭṭhānaṃ. Takkagoḷikasadisānaṃ, sarīraghaṃsanattāṃ kata kuruvindagoḷakānaṃ vā **āvaḷi** vaṭṭanāhāro. **Vaṃsatoti** piṭṭhivaṃsato. **Maṇḍaleti** bhittipādānaṃ matthake ṭhapitamaṇḍalake sīsaggena **patiṭṭhahanti**. **Na evaṃ phāsuḷiyoti** yathā yathā vuttagopānasiyo papatā tiṭṭhanti, na evaṃ bodhisattassa phāsukāpi papatā ṭhitā.

Okkhāyikāti avakkhāyikā, hetthā hutvā ninnabhāvena paññāyamānā. **Evarūpāti** yathāvuttarūpā, ninnatarāti attho. **Yāva piṭṭhikaṇṭakamallināhotīti** mayhaṃ udaracchavi yāva piṭṭhikaṇṭakam, tāva taṃ āhacca ṭhitattā allīnā hoti udariyassa parikkhayena antānañca sutthumilātātāya. **Bhāriyabhāriyāti** garutarā. Sahaudaracchaviṃ piṭṭhikaṇṭakam, sahapitṭhikaṇṭakam udaracchavinti yojanā. **Neva nikkhamati** āhārasannissayaāpodhātuyā sabbaso visukkhattā. **Pūtimūlānīti** lomamūlānaṃ paribrūhanake maṃse lohite ca parikkhīṇe tāni sukkhāni ṭhānato bhatṭhāni abhāveneva “pūtimūlānī”ti vuttāni. Tenāha “**tassa panā**”tiādi.

Adhigatāti idāni adhigatā. **Yathā etarahi vipassanāpaññāya adhigatattāti** iminā kiñcāpi mahābodhisattā paripākagataññā vasībhūtajjhānābhiññā vipassanāya parikkammaṃ karonti, yathā ca nesaṃ carimabhava vipassanācāro, na tathā tadāti dasseti. **Etadevāti** yaṃ yena vuttaṃ atthajātāṃ, etadeva **ettha** etasmim pāthapadese **yuttaṃ** pubbenāparaṃ avirujjhanato. **Itarathāti** bhikkhūhi vuttappakārena **ananurūpo siyā** “imissā”ti vuttāya aññatte.

Āhārasuddhivaṇṇanā niṭṭhitā.

Saṃsārasuddhivaṇṇanā

160. Saṃsārenāti aparāparaṃ cavanupapajjanavasena bhavesu saṃsāraṇena. Yaṃ sandhāya vuttaṃ –

“Khandhānañca paṭipāṭi, dhātuāyatanāna ca;

Abbochinnam vattamānā, saṃsāroti pavuccatī”ti. (visuddhi. 2.619; dī. ni. atṭha. 2.95; saṃ. ni. atṭha. 2.2.60; a. ni. atṭha. 2.4.199; dha. sa. atṭha. nidānakathā; vibha. atṭha. 226; su. ni. atṭha. 2.523; udā. atṭha. 39; itivu. atṭha. 14, 58; theragā. atṭha. 1.67, 99; bu. vaṃ. atṭha. 58; cūḷani. atṭha. 6; paṭi. ma. atṭha. 2.1.117; visuddhi. mahāṭi. 1.127; a. ni. ṭi. 2.4.9; sāratta. ṭi. 1.1);

Bahukanti bahukālaṃ bahukhattuṃ. **Upapajjitvāti** tattha tattha bhava nibbattivā. **Āvāsenāti** tasmim tasmim sattāvāse āvasanena nibbattivā jīvanena. **Khandhāyeva vuttā** tesamyeva pavattivisesassa tena tena pariyaṇena vuttattā. **Bahuyāgeti** ajasūkaragomāyavādiḥ bahuvidhe mahāyāññe. **Bahuaggīti** vācāpeyyādivasena antamaso pakayaññādivasena ca bahukepi aggī paricāraṇena.

161. Bāladārakopi “daharo”ti vuccatīti tato visesanatthaṃ “**yuvā**”ti vuttaṃ. Atikkantapaṭhamavayā sattā sabhāvena palitasirā hontīti paṭhamavaye ṭhitabhāvaṃ dassetuṃ “**susukāḷakeso**”ti vuttaṃ. **Jarājijñoti** jarāya jijñho, na akālikena jarāya abhibhūto. Ukkamsagatabuddhatāya **vuddho**. Tenāha “**vaḍḍhitvā ṭhitaṅgapaccaṅgo**”ti, ārohapariñāhavasena vuddhirahitoti attho. **Jātimahallakoti** jātiyā mahallako, na bhogaparivārādīhīti attho. **Addhagatoti** ettha **addha**-saddo dīghakālavācīti āha “**bahuaddhānaṃ gato**”ti. **Vayoti**ādipadalopenāyaṃ niddesoti āha “**pacchimavaya**”nti. **Padasatampi...pe... samatthatāti** padasatampi padasahassampi sotapathamāgacchantameva uggahaṇasamatthatā pariggahetuṃ samatthatā. Ayañca gatiyā byāpāroti sakkā viññātuṃ gahaṇamattabhāvato. **Tadevāti** padasatampi padasahassampi. **Ādhāraṇaṃ** apilāpanavasena hadaye dhāraṇaṃ. **Upanibandhanaṃ** yathā na pamuttāṃ hoti, tathā upecca aparāparaṃ nibandhanaṃ. Ayaṃ pana satiyā byāpāroti sakkā viññātuṃ. Pāḷiyañca “paramāya gatiyā ca satiyā ca dhitiyā cā”ti vuttaṃ, parato ca “evaṃ adhimattagatimanto”ti vuttaṃ. **Samatthavīriyaṃ dhiti nāmāti** viṣiṭṭhavisayaṃ dassento yathāvuttasatisamāyogaṃ tassa dīpeti. **Tassāti** yathāvuttagatisatidhitiṃ subhadhātavacīparicitassa pariyattidhammassa āgamavasena atthadassanasamatthatā vuttivasena kāraṇadassanasamatthatā.

Dalham (a. ni. ṭi. 3.9.38) thiram dhanu etassāti dalhadhanvā, so eva idha “**dalhadhammā**”ti vutto. Paṭisattuvīdhamanattam dhanuṃ gaṇhātīti **dhanuggaho**, so eva usum saram asati khipatīti **issāsoti** āha “**dhanuṃ gahetvā ṭhito issāso**”ti. Dvisahassapalam lohādibhāram vahitum samattham **dvisahassathāmaṃ**. Tenāha “**dvisahassathāmaṃ nāmā**”tiādi. **Daṇḍeti** dhanudaṇḍe. **Yāva kaṇḍappamāṇāti** dīghato yattakam kaṇḍassa pamāṇam, tattake dhanudaṇḍe ukkhittamatte āropito ceva hoti jiyādaṇḍo, so ca bhāro pathavito muccati, evam idam “dvisahassathāmaṃ nāma dhanūti datṭhabbam. **Uggahitasippoti** uggahitadhanusippo. **Katahatthoti** thirataram lakkhesu avirajjhanasarakkhepo. Īdiso pana tattha vasībhūto katahattho nāma hotīti āha “**ciṇṇavasībhāvo**”ti. Katam rājakulādīsu upecca asanam etena so **katūpāsanoti** āha “**rājakulādīsu dassitasippo**”ti. **Evam katanti** evam antosusirakaraṇādīnā sallahukam katam.

Oloketīti udikkhati. **Evam santepi tesam vāro paññāyatīti** tesam bhikkhūnam “ayam paṭhamam pucchati, ayam dutiya”ntiādinā pucchānavāro tādisassa paññāvato paññāyati sukhumassa antarassa labbhanato. **Buddhānam pana vāro**ti idise ṭhāne buddhānam desanāvāro aññesam napaññāyanato buddhānamyeva paññāyati. Idāni tameva paññāyanatam yuttito dassento “**vidatthicaṅgulaṅgulachāya**”ntiādimāha. Accharāsaṅghātamatte khaṇe aneka-koṭisahassa-cittapavattisambhavato “**vidatthicaṅgulaṅgulachāyam atikkamanato puretaramyeva bhagavā...pe... kathetī**”ti vatvā tato lahutarāpi satthu desanāpavatti atthetvāti dassento “**tiṭṭhantu vā tāva ete**”tiādimāha. Idāni tattha kāraṇam dassetum “**kasmā**”tiādi vuttam. **Soḷasa padāni kathetīti** etena lokiyajanassa ekapaduccāraṅgulaṅgulachāya bhagavā aṭṭhāvīsasatpadāni kathetīti dasseti. Idāni tassapi kāraṇam dassetum “**kasmā**”tiādi vuttam.

Dhammoti pāli. Pajjati attho etenāti **padam**, tadattho. Attham byañjetīti **byañjanam**, akkharam. Tañhi padavākyakkharabhāvehi paricchijjamānam tam tam attham byañjeti pakāseti. Tenāha “**dhammapadabyañjananti pāliya padabyañjanam, tassa tassa atthassa byañjanakam akkhara**”nti. Etena aparāparehi padabyañjanehi sucirampi kālam katham katham tathāgatassa na kadāci tesam pariyādānam atthīti dasseti. Pañham byākaronti etenāti **pañhabyākaraṇam**, tathāpavattapaṭibhānam. Aparikkhayapaṭibhānā hi buddhā bhagavanto, yato vuttam “natthi dhammadesanāya hānī”ti (dī. ni. ṭi. 3.141, 305; vibha. mūlaṭi. 1.suttantabhājanīyavaṇṇanā). Tenāha “**iminā kim dassetī**”tiādi. Tathā āsannaparīnibbānassapi bhagavato desanāya itarāya ca visesātāvoti paṭhamabuddhāvācanampi majjhimbuddhāvācanampi pacchimabuddhāvācanampi sadisameva. Āsītīkavassato param **pañcamo āyukoṭṭhāso**.

162. Kāmañcetta bhagavatā nāgasamālattherassa acchariyaabbhutapavedanamukhena attano lomānam haṭṭhabhāvassa paveditattā “**lomahaṃsanapariyāyo**”ti nāmaṃ gahitam, tathāpi sabbaññūtaññānādi-anaññāsādhāraṇāññānubhāva-vibhāvanādivasena soḷasasamūhato sīhanādassa nadanena desanāya pavattitattā “mahāsīhanādo”tveva saṅgītikāramahātherehi nāmaṃ ṭhapitanti datṭhabbam.

Mahāsīhanādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Mahādukkhakkhandhasuttavaṇṇanā

163. **Tatoparanti** tiṇṇam janānam upari saṅgho catuvaggakaraṇīyādīkammehi paṭīkammappattattā. **Gāmaṃ gatoti vuccati** gāmaṃ uddissa gatattā, evam sāvatthim pavisitum vihāro nikkhantā “pavisimsū”ti vuttā. **Pariññanti** pahānapariññam. Sā hi samatikkamo, na itarā. **Rūpavedanāsupīti** “rūpānam pariññam, vedanānam pariñña”nti etthāpi. Kāmaṃ sabbesam titthiyānam kāmādi pariññāpaññāpanahetubhūto samayo natthi, yesam pana atthi, te upādāya “**sakasamayaṃ jānantā**”ti vuttam. “Yato yato kho bho ayam

bhikkhu vivicca kāmehi...pe... paṭhamam jhānam upasampajja viharati, ettāvata kho bho kāmānam pariññā hoti”ti evam sarūpato paṭhamajjhānam vibhāvetum asakkontāpi kevalam accantappahānasaññāya **kāmānam pariññam paññapeyyum paṭhamajjhānam vadamānā**. Tam kissa hetu? Tādisassa āgamādhigamassābhāvato. **Rūpavedanāpariññāsupi** eseva nayo. **Vuccethāti** vucceyya. **Dutiya-padeṭī** “anusāsanīyā vā anusāsani”nti evam vuttavākyepi. **Te** kira bhikkhū.

165.Naceva sampāyissantīti na ceva sammadeva pakārehi gamessanti ñāpessanti. Tenāha “**sampādetvā kathetum na sakkhissanti**”ti. Yasmā avisaye pañho pucchito hoti, tasmā āpajjissantīti yojanā. **Sadevake**ti arūpadevaggahaṇam. Te hi lokiyadevehi dīghāyukatādīnā ukkatthā. **Samārake**ti kāmāvacaradevaggahaṇam. **Sabrahmake**ti rūpāvacarabrahmaggaṇam. **Sassamaṇabrāhmaṇīyā**ti ettha **samaṇaggahaṇena** pabbajite, **brāhmaṇaggahaṇena** jātibrahmaṇe, puna **devaggahaṇena** sammutideve, manussaggahaṇena avasiṭṭhamanussakāyam pariyaḍiyati. **Lokapajaggahaṇena** pana payojanam aṭṭhakathāyam dassitameva. **Aññathā ārāghanam nāma natthī**ti iminā kāmārūpavedanāsu assādādīnam yāthāvato avabodho eva ito bāhirakānam natthi, kuto pavedanāti dasseti.

166.Cittārāghananti yāthāvapavedanena paresam cittassa paritosanam. **Bandhanaṭṭhena guṇāti** kāmārāgasamyojanassa paccayabhāvena vatthukāmesupi bandhanaṭṭho vutto, koṭṭhāsaṭṭho vā guṇaṭṭho daṭṭhabbo. **Tarayantī**ti taramānā yanti gacchanti. Atītādibhinnapaṭhamādivayā eva cittatā rāsibhāvena vayoguṇāti gahitāti āha “**rāsaṭṭho guṇaṭṭho**”ti. **Cakkhuvīññeyyā**ti vā cakkhuvīññāṇatamdvārikavīññāṇehi vijānitabbā. **Sotavīññeyyā**tiādisupi eseva nayo. **Iṭṭhārammaṇabhūtā**ti sabhāveneva iṭṭhārammaṇajātikā, iṭṭhārammaṇabhāvam vā pattā. **Kamanīyā**ti kāmatabbā. **Manavaḍḍhanakā**ti manoharā. Etena parikkappanatopi iṭṭhabhāvam gaṇhāti. **Piyajātikā**ti piyāyitabbasabhāvā. **Kāmūpasamhitā**ti kāmārāgena upecca sandhānīyā sambaddhā (a. ni. ṭī. 3.6.63) kātabbāti āha “**ārammaṇam katvā**”ti.

167.Saññam ṭhapetvāti “imasmiṃ aṅgulikādīpabbe gahite satam hoti, imasmim sahasa”ntiādinā saññānam katvā gaṇanā. **Acchiddagaṇanā**ti “ekam dve”tiādinā navantavidhinā nirantaragaṇanā. **Piṇḍagaṇanā**ti saṅkalanapaṭupādānādinā piṇḍitvā gaṇanā. Tenāha “**khetṭam oloketvā**”tiādi. Kasanam **kasī**ti kasiggahaṇena sabbo kasipaṭibaddho jīvikūpāyo gahitoti āha “**kasīti kasikamma**”nti. **Jaṅghavaṇijjā**ti jaṅghasatthavasena vaṇijjam āha, **thalavaṇijjā**ti sakaṭasatthavasena. **Ādi**-saddena nāvāpaṇādivasena vohāram. **Vaṇippathoti** vaṇijjamaggo, dānaggahaṇavasena samvohāroti attho. Usūnam asanakammaṃ **issattam**, dhanusippena jīvikā, idha pana issattam viyāti **issattam**, sabbaāvudhajīvikāti āha “**āvudham gahetvā upaṭṭhānakamma**”nti. Porohiccāmaccakammādi **rājakammaṃ**.**Ādi**-saddena rathasippakhattavijjāsippādi-vuttāvasesam mahāsippam khuddakasippaṇca saṅgaṇhāti. **Sītassa purakkhatoti** sītassa purato kato. Yo hi sītakāle jīvikāhetu sītalapadesam pakkhandati, so vālamigādīhi viya sītena paripāṭiyamāno tena purato kato viya hoti. Tenāha “**sītena bādhiyamāno**”ti. **Uḥassa purakkhatoti** etthāpi eseva nayo. **Sarivā**ti samsappitvā. **Ghaṭṭiyamānoti** himsiyamāno bādhiyamāno. **Ābādhanam ābādho**, pīlāti attho. **Kāmahetunti** vā bhāvanapumṣakaniddeso yathā “visamam candimasūriyā parivattanti”ti (a. ni. 4.70). Tathā sesapadadvayepi. Tenevāha “**kāmānameva hetū**”ti. **Kāmānam hetū**ti ettha purimapaḍāvadhāraṇamayuttam tadaññapaccayapaṭikkhepāpattito, tathā uttarapaḍāvadhāraṇam kāmānam kadāci ahetubhāvassapi sambhavato, tasmā “**uppajjatiyevā**”ti vuttam.

Uṭṭhahatoti iminā uṭṭhānavīriyam vuttanti āha “**ājīvasamuṭṭhāpakavīriyenā**”ti. **Tam vīriyanti** ājīvikasamuṭṭhāpakavīriyam. **Pubbenāparam ghaṭentassā**ti ārambhato paṭṭhāya nirantaram pavattentassa. **Citte uppānabalavasokena socatī**ti cittasantāpena anto

nijjhāyati. **Kāye uppannadukkhena** tāsseva sokassa vasena kāye uppannadukkhena. Sokuddesena taṃ taṃ vippalapento vā **paridevati**. **Uraṃ tāletvā** vakkhappadesaṃ paharivā. “**Mogha**”ntiādi paridevanākāradassanañceva sammohāpajjanākāradassanañca. **Meti** vatvā puna **noti** puthuvacanaṃ attano ubhayathāpi voharitabbato, byāmaññhāvaccanaṃ vā sokavasena.

168. Idha kāmaggahaṇena visesato vatthukāmā gahitāti kāmādiggaṇaṃ katam, nānantariyatāya pana kilesakāmopi gahito eva. **Asicammanti** ettha **cammaggahaṇena** na kevalaṃ cammamayassa, cammaparisibbitasseva vā gahaṇaṃ, atha kho sabbassapi āvudhabādhakassa gahaṇanti dassento “**khetakaphalakādī**”ti āha. **Ādi**-saddena sarādisaṅgaho. **Dhanukalāpaṃ sannayhitvā** dhanuñceva khurappatūñiṇca sannayhitvā, dhanudaṇḍassa jiyāya tathābhāvakaraṇādīpi (a. ni. ṭī. 3.5.76) dhanuno sannayhananti. Dvinnaṃ senānaṃ byūhasaṃvidhānena vā **ubhatobyūlhaṃ**. **Vijjotalantesūti** nisitaṭīphalatāya vijjotanasena parivattamaṇesu.

Pākārasamīpātisaṅkhāratāya pākārapādā **upakāriyo**, yā “uddāpā”ti vuccanti. **Satadantenā**ti anekasatadantakena, yassa tikhiṇadantāni anekasatāni mūlāni honti. Atibhāratāya dasavīsamattāpi janā ukkhipitum na sakkonti, yantavasena pana ukkhipitvā bandhitvā ṭhapenti. Tenāha “**aṭṭhadantākārenā**”tiādi. **Omaddantī**ti oṭṭhapenti.

169. **Sandhimpī chindanti** corikāya jīvitukāmā. **Nillopanti** nissesavilopaṃ, ekam parittaṃ gāmaṃ parivāretvā tatha kiñcīpi gayhūpaṃ asesetvā karamaraggahaṇaṃ. Tenāha “**mahāvīlopa**”nti. **Panthaduhanakammaṃ** aṭavimagge ṭhatvā addhikānaṃ vilumpanaṃ. **Pahārasādhanatthaṃ** (a. ni. ṭī. 2.2.1) daṇḍappahārassa sukhasiddhiatthaṃ. Kañjito nibbattaṃ kañjiyaṃ, āraṇālaṃ. Yaṃ “balaṅga”ntīpi vuccati, taṃ yattha siñcati, sā **kañjiyaukkhalikā**. Balaṅgathālikasadisakaraṇaṃ **balaṅgathāliyaṃ**. **Sisakapālaṃ uppāṭetvā**ti ayogūlapavesanappamaṇaṃ chiddaṃ katvā. **Saṅkhamuṇḍakammakāraṇanti** saṅkhaṃ viya muṇḍakammakāraṇaṃ.

Rāhumukhakammakāraṇanti rāhumukhagata-sūriyasadisakammakāraṇaṃ. **Jotimālikanti** jotimālavantaṃ kammakāraṇaṃ. **Hatthapajjotikanti** hatthapajjotanakammakāraṇaṃ. **Erakavattakammakāraṇanti** erakavattasadisakammakāraṇaṃ. **Cīrakavāsikakammakāraṇanti** sarīrato baddhe uppāṭanakammakāraṇaṃ. **Cīrakavāsikakammakāraṇanti** sarīrato uppāṭitabaddhacīrakāhi nivāsāpanakammakāraṇaṃ. Taṃ karontā yathā gīvato paṭṭhāya baddhe kantivā kaṭiyameva ṭhapenti, evaṃ gopphakato paṭṭhāya kantivā kaṭiyameva ṭhapenti. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana “**kaṭito paṭṭhāya kantivā gopphakesu ṭhapenti**”ti vuttaṃ. **Ṇeṇṇyakammakāraṇanti** eṇṇimigasadisakammakāraṇaṃ. **Ayavalayāni datvā**ti ayavalayāni paṭimuñcitvā. **Ayasūlāni koṭṭentī**ti kapparaṇaṇṇakakoṭṭisu ayasūlāni pavesenti. Nti taṃ tathākatakammakāraṇaṃ sattaṃ.

Baḷisamaṃsīkanti baḷisehi maṃsuppāṇanakammakāraṇaṃ. **Kahāpaṇīkanti** kahāpaṇamattaso chindanakammakāraṇaṃ. **Koṭṭentī**ti chindanti. **Khārāpatacchikanti** tacchetvā khārāvāsīñcanakammakāraṇaṃ. **Palighaparivattikanti** palighassa viya parivattanakammakāraṇaṃ. **Ekābaddhaṃ karontī** ayasūlassa koṭṭanena. **Palālapīṭhakanti** palālapīṭhassa viya sarīrassa saṃvellanakammakāraṇaṃ. **Kāraṇīkanti** ghātanakārakā. **Palālavatṭiṃ viya katvā**ti yathā palālapīṭhaṃ karontā palālavatṭiṃ katvā saṃvellanavasena naṃ (a. ni. ṭī. 2.2.1) vetṭenti, evaṃ karontīti attho. **Chātakehī**ti bubhukkhitehi koleyyakasunakhehi. Balavanto hi te javayoggā sūrā ca honti. Kammavasena sampareti etthāti samparāyo, paraloko. Tattha bhavoti **samparāyiko**.

170. Chandarāgo vinīyati ceva pahīyati ca etthāti nibbānaṃ **chandarāgavinayo chandarāgappahānañcā**ti. Tenāha “**nibbānañhī**”ti. Tattha **āgammā**ti idaṃ yo chandarāgaṃ vineti pajahati, tassa ārammaṇaṃ sandhāya vuttaṃ. **Tiḥi pariññāhī**ti iminā

ñātatīraṇapariññāhi parijānissantīti netam thānam vijjati. Ko pana vādo pahānapariññāyāti dasseti? **Tathabhāvāyāti** parijānanakabhāvāya.

171. Aparittenāti ahīnena. **Vipulenāti** mahatā. Yadi vaṇṇasampattidassanattam, vaṇṇadasakam kasmā na gahitanti āha “**mātugāmassa hī**”tiādi. Bhojanasampadādīnam alābhēpīti dassanattam “**duggatakule nibbattassapī**”ti vuttam. **Thokam thokam vaṇṇāyatanam pasīdati** maṃsassa paribrūhanato thanamaṃsāni vaḍḍhanti jāyanti. Vaṇṇeti hadayaṅgatabhāvam pakāsento viya hotīti **vaṇṇo**. So eva sāmaggopabhogādīnā nibhātīti **nibhā**. Tenāha “**vaṇṇanibhāti vaṇṇoyevā**”ti.

Bhogganti ativiya vaṅkatāya bhoggam. Tādīsam pana sarīram bhaggam viya hotīti āha “**bhagga**”nti. Tenāha “**imināpissa vaṅkabhāvameva dīpetī**”ti. Dantānam chinnabhinnatāya ekaccānam patanena ca **khaṇḍitadantam**. Kesānam setavaṇṇatāya palitanti āha “**paṇḍarakesa**”nti. Kesānam mattaso siyane khallāṭavohāroti bahuso siyanam sandhāyāha “**mahākhallāṭasīsa**”nti. Vassasatikakāle uppajjanatilakāni sandhāyāha “**tilakāhatagatta**”nti. Tāni pana kānici setāni honti kānici kālānīti āha “**setakālatilakehī**”ti. **Byādhikanti** sañcātabyādhiṃ. **Bālhagilānanti** māraṇanti kagelaññena gilānam.

173. Tasmim samayeti tasmim jhānam upasampajja viharāṇasamaye. **Na cetetīti** na abhisandahati. Byābādhanatthēna byābādho, byābādho va byābajjham, natthi ettha byābajjhanti **abyābajjham**, dukkharahitam. Tenāha “**niddukkamevā**”ti.

174. Aniccādiākāroti aniccākāro dukkhākāro vipariṇāmākāro calādiākāro ca.

Mahādukkhakkhandhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Cūladukkhakkhandhasuttavaṇṇanā

175. Sakkesūti ettha yaṃ vattabbam, taṃ satipaṭṭhānasuttavaṇṇanāyaṃ vuttanayeneva veditabbanti taṃ ekadesena dassento “**so hī**”ti āha. Tattha yena rājakumārā sakyā nāma jātā, yato tesam nivāsaṭṭhānatāya janapado tathā vuccati, taṃ vattabbanti āha “**sakyānam pana uppatti ambaṭṭhasutte āgatāvā**”ti. **Kapilavattūti vuttam** purimasaññāvasena.

Nānappakārakanti “lobhadhammā”ti bahuvacanassa nimittam vadati. Lobho hi tena tena avatthāvisesena pavattiākārabhedena “chando rāgotanḥā āsatti apekkhā”tiādinā anekappabhedo, lubbhanalakkhaṇena pana “lobho”tveva vuccati. Tenāha “**nānappakārakam lobhamyevā**”ti. Tathā “doso paṭigho kodho upanāho virodho”tiādinā, “muyhanam asamapekkhanam apaccavekkhanā dummejjham bālya”ntiādinā (dha. sa. 390) ca dosamohānam nānappakāratam sandhāyāha “**itaresupī dvīsu ese va nayo**”ti. **Pariyādiyitvāti** parito sabbaso ādāya. Gahetvāti ayamettha atthoti āha “**gahaṇe āgata**”nti. **Pariyādiyati**ti parikkhīṇoti. Dī-saddaṇhi saddavidū khayattham vadanti.

Ekadāti āmeditalopena niddesoti āha “**ekekasmim kāle**”ti. **Lobhadosa** mohāti paṭhamamaggena pahīnāvasesā lobhadosa mohā. **Niravasesā pahīyanti**, aññathā dutiyamaggena kim kataṃ siyāti adhippāyo. Samudācārappattam pana disvā “**appahīnam me atthī**”**tipi jānāti**. Evaṃ katham niravasesappahānasaññāti āha “**appahīnakam...pe... saññī hotī**”ti. Evaṃ paṭhamamaggeneva samucchinnasaṃsayassa “ko su nāma me dhammo ajjhattam appahīnoti **evaṃ sandheho katham uppajjati**”ti vatvā “**paṇṇattiyā akovidattā**”ti kāraṇamāha. Vinayakukkuccam viya hi paṇṇattiyam akusalatāya ariyānampi katthaci vimatimattam uppajjati yathā taṃ sabbaso appahīnasammohānanti. Attano avisaye anabhijānanam paṇṇattikosallena kimettha payoṇam, paccavekkhanā mattenā ayamattho sījjhatīti dassento “**kim tassa paccavekkhanā natthī**”ti āha. Itaro “natthī”ti na sakkā vattuntī katvā “atthī”ti vatvā tattha labbhamānavibhāgam dassento “**sā panā**”tiādimāha.

Tattha sāti paccavekkhaṇā. **Sabbesanti** sabbesaṃ ariyānaṃ. Yathā paripunṇā na hoti, na evaṃ sabbaso na hotīti āha “**imāsu panā**”tiādi.

176. Ajjhantanti niyakajjhantaṃ adhippetanti āha “**tava santāne**”ti. **Appahīnoti** anavasesato appahīno. **Duvidheti** vatthukāmakilesakāme. Kilesakāmopi hi yadaggena assādīyati, tadaggena paribhuñjīyati.

177. Assādīyatīti assādo, sukhaṃ. Appo appamattako assādo etesūti **appassādā**. Tenāha “**parittasukhā**”ti. Pariyesanadukkhādihetukaṃ diṭṭhadhammikaṃ tattha duccharitacaraṇena samparāyikaṇca dukkhamettha kāmesu bahukanti **bahudukkhā**. **Bahupāyāsāti** bahuparikkilesā. Te pana parikkilesā vakkhamānanayena bahūyevettha diṭṭhadhammikāpīti āha “**diṭṭhadhammika...pe... bahū**”ti. Te ca parikkilesā yasmā taṃsamaṅgino hitapaṭipattiyā antarāyakaṇca idha ceva paraloke ca ādīnavakāraṇaṇca pavattanti, tasmā vuttaṃ “**diṭṭhadhammika...pe... bahū**”ti. **Evaṃ cepīti** evaṃ “appassādā kāmā”tiādinā ākārena. **Nayenāti** dhammena. **Kāraṇenāti** yuttiyā. Suṭṭhu diṭṭhaṃ hotīti sambandho. **Vipassanāpaññāyāti** ariyamaggapaññāya. Sā cattāripi saccāni visesato passatīti **vipassanāti** adhippetā. Tenāha “**heṭṭhāmaggadvayañānenāti attho**”ti. **Pītisukhanti** pītisukhavantaṃ jhānadvayaṃ. **Dve maggeti** heṭṭhāmagge. Āvaṭṭanasīlo ābhujanāsīlo na hotīti **anāvattī neva hoti** sabbaso appahīnakāmarāgachando. Tenāha “**kasmā**”tiādi. **Orodhanāṭakā pajahanapaññāti** ādīnavānupassanāññāṇamāha.

179. Assādopi **kathito**, “appassādā”ti hi iminā yāvatako kāmesu assādo, taṃ sabbhaṃ anavasesato pariggahetvā cassa parittabhāvo dassitoti **ādīnavopi kathito** saṅkhepeneva sesassaādīnavassa dassitattā. **Taṃ kathetunti** taṃ nissaraṇaṃ “ekantasukhapaṭisaṃvedī”ti iminā kathetuṃ. **Imehi antehīti** “pañcime, mahānāma, kāmagaṇā”tiādinā kāmagaṇadassanamukhena kāmasukhallikānuyogaṃ “ubbhattakā honti āsanapaṭikkhittā”tiādinā attakilamathānuyogaṇca dassetvā imehi dvīhi antehi muttaṃ mama sāsanaṃ, phalasaṃpattipariyosānattā sāsanasampattiyā “**upariphalasamāpattisīsenā sakalasāsaṇaṃ dassetu**”nti āha. Gijjhasadiso kūṭoti majjhepadaloṭṭisamāso yathā “sākapatthivo”ti (pāṇini. 2.1.60). Dutiye panettha gijjhavantatāya gijjhā kūṭe etassāti **gijjhakūṭo**. Uddhamyeva tiṭṭhanakā nisajjāya vuttitakālato paṭṭhāya ekatṭhāneneva tiṭṭhanakā. Tenāha “**anisinnā**”ti. **Nigaṇṭhassāti** nāṭaputtassa. Natthi etassa parisēsanti **aparisesaṃ**. Evaṃ saṅkhābhavacanamatamassāti āha “**aparisesasaṅkhāta**”nti. Niccatṭhena satata-saddena abhiṇṭhappavatti jotitā siyāti “**samita**”nti vuttaṃ. Tena nirantarappavattim dassetīti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo.

180. Yaṃ **karoti**, taṃ **jānātīti** dukkhassa nijjaraṇakhepanaṃ nāma viññūnaṃ kiccaṃ, viññūna ca purisena katākatam jānitabbaṃ, tasmā tumhehi purāṇānaṃ kammānaṃ byantibhāvaṃ karontehi paṭhamaṃ tāva ettakāni purāṇāni kammānīti jānitabbāni, tato “ettakaṃ kālaṃ katena tapasā ettakāni tāni byantikātāni, idāni ettakāni kātabbāni”tiādinā ayaṃ vidhi purisena viya attanā kātabbakiccaṃ paricchindītabbanti dasseti. Tenāha “**tumhehi tathā nātābbaṃ siyā**”ti. **Suddhantanti** suddhakoṭṭhāsaṃ, āyatim anavassavasiddhaṃ kammakkhayaṃ, tato vā dukkhakkhayaṃ attho. **Suddhantaṃ patto atthīti** **pucchatīti** iminā akusalānaṃ pahānaṃ, kusalānaṃ bhāvanā ca sabbena sabbhaṃ nigaṇṭhasamāya natthi sabbaso visuddhibhāvanāya abhāvato, tasmā kuto dukkhakkhayaṃ sambhavoti dasseti.

Evaṃ ajānanabhāve satīti “ahuvamheva maya”ntiādinā vuttappakārassa ajānane sati, tasmim tumhehi aññāyamāneti attho. **Luddāti** ghorā. Te pana yasmā kāyavācāhi nihīnameva karonti, tasmā vuttaṃ “**luddācārā**”ti. **Lohitapāṇitveva vuccati** tajjākiriyaṇcaṇato. Māgavikakevaṭṭacoraghātakādayo **māgavikādayo**. **Kakkhaḷakammāti** pharusakammā. **Te nigaṇṭhesu pabbajantīti** pubbe mahādukkhasaṃvattaniyakammassa katattā hi tumhe etarahi īdisaṃ mahādukkhaṃ paccanubhavathāti dasseti.

Vādeti ditṭhiyaṃ, samayeti attho. **Sukhena sukhanti** ettha **sukhenāti** paṭipattisukhena, sukhāya paṭipattiyāti attho. **Sukhanti** vimokkhasukhaṃ, idha loke sukhaṃ adhigacchantā kasivaṇṇijjādiddukkhaṭṭipattiyāva adhigacchanti, evaṃ mokkhasukhampīti adhippāyo. Sarīrāvayavasampattiyāpi bimbino sāroti **bimbisāro**. **Te nigaṇṭhā...pe... sandhāya vadanti**, na pana bhagavato accantasantapaṇītaṃ nibbānasukhaṭṭivedanaṃ jānanti. **Sahasāti** ravā. **Appaṭisaṅkhāti** na paṭisaṅkhāya avicāretvā. Tenāha “**sāhasaṃ katvā**”tiādi.

Aññāhi vedanāhi avomissaṃ ekantaṃ sukhaṃ **ekantasukhaṃ**, tassa paṭisaṃvedī. Tenāha “**nirantarasukhaṭṭisaṃvedī**”ti. **Kathāpaṭiṭṭhāpanatthanti** “ekantasukhaṭṭisaṃvedī”ti evaṃ āradhakathāya paṭiṭṭhāpanattham. **Rājavāreti** rājānaṃ uddissa āgatadesanāvāre. **Sukhaṃ pucchitum hotīti** “yadi satta rattindivāni nappahoti, kim cha rattindivāni pahotī”tiādinā pucchanasukhaṃ hoti. “Ahaṃ kho”tiādinā pavatto **suddhavāro** suddhanissandassa phalasaṃpattisukhassa vasena āgatattā. **Anacchariyaṃ hoti**, satta rattindivāni pahontassa ekasmiṃ rattindive kim vattabbanti. **Uttānatthameva** vuttanayattā suviññeyyattā.

Cūḷadukkhakkhandhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Anumānasuttavaṇṇanā

181. Vuttānusārenāti “kurūsu, sakkesū”ti ca ettha vuttanayānusārena, “bhaggā nāma jānapadino rājakumārā”tiādinā nayena vacanattho veditabboti attho. **Vatthupariggahadivaseti** nagaramāpanattham vatthuvijjācariyena nagaraṭṭhānassa pariggaṇhanadivase. **Athāti** pacchā. **Nagare nimmiteti** tatha anantarāyena nagare māpīte. Tameva susumāragiraṇaṃ subhanimittaṃ katvā “**susumāragiri**”tvevassa **nāmaṃ akāṃsu**. Susumārasaṅṭhānattā susumāro nāma eko giri, so tassa nagarassa samīpe, tasmā taṃ susumāragiri etassa atthīti “**susumāragiri**”ti vuccatīti keci. **Bhesakaḷāti** vuccati ghammaṇḍagacchaṃ, keci “setarukkha”nti vadanti, tesam bahulatāya pana taṃ vanam bhesakaḷāvananteva paññāyittha. **Bheso** nāma eko yakkho ayuttakārī, tassa tato gaḷitaṭṭhānatāya taṃ vanam **bhesagaḷāvanam** nāma jātanti keci. **Abhayadinnatṭhāne jātam** virūḷham, saṃvaddhanti attho.

Ichhapetīti yaṃ kiñci attani garahitabbaṃ vattum sabrahmacārīnaṃ icchaṃ uppādeti, tadatthāya tesam attānaṃ vissajjetīti attho. Paṭhamaṃ dinno hitūpadeso **ovādo**, aparāparaṃ dinno **anusāsani**. Paccuppannāṭṭitavisayo vā **ovādo**, anāgatavisayo **anusāsani**. Otiṇṇavatthuko **ovādo**, itaro **anusāsani**. **So cāti** evaṃ pavāretā so bhikkhu. Dukkhaṃ vaco etasmiṃ vipaṭṭikūlaggāhe vipaccanīkasāte anādare puggaleti **dubbaco**. Tenāha “**dukkhena vattabbo**”ti. **Upari āgatehīti** “pāpiccho hotī”tiādinā (ma. ni. 1.181) āgatehi soḷasahi pāpadhammehi. Pakārehi āvahaṃ padakkhīnaṃ, tato padakkhīnato gahaṇasīlo padakkhīnaggāhī, na padakkhīnaggāhī **appadakkhīnaggāhī**. **Vāmatoti** apasabyato, vuttavipariyāyatoti adhippāyo.

Asantasambhāvanapatthanānanti asantehi avijjamānehi guṇehi sambhāvanassa patthanābhūtānaṃ. Paṭi-saddo paccattikapariyāyo, pharaṇaṃ vāyamaṇaṃ idha tathāvatṭhānanti āha “**paṭippharatīti paṭiviruddho paccanīko hutvā tiṭṭhatī**”ti. **Apasādetīti** khipeti tajjeti. Tathābhūto ca paraṃ ghaṭṭento nāma hotīti āha “**ghaṭṭeti**”ti. **Paṭiāropetīti** yādisena vutto, tassa paṭibhāgabhūtaṃ dosaṃ codakassa upari āropeti.

Paṭicarati (a. ni. ṭī. 2.3.68) paṭicchādanavasena carati pavattati, paṭicchādanattho eva vā carati-saddo anekatthattā dhātūnanti āha “**paṭicchādetī**”ti. **Aññenaññanti** paṭicchādanākāradassananti āha “**aññena kāraṇena**”tiādi. Tattha **aññaṃ kāraṇaṃ vacanaṃ vāti** yaṃ codakena cuditakassa dosavibhāvanam kāraṇaṃ, vacanaṃ vā vuttam, tato

aññeneva kāraṇena, vacanena vā paṭicchādeti. **Kāraṇenā**ti codanāya amūlikabhāvādīpaniyā yuttiyā. **Vacanenā**ti tadatthabodhanena. **Ko āpannoti**adinā codanaṃ avissajjtvā vikkhepāpajjanaṃ aññenaññaṃ paṭicaraanānti dasseti, bahiddhā kathāapanāmanāṃ vissajjtvāti ayameva tesāṃ viseso. Tenāha “**itthannāma**”ntiādi.

Apadīyanti dosā etena rakkhīyanti, lūyanti, chijjantīti vā **apadānaṃ**, (a. ni. ṭi. 2.3.2) sattānaṃ sammā, micchā vā pavattapayogo. Tenāha “**attano cariyāyā**”ti.

183. Anuminitabbanti anu anu minitabbo jānitabbo. **Attānaṃ anuminitabbanti** ca idaṃ paccatte upayogavacanāṃ. Tenāha “**anuminitabbo tuletabbo tīretabbo**”ti. **Attānaṃ anuminitabbanti** vā attāni anumānaññaṃ pavattetabbaṃ. Tatrāyaṃ nayo – appiyabhāvāvahā mayi pavattā pāpicchatā pāpicchābhāvato parasmiṃ pavattapāpicchatā viya. Esa nayo sesadhammesupī. Aparo nayo – sabrahmacārīnaṃ piyabhāvaṃ icchantena pāpicchatā pahātabbā sīlavisuddhihetubhāvato attukkamaṃsanādippahānaṃ viya. Sesadhammesupī eseva nayo.

184. Paccavekkhitabboti “na pāpiccho bhavissāmi, na pāpikānaṃ icchānaṃ vasam gato”tiādinā pati pati divasassa tikkhattuṃ vā ñāṇacakkhunā avekkhitabbaṃ, ñāṇaṃ pavattetabbanti attho. Pāpicchatādināṃ pahānaṃ pati avekkhitabbaṃ, ayañca attho tabbasaddassa bhāvatthātāvasena veditabbo, kammaṭthātāvasena pana **aṭṭhakathāyaṃ** “**attāna**”nti paccatte upayogavacanāṃ katvā vuttaṃ. **Sikkhantena**ti tissopi sikkhā sikkhantena. Tenāha “**kusalesu dhammesū**”ti.

Tilakanti kālatilasetatilādītilakāṃ. **Sabbappahānanti** sabbappakārappahānaṃ. **Phale āgateti** phale uppanne. **Nibbāne āgateti** nibbānassa adhigatattā. **Bhikkhupātimokkhanti** “so samaṇo, sa bhikkhū”ti evaṃ vuttabhikkhūnaṃ pātimokkhaṃ, na upasampannānaṃ eva na pabbajitānaṃ evāti daṭṭhabbaṃ. Yasmā cidaṃ bhikkhupātimokkhaṃ, tasmā vuttaṃ “**idaṃ divasassa tikkhattu**”ntiādi. **Apaccavekkhituṃ na vaṭṭati** attavisuddhiyā ekantahetubhāvato.

Anumānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Cetokhilasuttavaṇṇanā

185. Ceto tehi khilayati thaddhabhāvaṃ āpajjati **cetokhilā**. Tenāha “**cittassa thaddhabhāvā**”ti. Yasmā tehi uppannehi cittaṃ uklāpījātaṃ thānaṃ viya amanuññaṃ khettaṃ viya ca khāṇukanicitāṃ amahapphalaṃ hoti. Tena vuttaṃ “**kacavarabhāvā khāṇukabhāvā**”ti. “Cittassā”ti ānetvā sambandhitabbaṃ. **Cittaṃ bandhitvāti** tañhāpavattibhāvato kusalacārassa avasaracajanavasena cittaṃ baddhaṃ viya samorodhetvā. Tenāha “**muṭṭhiyaṃ katvā viya gaṇhantī**”ti. Saddatthato pana ceto virūpaṃ nibandhīyati saṃyamīyati etehīti **cetaso vinibandhā** yassa catubbidhaṃ sīlaṃ akhaṇḍādibhāvappattiyā suparisuddhaṃ visesabhāgiyattā appakasireneva maggaphalāvahaṃ mahāsaṅgharakkhitattherassa viya, so tādisena sīlena imasmiṃ dhammavinaye vuddhiṃ āpajjissatīti āha “**sīlena vuddhi**”nti. Yassa pana ariyamaggo uppajjanto virūḷhamūlo viya pādapo suppatiṭṭhito, so sāsane virūḷhiṃ āpannoti āha “**maggena virūḷhi**”nti. Yo sabbaso kilesanibbānappatto, so arahā sīlādīdhammakhandhapāripūriyā sativapullappatto hotīti āha “**nibbānena vepulla**”nti. Dutiyavikappe attho vuttanayānusārena veditabbo.

Buddhānaṃ dhammakāyo viya rūpakāyopi anaññasādhāraṇatāya anuttaraḡuṇādhiṭṭhānatāya ca apaccakkhakarīnaṃ saṃsayavatthu hotiyevāti “**sarīre vā guṇe vā kaṅkhati**”ti vuttaṃ. Tattha yathā mahāpurisalakkhaṇena anubyañjanādayo rūpakāyaguṇā gahitā eva honti avinābhāvatoti “**dvattiṃsavaraḷakkhaṇappaṭimaṇḍita**”micceva vuttaṃ, evaṃ anāvaraṇaṇānaṃ sabbepi anantāparimeyyabhedā dhammakāyaguṇā gahitā eva hontīti **sabbaññutaññāggahaṇameva** kataṃ nānantariyabhāvatoti

datṭhabbam. **Kaṅkhaḥīti** “aho vata te guṇā na bhavyeyum, bhavyeyum vā”ti patthanuppādanavasena kaṅkhati. Purimo hi viparītajjhāsayo, itaro yathābhūtañāñajjhāsayo. **Vicinantoti** vicayabhūtāya paññāya te vivecetukāmo tadabhāvato kiccham dukkham āpajjati, kicchappatti ca tattha nicchetum asamatthāyevāti āha “**vinicchatum na sakkoti**”ti. Vigatā cicicchāti **vicikicchā**. **Adhimokkham na paṭilabhatīti** “evameta”nti okappanavasena guṇesu vinicchayam nādhigacchati. **Otaritvāti** ñāṇena anupavisitvā. **Pasīditunti** “pasannarūpadhammakāyagūṇehi bhagavā”ti pasīditum. **Anāvilo** akālusso hotum **na sakkoti**. “Kaṅkhatī”ti iminā dubbalā vimati vuttā, “vicikicchati”ti iminā majjhimā, “nādhimuccatī”ti iminā balavatī, “na sampasīdatī”ti iminā tividhāyapi vimatiyā vasena uppānacittakālussiyam vuttanti datṭhabbam.

Ātappāyātiādito tapati santapati kileseti **ātappam**, ārambhadhātu, tadatthāya. **Anuyogāyāti** yathā saṃkilesadhammānaṃ avasaro na hoti, evam anu anu yuñjanam **anuyogo**, nikkamadhātu, tadatthāya. Tenāha “**punappunam yogāyā**”ti. **Sātaccāyāti** yathā uparūpari visesādhigamo hoti, tathā satatassa nirantarapavattassa anuyogassa bhāvo **sātaccam**, parakkamadhātu, tadatthāya. **Padhānāyāti** santamevam tividhadhātusamvaddhitānubhāvam sabbakilesaviddhamśanasamattham padhānasaṅkhātam vīriyam, tadatthāya. Ettha ca ātappāya cittaṃ na namati yathāvuttakaṅkhāvasena, pageva anuyogādiatthanti dassetum cattāripi padāni gahitāni, anavasesavisesadassanattam vā. Keci pana “ātappavevacanāneva anuyogādipadāni”ti vadanti. Ettāvatā bhagavā sathari kaṅkhāya cittaṃ thaddhakacavarakhāṇukabhāvena akusalabhāvādiāpādanato cetokhilabhāvam dasseti. Sesesupi eseva nayo.

Sikkhāggahaṇena paṭipattisaddhammassa gahitattā vuttam “**pariyattidhamme ca paṭivedhadhamme ca**”ti. Pariyattidhamme yathā kaṅkhāya sambhavo, tam dassetum “**caturāsīti dhammakhandhasassāni**”tiādi vuttam. Tayidam nidassanamattam datṭhabbam paramparāya paṭivedhāvahabhāvādivasenapi ekaccānam tattha saṃsayuppattito. Yathā ca paṭivedhe kaṅkhā vuttā, evam adhigamadhammepi pavattatīti veditabbā. Tathā hi ekacce “kasiṇādiabhāvanāya jhānāni ijjhantī”ti vadanti. “Kasiṇanissando āruppāti, mettādinissando catutthabrahmavihāro”ti evamādinā kaṅkhatiyevāti. Ettha ca navalokuttareṣu paññattiyāmyeva kaṅkhāpavatti veditabbā asaṃkilesikattā lokuttaradhammānam.

Evarūpanti edisam suppaṭipatti-ujuppaṭipatti-ñāyappaṭipatti-sāmīcippaṭipatti-saṅkhātam sammāpaṭipadam. **Adhisīlasikkhā**dayo lokuttaradhammassa anudhammabhūtā veditabbā. Evañhi maggaphalasikkhāhi imāsam viseso siddho hoti. Tathā hi vuttam “sikkhāggahaṇena paṭipattisaddhammassa gahitattā”ti. Ettha ca yathā vicikicchā vatthuttayassa sikkhāya ca guṇesu anadhimuccanaasampasīdanavasena appaṭipattibhāvato cittaṃ thaddhabhāvo āsappanaparissappanavasena pavattiyā kacavarakhāṇukabhāvo ca, evam sabrahmacārīsu āghātacaṇḍikkādivasena cittaṃ thaddhabhāvo ca upahanānavirujjhanādivasena kacavarakhāṇukabhāvo ca veditabbo. Ariyasāṅghavisayā vicikicchā, puggalavisayā kāci natthīti saṅghavisayāva gahitā, sāsanikavasena cāyam cetokhiladesanāti sabrahmacārīvisayova kopo gahito.

186. Yathā vatthukāmo, evam kilesakāmopi assādanīyo evāti “**kilesakāmeṇī**”ti vuttam. Tenāha bhagavā “rūpatāṇhā loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisatī”tiādi (dī. ni. 2.400; ma. ni. 1.133; vibha. 203). **Kāmaniddese** (mahāni. 1) sabbepi tebhūmakā dhammā kāmanīyaṭṭhena “**kāmā**”ti vuttā, balavakāmarāgavattubhūtāyevettha kāmaggaṇaṇena gahitāti. Vinibaddhavattubhāvena yathā visum attano kāyo gahito, tathā paresam tathārūpā rūpadhammā samūhaṭṭhenāti āha “**rūpeti bahiddhārūpe**”ti. Yathā hi pañcakāmaguṇiko rāgo jhānādivisesādhigamassa vinibaddhāya samvattati, evam attano kāye apekkhā bahiddhā

ca sakaparikkhārañātimitādīsū apekkhāti. Keci panettha ‘‘rūpeti rūpajjhāne’’tiādīnā papañcenti. Tadayuttam jhānādhigamavinibaddhānaṃ sīlassa ca saṃkilesabhūtānaṃ cetovinibaddhabhāvena gahitattā.

Yāvadatthanti yāva attheti abhikaṅkhati, tāva. Tenāha ‘‘**yattakaṃ icchati, tattaka**’’nti. Nti yāvadattham udarapūram bhuttam. **Avadehanato** pūraṇato. **Seyyasukhanti** seyyam paṭicca uppajjanakasukham. **Passasukhanti** passānaṃ samparivattanena uppajjanakasukham. **Niddāsukhanti** niddāyanena uppajjanakasukham.

Sīlenātiādi patthanākāradassanaṃ. **Vatasamādānanti** dhutaṅgādivatānuttānaṃ. **Tapoti** vīriyārambho. So hi kilesānaṃ tapanatthēna niggaṇhanatthēna **tapacaraṇanti** vuttam.

189.Chandaṃ nissāyāti chandaṃ dhuraṃ, chandaṃ jetthakaṃ, chandaṃ pubbaṅgamaṃ katvā pavattivasena chandaṃ nissāya. Jetthakatthēna padhānabhūtā, padhānabhāvaṃ vā pattāti **padhānabhūtā. Tehi dhammehīti** chandanissayena pavattasamādhinā ceva ‘‘padhānasaṅkhāro’’ti vuttavīriyena ca. **Upetanti** sampayuttam. Ijghanatthēna **iddhi**, nipphattiatthēna paṭilābhatthēna cāti attho, tassā **iddhiyā pādaṃ** pādakaṃ padaṭṭhānabhūtā. Atha vā ijjhanti tāya iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti **iddhi**, sāva uparivisesānaṃ adhiṭṭhānabhāvato **pādo**. Tenāha ‘‘**iddhibhūtaṃ vā pādanti iddhipāda**’’nti. **Sesesupīti** vīriyiddhipādādīsūpi. **Assāti** iddhipādassa. **Attho dīpitoti** dīpanattham kataṃ, tasmā **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ** (visuddhi. mahāṭī. 2.369) tassa atthavicāro gahetabbo. Iddhipādānaṃ samādhipadhānattā vuttam ‘‘**vikkhambhanappahānaṃ kathita**’’nti. Tesam tesam kusaladhammānaṃ anuppannaṃ uppādanakiriyaṃ uppannaṃ paribrūhanakiriyaṃ ussahanato **ussolhī**, thāmapattā parakkamadhātu. Sā pana catunnaṃ iddhipādānaṃ visesapaccayabhūtā te upādāya ‘‘**pañcamī**’’ti vuttā, sā ca yasmā samathavipassanābhāvanāsu tattha caādimaṃjhapariyosānesu sādhetabbaṃ vīriyaṃ, tasmā āha ‘‘**ussolhīti sabbattha kattabbavīriyaṃ dasseti**’’ti. Pubbabhāgiyasamathavipassanāsādhanaṃ pahātābhadhammavibhāgena bhinditvā āha ‘‘**pañca cetokhilappahānāni pañca vinibandhappahānāni**’’ti. **Bhabboti** yutto arahati nipphattiyā. **Nāṇenāti** maggañāṇena. **Kilesabhedāyāti** kilesānaṃ samucchindanāya. **Khemassāti** anupaddavassa.

Sambhāvanattheti (sārattha. ṭī. 1.11; a. ni. ṭī. 3.7.71) ‘‘apī nāmevaṃ siyā’’ti vikappanatto sambhāvanatto. Evaṃ hīti evaṃ ekameva saṅkhyāṃ avatvā aparāya saṅkhyāya saddhiṃ vacanaṃ loke siliṭṭhavacanaṃ hoti yathā ‘‘dve vā tīṇi vā udakaphusitāni’’ti. **Sammā adhisayitānīti** pādādīhi attanā nesam kiñci upaghātaṃ akarontiyā bahivātādīparissayapariharaṇattham sammadeva upari sayitāni. **Utum gāhāpentiyāti** tesam allasinehapariyādānattham attano kāyusmāvasena utum gaṇhāpentiyā. Tenāha ‘‘**usmīkatāni**’’ti. **Sammā paribhāvitānīti** sammadeva sabbaso kukkuṭavāsānāya vāsītāni. Tenāha ‘‘**kukkuṭagandham gāhāpitāni**’’ti. Ayañca kukkuṭagandhaparibhāvanā sammāadhisayanasammāparisedananipphattiyā ‘‘**anunipphādī**’’ti (sārattha. ṭī. 1.11) datthabbā. Tehi pana saddhiṃyeva ijghanato vuttam ‘‘**tividhakiriyaṅkaraṇenā**’’ti. Kiñcāpi na evaṃ ‘‘aho vatime’’tiādīnā icchā uppajjeyya, kāraṇassa pana sampāditattā atha kho bhabbāva abhinibbhijjuntī yojanā. Kasmā bhabbāti āha ‘‘**te hi yasmā tāyā**’’tiādi. Ettha yathā kapālassa tanutā ālokassa anto paññāyamānassa kāraṇam, tathā kapālassa tanutāya nakhasikhāmukhatuṇḍakānaṃ kharatāya ca allasinehassa pariyādānaṃ kāraṇavacananti datthabbaṃ, **tasmāti** ālokassa anto paññāyamānato, sayañca paripākagattā.

Opammasampaṭipādananti opammatthassa upameyyena sammadeva paṭipādanaṃ. **Atthenāti** upameyyatthēna. Yathā kukkuṭiyā aṇḍesu tividhakiriyaṃ karaṇam kukkuṭacchāpakānaṃ aṇḍakosato nikkhamanassa mūlakāraṇam, evaṃ bhikkhuno ussolhīpannarasāni aṅgāni avijjaṇḍakosato nikkhamanassa mūlakāraṇanti āha ‘‘**tassā kukkuṭiyā...pe... samannāgatabhāvo**’’ti. Paṭicchādanasāmaññēna avijjāya

aṇḍakosasadisatāya balavavipassanāvasena avijjaṇḍakosassa tanubhāvo, vipassanāñāṇassa pariṇāmakālo vuṭṭhānagāminibhāvāpatti, tadā ca sā maggañāṇagabbhaṃ dhārentī viya hoṭīti āha “**gabbhaggahaṇakālo**”ti. **Abhiññāpakkheti** lokiyābhiññāpakkhe. Lokuttarābhiññā hi avijjaṇḍakosam padālikāti. **Gāthāya avijjaṇḍakosam paharatīti** desanāvīlāsena vineyyasantānagataṃ avijjaṇḍakosam ghatteti, yathāthāne thātum na deti.

Paṭisaṅkhānappahānanti tadanāgappahānapubbakaṃ vikkhambhanappahānaṃ. Pabbabhāgiyā iddhipādā pāliyaṃ gahitāti “**iddhipādehi vikkhambhanappahāna**”nti vuttam. “Usoḷhipannarasāṅgasamannāgato bhikkhu bhabbo abhinibbidāyā”tiādivacanato (ma. ni. 1.189) lokuttariddhipādā pana sambodhaggahaṇeneva gahitā. **Magge āgateti** usoḷhipannarasāṅgasamannāgatassa bhikkhuno vipassanaṃ ussukkāpayato magge āgate uppanne, pāliyaṃ vā abhinibbidāsambodhaggahaṇehi **magge āgate**. **Phale āgateti** etthāpi vuttanayena attho veditabbo. Nibbānassa pana pāliyaṃ anāgatattā nissaraṇappahānaṃ na gahitaṃ. Sesam suviññeyyameva.

Cetokhilasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanaṃ samattā.

7. Vanapatthapariyāyasuttavaṇṇanā

190. Vanīyati vivekakāmehi bhajīyati, vanute vā te attasampattiyā vasanattāya yācanto viya hoṭīti vanam, patitthanti ettha vivekakāmā yathādhippetavisesādhigamenāti pattham, vanesu pattham gahanattāne senāsanam **vanapattham**. Pariyāyati attano phalam pariggahetvā vattatīti **pariyāyo**, kāraṇanti āha “**vanapatthapariyāyanti vanapatthakāraṇa**”nti. Vanapatthañhi tam upanissāya viharato upanissayakāraṇam. Tenāha “vanapattham upanissāya viharatī”ti. Pariyāyati desetabbamattham patitthapetīti **pariyāyo**, desanā. Vanapattham ārabba pavattā desanā **vanapatthadesanā**, tam, ubhayatthāpi vanapatthaggahaṇam lakkhaṇamattam gāmādīnampettha kāraṇabhāvassa, desanāya visayabhāvassa ca labbhamānattā.

191. Nissāyati apassāya, vivekavāsassa apassayaṃ katvāti attho. **Na upatthātīti**ādīhi tasmim vanapatthe senāsanasappāyābhāvam, utupuggaladhammassavanasappāyābhāvampi vā dasseti. **Jīvitasambhārati** (a. ni. ṭī. 3.9.6) jīvitappavattiyā sambhārā paccayā. **Samudānetabbā**ti sammā ñāyena anavajjauñchācariyādinā uddham uddham ānetabbā pāpuṇitabbā. Te pana tathā samudānitā samāhaṭā nāma hontīti āha “**samāharitabbā**”ti. **Dukkheṇa uppajantīti** sulabhuppādā na honti. Etena bhojanasappāyādiabhāvam dasseti. **Rattibhāgam vā divasabhāgam vāti** bhummatthe upayogavacananti āha “**rattikoṭṭhāse vā divasakoṭṭhāse vā**”ti. **Rattiṃyeva pakkamitabbam** samaṇadhammassa tattha anipphajjanato.

192-3. Saṅkhāpīti “yadatthamaham pabbajito, na metam idha nipphajjati, cīvarādi pana samudāgacchati, nāham tadattham pabbajito, kim me idha vāsenā”ti paṭisaṅkhāyapi. Anantaravāre **saṅkhāpīti** “yadatthamaham pabbajito, tam me idha nipphajjati, cīvarādi pana na samudāgacchati, nāham tadattham pabbajito”ti paṭisaṅkhāyapīti attho. Tenāha “**samaṇadhammassa nipphajjanabhāvam jānitvā**”ti.

195-7. Sopuggalo anāpucchā pakkamitabbam, nānubandhitabboti “so puggalo”ti padassa “nānubandhitabbo”ti iminā sambandho. Yassa yena hi sambandho, dūrattthenapi so bhavati. **Tam puggalanti** “so puggalo”ti paccattavacanam upayogavasena pariṇāmetvā tam puggalam anāpucchā pakkamitabbanti attho. Atthavasena hi vibhattivipariṇāmoti. **Tam āpucchā pakkamitabbanti** etthāpi eseva nayo. **Āpucchā pakkamitabbanti** ca kataññutakataveditāya niyojanam.

198. Evarūpoti yaṃ nissāya bhikkhuno guṇehi vuddhiyeva pāṭikaṅkhā, paccayehi ca na parissamo, evarūpo daṇḍakammādīhi niggaṇhāti cepi, na pariccajitabboti dasseti “**sacepī**”tiādīnā.

Vanapatthapariyāyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Madhupiṇḍikasuttavaṇṇanā

199. Jāṭivananti sayamjātaṃ vanaṃ. Tenāha “**aropima**”nti. Paṭisallānatthāyāti ekībhāvattāya, puthuttārammaṇato vā cittaṃ paṭinivattetvā accantasante nibbāne phalasaṃpattivasena allīyāpanattham. Daṇḍo paṇimhi assāti **daṇḍapāṇi**. Yathā so “daṇḍapāṇi”ti vuccati, taṃ dassetuṃ “**ayañhi**”tiādī vuttaṃ. **Daṇḍavittatāyāti** daṇḍe soṇḍatāya. So hi daṇḍapasuto daṇḍasippe ca sukusalo tatha pākaṭo paññāto, tasmā daṇḍam gahetvā vicarati. **Jaṅghākīlamathavinodanattanti** rājasabhāya ciranisajjāya uppannaṅghāparissamassa apanayanattham. **Adhiccanikkhamanoti** yādicchakanikkhamano, na abhiṇhanikkhamano. **Olubbhāti** sannirumbhitvā ṭhito. Yathā so “olubbhā”ti vutto, taṃ dassetuṃ “**gopālakadārako viyā**”tiādī vuttaṃ.

200. Vadanti etenāti vādo, diṭṭhīti āha “**kiṃ vādīti, kiṃ diṭṭhiko**”ti? **Kimakkhāyīti** kimācikkhako, kīdisadhammakatho? **Acittikārenāti** anādarena. Tathāpucchane kāraṇam dassento “**kasmā**”tiādīmāha. **Nassatetanti** nassatu etaṃ kuḷam.

Atthamna jānātīti attham ce ekadesena jāneyya, taṃ micchā gahetvā paṭippharivāpi tiṭṭheyya. Tassa dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyāti tadassa atthājānaṃ bhagavatā icchitaṃ. **Viggāhikakathanti** viggahakathaṃ, sārambhakathanti attho. Nanu bhagavatā saddhiṃ loke puthū samaṇabrāhmaṇā nānāvādā santīti codanaṃ sandhāyāha “**tathāgato hī**”tiādī. **Na vivadati** vivādahetukānaṃ kāmadiṭṭhijhosānānaṃ maggeneva samugghātītattā, tadabhāvato pana **loko tathāgatena vivadati**. Dhammavādī yathābhūtavādī dhammavādīhi na vivadati tesam vivaditukāmatāya eva abhāvato, adhammavādī pana tiṇāyapi namaññamāno tehi kiñci vivadati. Tenāha “**na, bhikkhave, dhammavādī kenaci lokasmiṃ vivadati**”ti (saṃ. ni. 3.94). Adhammavādī pana asamucchinnavivādahetukattā vivadateva. Tathā cāha “**adhammavādīva kho, bhikkhave, vivadati**”ti.

Yathā ca panāti ettha yathā-saddo “yathā ca anuppannassa kāmaccchandassa uppādo hoti, tañca pajānāti”tiādīsu (a. ni. 3.122) viya kāraṇatthoti āha “**yena kāraṇenā**”ti. Kāraṇākāro vā idha yathā-saddena vutto, so pana atthato kāraṇamevāti vuttaṃ “**yena kāraṇenā**”ti. “Idaṃ kathaṃ idaṃ kathaṃ”ti pavattanato kathaṃkathā, vicikicchā. Sā yassa natthi, so akathaṃkathī, taṃ **akathaṃkathim**. Vipphaṭṭisāraṅgakkucchaṃ bhagavatā anāgāmiṃ maggeneva chinnaṃ, hatthapādakkucchaṃ aggamaggena āveṇikadhammādhigamato. Aparāparaṃ uppajjanakabhavo “**bhavābhavo**”ti idhādhippetoti āha “**punappunabbhavo**”ti. Saṃvarāsaṃvaro phalāphalaṃ viya khuddakamahanto bhavo “**bhavābhavo**”ti vuttoti āha “**hīnapaṇīte vā bhavo**”ti. Bhavo vuḍḍhippato “**abhavo**”ti vuccati yathā “asekkhā dhammā”ti (dha. sa. 11.tikamātikā). **Kilesasaññāti** kāmasaññādikē vadati. Kilesā eva vā saññānāmena vuttā “saññā pahāya amataṃ eva pāpuṇātī”tiādīsu viya. **Attano khīṇāsavabhāvaṃ dīpetīti** imināva paresaṅca tathattāya dhammaṃ desetīti ayampi attho vibhāvītoti daṭṭhabbaṃ. **Nīharitvā kīlāpetvāti** nīharitvā ceva kīlāpetvā ca, nīharaṇavasena vā kīlāpetvā. **Tivisākhanti** tibhaṅgabhākuṭi viya nalāṭe jātattā **nalāṭikaṃ**.

201. **Kintinu khoti** kiṃ kāraṇenāti attho. **Anusandhiṃ gahetvāti** pucchānusandhiṃ utṭhapetvā. **Yatonidānanti** yaṃnidānaṃ, yaṃkāraṇāti vuttaṃ hoti. Purimapade hi vibhatti alopam katvā niddeso, chaajjhattikabāhirāyatanādīnidānanti ayameva attho. Saṅkhāyanti saṅkhābhāvena ñāyantīti **saṅkhāti** āha “**saṅkhāti koṭṭhāsā**”ti. Kāmañcettha mānopi papañco, abhinandanasabhāve eva pana gaṇhanto

“**taṇhāmānaditṭhipapañcasampayuttā**”ti āha. Tathā hi vakkhati
“**abhinanditabba**”ntiādi. **Samudācarantī** sabbaso uddham uddham pariyādāya pavattanti.
Mariyādattho hi ayamākāro, tena ca yogena **purisanti** upayogavacanam yathā “**tathāgatam,**
bhikkhave, arahantam sammāsambuddham dve vitakkā samudācarantī”ti (itivu. 38).
Taṇhādayo ca yathāsakam pavattiākāram avilaṅghantiyo āsevanavasena uparūpari pavattanti.
Tathā hi tā “**papañcasaṅkhā**”ti vuttā.

Kāraṇeti pavattipaccaye. **Ekāyatanampi ...pe... natthī**ti cakkhāyatanādi ekampi
āyatanam abhinanditabbam abhivaditabbam ajjhositabbaṅca natthi ce, nanu natthi eva, kasmā
“**natthi ce**”ti vuttanti? Saccam natthi, appahīnābhinandanābhivadanaajjhosānānam pana
puthujjanānam abhinanditabbādippakārāni āyatanāni hontīti tesam na sakkā natthīti vattu,
pahīnābhinandanādīnam pana sabbathā natthīti “**natthi ce**”ti vuttam. **Aham mamanti**
abhinanditabbanti diṭṭhābhinandanāya “**aha**”nti taṇhābhinandanāya “**mama**”nti
rocetabbam. **Abhivaditabbanti** abhinivisanasamuṭṭhāpanavasena vattabbam. Tenāha “**aham**
mamanti vattabba”nti. **Ajjhositvāti** diṭṭhi taṇhā vatthum anupavisitvā gāhadvayam
anaññasādhāraṇam viya katvā. Tenāha “**gilitvā pariniṭṭhapetvā**”ti. **Etenāti** “**ettha ce**
natthī”tiādivacanena. **Etthāti** āyatanesu. Taṇhādīnam avatthubhāvadassanamukhena
taṇhādīnamyeva appavattim kilesapariniṭṭhānam kathitanti. Tenāha
bhagavā “**esevanto**”tiādi, ayameva abhinandanādīnam natthibhāvakaro maggo,
tappaṭippassaddhibhūtam phalam, taṇnissaraṇam vā nibbānam rāgānusayādīnam anto
avasānam appavattīti attho. Tenāha “**ayam ...pe... anto**”ti. **Sabbatthāti** “**esevanto**
paṭighānusayānam”tiādisu sabbapadesu.

Ādiyātīti pahāradānādivasena gayhati. **Matthakappattam kalahanti** bhaṇḍanādimate
atṭhatvā mukhasattīhi vitudanādivasena matthakappattam kalaham. Yāya karotīti sambandho.
Sesapadesupi eseva nayo. Viruddhaggāhavasena **nānāgāhamattam**, tathā
viruddhavādavasena **nānāvādamattam**. **Evam pavattanti** garukātabbesupi gāravam akatvā
“**tuvam tuva**”nti evam pavattam sārambhakatham, yāya cetanāya yam karoti, sā tuvam
tuvam. **Nissāyāti** paṭicca, nissayādipaccaye katvāti attho. Kilesānam uppattinimittatā tāva
āyatanānam hotu tabbhāve bhāvato, nirodhanimittatā pana katham. Na hettha
lokuttaradhammānam saṅgaho lokiyānamyeva adhippetattāti codanam
sandhāyāha “**nirujjhamānāpī**”tiādi. Nāmamattena nimittatam sandhāya vuttoti
dassento “**yatthuppanā, tattheva niruddhā hontī**”ti vatvā tamattham suttantarena
sādhento “**svāyamatto**”tiādimāha.

Tattha **samudayasaccapañhenāti** mahāsatiṭṭhāne samudayasaccaniddesena. So
hi “**kattha uppajjamānā**”tiādinā pucchāvasena pavattattā pañhoti vutto. Nanu tattha
taṇhāya uppattinirodhā vuttā, na sabbakilesānanti īdisī codanā anavakāsāti
dassento “**yattheva cā**”tiādimāha. **Laddhavohāreti** iminā rāgādīnam appavattinimittatāya
antoti samaññā nibbānassāti dasseti. Eteneva abhinandanādīnam abhāvoti ca idaṃ
saṃvaṇṇitanti datṭhabbam. Katham pana sabbasaṅkhatavinissate nibbāne
akusaladhammānam nirodhasambhavoti āha “**yañhi yattha natthi, tam tattha niruddham**
nāma hotī”ti. Yvāyam appavattiyam nirodhavohāro vutto, svāyamatto nirodhapañhena
dīpetabbo. Na hi tattha uppajjitvā niruddhā vitakkavicārā paṭippassaddhāti vuttā, atha kho
appavattā evāti.

203. Evaṃsampadanti evaṃsampajjanakam evam passitabbam idaṃ mama ajjhesanam.
Tenāha “**īdisanti attho**”ti. **Jānam jānātīti** (a. ni. ṭī. 3.10.113-116) sabbaññutaññānena
jānitabbam sabbam jānāti. Ukkatṭhaniddesena hi avisesaggahaṇena ca “**jāna**”nti iminā
niravasesam ñeyyajātam pariggaṇhātīti tabbisayāya jānanakiriyāya
sabbaññutaññānameva karaṇam bhavitum yuttam. Atha vā pakaraṇavasena “**bhagavā**”ti
saddantarāsannidhānena cāyamatto vibhāvetabbo. **Passitabbameva passatīti** dibbacakkhu-

paññācakkhu-dhammacakkhu-buddhacakkhu-samantacakkhu-saṅkhātehi ñāṇacakkhūhi passitabbaṃ passati eva. Atha vā **jānaṃ jānātīti** yathā aññe savipallāsā kāmārūpapariññāvādino jānantāpi vipallāsavasena jānanti, na evaṃ bhagavā. Bhagavā pana pahīnavipallāsattā jānanto jānāti eva, ditthidassanassa ca abhāvā passanto passatiyevāti attho. **Dassanapariṇāyakaṭṭhenāti** yathā cakkhu sattānaṃ dassanatthaṃ pariṇeti, evaṃ lokassa yāthāvadassanasādhanato dassanakiccapariṇāyakaṭṭhena **cakkhubhūto**, paññācakkhumayattā vā sayambhuññānena paññācakkhuṃ bhūto pattoti vā **cakkhubhūto**. **Ñāṇabhūtoti** etassa ca evameva attho daṭṭhabbo. **Dhammā vā** bodhipakkiyā tehi uppannattā lokassa ca taduppādanato, anaññasādhāraṇaṃ vā dhammaṃ pattoti **dhammabhūto**. **Brahmā** vuccati maggo tena uppannattā lokassa ca taduppādanattā, tañca sayambhuññānena pattoti **brahmabhūto**. Catusaccadhammaṃ vadatīti **vattā**. Ciraṃ saccapaṭivedhaṃ pavattento vadatīti **pavattā**. **Atthaṃ nīharitvāti** dukkhādiatthaṃ tatthāpi pīlanādiatthaṃ uddharitvā. Paramatthaṃ vā nibbānaṃ pāpayitā, amatasacchikiriyāṃ sattesu uppādentō amataṃ dadātīti **amatassa dātā**. Bodhipakkiyadhammaṇaṃ tadāyattabhāvato **dhammassāmī**.

204. So vā uddeso attanopi hotīti thero “**yaṃ kho no**”ti āha. Sabbalokasādhāraṇā hi buddhānaṃ desanāti. Idāni yehi dvārārammaṇehi purisaṃ papañcasaññāsaṅkhā samudācaranti, tāni tāva dassento papañcasaññāsaṅkhā dassetuṃ yena saḷāyatanavibhaṅgena niddeso kato, tassa atthaṃ dassetuṃ “**cakkuñcā**”tiādi āradhāṃ. Tattha **nissayabhāvenāti** nissayapaccayabhāvena. Nissayapaccayo ca pasādacakkhuyeva hoti, na cuddasasambhāraṃ, catucattālīsasambhāraṃ vā sasambhāracakkhūnti āha “**cakkhupasādañca paṭiccā**”ti. **Ārammaṇabhāvenāti** ārammaṇapaccayabhāvena. Ārammaṇapaccayo ca catusamuṭṭhānikarūpesu yaṃ kiñci hotīti āha “**catusamuṭṭhānikarūpe ca paṭiccā**”ti.

Ettha cakkhu ekampi viññāṇassa paccayo hoti, rūpāyatanaṃ pana anekameva saṃhatanti imassa visesassa dassanatthaṃ nissayabhāvena “**cakkhupasādañca ārammaṇabhāvena catusamuṭṭhānikarūpe cā**”ti vacanabhedo kato. Kiṃ pana kāraṇaṃ cakkhu ekampi viññāṇassa paccayo hoti, rūpaṃ pana anekamevāti? Paccayabhāvavisesato. Cakkhu hi cakkhuvīññāṇassa nissayapurejātaṃ dīriyavippayuttapaccayehi paccayo hontaṃ atthibhāveneva hoti tasmim sati tassa bhāvato, asati abhāvato, yato taṃ atthiavigatapaccayehissa paccayo hotīti vuccati, tannissitatā cassa na ekadesena allīyanavasena icchitabbā arūpabhāvato. Atha kho garurājādīsu sissarājapurisādīnaṃ viya tappaṭibaddhāvuttitāya, itare pana paccayā tena tena visesena veditabbā.

Sacāyaṃ paccayabhāvo na ekasmim na sambhavatīti ekampi cakkhu cakkhuvīññāṇassa paccayo hotīti dassetuṃ pālīyaṃ “**cakkuñcāvuso, paṭiccā**”ti ekavacanavasena vuttaṃ. Rūpaṃ pana yadipi cakkhu viya purejātaṃ dīriyavippayuttapaccayehi paccayo hoti puretaraṃ uppannaṃ hutvā vijjamaṇakkhaṇe eva upakāraṇatā tathāpi anekameva saṃhatam hutvā paccayo hoti ārammaṇabhāvato. Yañhi paccayadhammaṃ sabhāvabhūtaṃ, parikappitākāramattaṃ vā viññāṇaṃ vibhāventam pavattati, tadaññesañca satipi paccayabhāve so tassa sārammaṇasabhāvātāya yaṃ kiñci anālam bhivā pavattitum asamatthassa olubbhapavattikāraṇabhāvena ālambanīyato ārammaṇaṃ nāma, tassa yasmā yathā tathā sabhāvūpaladdhi viññāṇassa ārammaṇapaccayalābho, tasmā cakkhuvīññāṇaṃ rūpaṃ ārabha pavattamānaṃ tassa sabhāvaṃ vibhāventameva pavattati. Sā cassa indriyādhīnavuttikassa ārammaṇasabhāvūpaladdhi na ekadvikalāpagatavaṇṇavasena hoti, nāpi katipayakalāpagatavaṇṇavasena, atha kho ābhogānurūpaṃ āpāthagatavaṇṇavasenaṃ anekameva rūpaṃ saṃhaccakāritāya viññāṇassa paccayo hotīti dassento “**rūpe ca uppajjati cakkhuvīññāṇa**”nti bahuvacanavasenaṃ.

Yaṃ pana **paṭṭhāne** (paṭṭhā. 1.1.2 paccayaniddesa) “rūpāyatanaṃ cakkhuvīññāṇadhātuyā taṃsappayuttakānañca dhammaṇaṃ ārammaṇapaccayena paccayo”ti

vuttaṃ, taṃ yādisaṃ rūpāyatanaṃ cakkhuviññāṇassa ārammaṇapaccayo, tādisaṃ sandhāya vuttaṃ. Kīdisaṃ pana tanti? Samuditanti pākaṭoyamattho. Evañca katvā yadeke vadanti “āyatanasallakkhaṇavasena cakkhuviññāṇādayo sallakkhaṇavisayā, na drabyasallakkhaṇavasena”ti, tampi suvuttameva hoti. Na cettha samudāyārammaṇatā āsaṅkitabbā samudāyābhogasseva abhāvato, samuditā pana vaṇṇadhammā ārammaṇapaccayā honti. Kathaṃ pana paccekam asamattā samuditā ārammaṇapaccayā honti. Na hi paccekam datṭhuṃ asakkontā andhā samuditā passantīti? Nayidamekantikaṃ visuṃ visuṃ asamattānampi sivikāvahanādīsu samattatāya dassanato. Kesādīnañca yasmiṃ ṭhāne ṭhitānaṃ paccekam vaṇṇaṃ gahetuṃ na sakkā, tasmimyeva ṭhāne samuditānaṃ taṃ gahetuṃ sakkāti bhīyyopi tesam saṃhaccakāritā paribhattā. Etena kiṃ cakkhuviññāṇassa paramānūrūpaṃ ārammaṇaṃ, udāhu taṃsamudāyotiādīkā codanā paṭikkhittāti veditabbā. “**Sotañca, āvuso, paṭiccā**”tiādīsipi iminā nayena attho veditabbo. **Cakkhuviññāṇaṃ nāmāti** cakkhunissitarūpavijānanalakkhaṇaṃ cakkhuviññāṇaṃ nāma uppajjati.

Tiṇṇaṃ saṅgatiyāti cakkhu, rūpaṃ, cakkhuviññāṇanti imesaṃ tiṇṇaṃ saṅgatiyā samodhānena. **Phasso nāmāti** arūpadhammopi samāno ārammaṇe phusaṅkāreṇeva pavattanato phusanalakkhaṇo phasso nāma dhammo uppajjati. **Sahajātādivasenāti** cakkhuviññāṇasampayuttāya saḥajātaaññamaññādivasena, anantarāya anantarādivasena, itarāya upanissayavasena paccayabhāvato **phassapaccayā phassakāraṇā vedanā uppajjati**. Anubhavanasamakālemeva ārammaṇassa sañjānaṃ hoṭīti “**tāya vedanāya yaṃ ārammaṇaṃ vedeti, tadeva saññā sañjānāti**”ti vuttaṃ. Cakkhudvārikā dhammā idhādhippetāti tadanūsāreṇa pana aparāparuppānānaṃ vedanādīnaṃ gahaṇe sati, yanti vā kāraṇavacanāṃ, yasmā ārammaṇaṃ vedeti, tasmā taṃ sañjānāti attho. Na hi asati vedayite kadāci saññuppatti atthi. Sesapadesupi eseṇa nayo. Saññāya hi yathāsaññātaṃ vijjamaṇaṃ, avijjamaṇaṃ vā ārammaṇaṃ vitakkavasena parikkappeti, yathāparikkappitañca taṃ ditṭhitaṇhāmānaṃmaññāhi maññamāno papañcetīti vutto. Tenevāha “pathaviṃ pathavito sañjānā”ti, “pathaviṃ pathavito saññatvā pathaviṃ maññatī”tiādī (ma. ni. 1.2), “takkañca ditṭhīsu pakappayitvā, saccaṃ musāti dvayadhammamāhū”ti (su. ni. 892; mahāni. 121) ca. Balappattapapañcavasenevāyamattavaṇṇanā katā, **aṭṭhakathāyaṃ** pana paridubbavāsena.

Cakkhurūpādīhi kāraṇehīti cakkhuviññāṇaphassavedanāsaññāvitakkehi kāraṇabhūtehi. Akāraṇabhūtānampi tesam atthitāya kāraṇaggahaṇaṃ. Pariññātā hi te akāraṇaṃ. Tenāha “**apariññātakāraṇa**”nti. Tīhipi pariññāhi apariññātavattthukaṃ. **Abhibhavantīti** ajjhottharanti. **Sahajātā hontīti** ettha “cakkhusamphassapaccayā vedanākkhandho atthi kusalo”tiādīvacanato vedanāsaññā asahajātāpi gahetabbā. **Yadi evanti** “papañcetī”ti ettha yadi pañcadvārajavanasahajātā papañcasaṅkhā adhippetā tāsam paccuppannavisayattā, **kasmā atītānāgataggahaṇaṃkatanti** codeti. Itaro “**tathā uppajjanato**”tiādīnā pariharati. Tattha **tathā uppajjanatoti** yathā vattamānakāle, evaṃ atītākāle anāgatakāle ca cakkhudvāre papañcasaṅkhānaṃ uppajjanato atītānāgataggahaṇaṃ katam, na atītesu, anāgatesu vā cakkhurūpesu cakkhudvārikānaṃ tāsam uppajjanato.

Manañjāvuso, paṭiccāti ettha duvidhaṃ manam kevalam bhavaṅgam, sāvajjanaṃ vā. Duvidhā hi kathā. Uppattidvārakathāyaṃ dvikkhattuṃ calitaṃ bhavaṅgam manodvāraṃ nāma, cakkhādi viya rūpādīnā yena taṃ ghaṭṭitaṃ tattha upari viññāṇuppattiyā dvārabhāvato. Paccayakathāyaṃ sāvajjanabhavaṅgam, “manosamphassapaccayā atthi kusalo”tiādīsipi hi sāvajjanamanosamphasso icchito, na bhavaṅgamanosamphasso asambhavato. Tattha paṭhamanayaṃ sandhāyāha “**mananti bhavaṅgacitta**”nti. **Dhammeti tebhūmakadhammārammaṇanti** iminā sabhāvadhammesu eva kilesuppattīti keci, tadayuttaṃ tadupādānāyapi paññattiyā dhammārammaṇatāya vuttattā. Idha pana tebhūmakāpi dhammā labbhantīti dassanattam “**tebhūmakadhammārammaṇa**”nti vuttaṃ, na paññattiyā anārammaṇattā. Evañcetaṃ sampatiṅcchitabbaṃ, aññathā akusalacittuppādā anārammaṇā nāma siyuṃ. Uppattidvārakathāyaṃ cakkhuviññāṇādi viya āvajjanaṃpi

dvārapakkhikamevāti vuttam “**manoviññānanti āvajjanaṃ vā**”ti. Paccayakathāyaṃ pana āvajjanaṃ gahitanti “**javanaṃ vā**”ti vuttam. Nayadvaye dhammānaṃ saha-jātavibhāgaṃ dassetuṃ “**āvajjanegahite**”tiādi vuttam. **Yuttamevāti** nippariyāyato yuttameva.

So yāva na paccayapaṭivedho sambhavati, tāva paññattimukheneva sabhāvadhammā paññāyanti paccekam apaññāpaneti āha “**phasso nāma eko dhammo uppajjati**”ti. **Evam phassapaññattim paññapessatīti** paññapetvā tabbisayadassanaṃ ñānaṃ uppādessati. **Imasmim sati idaṃ hotīti** imasmim cakkhūādi ke paccaye sati idaṃ phassādikaṃ paccayuppannaṃ hoti. **Dvādasāyatana vasenāti** dvādasannaṃ āyatanānaṃ vasena āgātena paṭiccasamuppādanayavasena. **Dvādasāyatanapaṭikkhepavasenāti** “imasmim asati idaṃ na hotī”ti paccayābhāvapaccayuppannābhāvadassanakkame dvādasannaṃ āyatanānaṃ paṭikkhepavasena.

Sāvakena pañho kathitoti ayam pañho sāvakena kathito, iti iminā kāraṇena mā nikkañkhā ahuvattha. Atha vā saṃkhittena vuttamatthaṃ vitthārena vibhajantena etadagge ṭhapitena mahāsāvakena pañho kathitoti iminā kāraṇena etasmim pañhe mā nikkañkhā ahuvattha, heraññike sati kahāpaṇaṃ sayam nicchinantā viya ahutvā bhagavato eva santike nikkañkhā hotha.

205. Ākaronti phalaṃ tāya tāya mariyādāya nibbattenti **ākārā**, kāraṇāni. **Pāṭiyekakāraṇehīti** channaṃ dvārānaṃ vasena visuṃ visuṃ papañcakāraṇassa niddiṭṭhattā vuttam. Atha vā yadipi yattakehi dhammehi yaṃ phalaṃ nibbattati, tesam samuditānaṃyeva kāraṇabhāvo sāmaggīyāva phaluppattito, tathāpi paccekam tassa kāraṇamevāti katvā vuttam “**pāṭiyekakāraṇehī**”ti. **Padehīti** nāmā dipadehi ceva taṃsamudāyabhūtehi vākyehi ca. Tenāha “**akkharasampiṇḍanehī**”ti. Akkharāniyeva hi atthesu yathāvaccam padavākyabhāvena paricchijjanti. **Byañjanehīti** atthassa abhibyañjanato byañjanasaññitehi vaññehi. Tāni pana yasmā pariyaṃyassa akkharāṇato “akkharānī”ti vuccanti, tasmā āha “**akkharehī**”ti. Ettha ca imehi ākārehi imehi padabyañjanehi papañcasamudācārassa vaṭṭassa ca vivaṭṭassa ca dassanaattho vibhattoti yojanā. **Paṇḍiccenāti** paññāya. “Kittāvatā nu kho, bhante, paṇḍito hoti? Yato kho bhikkhu dhātukusalo ca hotī”ti (ma. ni. 3.124) ādisuttapadavasena paṇḍitalakkhaṇaṃ dassento “**catūhi vā kāraṇehī**”tiādimāha. Saccapaṭivedhavasena paṇḍiccam dassitanti paṭisambhidāvasena mahāpaññataṃ dassetuṃ “**mahante atthe**”tiādi vuttam.

Guḷapūvanti guḷe missitvā katapūvaṃ. **Baddhasattugūḷakanti** madhusakkharāhi piṇḍikataṃ sattupiṇḍam. **Asecitabbakam** madhuādinā pageva tehi samayojitabbattā. **Cintakajātikoti** dhammacintāya cintakasabhāvo. **Sabbaññutaññānevevassāti** sabbaññutaññāneveva assa suttassa guṇaṃ paricchindāpetvā nāmaṃ gaṇhāpessāmi.

Madhupiṇḍikasuttavañṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Dvedhāvittakkasuttavañṇanā

206. **Dvedve bhāgeti** dve dve koṭṭhāse katvā. Kāmañcetha “imaṃ ekaṃ bhāgamakāsim, imaṃ dutiyabhāgamakāsi”nti vacanato sabbepi vitakkā saṃkilesavodānavibhāgena dveva bhāgā katā, aparāparuppattiyā panetesam abhiñhācāraṃ upādāya pāliyaṃ “dvidhā katvā”ti āmeditavacananti “**dve dve bhāge katvā**”ti āmeditavacanaseneva vutto. Atha vā bhāgadvayassa sappātibhāgatāya tattha yaṃ yaṃ dvayampi kho ujuvipaccanīkaṃ, taṃ taṃ visuṃ visuṃ gahetukāmo bhagavā āha “dvidhā katvā vitakke vihareyya”nti. Evam pana cintetvā tattha micchāvitakkānaṃ sammāvitakkānañca anavasesam asaṅkarato ca gahitabhāvaṃ dassento “**imaṃ ekaṃ bhāgamakāsim, imaṃ dutiyabhāgamakāsi**”nti avoca. **Kāmapaṭisaṃyuttoti** kāmarāgasāñkhātena kāmena sampayutto, kāmena paṭibaddho vā. Sesesupi eseva nayo. Ayam pana viseso – byāpajjati cittaṃ etenāti **byāpādo**, doso. Vihimsati etāya satte, vihimsanaṃ vā tesam etanti **vihimsā**, paresam vihetthanākārena

pavattassa karuṇāpaṭipakkhassa pāpadhammassetaṃ adhivacanam. **Ajjhattanti** ajjhattadhammārammaṇamāha. **Bahiddhāti** bāhiradhammārammaṇam. **Oḷārikoti** bahalakāmarāgādipaṭisaṃyutto. Tabbipariyāyena **sukhumo**.

Vitakkoakusalapakkhikoyevāti iminā vitakkabhāvasāmaññaena tatthāpi akusalabhāvasāmaññaena ekabhāgakaranaṃ, na ekacittuppādapariyāpannatādivasenāti dasseti.

Nekkhammaṃ vuccati lobhātikkantattā paṭhamajjhānaṃ, sabbākusalehi nikkhantattā sabbaṃ kusalaṃ. Idha pana kāmavitakkapaṭipakkhassa adhippetattā āha “**kāmehi nissaṭo nekkhammapaṭisaṃyutto vitakko**”ti. **Soti** nekkhammavitakko. **Yāva paṭhamajjhānāti** paṭhamasamannāhārato paṭṭhāya yāva paṭhamajjhānaṃ etthuppanno vitakko nekkhammavitakkoyeva. **Paṭhamajjhānanti** ca idaṃ tato paraṃ vitakkābhāvato vuttaṃ. Na byāpajjati cittaṃ etena, byāpādassa vā paṭipakkhoti **abyāpādo**, mettāpubbabhāgo mettābhāvanārambho. Na vihiṃsanti etāya, vihiṃsāya vā paṭipakkhoti **avihiṃsā**, karuṇāpubbabhāgo karuṇābhāvanārambho.

Mahābodhisattānaṃ mahābhinnikkhamaṇaṃ nikkhantakālato paṭṭhāya laddhāvasarā sammāsaṅkappā uparūpari savisesaṃ pavattantīti āha “**chabbassāni...pe... pavattimsū**”ti. Nāṇassa aparipakkattā pubbavāsanāvasena satisammosato kadāci micchāvitakkalesopi hotiyevāti taṃ dassetaṃ “**satisammosena...pe... tiṭṭhanti**”ti āha. Yathā niccapihitepi gehe kadāci vātapāne vivaṭamatte laddhāvasaro vāto anto paviseyya, evaṃ guttindriyepi bodhisattasattāne satisammosavasena laddhāvasaro akusalavitakko uppajji, uppanno ca kuslavāraṃ pacchindivā aṭṭhāsi, atha mahāsatto taṃmuhuttuppannameva paṭivinodetvā tesam āyatim anuppādāya “ime micchāvitakkā, ime sammāvitakkā”ti yāthāvato te paricchindivā micchāvitakkānaṃ avasaraṃ adento sammāvitakke parivaḍḍhesi. Tena vuttaṃ “**mayhaṃ ime**”tiādi.

207. Pamādo nāma sativippavāsoti āha “**appamattassāti satiyā avippavāse ṭhitassā**”ti. **Ātāpavīriyavantassāti** kilesānaṃ niggaṇhanavīriyavato. **Pesitacittassāti** bhavavimokkhāya vissatṭhacittassa kāye ca jīvite ca nirapekkhassa. “**Evaṃ paṭipākatiko jāto**”ti attano attabhāvaṃ nissāya pavattaṃ somanassākāraṃ gehassitasomanassapakkhikaṃ akāsi, paññāmahantatāya sukhumadassitā.

Apariññāyaṃṭhitassāti na pariññāyaṃ ṭhitassa, apariggahitapariññassāti attho. **Vitakko...pe... etāni tīpi nāmāni labhatīti** tādissa uppanno micchāvitakko yathārahaṃ attabyābādhako ubhayabyābādhako ca na hotīti na vattabbo taṃ sabhāvānavattanatoti adhippāyo. Anuppannānuppādauppannaparihāninimittatāya paññaṃ nirodhetīti **paññānirodhiko**. Tenāha “**anuppannāyā**”tiādi. **Natthibhāvaṃ gacchatīti** paṭisaṅkhānabalena vikkhambhanappahānamāha. **Nirujjhatīti**tiādīhipi tadeva vadati. **Vigatantanti**tiādīhi pana samūlaṃ uddhaṭaṃ viya tadā appavattanakam akāsinti vadati.

208. **Cittavipariṇāmahāvo** cittassa aññhattaṃ pakaticittavigamo. **Anekaggatākāro** vikkhepo. Tattha vitakkena cittaṃ vihaññamānaṃ viya hotīti āha “**taṃ gahetvā vihiṃsāvitakkaṃ akāsī**”ti. **Kāruṇanti** paradukkhanimittaṃ cittakhedam vadati. Tenevāha – ‘paradukkhe sati sādhuṇaṃ manam kampaṭīti karuṇā’ti (ma. ni. ṭī. 1.1; sam. ni. ṭī. 1.1.1). Nti karuṇāyanavasena pavattacittapakampanam sandhāya “**uppajjati vihiṃsāvitakko**”ti āha, na sattesu vihiṃsā pavattatīti adhippāyo.

Tena tena cassākārenāti yena yena akārena bhikkhunā anuvitakkitaṃ anuvicāritaṃ, tena tena akārenassa **cetaso natī hotī**. Tenevāha “**kāmavitakkādīsū**”tiādi. **Pahāsīti** kālavipallāsena vuttanti āha “**pajahatī**”ti. Pahānaṃ panassa siddhameva paṭipakkhassa siddhattāti dassetaṃ “**pahāsī**”ti vuttaṃ yathā “asāmibhoge gāmikāādīyimsū”ti. **Bahulamakāsīti** etthāpi eseva nayo. **Evamevaṃ namatīti** kāmavitakkasampayogākārameva hoti, kāmavitakkasampayuttākārena vā pariṇamati. Kasaṇaṃ **kiṭṭhaṃ**, kasīti attho,

tannibbattattā pana kāraṇūpacārena sassam “kiṭṭha”nti vuttanti āha “**sassasambādhe**”ti. **Cattāri bhayānī**ti vadhabandhajānigarahāni. **Upaddavanti** anattuppādabhāvaṃ. **Lāmakanti** nihīnabhāvaṃ. **Dhandhesūti** attano khandhesu. **Otāranti** anuppavesam kilesānaṃ. Saṃkilesato visujjhanam **visuddhi**, sā eva **vodānanti** āha “**vodānapakkhanti idam tasseva vevacana**”nti.

209. Sabbakusalamekkhammaṃ sabbākusalapaṭipakkhatāya tato nissaṭattā. **Nibbānameva nekkhammaṃ** sabbakilesato sabbasaṅkhatato ca nissaṭattā. **Kitṭhasambādham viya rūpādiārammaṇam** pamāde sati anattuppattitṭhānabhāvato. **Kūṭagāvo viya kūṭacittam** duddamabhāvato. **Paṇḍitagopālako viya bodhisatto** upāyakosallayogato. **Catubbidhabhayam viya micchāvitakkā** sappatibhayabhāvato. Paññāya vuddhi etassa atthīti **paññāvuddhiko**. Vihaññati cittaṃ etenāti vighāto, cetodukkham, tappakkhiko vighātapakkhiko, na vighātapakkhikoti **avighātapakkhiko**. **Nibbānasamvattaniko** nibbānavaho. **Ugghāṭīyeyyāti** uddhatam siyā vikkhittaṅca bhavyeyyāti attho. **Sanṭhapemīti** sammadeva paṭṭhapemi. Yathā pana ṭhapitam sanṭhapitam nāma hoti, tam dassetuṃ “**sannisīdāpemi**”tiādi vuttam. **Sannisīdāpemi**ti samādhīpaṭipakkhe kilese sannisīdāpento cittaṃ gocarajjhatte sannisīdāpemi. Abyaggabhāvāpādakena **ekaggam karomi**, yathā ārammaṇe suṭṭhu appitam hoti, **evam sammā** sammadeva **ādahāmi** samāhitam karomi, yasmā tathāsamāhitam cittaṃ suṭṭhu ārammaṇe āropitam nāma hoti, na tato paripatati, tasmā vuttam “**suṭṭhu āropemīti attho**”ti. **Mā ugghāṭīyītāti** mā haññittha, mā ūhatam atthāti attho.

210. Soyeva...pe... vuttoti iminā kiñcāpi ekaṃyeva kusalavitakkaṃ maggakkhaṇe viya tividdhattasambhavato tividdhanāmikaṃ katvā dassitam viya hoti, na kho panetaṃ evam daṭṭhabbam. Pabandhapavattañhi upādāya ekattanayena “**soyeva byāpādapaccanīkaṭṭhenā**”tiādi vuttam. Ekajāṭīyesu hi kusalacittesu uppanno vitakko samānākāratāya so evāti vattabbatam labhati yathā “sā eva tittirī, tāni eva osadhāni”ti (saṃ. ni. ṭī. 2.2.19). Na hi tadā mahāpurisassa asubhamettākaruṇāsannissayā te vitakkā evam vuttāti.

Samāpattimnissāyāti samāpattim samāpajjitvā, tato vuṭṭhahitvāti attho. Vipassanāpi taruṇāti yojanā. **Kāyo kilamati** samathavipassanānam taruṇatāya bhāvanāya pubbenāparam visesassa alabbhamānattā. Tenāha “**cittaṃ haññati vihaññati**”ti. **Vipassanāyabahūpakārāsamāpatti**, tathā hi vuttam – “samādhim, bhikkhave, bhāvettha, samāhito yathābhūtam jānāti passatī”ti (saṃ. ni. 3.5; 4.99; 5.1071).

Yathā vissamaṭṭhānam yodhānam parissamaṃ vinodeti, tathā parissamavinodanattam phalakehi kātabbam vissamaṭṭhānam phalakoṭṭhako, samāpattiyā pana vipassanā bahukāratarā samādhīparipanthakānam, sabbesampi vā kilesānam vimathanena dubbalabhāvāpajjanato. Tenāha “**vipassanā thāmajātā samāpattimpi rakkhati, thāmajātam karotī**”ti. Nanu cevaṃ itarītarasannissayadoso āpajjātīti? Nayidamekantikaṃ, itarītarasannissayāpi kiccāsiddhi loke labbhatīti dassetuṃ “**yathā hī**”tiādi vuttam.

Gāmantam āhaṭesūti gāmasamīpaṃ upanītesu. **Etāgāvoti sati uppādanamattameva kātabbam** yathā gāvo rakkhitabbā, tadabhāvato. **Tadāti** samathavipassanānam thāmajātakāle. Anupassanānam lahum lahum uppattim sandhāya “**ekappahārenea āruḥhova hotī**”ti vuttam, kameneva pana anupassanāpaṭipāṭim ārohati.

215. Evam bhagavā attano appamādaṭipadam, tāya ca laddham anaññasādhāraṇam visesam dassento hetusampattiyā saddhim phalasampattim dassetvā idāni sattūpakārasampattim dassetuṃ “**seyyathāpi**”tiādimāhāti evam ettha anusandhi vedītabbā. Araññalakkhanayoggamattena **araññam**. Mahāvanatāya **pavanam**. Pavaddhañhi vanam

pavaṇaṃ. **Catūhi yogehīti** jighacchāpipāsābhayapaṭipattisaṅkhātayogehi. **Khemam** anupaddavataṃ. Suvatthiṃ anupaddavaṃ āvahaṭīti **sovatthiko**. Pītiṃ kuṭṭhiṃ gameti upaneṭīti **pītigamaniyo**. Pītaṃ pānatitthaṃ gacchaṭīti **pītagamaniyo**. **Sākhādhīti** kaṇṭakasākhākaṇṭakalatāvanehi. Anāsayaḡāmitāya udakasanniruddhopi **amaggo** vutto, itarāni apītigamaniyatāyapi. **Ādi**-saddena gahaṇaṃ pariggaṇhāti. Okemigaluddakassa gocare caratīti **okacaro**, dīpakamigo. Araññe mige disvā tehi saddhiṃ palāyeyyāti **dīgharajjubandhanaṃ**.

Idha vasantīti migānaṃ āsayam vadati, tato āsayato **iminā maggena nikkhamanti**. **Etthacarantīti** etasmim ṭhāne gocaraṃ gaṇhanti. **Etthapivantīti** etasmim nipānatitthe udakaṃ pivanti. **Iminā maggena pavisantīti** iminā maggena nipānatitthaṃ pavisanti. **Maggaṃ pidhāyāti** pakatimaggam pidahitvā. **Na tāva kiñci karoti** anavasese vanamige ghātetukāmo.

Avijjāya aññāṇā hutvāti avijjāya nivutattā ñāṇarahitā hutvā, nandīrāgena upanītā rūpārammaṇādīni ābandhitvā. Palobhanato **okacaram nandīrāgoti**. Byāmohanato **okacārikaṃ avijjāti katvā dasseti**. Tesanti okacaro kacārikānaṃ. **Sākhābhaṅgenāti** tādisena lūkhataragandhena sākhābhaṅgena. **Manussagandham apanetvā** tassa sākhābhaṅgassa gandhena. **Sammattoti** sammajjito byāmuñcho.

Buddhānaṃ khemamaggavicaraṇaṃ kummaggapidhānañca **sabbalokasādhāraṇampi** atthato veneyyapuggalāpekkhamevāti dassento “**aññātakonḡaṇḡādīnaṃ bhabbapuggalāna**”nti āha. **Ūhatoti** samūhato nīhatoti āha “**dvedhā chetvā pātito**”ti. **Nāsītāti** adassanaṃ gamitāti āha “**sabbena sabbam samugghāṭitā**”ti. **Hitūpacāranti** sattānaṃ hitacariyaṃ.

Dvedhāvitakkasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Vitakkasaṇṭhānasuttavaṇṇanā

216. Dasakusalakammappathavasenaṭi idaṃ nidassanaṃ attamaṃ daṭṭhabbaṃ vaṭṭapādakasamāpatticittassapi idha adhicittabhāvena anicchitattā. Tenāha “**vipassanāpādakaatṭhasamāpatticitta**”nti. Atha vā anuttarimanussadhammasaṅgahitameva kevalaṃ “pakaticitta”nti vattabbanti dassento “**dasakusalakammappathavasena uppannaṃ cittaṃ cittamevā**”ti vatvā yadettha adhicittanti adhippetam, taṃ tadeva dassento “**vipassanāpādakaatṭhasamāpatticitta**”nti āha. Itarassa panettha vidhi na paṭisedhetīti daṭṭhabbaṃ. Vipassanāya sampayuttaṃ adhicittanti keci. **Anuyuttenāti** anuppannassa uppādanavasena, uppannassa paribrūhanavasena anu anu yuttena. **Mūlakammaṭṭhānanti** pārihāriyakammaṭṭhānaṃ. **Gahetvā viharantoti** bhāvanaṃ anuyuñjanto. Bhāvanāya appanaṃ appattopi adhicittamanuyuttoyeva tadatthehi taṃsaddavohārato.

Yehi phalaṃ nāma yathā uppajjanaṭṭhāne pakappiyamānaṃ viya hoti, **tāni nimittāni**. Tenāha “**kāraṇāni**”ti. **Kālena kālanti** ettha kālenāti bhummatthe karaṇavacananti āha “**samaye samaye**”ti. **Nanu ca...pe... niran taraṃ manasi kātabbanti** kasmā vuttaṃ, nanu ca bhāvanāya vīthipaṭipannattā abbudaṇīharaṇavidhiṃ dassentena bhagavatā “**pañca nimittāni kālena kālaṃ manasi kātabbāni**”ti ayaṃ desanā āradhāti? “Adhicittamanuyuttenā”ti vuttattā avicchedavasena bhāvanāya yuttappayutto adhicittamanuyutto nāmāti codakassa adhippāyo. Itaro bhāvanaṃ anuyuñjantassaādikkammikassa kadāci bhāvanupakkilesā uppajjeyyūṃ, tato cittassa visodhanatthāya yathākālaṃ imāni nimittāni manasi kātabbānīti “kālena kāla”nti satthā avocāti dassento “**pāliyañhī**”tiādimāha. Tattha **imānīti** imāni pāliyaṃ āgatāni pañca nimittāni. **Abbudanti** upaddavaṃ.

Chandasahagatā rāgasampayuttāti taṇhāchandasahagatā kāmārāgasampayuttā.
Iṭṭhāniṭṭhaasamapekkhitesūti iṭṭhesu piyesu, aniṭṭhesu appiyesu, asamaṃ asammā
pekkhitesu. **Asamapekkhanti** gehassitaaññāṇupekkhāvasena ārammaṇassa ayoniso
gahaṇaṃ. Yaṃ sandhāya vuttaṃ – “cakkhunā rūpaṃ disvā upekkhā bālassa mūlḥassa
puthujjanassā” tiādi (ma. ni. 3.308). **Te** parivittakkā. **Tato nimittato aññanti** tato
chandūpasamḥitādiakusalavitakkuppattikāraṇato aññaṃ navam nimittam. “Manasikaroto” ti
hi vuttaṃ, tasmā ārammaṇam, tādiso purimuppanno cittappavattiākāro vā
nimittam. **Kusalanissitam nimittanti** kusalacittappavattikāraṇam **manasi kātabbam** citte
ṭhapetabbam, bhāvanāvasena cintetabbam, cittasantāne vā saṅkamitabbam. Asubhāñhi
asubhanimittanti. Saṅkhāresu uppanne chandūpasamḥite vitakketi ānetvā sambandhitabbam.
Evam “**dosūpasañhite**” tiādīsu yathārahaṃ tam tam padaṃ ānetvā sambandhitabbam.
Yattha katthacīti “sattesu saṅkhāresū” ti yattha katthaci. **Pañcadhammūpanissayoti**
pañcavidho dhammūpasamḥito upanissayo.

Evam “**chandūpasañhite**” tiādinā saṅkhepato vuttamattham vitthārato dassetuṃ
“**imassa hatthā vā sobhanā**” tiādi āradḍham. Tattha “**asubhatoupasamḥaritaḥ**” nti
vatvā upasamḥaraṇākārassa dassanaṃ “**kimhi sārattosī**” ti. **Chavirāgenāti** chavirāgatāya
kālasāmādivaṇṇanibhāya. **Kuphalapūritoti** pakkehi kuṇapaphalehi puṇṇo.
“Kaliphalapūrito” ti vā pāṭho.

Assāmikātāvakālikabhāvavasena ti idam pattaṃ anukkamena vaṇṇavikārañceva
jiṇṇabhāvañca patvā chiddāvachiddam bhinnaṃ vā hutvā kapālaniṭṭham bhavissati. Idam
cīvaraṃ anupubbena vaṇṇavikāraṃ jiṇṇatañca upagantvā pādapuñchanacoḷakaṃ hutvā
yatṭhikoṭiyā chaḍḍanīyaṃ bhavissati. Sace pana nesam sāmiko bhaveyya, na nesam evam
vinassituṃ dadeyyāti evam assāmikabhāvavasena, “anaddhaniyaṃ idam tāvakālika” nti
evam tāvakālikabhāvavasena ca manasikaroto.

Āghātavinaya...pe... bhāvetabbāti – “pañcime, bhikkhave, āghātaṭṭhavinayā. Yattha
hi bhikkhuno uppanno āghāto sabbaso ṭṭhavinetaḥ” tiādinā nayena āgatassa
āghātavinayasuttassa (a. ni. 5.161) ceva **kakacūpamovāda** (ma. ni. 1.222-
233) **chavālātūpamā** dīnañca (itivu. 91) vasena āghātam ṭṭhavinodetvā mettā bhāvetabbā.

Garusaṃvāsoti garuṃ upanissāya vāso. **Uddesoti** pariyattidhammassa uddisāpanañceva
uddisanañca. **Uddiṭṭhaparipucchananti** yathāuggahitassa dhammassa atthaparipucchā.
Pañca dhammūpanissāyāti garusaṃvāsādi ke pañca dhamme ṭṭhicca. **Mohadhātūti** moho.

Upanissitabbāti upanissayitabbā, ayameva vā pāṭho. **Yattappaṭiyattoti** yatto ca
gāmapavesanāpucchākāraṇesu ussukkaṃ āpanno sajjito ca hotīti attho. **Athassa moho**
pahīyatīti assa bhikkhuno evam tattha yuttappayuttassa pacchā so moho vigacchati.
Evampīti evam uddese appamajjanenapi. Puna **evampīti** atthaparipucchāya
kaṅkhāvinodanepi. **Tesu tesu ṭṭhānesu attho pākāto hotīti** suyyamānassa dhammassa tesu
tesu padesu “idha sīlam kathitam, idha samādhī, idha paññā” ti so so attho vibhūto hoti. Idam
cakkhurūpālokādi **imassa** cakkhuvīññāṇassa **kāraṇam, idam** sālībījabhūmisalilādi
imassa sālīaṅkurassa **kāraṇam. Idam na kāraṇanti** tadeva cakkhurūpālokādi
sotaviññāṇassa, tadeva sālībījādi kudrusakaṅkurassa na kāraṇanti ṭṭhānāṭṭhānavinicchaye
cheko hoti.

Ārammaṇesūti kammaṭṭhānesu. **Ime vitakkāti** kāmavitakkādayo. Sabbe kusalā
dhammā sabbākusalapaṭipakkhāti katvā “pahīyantī” ti vattabbe na sabbe sabbesaṃ
ujjvāpaccanīkabhūtāti “pahīyanti evā” ti sāsakaṃ vadati. Tenāha “**imāni**” tiādi.

Kusalanissitanti kusalena nissitam nissayitabbam. **Kusalassa paccayabhūtanti** tasseva
vevacanaṃ, kusaluppattikāraṇam yathāvuttaasubhanimittādimeva vadati. **Sārāphalaketi**

candanamaye sārāphalake. **Visamāṇinti** visamākārena tattha ṭhitam āṇim. **Haneyyāti** pahareyya nikkhāmeyya.

217. Aṭṭoti āturo, duggandhabādhatāya pīlito. **Dukkhitoti** sañjātadukkho. **Imināpi kāraṇenāti** akosallasambhūtatāya kusalapaṭipakkhatāya gehassitarogena sarogātāya ca **ete akusalā** viññugarahitabbatāya jigucchānīyatāya ca **sāvajjā** anīṭṭhaphalatāya nīrassādasamvattaniyatāya ca **dukkhavipākāti** evaṃ tena tena kāraṇena akusalādibhāvaṃ **upaparikkhato**.

‘Āturaṃ asuciṃ pūtiṃ, passa nande samussayaṃ;

Uggharantaṃ paggharantaṃ, bālānaṃ abhinandita’nti. (apa. therī 2.4.157) –

Evamādi **kāyavicchandaniyakathādīhi** vā. **Ādi-saddena** –

‘Tasseva tena pāpiyo, yo kuddhaṃ paṭikujjhāti;

Kuddhaṃ appaṭikujjhanto, saṅgāmaṃ jeti dujjaya’nti. (theragā. 442) –

Evamādi paṭighavūpasamanakathādīkāpi saṅgaṇhāti.

218. Na saraṇaṃ **asati**, ananussaraṇaṃ. Amanasikaraṇaṃ **amanasikāro**. **Kammaṭṭhānaṃ gahetvā nisīditabbanti** kammaṭṭhānāmanasikāreneva nisīditabbaṃ. **Ugghahito dhammakathāpabandhoti** kammaṭṭhānassa upakāro dhammakathāpabandho. **Muṭṭhipotthakoti** muṭṭhippamāṇo pārihāriyapoththako. **Samannānentaṇṇenāti** samannāharantena. **Okāso na hoti** āraddhassa pariyoṣāpetabbato. Āraddhassa antagamaṇaṃ anārambhovāti theravādo. **Tassāti** upajjhāyassa. **Pabbhārasodhanaṃ** kāyakammaṃ, ārabhanto eva vitakkaṇiṅgaṇhanatthaṃ saṃyuttanīkāyasajjhāyanaṃ vacīkammaṃ, dassanakiccapubbakammakaraṇatthaṃ tejokasiṇaparikkammanti tīṇi kammāni ācīnoti. Thero tassa āsayaṃ kasiṇaṇca savisesaṃ jānitvā “**imasmiṃ vihāre**”tiādimavoca. Tenassa yathādhīppāyaṃ sabbam sampāditaṃ. **Asatipabbaṃ nāma** asatiyā vitakkaṇiṅgahaṇavibhāvanato.

219. **Vitakkamūlabhedam pabbanti** vitakkamūlassa tammūlassa ca bhedaṇṇavibhāvaṇaṃ vitakkamūlabhedam pabbaṃ. Vitakkaṃ saṅkharotīti vitakkasaṅkhāro, vitakkapaccayo subhanimittādisupī subhādīnā ayonisomanasikāro. So pana vitakkasaṅkhāro saṃtiṭṭhati etthāti **vitakkasaṅkhārasaṅghānaṃ**, asubhe subhantiādi saññāvīpallāso. Tenāha “**vitakkānaṃ mūlaṇca mūlamūlaṇca manasi kātabba**”nti. **Vitakkānaṃ mūlamūlaṃ gacchantassāti** upaparikkhanavasena micchāvīvitakkānaṃ mūlaṃ uppattikāraṇaṃ ṇāṇagatiyā gacchantassa. Yāthāvato jānantassa pubbe viya vitakkā abhiṇhaṃ nappavattantīti āha “**vitakkacāro sithilo hoti**”ti. **Tasmiṃ sithilībhūte matthakaṃ gacchanteti** vuttanayena vitakkacāro sithilabhūto, tasmiṃ vitakkānaṃ mūlagamane anukkamena thirabhāvappattiyā matthakaṃ gacchante. **Vitakkā sabbaso nirujjhantīti** micchāvīvitakkā sabbepi gacchanti na samudācaranti, bhāvanāpāripūriyā vā anavasesā pahīyanti.

Kaṇṇamūle patitanti sasakassa kaṇṇasamīpe kaṇṇasakkhalīṃ paharantaṃ viya upapatitaṃ. Tassa kira sasakassa heṭṭhā mahāmūsikāhi khatamahāvāṭaṃ umaṅgasadisam ahoṣi, tenassa pātena mahāsaddo ahoṣi. **Palāyimsu** “**pathavī udrīyatī**”ti. **Mūlamūlaṃ gantvā anuvijjeyyanti** “**pathavī bhijjati**”ti yatthāyaṃ saso utṭhito, tattha gantvā tassa mūlakāraṇaṃ yaṃnūna vīmaṃseyyaṃ. Pathaviyā bhijjanatṭhānaṃ gate “**ko jānāti, kiṃ bhavissatī**”ti saso “**na sakkomi sāmī**”ti āha. Ādhipaccavato hi yācanaṃ saṅhamudukaṃ. **Duddubhāyatīti** duddubhāti saddam karoti. Anuravadassanaṇhetam. **Bhaddanteti** migarājassa piyasamudācāro, migarāja, bhaddam te atthūti attho. **Kimetanti** kiṃ etaṃ, kiṃ tassa mūlakāraṇaṃ? **Duddubhanti** idampi tassa anuravadassanameva. Evanti yathā sasakassa

mahāpathavībhedanam ravanāya micchāgāhasamuttānaṃ amūlaṃ, evaṃ vitakkacāropi saññāvipallāsasamuttāno amūlo. Tenāha “**vitakkāna**”ntiādi.

220. Abhidantanti abhibhavanadantaṃ, uparidantanti attho. Tenāha “**uparidanta**”nti. So hi itaraṃ musalaṃ viya udukkhalaṃ visesato kassaci khādanakāle abhibhuyya vattati. **Kusalacittenāti** balavasammāsaṅkappasampayuttena. **Akusalacittanti** kāmavitakkādisahitaṃ akusalacittaṃ. **Abhiniggaṇhitabbanti** yathā tassa āyatim samudācāro na hoti, evaṃ abhibhavitvā niggaṇhetabbam, anuppattidhammatā āpādetabbāti attho. **Ke ca tumhe** satipi cirakālabhāvanāya evaṃ adubbalā **ko cāhaṃ** mama santike laddhappatitthe viya titepi idāneva appatitthe karonto iti evaṃ **abhibhavitvā**. Tam pana abhibhavanākāraṃ dassento “**kāmaṃ taco cā**”tiādinā caturaṅgasamannāgatavīriyapaggaṇhanamāha. **Atthadīpikanti** ekantato vitakkaniggaṇhanatthajotakaṃ. **Upamanti** “seyyathāpi, bhikkhave, balavā puriso”tiādikaṃ upamaṃ.

221. Pariyādānabhājanīyanti yaṃ taṃ ādito “adhicittamanuyuttana bhikkhunā pañca nimittāni kālena kālaṃ manasi kātabbānī”ti nidditthaṃ, tattha tassa nimittassa manasikaraṇakālapariyādānassa vasena vibhajanam. Nigamanam vā etaṃ, yadidaṃ “yato kho, bhikkhave”tiādi. Yathāvuttassa hi atthassa puna vacanam nigamananti. Tathāpaṭipannassa vā vasībhāvavisuddhidassanattam “**yato kho, bhikkhave**”tiādi vuttam. **Satthācariyoti** dhanubbedācariyo. Yathā hi sasanato asatthampi satthaggaṇaneva saṅgayhati, evaṃ dhanusippampi dhanubbedapariyāpannamevāti.

Pariyāyati parivittakketīti **pariyāyo**. Vāroti āha “**vitakkavārapathesū**”ti, vitakkānam vārena pavattanamaggesu. **Ciṇṇavasīti** āsevitavasī. **Paguṇavasīti** subhāvitavasī. Sammāvitakkamyeva yathicchitam tathāvitakkanato, itarassa panassa setughātovēvāti.

Vitakkasaṅghānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsānā samattā.

Nitthitā ca sīhanādavaggavaṇṇanā.

3. Opammavaggo

1. Kakacūpamasuttavaṇṇanā

222. Moḷinti kesaracanam. **Vehāyasanti** ākāse. **Ratanacaṅkoṭavarenāti** ratanasilāmayavaracaṅkoṭakena sahasanetto sirasā paṭiggahi. “Suvannaṅkaṅkoṭakavarenā”tipi (bu. vaṃ. attha. 23 dūrenidānakathā; jā. attha. 1.2 avidūrenidānakathā) pātho.

Sāti moḷi. Moḷi etassa atthīti moḷiko, moḷiko eva **moḷiyo**. **Phaggunoti** pana nāmaṃ. **Saṅkhāti** samaññā. Velīyati khaṇamuhuttādivasena upadisīyatīti **velā**, kāloti āha “**tāyaṃ velāyaṃ...pe... ayaṃ kālavelā nāmā**”ti. Velayati paricchēdavasena tittatīti **velā**, sīmā. Velayati saṅkilesapakkham cālayatīti **velā**, silam. Anatikkamanatthopi cassa saṅkilesadhammanimittam acalanameva. Viññupurisābhāve chapañcavācāmattam **ovāde pamāṇam nāma. Davasahagatam katvāti** kīlāsahitam katvā.

Missībhūtoti ananulomikasamsaggavasena missībhūto. “**Avannaṃ bhāsati**”ti saṅkhepato vuttam vivaritam “tāpanapacanaṅkoṭṭanādīnī”tiādi vuttam. **Adhikaraṇampi karotīti** ettha yathā so adhikaraṇāya parisakkati, tamdassanam “**imesam bhikkhūna**”ntiādi. **Adhikaraṇam ākaḍḍhatīti** adhikaraṇam uddissa te bhikkhū ākaḍḍhati, adhikaraṇam vā tesu uppādentō ākaḍḍhati. **Uddesapadam vāti** padaso uddesamattam vā. **Neva piyakamyatāyāti** neva attani satthuno piyabhāvakāmatāya. **Na bhedādhīppāyenāti** na satthuno tena bhikkhunā bhedādhīppāyena. **Atthakāmatāyāti** moḷiyaphaggunassa hitakāmatāya.

224. Avaññabhāsaneti bhikkhunīnaṃ aguṇakathane. Chandādīnaṃ vatthubhāvato kāmagaṇā gehaṃ viya gehaṃ, te ca te sitā nissitāti **gehassitāti** vuttā. Taṇhāchandāpi tāsam kattukāmatāpīti ubhayepi **taṇhāchandā, paṭighachandā** pana tesam kattukāmatā eva. Phalikamaṇi viya pakatipabhassarassa cittasantānassa upasaṅgo viya vipariṇāmakāraṇaṃ rāgādayoti āha “**rattampi cittaṃ vipariṇata**”ntiādi. **Hitānukampīti** karuṇāya paccupaṭṭhāpanamāha. “Yassantarato na santi kopā”tiādīsu (udā. 20) viya **antara-saddo** cittapariyāyoti āha “**dosantaroti dosacitto**”ti.

225. Dubbacatāya ovādaṃ asampaticchanto citteneva **paṭiviruddho aṭṭhāsi.** **Gaṇhimsu** cittaṃ, hadayaḡāhiniṃ paṭipajjimsūti attho. **Pūrayimsu** ajjhāsayanti attho. **Ekasmim samaye** paṭhamabodhiyaṃ. Ekāsaṇaṃ bhojanassa **ekāsanabhojanaṃ,** ekavelāyameva bhojanaṃ. Taṇca kho pubbaṇhe evāti āha “**ekaṃ purebhattabhojana**”ntiādi. Sattakkhattuṃ bhuttabhojanampi imasmim sutte ekāsanabhojananteva adhippetam, na ekāsanikatāya ekāya eva nisajjāya bhojanaṃ. “Appadaṃsa...pe... samphassa”ntiādīsu viya **appa-saddo** abhāvattoti āha “**nirābādhatam, niddukkhata**”nti. Padhānādivasena sallahukaṃ akicchaṃ utṭhānaṃ **sallahukauṭṭhānaṃ.** Na **ekappahārenāti** na ekavārena, na ekasmimyeva kāleti adhippāyo. **Dve bhojanānīti** “aparaṇhe rattiya”nti kālavasena dve bhojanāni. **Pañca guṇeti** appābādhdhārike pañca ānisamse. **Satuppādakaraṇīyamattamevāti** satuppādamattakaraṇīyameva, nivāretabbassa punappunaṃ samādapanañca nāhosi.

Maṇḍabhūmīti ojavantabhūmi, yattha pariśiṇcanena vinā sassāni kiṭṭhāni sampajjanti. Yuge yojetabbāni yoggāni, tesam ācariyo **yoggācariyo,** tesam sikkhāpanako. Gāmaṇihatthiādayopi “yoggā”ti vuccantīti āha pāliyaṃ “**assadammasārathi**”ti. Catūsu maggesu **yena yena maggena icchati.** Javasamaḡādibhedāsu gaṭīsu **yaṃ yaṃ gaṭim. Tam tam** maggaṃ **āruḷhāva** otiṇṇāyeva. **Neva vāretabbā** rasmiviniggaṇhanena. Na **vijjhitabbā** patodalatṭhiyā. **Gamaṇamevāti** ime yuttā mama icchānurūpaṃ maṇḍam gacchanti, samam gacchanti, sīgham gacchantīti khuresu nimittaggaṇaṃ paṭṭhapetvā sārathinā tesam gamaṇameva passitabbam hoti, na tattha niyojanaṃ. **Tehipi** bhikkhūhi. **Pajahimsu** pajahitabbam. **Sāladūsanāti** sālarukkhaṇānāsakā. **Aññā ca valliyo** sālarukkhe vinandhitvā ṭhitā. **Bahi nīharaṇenāti** sālavanato bahi chaḍḍanena. **Susaṇṭhitāti** saṇṭhānasampannā, **mariyādambandhitvāti** ālavālasampādanavasena mariyādam bandhitvā. **Kipillapuṭakaṃ** tambakipillakapuṭakaṃ. **Sukkhadaṇḍakahaṇaṃ** ālavālabbha ntarā.

226. Videharaṭṭhe jātasamvaddhatāya **vedehikā.** Paṇḍā vuccati paññā, tāya itā gatā pavattāti **paṇḍitā. Gahapatānīti** gehasāminī. **Soraccenāti** samyāmena. **Nivātavuttīti** paṇipātakārī. **Nibbutāti** nibbutaduccaritaparilāhā. **Uṭṭhāhikāti** utṭhānavīriyavāti. **Kibbisāti** kurūrā.

227. **Evam akkhantiyā dosam dassetvāti** “guṇavanto”ti loke patthaṭakittisaddānampi akkhantinimittam ayasuppattiguṇaparihāniādīm akkhamatāyaādīnaṃ pakāsetvā. **Vacanapatheti** vacanamagge yuttakālādike. Saṇhābhāvopi hi vacanassa pavattiākāroti katvā “vacanapatho” tveva vutto. **Tesamyeva** kālādīnaṃ. Mettā etassa atthīti mettam, uppannam mettacittam etesanti **uppannamettacittā.** Puna “kālena vā, bhikkhave”tiādi (pari. 362, 363) pāli dhammasabhāvadassanavasena pavattā “param codanāvasena vadantā nāma imehi ākārehi vadantī”ti. **Adhimuñcitvāti** abhirativasena tasmim puggale bhāvanācittam muñcitvā vissajjetvā. So puggalo ārammaṇam etassāti **tadārammaṇam,** mettacittam. Yadi evam padesaṇisayaṃ tam katham nippadesaṇisayaṃ viya hotīti codento “**katham tadārammaṇam sabbāvantaṃ lokaṃ karoti**”ti āha, itaro “**pañca vacanapathe**”tiādīnā pariharati. Idha **tadārammaṇāñcāti** tasseva mettacittassa ārammaṇam katvāti pāliyaṃ vacanaseso datṭhabbo. Tenāha “**puna tassevā**”tiādi. Sabbā sattakāyasaṅkhātā pajā etassa

atthīti **sabbāvanta**ti imamattaṃ dassento “**sabbāvanta**”nti āha. **Vipulenā**ti mahājanārammaṇena. Mahantapariyāyo hi vipula-saddo, mahattañcetta bahukabhāvo. Tenāha “**anekasattārammaṇā**”ti. **Taṅca puggala**nti pañca vacanapathe gahetvā āgatapuggalaṃ. **Cittassā**ti mettāsahagatacittassa. Ettha ca mettāsahagatena cetasā viharissāmāti sambandho. Tattha kathanti āha “**taṅca puggalaṃ sabbaṅca lokaṃ tassa citta**ssa ārammaṇaṃ katvā **adhimuccivā**”ti.

228. Tadatthadīpikanti yā mettaṃ cetovimuttiṃ sammadeva bhāvetvā ṭhitassa nibbikāro kenaci vikāraṃ na āpādetabbatā, tadatthajotikaṃ. **Apathavinti** pathavī na hotīti apathavī. **Nippathavinti** sabbena sabbaṃ pathavībhāvābhāvaṃ. **Tiriyam pana aparicchinnā**ti kasmā vuttaṃ, nanu cakkavālapabbatehi taṃ taṃ cakkavālaṃ paricchindati? Na, tadaññacakkavālapathaviyā ekābaddhabhāvato. Tiṇṇaṅhi cakkānaṃ antarasadise tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ lokadhātūnaṃ antareyeva pathavī natthi lokantaranirayabhāvato. Cakkavālapabbatantarehi sambaddhatṭhāne pathavī ekābaddhāva. Vivaṭṭakāle hi saṅghahamānāpi pathavī yathāsaṅghitapathaviyā ekābaddhāva saṅghahati. Tenāha “**tiriyam pana aparicchinnā**”ti. Imināva gambhīrabhāvena vuttaparimāṇato paraṃ natthīti dīpitaṃ hoti.

229. Haliddīti haliddivaṇṇaṃ adhippetanti āha “**yam kiñci pītakavaṇṇa**”nti. Vaṇṇasaṅkhātaṃ rūpaṃ assa atthīti rūpī, na rūpīti **arūpī**ti āha “**arūpo**”ti. Tenevāha “**sanidassanabhāvapaṭikkhepato**”ti.

230. Pañca yojanasatānīti himavantato samuddaṃ pavitṭhatṭhānavasena vuttaṃ, na anotattadhamukhato. Aññā nadiyo upādāya labbhamānaṃ gambhīrataṃ appameyyaudakataṅca gahetvā “**gambhīrā appameyyā**”ti vuttaṃ. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana tiṇukkāya tāpetabbatābhāvadassanaparametanti vuttaṃ “**etena payogena**”tiādi.

231. Tūlinī viya tūlinīti āha “**simbalitūlalātātūlasamānā**”ti. Sassaranti evampavatto saddo **sassarasaddo**. Anuravadassanañhetam. Tathā **bhabbharasaddo**. Sabbametam mettāvihārino cittaṃ dūsetum asakkuṇeyyabhāvadassanaparam. Ayañhettha saṅkhepattho – yathā mahāpathavī kenaci purisena apathaviṃ kātum na sakkā, yathā ākāse kiñci rūpaṃ patṭhapetum na sakkā, yathā gaṅgāya udakaṃ tiṇukkāya tāpetum na sakkā, yathā ca biḷārabhastam thaddham pharusaṅca samphassaṃ kātum na sakkā, evamevaṃ mettāya cetovimuttiyā āsevitāya bhāvitāya bahulikatāya pañca vacanapathe gahetvā āgatapurisena kenaci pariyāyena cittaṃ aññathattaṃ kātum na sakkāti.

232. Ocarakāti parūpaghātavasena hīnakammakāriṇo. Tenāha “**nīcakammakārakā**”ti. **Anadhivāsana**nti akkhamanena. **Mayham ovādakaro na hotīti** paramhi anattakārimhi cittaṃ padosanaṃ āghātuppādanena mama sāsane sammāpaṭipajjamāno nāma na hoti.

233. Anunti appakaṃ tanu parittakaṃ. **Thūlanti** mahantaṃ oḷārikaṃ. Vacanapathassa pana adhippetattā taṃ sāvajjavibhāgena gahetabbanti āha “**appasāvajjam vā mahāsāvajjam vā**”ti. Khantiyā idaṃ bhāriyaṃ na hotīti avocaṃ “**anadhi...pe... passamā**”ti. **Dīgharattanti** cirakālaṃ, accantamevāti attho. Accantaṅca hitasukhaṃ nāma aññadhigamenevāti āha “**arahattena kūṭam gaṇhanto**”ti.

Kakacūpamasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Alagaddūpamasuttavaṇṇanā

234. Bādhayimsūti (sārattha. ṭī. pācittiya 3.417) haniṃsu. Taṃtaṃ sampattiyā vibandhanavasena sattasatānassa antare vemajjhe eti āgacchatīti antarāyo, diṭṭhadhammikādianattho, anatikkamanatṭhena tasmim antarāye niyuttā, antarāyaṃ vā phalaṃ arahanti, antarāyassa vā karaṇasīlāti **antarāyikā**. Tenāha “**antarāyaṃ karontīti antarāyikā**”ti. **Ānantariyadhammāti** ānantariyasabhāvacetanādhammā. Tatrāyaṃ

vacanattho – cutianantaraphalam anantaram nāma, tasmim anantare niyuttā, tannibbattanena anantarakaranasīlā, anantarapayojanāti vā ānantarikā, te eva ānantariyāti vuttā. Kammāni eva antarāyikāti **kammantarāyikā. Mokkaḥseva antarāyaṃ karoti, na saggassa** micchācāralakkhaṇābhāvato. Na hi bhikkhuniyā dhammarakkhitabhāvo atthi. Pākatikabhikkhunīvasena cetam vuttam, ariyāya pana pavattam apāyasamvattaniyameva. Nandamāṇavako cettha nidassanam. Ubhinnaṃ samānacchandatāvasena vā asaggantarāyikatā, makkhantarāyikatā pana makkhatthapaṭipattiyā vidūsanato, abhibhavitvā pana pavattiyam saggantarāyikatāpi na sakkā nivāretunti. Ahetukadiṭṭhiakiriyadiṭṭhinatthikadiṭṭhiyova niyatabhāvaṃ pattā **niyatamicchādiṭṭhidhammā. Paṭisandhidhammā**ti paṭisandhicittuppādamāha. Paṇḍakādiggahaṇaṇcetta nidassanamattam sabbāyapi ahetukapaṭisandhiyā vipākantarāyikabhāvato. Yā hi ariye upavadati, sā cetanā **ariyūpavādadhammā. Tato paranti** khamāpanato upari. Yam panettha vattabam, tam mahāsīhanādassa līnatthapakāsane vuttameva. **Yāva bhikkhubhāvaṃ paṭijānāti** pārājikam āpanno. **Na vuṭṭhāti** sesam garukāpattim. **Na deseti** lahukāpattim.

Ayam bhikkhu arittho. **Rasena rasam saṃsanditvāti** anavajjena paccayaparibhuñjanarasena sāvajjam kāmaguṇaparibhogarasam samānetvā. **Upanento viyāti** bandhanam upanento viya. “Ghaṭento viyā”tipi pātho. **Upasamharanto viyāti** sadisatam upasamharanto viya ekantasāvajje anavajjabhāvapakkepena. **Pāpakanti** lāmakatthena duggatisampāpanatthena ca pāpakam. Setukaraṇavasena **mahāsamuddam bandhantena viya. Sabbaññutaññāṇena** “sāvajja”nti diṭṭham “anavajja”nti gahaṇena tena **paṭivirujjhanto**. Ekantato anantarāyikanti gahaṇena **vesārajjāñāṇam paṭibāhanto**. Kāmakaṇṭakehi ariyamaggasammāpaṭipatti na upakkilissatīti vadanto “**ariyamagge khāpukaṇṭakādīnipakkhipanto**”ti vutto. Paṭhamapārājikasikkhāpadasaṅkhāte, “abrahmacariyam pahāyā”ti (dī. ni. 1.8, 194) ādidesanāsāṅkhāte ca **āṇācakkhe**.

Pucchamānā **samanuyuñjanti nāma**. Pucchā hi anuyogoti. Tenādhigatāya laddhiyā anuvajjanattham paccanubhāsanena puna paṭijānāpanam paṭiṭṭhāpanam, tam panassa ādāya samādāpanam viya hotīti āha “**samanugāhanti nāmā**”ti. Tassā pana laddhiyā anuyuñjitāya vuccamānampi kāraṇam kāraṇapaṭirūpakamevāti tassa pucchanaṃ **samanubhāsanam. Anudhanaṭṭhena** anupāyapaṭipattiyā sampati āyatiñca anudhanaṭṭhena. **Mahābhīṭāpanaṭṭhena** anavaṭṭhitasabhāvātāya. **Ittarapaccupaṭṭhānaṭṭhena** muhuttaramaṇī yatāya. **Tāvakālikatṭhena** parehi abhibhavanīyatāya. **Sabbaṅgapaccaṅgalabhañjanaṭṭhena** chedanabhedanādiadhikaraṇabhāvena. Ugghātasadisatāya **adhikuṭṭanaṭṭhena**. Avāṇe vaṇam uppādetvā anto anupavisanasabhāvātāya **vinivijjanaṭṭhena**. Diṭṭhadhammikasamparāyikaanathanimittatāya **sāsaṅkasappaṭibhayaṭṭhena**. **Diṭṭhithāmenāti** tassā diṭṭhiyā thāmagatabhāvena. **Diṭṭhiparāmāsenāti** diṭṭhisāṅkhātaparāmāsanena. Diṭṭhiyeva hi dhammasabhāvaṃ atikkamitvā parato āmasanena parāmāso. **Abhinivissāti** taṇhābhīnivesapubbaṅgamena diṭṭhābhīnivesena “idamevettha tatha”nti abhinivisitvā. **Yasmā hi abhinivesanam tattha abhinivīṭṭham nāma hoti**. Tasmā āha “**adhiṭṭhahitvā**”ti.

235. Natthīti vattukāmopīti attano laddhim niguhetukāmatāya avajānitukāmopi. **Sampaṭicchati** paṭijānāti. **Dve kathāti** viṣamvādanakatham sandhāya vadati. Abhūtakathā hi pubbe pavattā bhūtakathāya vasena dve kathāti vuccati.

236. Kassa kho nāmāti iminā sathā “na mama tuyham tādissassa atthāya dhammadesanā nāma bhūtapubbā”ti dasseti. Tenāha “**khattiyassa vā**”tiādi.

Ñāṇamayā usmā etassa atthīti usmī, tathārūpehi paccayehi anusmīkato tasmim attabhāve paṭivedhagabbhoapi **usmīkatoti** vikatabhāvato paññābījamaṣṣa imasmim dhammavinaye api

nu atthīti bhagavā bhikkhū pucchati. Te **paṭikkhipantā vadanti** ṭhānagatena duccharitena ñāṇupahatabhāvaṃ sampassantā. **Nittejabhūtoti** nittejaṃ bhūto tejohānippatto. Tato eva bhikkhūnampi sammukhā oloketuṃ asamatthatāya **pattakkhandho** adhomukho. Sahadhammikaṃ kiñci vattuṃ avisahanato **appaṭibhāno. Sampattūpaganti** sampattiāvahaṃ. **Paṭippassambhentoti** paṭisedhento.

237. Antarāyakaraladdhiyā sabhāvavibhāvanena **parisaṃ sodheti. Nissāreti** nīharati avisuddhaditṭhitāya. **Kassaci** buddhānubhāvaṃ ajānantassa. Tassa hi evaṃ bhaveyya “sahasā kathita”nti. Na hi kadāci buddhānaṃ sahasā kiriyā nāma atthi. **Assāti** “kassaci”ti vuttabhikkhussa. **Sutvāpituṇhībhāvaṃ āpajjeyyāti** athāpi siyāti sambandho. **Taṃ sabbanti** “sace hī”tiādinā vuttaṃ sabbam parikappanaṃ. **Na karissantīti** parisāya laddhiṃ sodhetīti sambandho. **Laddhiṃ pakāsentoti** mahāsāvajjatāvasena pakāsentō. **Saññāvitakkehīti** subhanimittānubyañjanaggāhādivasena pavattehi saññāvitakkehi. Tenāha **“kilesakāmasampayuttehī”**ti. **Methunasamācāranti** idaṃ adhiṅkāravasena vuttaṃ. Tadaññampi pana – “apica kho mātugāmassa ucchādanaṃ parimaddanaṃ nahāpanaṃ sambāhanaṃ sādīyati”tiādinā (a. ni. 7.50) āgataṃ visabhāgavattuvisayaṃ āmisaparibhogaṃ. “Aññatreva kāmehi aññatra kāmasaññāhi aññatra kāmavitakkehi samācarissatī”ti **netam ṭhānaṃ vijjati.**

238. Yoniso paccavekkhaṇena natthi ettha chandarāgoti nicchandarāgo, taṃ **nicchandarāgaṃ.** Kadāci uposathikabhāvena samādinnaṣīlāpi honti kadāci noti **anibaddhasilānaṃ gahaṭṭhānaṃ.** Silasamādānabhāvato **antarāyakaraṃ.** Vatthukāmānaṃ **sacchandarāgaparibhogaṇca.** Apaccavekkhaṇena **bhikkhūnaṃ āvaraṇakaraṃ.** Paccayānaṃ **sacchandarāgaparibhogaṇca.** Ayaṃ aritṭho duggahitāya pariyattiyā vasena amhe ceva abbhācikkhati, attānaṇca khanati, bahuṇca apuññaṃ pasavatīti evaṃ saññā mā hontūti **duggahitāya pariyattiyā dosam dassento āha. Uggāhantīti** sajjhāyanti ceva vācugataṃ karontā dhārenti cāti attho.

Suttantiādinā navappabhedampi pariyattidhammaṃ pariyādiyati. Kathaṃ suttaṃ navappabhedam? Sagāthakañhi suttaṃ **geyyam,** niggāthakaṃ suttaṃ **veyyākaraṇam,** tadubhayavinimuttaṇca suttaṃ udānādivisesasaññāviraḥitaṃ natthi, yaṃ suttaṅgaṃ siyā, maṅgalasuttādīnaṇca suttaṅgasaṅgaho na siyā gāthābhāvato dhammapadādīnaṃ viya, geyyaṅgasaṅgaho vā siyā sagāthakattā sagāthāvaggassa viya, tathā ubhatovibhaṅgādīsu sagāthakappadesānanti? Vuccate –

Suttanti sāmāññavidhi, visesavidhayo pare;

Sanimittā nirūlhattā, sahatāññena naññato. (dī. ni. 1. nidānakathāvaṇṇanā; a. ni. 1. 2.4.6; sāratta. 1. bāhiraṇidānakathā);

Sabbassapi hi buddhavaṇṇassa suttanti ayaṃ **sāmāññavidhi.** Tenevāha āyasmā mahākaccāno **nettiyaṃ** (netti. 1. saṅgahavāra) “navavidhasuttantapariyēṭṭhī”ti. “Ettakaṃ tassa bhagavato suttagataṃ suttapariyāpannaṃ (pāci. 655, 1242), sakavāde paṇca suttasatānī”ti (dha. sa. atṭha. nidānakathā; kathā. atṭha. nidānakathā) evamādi ca etassa atthassa sādhaṃ. Tadekadesesu pana geyyādayo **visesavidhāyo** tena tena nimittena paṭiṭṭhitā. Tathā hi geyyassa sagāthakattaṃ tabbhāvanimittaṃ. Lokepi hi sasilokaṃ sagāthakaṃ vā cuṇṇiyaganthaṃ “geyya”nti vadanti. Gāthāvirahe pana sati puccham katvā vissajjanabhāvo veyyākaraṇassa tabbhāvanimittaṃ. Pucchāvissajjanañhi “byākaraṇa”nti vuccati, byākaraṇameva veyyākaraṇam.

Evaṃ sante sagāthakādīnampi puccham katvā vissajjanavasena pavattānaṃ veyyākaraṇabhāvo āpajjati? Nāpajjati geyyādisaññānaṃ anokāsabhāvato, “gāthāvirahe satī”ti visesitattā ca. Tathā hi dhammapadādīsu kevalam gāthābandhesu, sagāthakattepi somanassaññāmayikagāthāyuttesu, “vuttañheta”nti (itivu. 1) ādivacanasambandhesu,

abbhutadhammapaṭisaṃyuttesu ca suttavisesesu yathākkamaṃ gāthā-udāna-itivuttaka-
abbhutadhamma-saññā paṭiṭṭhitā, tathā satipi gāthābandhabhāve bhagavato aṭṭāsu jāṭisu
cariyānubhāvappakāsakesu jātakasaññā, satipi pañhavissajjanabhāve sagāthakatte ca kesuci
suttantesu vedassa labhāpanato vedallasaññā paṭiṭṭhitāti evaṃ tena tena sagāthakattādīnā
nimittena tesu tesu suttavisesesu geyyādisaññā paṭiṭṭhitāti visesavidhayo suttāngato pare
geyyādayo. Yaṃ panettha geyyāṅgādinimittarahitaṃ, taṃ suttāṅgaṃ visesasaññāparihārena
sāmaññasaññāya pavattanatoti. Nanu ca sagāthakaṃ suttāṃ geyyaṃ, niggāthakaṃ suttāṃ
veyyākaraṇanti suttāṅgaṃ na sambhavatīti codanā tadavatthā evāti? Na tadavatthā sodhitattā.
Sodhitañhi pubbe “gāthāvirahe sati pucchāvissajjanabhāvo veyyākaraṇassa
tabbhāvanimitta”nti.

Yañca vuttāṃ “gāthābhāvato maṅgalasuttādīnaṃ suttāṅgasāṅgaho na siyā”ti (khu. pā.
5.1; su. ni. 261), taṃ na, **nirulhattā**. Nirulho hi maṅgalasuttādīnaṃ suttābhāvo. Na hi tāni
dhammapadabuddhavaṃsādayo viya gāthābhāvena paññātāni, kintu suttābhāvene. Teneva
hi **aṭṭhakathāyaṃ** “suttanāmaka”nti nāmaggaṇaṃ kataṃ. Yaṃ pana vuttāṃ
“sagāthakattā geyyāṅgasāṅgaho siyā”ti, tadapi natthi, yasmā **sahataññena**. Saha gāthāhīti hi
sagāthakaṃ, sahabhāvo ca nāma atthato aññena hoti, na ca maṅgalasuttādīsu gāthāvinimutto
koci suttapadeso atthi, yo “saha gāthāhī”ti vucceyya, na ca samudāyo nāma koci atthi.
Yadapi vuttāṃ “ubhatovibhaṅgādīsu sagāthakappadesānaṃ geyyāṅgasāṅgaho siyā”ti,
tadapi **na aññato**. Aññā eva hi tā gāthā jātakādīpariyāpannattā, ato na tāhi
ubhatovibhaṅgādīnaṃ geyyāṅgabhāvoti. Evaṃ suttādīnaṃ āṅgānaṃ
aññamaññasāṅkarābhāvo veditabbo.

Atthathanti atthabhūtaṃ yathābhūtaṃ atthaṃ. Anattampi keci vipallāsavasena
“attho”ti gaṇhantīti “atthatta”nti visesetvā vuttāṃ. **Kāraṇatthanti** kāraṇabhūtaṃ atthaṃ,
sīlaṃ samādhissa kāraṇaṃ, samādhi vipassanāyāti evaṃ tassa tassa kāraṇabhūtaṃ atthaṃ.
Tenāha “**imasmim ṭhāne sīla**”ntiādi. Tenetaṃ dasseti – imasmim ṭhāne sīlaṃ kathitaṃ,
tañca yāvadeva samādhattāṃ, samādhi vipassanatto, vipassanā maggatthā, maggo
phalatto, vaṭṭaṃ kathitaṃ yāvadeva vivatṭādhigamatthanti jānituṃ na sakkontīti. Evaṃ
pāliyaṃ “attha”nti iminā bhāsitatthapayojanattānaṃ gahitā veditabbā. **Na**
pariggaṇhantīti na vicārenti, nijjhānapaññākkhamā na honti, nijjhāyitvā paññāya rocetvā
gahetabbā na hontīti adhippāyo. **Iti** evaṃ etāya pariyattiyā **vādappamokkhānisamsā** attano
upari parehi āropitavādassa niggahassa mokkhapayojanā hutvā dhammaṃ
pariyāpuṇanti. **Vādappamokkho** vā nindāpamokkho. **Yassa cāti** yassa ca sīlādīpūraṇena
pattabbassa, maggassa vā tadadhigamena pattabbassa, phalassa vā tadadhigamena
pattabbassa, anupādāvimokkassa vā atthāya. **Dhammaṃ pariyāpuṇanti**, ñāyena
pariyāpuṇantīti adhippāyo. **Nānubhonti** na vindanti. **Tesaṃ te dhammā**
duggahitā upārambhamānadappamakkhapaḷāsādīhetubhāvena **dīgharattaṃ ahitāya**
dukkhāya saṃvattanti.

239. Alaṃ pariyatto gado assāti **alagaddo** anunāsikalopamaṃ da-kārāgamañca katvā.
Vaṭṭadukkhakantārato nittharaṇattāya pariyatti **nittharaṇapariyatti**. Bhaṇḍāgāre niyutto
bhaṇḍāgāriko, bhaṇḍāgāriko viya bhaṇḍāgāriko, dhammaratanānupālako. Aññaṃ atthaṃ
anapekkhitvā bhaṇḍāgārikasseva sato pariyatti **bhaṇḍāgārikapariyatti**.
“Vaṃsānurakkhakovā”ti avadhāraṇaṃ sīhāvalokanañāyena **tantidhārakova**
paveṇipālakovāti purimapaḍavayepi yojetabbāṃ.

Yadi tantidhāraṇādiatthaṃ buddhavacanassa pariyāpuṇanaṃ bhaṇḍāgārikapariyatti,
kasmā “khīṇāsavassā”ti visesetvā vuttāṃ, nanu ekaccassa puthujjanassapi ayaṃ nayo
labhatīti anuyogaṃ sandhāyāha “**yo panā**”tiādi. **Attano ṭhāneti** nittharaṇattāhāne. Kāmaṃ
puthujjano “paveṇim pālessāmī”ti ajjhāsayena pariyāpuṇāti. Attano pana bhavakantārato

anittiṇṇattā tassa sā pariyatti nittharaṇapariyatti eva nāma hotīti adhippāyo.
Tenāha “**puthujjanassā**”tiādi.

Nijjhānaṃ khamantīti nijjhānapaññaṃ khamanti. Tattha tattha āgate sīlādīdhamme nijjhāyitvā paññāya rocetvā yāthāvato gahetabbā honti. Tenāha “**idha sīla**”ntiādi. Na kevalaṃ suggahitaṃ pariyattiṃ nissāya maggabhāvanāphalāsacchikiriyā, paravādaniggahasakavādapatitthāpanādīnipi ijjhantīti dassetuṃ “**paravāde**”tiādi vuttaṃ. Tenāha “**uppannaṃ parappavādaṃ sahadhammena suniggahaṃ niggahitvā**”tiādi (dī. ni. 2.268). **icchiticchitaṭṭhānanti** ditthivinivethanādivasena icchitaṃ icchitaṃ pālīpadesaṃ. **Mocetunti** apanetuṃ. Ahitāya dukkhāya asaṃvattanampi tadabhāve uppajjanakahitasukhassa kāraṇameva tasmim sati bhāvatoti. Suggahitaalagaddassapi hitāya sukhāya saṃvattanatā daṭṭhabbā.

240. Uttaranti etenāti uttaro, sinanti bandhanṭīti setu, uttaro ca so setu cāti **uttarasetu**. Kūlaṃ paratīraṃ vahati pāpetīti **kullaṃ**. **Kalāpaṃ katvā baddhoti** veḷunaḷādīhi kalāpavasena baddho. **Aṇunti** idaṃ aṭṭhasamāpattiārammaṇaṃ saññojanaṃ sandhāya vadati. **Thūlanti** itaraṃ. **Diṭṭhinti** yathābhūtaḍḍassanaṃ, vipassananti attho. **Evam parisuddhaṃ evaṃ pariyodātanti** tebhūmakesu dhammesu ñātaṃ “**netam mama, nesohamasmi, na meso attā**”ti, evaṃ taṇhādīṭṭhisamkilesābhāvena sabbaso visuddhaṃ, parisuddhattā eva pariyodātaṃ. **Na allīyethāti** nikantivasena na nissayetha. **Na kelāyethāti** na mamāyetha. **Na dhanāyethāti** dhaṇaṃ drabyaṃ na kayirātha. **Ubhayatthāti** samathe vipassanāya ca.

Asaddhammetiādīsu asataṃ hīnājjhāsāyānaṃ dhammoti **asaddhammo**. Gāmaḍḍānaṃ dhammoti **gāmadhammo**. Kilesānaṃ vassanasabhāvatāya **vasaladhammo**. Kilesehi dūsitattā thūlattā ca **duṭṭhullo**. Udaḍḍasuddhipariyosānatāya **odakantiko**. “**Dhammāpi vo pahātabbā**”ti **imināpi ovādena** bhikkhū uddissa kathentopi **aritthamaṃyeva niggaṇhāti**.

241. **Tividhaggāhavasenāti** taṇhāmānadiṭṭhiggāhavasena. Yadi evaṃ “**ahaṃ mamāti gaṇhāti**”ti gāhadvayameva kasmā vuttanti? Nayidamevaṃ tathāpi gāhattayasseva vuttattā. “**Aha**”nti hi iminā mānadiṭṭhiggāhā vuttā “**ahamasmi**”ti gāhasāmaññato. **Diṭṭhipi diṭṭhitthānaṃ** purimuppannāya diṭṭhiyā uttaradiṭṭhiyā sakkāyadiṭṭhiyā sassatadiṭṭhiyā ca kāraṇabhāvato. **Ārammaṇaṃ** pañca khandhā, rūpārammaṇādīni ca. **Diṭṭhiyā paccayo** avijjā-phassa-saññā-vitakka-ayonisomanasikāra-pāpamittaparatoḍḍhosādiko diṭṭhiyā upanissayādipaccayo. Vuttañhetam **paṭisambhidāyaṃ** (paṭi. ma. 1.124) “**katamāni aṭṭha diṭṭhitthānāni avijjāpi phassopi saññāpi vitakkopi ayonisomanasikāropi pāpamittopi paratoḍḍhosopi diṭṭhitthāna**”ntiādi. **Rūpārammaṇāti** ruppanasabhāvadhammārammaṇā. **Rūpaṃ pana attāti na vattabbaṃ** idha “**rūpaṃ attato samanupassati**”ti (saṃ. ni. 3.81, 345) imassa gāhassa anadhippetattā. So hi “**yampi taṃ diṭṭhitthāna**”ntiādinā parato vuccati. Idha pana “**rūpavantaṃ attānaṃ samanupassati, attani rūpaṃ, rūpasmim attāna**”nti ime tayo gāhā adhippetāti keci, tadayuttaṃ. Yasmā rūpaṃ attā na hoti, attaggāhassa pana ālambanaṃ hoti, attasabhāveyyeva vā rūpādīdhamme ārabha attadiṭṭhi uppajjati, na attānaṃ tassa paramatthato anupalabbhanato, tasmā rūpādīdhammaṇāva attadiṭṭhīti katvā vuttaṃ, rūpaṃ pana “**attā**”ti na vattabbanti ayamettha attho. “**Yampi taṃ diṭṭhitthāna**”ntiādinā pana vipassanāpaṭivipassanā viya diṭṭhianupassanā nāma dassitā.

Gandharasaphoṭṭhabbāyatanānaṃ sampattagāhindriyavisayatāya patvā gahetabbatā. Tañhi tassa attano visayaṃ paribhuttvā sambandhaṃ hutvā gaṇhāti. **Avasesāni sattāyatanāni viññātaṃ nāma** manasā viññātabbato. Aññathā itaresampi viññātatā siyā. **Pattanti** adhigataṃ. **Pariyesitanti** gavesitaṃ. **Anuvaritanti** cintitaṃ. Tenāha “**manasā**”ti. Ettha ca pattapariyesanānaṃ apaṭikkhepassa, viṣuṃ, ekajjhaṃ paṭikkhepassa ca vasena catukkoṭikaṃ dassetvā pattapariyesitehi anuvaritassa bhedaṃ dassetuṃ “**lokasmīñhi**”tiādi vuttaṃ. **Pariyesitvā pattaṃ** paṭhamam cetasā pacchā kāyena pattattā **pattaṃ nāma**.

Pariyesitvā nopattaṃ pariyesitaṃ nāma kevalaṃ pariyesitabhāvato. **Apariyesitvā pattañca nopattañca** manasā anuvicaritabbato **manasānuvicaritaṃ nāma**.

Ayañca vikappo ākulo viyāti “**atha vā**”tiādi vuttaṃ. **Pattaṭṭhenāti** pattabhāvena pattatāsāmaññena. **Apariyesitvā nopattaṃ manasānuvicaritaṃ nāma** pattiyā pariyesanāya ca abhāvato. **Sabbaṃ vā etanti** “pariyesitvā pattampī”tiādinā vuttaṃ catubbidhampi. **Imināti** “yampi taṃ diṭṭhiṭṭhānaṃ”tiādivacanena. **Viññāṇarammaṇā taṇhāmānadiṭṭhiyo kathitā** pārisesañāyena. Evaṃ pārisesañāyapariggahe kiṃ payojananti āha “**desanāvīlāsenā**”tiādi. Yesaṃ vineyyānaṃ desetabbadhammassa sarūpaṃ anāmasitvā ārammaṇakicca-sampayuttadhamma-phalavisesādi-pakārantaravibhāvanena paṭivedho hoti, tesam tappakārabhedehi dhammehi, yesam pana yena ekeneva pakārena sarūpeneva vā vibhāvane kate paṭivedho hoti, tesam taṃ vatvā dhammissarattā tadaññam niravasesākāravibhāvanañca **desanāvīlāso**. Tenāha “**diṭṭhādiārammaṇavasena viññāṇaṃ dassita**”nti.

Diṭṭhiṭṭhānanti diṭṭhi eva diṭṭhiṭṭhānaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayameva. Yaṃ rūpaṃ esā diṭṭhi “loko ca attā cā”ti gaṇhāti. Taṃ rūpaṃ sandhāya “so loko so attā”ti vacanaṃ vuttanti yojanā. **So peccabhavissāmīti** uddhamāghātanikavādavasenāyaṃ diṭṭhīti āha “**so ahaṃ paralokaṃ gantvā nicco bhavissāmī**”tiādi. **Dhuvoti thiro. Sassatoti** sabbadābhāvī. **Avipariṇāmadhammoti** jarāya maraṇena ca avipariṇāmetabbasabhāvo, nibbikāroti attho. **Tampi dassananti** tampi tathāvuttaṃ diṭṭhidassanaṃ attānaṃ viya taṇhādiṭṭhiggāhavisesena gaṇhāti. Tenāha “**etaṃ mamā**”tiādi. **Diṭṭhārammaṇāti** diṭṭhivisayā. Kathaṃ pana diṭṭhi diṭṭhivisayā hotīti āha “**vipassanāyā**”tiādi. **Paṭivipassanākāleti** yamakato sammasanādikālaṃ sandhāyāha. Tatha akkharacintakānaṃ sadde viya, vedajjhāyīnaṃ vedasatthe viya ca diṭṭhiyaṃ diṭṭhigatikānaṃ diṭṭhiggāhappavatti datṭhabbā.

Samanupassatīti padassa ca tasso samanupassanā atthoti yojanā. Tena samanupassanā nāma catubbidhāti dasseti. Tatha ñāṇaṃ tāva samavisamaṃ sammā yāthāvato anupassatīti **samanupassanā**. Itarā pana saṃkilesavasena anu anu passantīti **samanupassanā**. Yadi evaṃ hotu tāva diṭṭhisamanupassanā micchādassanabhāvato, kathaṃ taṇhāmānāti? Taṇhāyapi sattānaṃ pāpakaraṇe upāyadassanavasena paññāpatirūpikā pavatti labbhateva, yāya vañcananikatisāciyogā sambhavanti. Mānopi seyyādinā dassanavaseneva tathā attānaṃ ūhatīti taṇhāmānānaṃ samanupassanāpatirūpikā pavatti labbhatīti datṭhabbā. **Avijjamāneti** “etaṃ mamā”ti evaṃ gahetabbe taṇhāvattusmiṃ ajjhattakhandhapañcake anupalabbhamāne vīnaṭṭhe. **Na paritassati** bhayaparittāsataṇhāparittāsānaṃ maggena samugghātittā.

242. Catūhi kāraṇehīti “asati na paritassatī”ti vuttampi itarehi tīhi saha gahetvā vuttaṃ. **Catūhi kāraṇehīti** catukkoṭīkasuññatākathanassa kāraṇehi. **Bahiddhā asatīti** bāhire vatthusmiṃ avijjamāne. Sā panassa avijjamānatā laddhavināsenā vā aladdhālābhena vāti pāliyaṃ – “ahu vata me, taṃ vata me natthi, siyā vata me, taṃ vatāhaṃ na labhāmī”ti vuttanti tadubhayaṃ parikkhāravasena vibhajitvā tatha paritassanaṃ dassetuṃ “**bahiddhā parikkhāravīnāse**”tiādi vuttaṃ. Tatha **yānaṃ** “ratho vayha”nti evamādi. **Vāhanaṃ** hatthiassādi.

Yehikilesehīti yehi asantapatthanādīhi kilesehi. **Evaṃ bhaveyyāti** evaṃ “ahu vata me”tiādinā codanādi bhaveyya. **Diṭṭhiṭṭhānādiṭṭhānapariyutṭhānābhīnivesānusayānanti** ettha aparāparaṃ pavattāsu diṭṭhīsu yā parato uppannā diṭṭhiyo, tāsam purimuppannā diṭṭhiyo kāraṇaṭṭhena **diṭṭhiṭṭhānāni**. Adhikaraṇaṭṭhena **diṭṭhādiṭṭhānāni**, pariyutṭhānappattiyā sabbāpi **diṭṭhipariyutṭhānāni**. “Idameva saccaṃ moghamañña”nti (ma. ni. 2.202, 427; 3.27-29; udā. 55; mahāni. 20; netti. 59) pavattiyā **abhīnivesā**. Appahīnabhāvena santāne sayantūti **anusayāti** evaṃ diṭṭhiṭṭhānādīnaṃ padānaṃ vibhāgo veditabbo. Taṇhādīhi

kampaniyatāya sabbasaṅkhārāva iñjitānīti **sabbasaṅkhāraiñjitāni**. Sesapadadvayepi eseva nayo. Upadhīyati ettha dukkhanti upadhi, khandhāva upadhi **kandhūpadhi**. Esa nayo sesesupī. Tadeva ca āgamma taṅhā khīyati virajjati nirujjhatīti yojanā. **Ucchijjissāmi nāmassūti**tiādīsu nipātamattam, saṃsaye vā. **Tāsoti** attaniyābhāvaṃ paṭicca taṅhāparittāso ceva bhayaparittāso ca. Tenāha “**tāso heso**”tiādi. **No cassam, no ca me siyāti** “aha”nti kira koci no cassam, “me”ti ca kiñci no siyāti. Tāsapatīkāraddassanañhetam.

243. Ettāvatāti “evaṃ vutte”tiādinā, pucchānusandhivasena pavattāya “chayimāni, bhikkhave, diṭṭhitṭhānāni”tiādinā (ma. ni. 1.241) vā. Sāpi hi ajjhatakkhandhavināse paritassanakam dassetvā aparitassanakam dassenti pavattāti tassanakassa suññatādassanam akiccasādhakampi suññatādassanamevāti imesam vasena “**catukkoṭīkā suññatā kathitā**”ti vuttam. **Bahiddhā parikkhāranti** bāhiram saviññāṇakam aviññāṇakañca sattopakaraṇam. Tañhi jīvitavuttiyā parikkhāraṇakathena “parikkhāro”ti vuttam. **Pariggaham nāma katvāti** “mama ida”nti pariggahetabbatāya pariggahitam nāma katvā. Sabbopi diṭṭhiggāho “attā nicco dhuvo sassato, attā ucchijjati vinassati”tiādinā attadiṭṭhisannissayoyevāti vuttam “**sakkāyadiṭṭhipamukhā dvāsattḥiditṭhiyo**”ti. Ayāthāvaggāhinā abhinivesanapaññāpanānam upatthambhabhāvato diṭṭhi eva nissayoti **diṭṭhinissayo**. **Pariggaṇheyyāti** niccādivisesayuttam katvā pariggaṇheyya. Kimevaṃ pariggahetum sakkuṇeyya? **Sabbatthāti** “tam, bhikkhave, attavādupādānam upādiyetha, tam, bhikkhave, diṭṭhinissayam nissayetha”ti etesupi.

244. Attani vā satīti yassa attano santakabhāvena kiñci attaniyanti vucceyya, tasmim attani sati, so eva pana attā paramatthato natthīti adhippāyo. Sakkā hi vuttam bāhirakaparikkappito attā “paramattho”ti? Siyā khandhapañcakam ñeyyasabhāvattā yathā tam ghaṭo, yadi pana tadaññam nāma kiñci abhavissa, na tam niyamato viparītam siyāti? Na ca so paramatthato atthi pamāṇehi anupalabbhamānattā turaṅgamavisāṇam viyāti. **Attaniye vā parikkhāre satīti** “idaṃ nāma attano santaka”nti tassa kiñcanabhāvena nicchite kismiñci vatthusmim sati. Attano idanti hi attaniyanti. **Ahanti satīti** “ahaṃ nāmāya”nti ahaṃkāravatthubhūte paramatthato niddhāritasarūpe kismiñci sati tassa santakabhāvena mamāti kiñci gahetum yuttam bhavēyya. **Mamāti sati** “aha”nti etthāpi eseva nayo. Iti paramatthato attano anupalabbhamānattā attaniyam kiñci paramatthato natthēvāti sabbasaṅkhārānam anattatāya anattaniyatam, anattaniyatāya ca anattakatam dasseti. **Bhūtatoti** bhūtatthato. **Tathatotī** tathasabhāvato. **Thiratoti** ṭhitasabhāvato nibbikārato.

Yasmā hutvā na hotīti yasmā pubbe asantam paccayasamavāyena hutvā uppajjitvā puna bhaṅgupagamena na hoti, tasmā na niccanti **aniccam**, adhuvanti attho. Tato eva **uppādavayavattitoti** uppajjanavasena nirujjhanavasena ca pavattanato. Sabhāvavigamo idha **vipariṇāmo**, khaṇikatā **tāvakālikatā**, niccasabhāvābhāvo **eva nippapaṭikkhepo**. Aniccadhammā hi teneva attano aniccabhāvena atthato niccataṃ paṭikkhipanti nāma. Tathā hi vuttam “na niccanti anicca”nti. Uppādajarābhāṅgavasena rūpassa nirantarabādhatāti paṭipīlanākārenassa **dukkhatā**. **Santāpo** dukkhadukkhatādivasena santāpanam paridahanam, tato evassa dussahatāya **dukkhamatā**. Tissanam dukkhatānam saṃsāradukkhasa ca adhiṭṭhānatāya **dukkhavatthukatā**. Sukhasabhāvābhāvo eva **sukhapaṭikkhepo**. **Vipariṇāmadhammanti** jarāya maraṇena ca vipariṇāmanasabhāvam. Yasmā idaṃ rūpaṃ paccayasamavāyena uppādam, uppādānantaram jaram patvā avassameva bhijjati, bhinnañca bhinnameva, nāssa kassaci saṅkamoti bhavantarānupagamanaṃsaṅkhātena saṅkamābhāvena vipariṇāmadhammatam pākātam kātum “**bhavasāṅkanti upagamasabhāva**”nti vuttam. **Pakatibhāvavijahanam** sabhāvavigamo nirujjhanameva. Nti aniccam dukkham vipariṇāmadhammam rūpaṃ. **Imināti** “no hetam, bhante”ti rūpassa taṅhādiggāhānam vatthubhāvapaṭikkhepena. Rūpañhi uppannam ṭhitim mā pāpuṇātu, ṭhitippattam mā jīratu, jarappattam mā bhijjatu, udayabbayehi mā kilamiyatūti na ettha kassaci vasībhāvo atthi,

svāyamassa avasavattanaṭṭho anattatāsallakkhaṇassa kāraṇaṃ hotīti
āha “**avasavattanākārena rūpaṃ, bhante, anattāti paṭijānanti**”ti.

Nivāsikāravēdakaadhiṭṭhāyakavirahena tato suññatā **suññatṭho**, sāmibhūtaṃ kassaci
abhāvo **assāmikaṭṭho**, yathāvuttavasavattibhāvābhāvo **anissaratṭho**, paraparikkappaattasabh
āvābhāvo eva **attapaṭikkhepaṭṭho**.

Yasmā aniccalakkhaṇena viya dukkhalakkhaṇaṃ, tadubhayena anattalakkhaṇaṃ
suviññāpayamaṃ, na kevalamaṃ, tasmā tadubhayenettha anattalakkhaṇavibhāvanamaṃ katanti
dassento “**bhagavā hī**”tiādīmāha. Tattha **aniccavasenā**ti aniccatāvasena. **Dukkhasenā**ti
dukkhatāvasena. **Na upapajjati** na yujjati. Tameva ayujjamānataṃ dassetuṃ “**cakkhussa
uppādo**”tiādi vuttaṃ. Yasmā attavādī attānaṃ niccaṃ paññāpeti, cakkhuṃ pana aniccaṃ,
tasmā cakkhu viya attāpi anicca āpanno. Tenāha “**yassa kho panā**”tiādi. Tattha **vetīti**
vigacchati nirujjhati. **Iti cakkhu anattāti** cakkhussa udayabbayavantatāya aniccatā, attano ca
attavādinā aniccatāya anicchittatā cakkhu anattā.

Kāmaṃ **anattalakkhaṇasutte** (saṃ. ni. 3.59; mahāva. 20) – “yasmā ca kho, bhikkhave,
rūpaṃ anattā, tasmā rūpaṃ ābādhāya saṃvattati”ti rūpassa anattatāya dukkhatā vibhāvitā
viya dissati, tathāpi “yasmā rūpaṃ ābādhāya saṃvattati, tasmā anattā”ti pākāṭatāya
sābādhātāya rūpassa attasārahāvo vibhāvito, tato eva ca “na labbhati rūpe evamaṃ me rūpaṃ
hotu, evamaṃ me rūpaṃ mā aho”ti rūpe kassaci anissaratā, tassa ca avasavattanākāro dassitoti
āha “**dukkhasena anattatā dasseti**”ti. **Yadaniccaṃ taṃ dukkhanti** yaṃ vatthu
aniccaṃ, taṃ dukkhaṃ udayabbayapaṭipīlitatā, yaṃ pana niccaṃ tadabhāvato, taṃ sukhaṃ
yathā taṃ nibbānanti adhippāyo. **Yaṃ tanti** kāraṇaniddesovāyaṃ, yasmā rūpaṃ aniccaṃ,
taṃ tasmāti attho. **Yaṃ dukkhaṃ tadanattāti** ettha vuttanayeneva attho
vedītabbo. **Aniccanti** iminā ghaṭṭādi viya paccayuppannatā rūpaṃ aniccanti imamattaṃ
dasseti. Imināva nayena “anattā”ti vattumaṃ labbhamānēpi “**anattā**”ti **vattā nāma natthi**.
Evaṃ dukkhanti vadantīti etthāpi yathārahaṃ vattabbaṃ “akkhisūlādivikārapattakāle
viya paccayuppannatā dukkhaṃ rūpa”ntiādinā. **Duddasaṃ duppaññāpanaṃ**. Tathā hi
sarabhaṅgādayopi sathāro nāddasaṃsu, kuto paññāpanā. **Tayidaṃ** anattalakkhaṇaṃ.

Tasmātihātiādinā tiyaddhagatarūpaṃ lakkhaṇattayaṃ āropetvā vuttanti āha “**etarahi
aññadāpi**”ti. Taṃ pana yādisaṃ tādīsampi tathā vuttanti ajjhātādivisesopi vattabbo. **Pi-**
saddena vā tassāpi saṅgaho daṭṭhabbo.

245. Ukkaṇṭhatīti nābhīramati. Aññattha “nibbidā”ti balavavipassanā vuccati,
sānulomā pana saṅkhārupekkhā “vuṭṭhānagāminī”ti, sā idha kathaṃ nibbidā nāma jātāti
āha “**vuṭṭhānagāminivipassanāya hī**”tiādi. Iminā sikhāpattanibbedatāya vuṭṭhānagāminī
idha nibbidānāmena vuttāti dasseti.

“So anupubbena saññaggaṃ phusati”ti (dī. ni. 1.414, 415) vatvā “saññā kho
poṭṭhapāda paṭhamamaṃ uppajjati, pacchā ñāṇa”nti (dī. ni. 1.416) vuttatā **saññagganti
vuttā** lokiyāsu pahānasaññāsu sikhāpattabhāvato. **Dhammaṭṭhitiñāṇanti
vuttā** idappaccayatā dāsanassa matthakappattīti katvā. Tato parañhi asaṅkhatārammaṇaṃ
ñāṇaṃ hoti. Tenāha – “pubbe kho susima dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, pacchā nibbāne ñāṇa”nti
(saṃ. ni. 2.70). **Pārisuddhipadhāniyaṅganti vuttā** maggādhigamaṃ
paripanthabhūtasabbasaṃkilesavisuddhi padhānikassa yogino, padhānabhāvanāya vā jātaṃ
aṅganti katvā. **Paṭipadāñāṇadassanavisuddhīti
vuttā** paramukkaṃsagatapaṭipadāñāṇadassanavisuddhibhāvato. **Atammayatanti**
ettha **tammayatā nāma** taṇhā, kāmatāṇhādīsū tāya tāya nibbattatā tammayaṃ nāma
tebhūmikappavattaṃ, tassa bhāvoti katvā. Tassā taṇhāya pariyādānato
vuṭṭhānagāminivipassanā **atammayatāti** vuccati. **Nissāyāti** taṃ atammayaṃ paccayaṃ
katvā. **Āgammāti** tasseva vevacanaṃ. **Nānattāti** nānāsabhāvā bahū
anekappaṅkāra. **Nānattasitāti** nānārammaṇanissitā rūpādivisayā. **Ekattāti**

ekasabhāvā. **Ekattasitāti** ekamyeva ārammaṇaṃ nissitā. **Taṃ nissāyāti** taṃ ekattasitaṃ upekkhaṃ paccayaṃ katvā. **Etissāti** etissā upekkhāya. **Pahānaṃ hotīti** aññāṇupekkhato pabhuti sabbhaṃ upekkhaṃ pajahitvā ʘhitassa “atammayatā”ti vuttāya vuttānagāminivipassanāya arūpāvacarasaṃpattiupekkhāya vipassanupekkhāya ca pahānaṃ hotīti **pariyādānanti vuttāti**. Sabbasaṅkhāragatassa muñcitukamyatāpaṭisaṅkhānassa sikhāpattabhāvato vuttānagāminī muñcitukamyatā paṭisaṅkhānanti ca vuttā. Mudumajjhādivasena pavattiākāramattaṃ, atthato **ekatthā** muñcitukamyatādayo, **byañjana**meva nānaṃ. **Dvīhi nāme**hīti gotrabhu, vodānanti imehi dvīhi nāmehi.

Virāgoti maggo, accantameva virajjati etenāti **virāgo**, tena. **Maggena** hetubhūtena. **Vimuccatīti** paṭippassaddhivimuttivasena vimuccati. Tenāha “**phalaṃ kathita**”nti.

Mahākhīṇāsavoti pasamsāvacaṇaṃ yathā “mahārājā”ti. Tathā hi taṃ pasamsanto sathā “**ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu ukkhittapaligho itipī**”tiādimāhāti. Tadatthaṃ vivaritaṃ “**idāni tassā**”tiādi vuttaṃ. **Yathābhūte**hīti yāthāvato bhūtehi. **Durukkipanatt**henāti pacurajanehi ukkipitaṃ asakkuṇeyyabhāvena. Nibbānanagarappavese vibandhanena paligho viyāti **palighoti vuccati**. Matthakacchinno tālo pattaphalādīnaṃ anaṅgato tālavatthu asive “sivā”ti samaññā viya. Tenāha “**sīsacchinnatālo viya katā**”ti. Punabbhavaṃ karaṇasīlo, punabbhavaṃ vā phalaṃ arahatīti **ponobhaviko**. Evambhūto pana punabbhavaṃ deti nāmāti āha “**punabbhavadāyako**”ti. **Punabbhavadakhandhānaṃ paccayoti** iminā jātisaṃsāroti phalūpacārena kāraṇaṃ vuttanti dasseti. **Parikkhāti vuccati** santānassa parikkhipanato. **Samkiṇṇattāti** sabbaso kiṇṇattā vināsittatā. **Gabbhīrānugata**tt̄henāti gambhīraṃ anupavitt̄hatt̄hena. **Luñcitvāti** uddharitvā. **Etānīti** kāmarāgasaññojanādīni. **Aggaḷāti vuccanti** avadhāraṇatt̄hena. Aggamaggena patito mānaddhajo etassāti **patitamānaddhajo**. Itarabhāroropanassa purimapadehi pakāsittatā “**mānabhārasseva oropitattā pannabhāroti adhippeto**”ti vuttaṃ. **Mānasamyogena visamyuttattāti** etthāpi eseva nayo. Pañcapi khandhe avisesato asmīti gahetvā pavattamāno “asmimāno”ti adhippetoti vuttaṃ “**rūpe asmīti māno**”tiādi.

Nagaradvārassa parissayapaṭibāhanatthañceva sobhanatthañca ubhosu passesu esikatthambhe nikhaṇitvā ʘhapentīti āha “**nagaradvāre ussāpīte esikatthambhe**”ti. Pākāraviddhamāsaneneva parikkhāya bhūmisamakaraṇaṃ hotīti āha “**pākāraṃ bhindanto parikkhaṃ samkiritvā**”ti. **Evantiādi** upamāsaṃsandanaṃ. Santo saṃvijjamāno kāyo dhammasamūhoti **sakkāyo**, upādānakkhandhapañcakaṃ. **Dvattiṃsa kammakāraṇā** dukkhakkhandhe āgatā. Akkhirogasīsarogādayo **aṭṭhanavuti rogā**. Rājabhayādīni **pañcavīsati mahābhayāni**.

246. Anadhigamanīyaviññāṇatanti “idaṃ nāma nissāya iminā nāma ākārena pavattati”ti evaṃ duviññeyyacittataṃ. **Anvesanti** paccatte ekavacaṇanti āha “**anvesanto**”ti. **Sattopi tathāgatoti vuccati** “tathāgato paraṃ maraṇā”tiādisu (dī. ni. 1.65) viya. Satto hi yatheko kammakilesehi itthattaṃ āgato, tathā aparopi āgatoti “tathāgato”ti vuccati. **Uttamapuggaloti** bhagavantaṃ sandhāya vadati. **Khīṇāsavopīti** yo koci khīṇāsavopi “tathāgato”ti adhippeto. Sopi hi yatheko catūsu satipaṭṭhānesu sūpaṭṭhitacitto satta bojjhaṅge yathābhūtaṃ bhāvetvā anuttaraṃ arahattaṃ āgato adhigato, tathā aparopi āgatoti “tathāgato”ti vuccati. **Asaṃvijjamānoti** paramatthato anupalabbhanīyo. **Avindeyyoti** na vinditabbo, duviññeyyoti attho.

Tathāgato satto puggaloti na paññapemi paramatthato sattasseva abhāvatoti adhippāyo. **Kiṃ paññapessāmi** paññattiupādānassapi dharamānakassa abhāvato. “Anuppādo khemaṃ, anuppatti khema”ntiādinā asaṅkhatāya dhātuyā pakkhandhanavasena pavattaṃ aggaphalasaṃpattiatthaṃ **vipassanācittaṃ vā**.

Tucchāti karaṇe nissakkavācananti āha “**tucchakenā**”ti. Vinayātīti vinayo, so eva **venayiko**. **Tathā** manti tathābhūtaṃ maṃ. Paramatthato vijjamānassa hi sattassa abhāvaṃ vadanto sattavināsapaññāpako ca nāma siyā, ahaṃ pana paramatthato avijjamānaṃ taṃ “natthī”ti vadāmi. Yathā ca loko voharati, tatheva taṃ voharāmi, tathābhūtaṃ maṃ ye samaṇabrāhmaṇā “venayiko samaṇo gotamo”ti vadantā asatā tucchā musā abhūtena abbhācikkhantīti yojanā. Appaṭṭisandhikassa khīṇāsavassa carimacittaṃ nirupādānato anupādāno viya jātavedo parinibbutaṃ idaṃ nāma nissitanti na paññāyatīti vadanto kimettāvata ucchedavādī bhavēyya, nāhaṃ kadācipi atthi, nāpi koci atthīti vadāmi. Evaṃ sante kiṃ nissāya te moghapurisā sato sattassa nāma ucchedaṃ vināsaṃ vibhavaṃ paññapeṭīti vadantā asatā...pe... abbhācikkhantīti ayamettha adhippāyo.

Mahābodhimaṇḍamhīti bodhimaṇḍaggahaṇena sattasattāhamāha. Tena dhammacakkapavattanato (saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 13; paṭi. ma. 2.30) pubbe vuttaṃ tantidesanaṃ vadati. **Catusaccameva paññapemīti** etena saccavimuttā satthudesanā natthīti dasseti. Ettha ca – “pubbe ceva etarahi ca dukkhañceva paññapemi dukkhassa ca nirodha”nti vadanto bhagavā nāhaṃ kadācipi “attā ucchijjati, vinassati”ti vā, “attā nāma koci atthī”ti vā vadāmi. Evaṃ sante kiṃ nissāya te moghapurisā “sato sattassa ucchedaṃ vināsaṃ vibhavaṃ paññapeṭī”ti asatā tucchena abbhācikkhantīti dasseti. **Pareti** amāmakā, mama ovādassa abhājanabhūtāti atthoti āha “**saccāni...pe... asamatthapuggalā**”ti. **Adhippāyenāti** iminā tesāṃ adhippāyamattaṃ, rosanavihesanāni pana tathāgatassa ākāsaṃ vilikhanaṃ viya na sambhavantiyevāti dasseti. Āhanati cittanti **āghāto**. Appatītā honti etenāti **appaccayo**. Cittaṃ na abhirādhayatīti **anabhiraddhi**. **Atuṭṭhīti** tuṭṭhipaṭipakkho tathāpavatto cittuppādo, kodho eva vā.

Pareti aññe ekacce. Ānandanti pamodanti etenāti **ānando**, pītiyā evetaṃ adhivacanaṃ. Sobhanamanatā **somanassaṃ**, cetasikasukhassetāṃ adhivacanaṃ. Uppilati purimāvattāyā bhijjati visesaṃ āpajjatiṭṭi uppilāṃ, tadeva uppilāvitāṃ, tassa bhāvo **uppilāvitattaṃ**. Yāya uppannāya kāyacittaṃ vātapūritabhāṭṭā viya uddhumāyanākārappattaṃ hoti, tassā gehassitāya odaggiyapītiyā etaṃ adhivacanaṃ. **Saccāni paṭivijjhitaṃ asamatthāti** dukkhameva uppajjati nirujjhati ca, na añño satto nāma atthīti evaṃ jānitaṃ asamatthā “attā nāma atthī”ti evaṃdiṭṭhino appahīnavipallāsā. Uttamaṃ pasādanīyatthānaṃ **tathāgatampi akkosanti**, kimaṅgaṃ pana bhikkhūti adhippāyo.

247. Anattaniyepi khandhapañcake micchāgāhavasena attaniyasaññāya pavattassa chandarāgassa pahānaṃ. **Amhākaṃ neva attāti** yasmā rūpavedanādiyeva attaggāhavatthu tabbinimuttassa lobhaneyyassa abhāvato. Etaṃ tiṇakaṭṭhasākhāpalāsaṃ na amhākaṃ rūpaṃ, na viññānaṃ, tasmā amhākaṃ neva attāti yojanā. Ajjhattikassa vatthuno neva attāti paṭikkhattatā bāhiravatthu attaniyabhāvena paṭikkhattaṃ hotīti āha “**amhākaṃ cīvarādīparikkhāropi na hoti**”ti. **Khandhapañcakamevāti** bāhiravatthūṃ nidassanaṃ katvā khandhapañcakameva **na tumhākaṃti pajahāpeti**. **Na uppāṭetvā** kamaṃ viya. **Na luñcitvā vā** kese viyāti. Iminā rūpādīnaṃ nāmamukhena pahānaṃ icchanti. Ullīngitamattaṃ **chandarāgavinayena pajahāpetīti** sarūpato dasseti.

248. “Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, rūpaṃ niccaṃ vā”tiādi desanā **tiparivaṭṭaṃ**. **Yāva imamaṃ ṭhānanti** “evaṃ svākkhāto”ti yāvāyaṃ pālīpadeso. Suviññeyyabhāvena akkhātattāpi **svākkhātoti** āha “**sukathitattā eva uttāno vivaṭṭo pakāsito**”ti. Tiriyāṃ vidāraṇena **chinnāṃ**, dīghaso phālanena **bhinnāṃ**, tato eva tattha tattha sibbitagaṇṭhikatajīṇnavatthaṃ pilotikā, tadabhāvato **chinnapilotiko**, pilotikarahitoti attho. Iriyāpatha-saṅghapanaavijjamānāhāna-vipassanāni chinnāya avijjamānāya paṭipattiyā sibbanagaṇṭhikaraṇasadisāni, tādīsaṃ idha natthīti āha “**na hettha...pe... atthī**”ti. **Paṭiṭṭhātūṃ na labhatīti** pesalehi saddhīṃ saṃvāsavasenapi paṭiṭṭhātūṃ na labhati, visesādhigamavasena pana vattabbameva natthi.

Kāraṇḍavaṃ niddhamathāti vipannasīlatāya kacavarabhūtaṃ puggalaṃ kacavaramiva nirapekkhā apanetha. **Kasambuñcāpakassathāti** kasaṭabhūtañca naṃ khattiyādīnaṃ majjhagataṃ sambhinnaṃ paggharitaṅṅhaṃ caṇḍālaṃ viya apakassatha nikkacḍhatha. Kim kāraṇaṃ? Saṅghārāmo nāma sīlavantānaṃ kato, na dussīlānaṃ, yato etadeva. **Tato palāpe vāhetha, assamaṇe samaṇamānineti** yathā palāpā antosārarahitā atañḍulā bahi thusena vīhi viya dissanti, evaṃ pāpabhikkhū antosīlarahitāpi bahi kāsāvādi-parikkhārena bhikkhū viya dissanti, tasmā “palāpā”ti vuccanti, te palāpe vāhetha odhunātha vidhamatha. Paramatthato assamaṇe vesamattena samaṇamānina evaṃ **niddhamitvāna...pe...patissatāti**. Tattha **kappayavhoti** kappetha, karoṭhāti vuttaṃ hoti. **Patissatāti** pati pati satā sampajānantā sutṭhu pajānantā. **Patissatā** vā sappatissā aññamaññaṃ sagāravā. Athevaṃ suddhā suddhehi saṃvāsaṃ kappentā diṭṭhisīlasāmaññaṃ **samaggā**. Anukkamena paripākagatapaññatāya **nīpakā**. Sabbassevimassa dukkhavaṭṭassa **antaṃ karissatha**, parinibbānaṃ pāpuṇissathāti attho.

Vaṭṭaṃ tesam natthi paññāpanāya sabbaso samucchinnavaṭṭamūlakattā.

Dhammaṃ anussaranti, dhammassa vā anussaraṇasīlāti **dhammānusārino**. Evaṃ **saddhānusārino**pi veditabbā. **Paṭipannassāti** paṭipajjamānassa, sotāpattimaggaṭṭhōpi adhippeto. **Adhimattanti** balavaṃ. **Paññāvāhīti** paññaṃ vāheti, pañña vā imaṃ puggalaṃ vahaṭīti paññāvāhītipi vadanti. **Paññāpubbaṅgamanti** paññaṃ purecārikaṃ katvā. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ evarūpo puggalo paññāsaṅkhātena dhammena sarati anussarātīti **dhammānusārī**. **Saddhāvāhīti** saddhaṃ vāheti, saddhā vā imaṃ puggalaṃ vahaṭīti saddhāvāhītipi vadanti. **Saddhāpubbaṅgamanti** saddhaṃ purecārikaṃ katvā. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ evarūpo puggalo saddhāya sarati anussarātīti **saddhānusārī**. **Saddhāmattanti** “itipi so bhagavā”tiādīnā buddhasubbuddhatāya saddahanamattaṃ. Matta-saddena aveccappasādaṃ nivatteti. **Pemamattanti** yathāvuttasaddhānusārena uppannaṃ tuṭṭhimattaṃ. Sinehoti keci. **Evaṃ vipassanaṃ paṭṭhapetvā nisinnānanti** kalāpasammasanādivasena āradhāvīpassanānaṃ. **Ekā saddhāti** vipassanānusārena svākkhātadhammatā siddhā, tato eva ekā seṭṭhā ulārā saddhā uppajjati. **Ekam pemanti** etthāpi eseva nayo. **Sagge ṭhapitā viya hontīti** tesam saddhāpemaṇaṃ saggasaṃvattaniyatāya abyabhicārībhāvamāha. **Cūlasotāpannoti vadanti** ekadesena saccānubodhe ṭhitattā. Sesam suviññeyyameva.

Alagaddūpamasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Vammikasuttavaṇṇanā

249.Piyavacananti piyasamudācāro. Viññujātikā hi paraṃ piyena samudācarantā “bhava”nti vā, “devānaṃ piyo”ti vā, “āyasmā”ti vā samudācaranti, tasmā sammukhā sambodhanavasena “āvuso”ti, tirokkhaṃ “āyasmā”ti ayampi samudācāro. Mahākassapauruvelakassapādayo aññepi kassapanāmakā atthīti **“katarassa kassapassā”**ti pucchanti. **Raññāti** kosalarañña. **“Sañjāniṃsū”**ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivaritaṃ **“ayaṃ panā”**tiādī āradhāṃ. **Assāti** kumārakassapassa, “sañjāniṃsū”ti vuttasañjānanassa vā. **Puññāni karontoti** kappasatasahassaṃ devesu ca manussesu ca nibbattitvā dānādīni puññāni bhāvento. **Osakkanteti** parihāyamāne. **Paṭhamanti** kumārīkākāle. **Satthā upālittheraṃ paṭicchāpesi** taṃ adhikaraṇaṃ vinayakammenevassā bhikkhuniyā pabbajjāya arogabhāvaṃ.

Paññattivibhāvanāti “andhavana”ntveva paññāyamānassa vibhāvanā. **Olīyatīti** saṅkucati saṅikaṃ vattati. **Bhāṇakoti** sarabhāṇako. **Yaṃ atthi, taṃ gahetvāti** idāni pariyesitabbaṭṭhānaṃ natthi, yathāgataṃ pana yaṃ atthi, taṃ gahetvā. **Balavaguṇeti** adhimattaguṇe. Kassapabhagavato kāle nirulhasamaññāvasena vacanasantatiyā avicchedena ca imasmimpi buddhuppāde taṃ “andhavana”ntveva paññāyittha, uparūparivaḍḍhamānāya

pathaviyā upari rukkhagacchādīsu sañjāyantesupīti. **Sekkhapaṭipadanti** sekkhabhāvāvahaṃ visuddhipaṭipattim.

Aññatara-saddo apākaṭe viya pākaṭepi vattati eka-saddena samānatthattāti dassetum “**abhijānāti**”tiādi vuttam. Bhayabheravadassitampi abhikkanta-saddassa atthuddhāraṃ idha dassento evaṃ hetṭhā tatta tatta katā atthasaṃvaṇṇanā parato tasmim tasmim suttapadese yathārahaṃ vattabbāti nayadassanaṃ karoti. Kañcanasannibhattacatā suvaṇṇavaṇṇaggahaṇena gahitāti adhippāyenaṃha “**chaviya**”nti. Chavigatā pana vaṇṇadhātu eva “suvaṇṇavaṇṇo”ti ettha vaṇṇaggahaṇena gahitāti apare. Vaṇṇīyati kittīyati ugghosananti **vaṇṇo**, thuti. Vaṇṇīyati asaṅkarato vavathapīyatīti **vaṇṇo**, kulavaggo. Vaṇṇīyati phalaṃ etena yathāsabhāvato vibhāvīyatīti **vaṇṇo**, kāraṇaṃ. Vaṇṇanaṃ dīgharassādivasena saṅthahananti **vaṇṇo**, saṅthānaṃ. Vaṇṇīyati aṇumahantādivasena pamīyatīti **vaṇṇo**, pamāṇaṃ. Vaṇṇeti vikāramāpajjamānaṃ hadayaṅgatabhāvaṃ pakāsetīti **vaṇṇo**, rūpāyanaṃ. Evaṃ tena tena pavattinimittena vaṇṇa-saddassa tasmim tasmim atthe pavatti veditabbā.

Anavasesattam sakalatā kevalatā. **Kevalakappāti** ettha keci īsaṃ asamattā kevalā kevalakappāti vadanti, evaṃ sati anavasesattho eva kevala-saddo siyā. Anattantarena pana kappa-saddena padavaḍḍhanaṃ katvā kevalā eva kevalakappā. Tathā vā kappanīyattā paññapetabbattā kevalakappā. **Yebhuyyatā** bahulabhāvo. **Abyāmissatā** vijātiyena asaṅkaro suddhatā. **Anatirekatā** taṃmattatā visesābhāvo. **Kevalakappanti** kevalaṃ daḷhaṃ katvāti attho. Kevalaṃ vuccati nibbānaṃ sabbasaṅkhatavivittatā. Tenāha “**visaṃyogādiānekatho**”ti. Kevalaṃ etassa adhigataṃ atthīti **kevalī**, sacchikatanirodho khīṇāsavo.

Kappa-saddo panāyaṃ saupasaggo anupasaggo cāti adhippāyena okappanīyapade labbhamānaṃ okappasaddamattaṃ nidasseti, aññathā kappa-saddassa atthuddhāre okappanīyapadaṃ anidassanaṃeva siyā. **Samaṇakappehīti** vinayasiddhehi samaṇavohārehi. **Niccakappanti** niccakālaṃ. **Paññattīti** nāmaṃ. Nāmañhettaṃ tassa āyasmato, yadidaṃ kappoti. **Kappitakesamassūti** kattarikāya cheditakesamassu. **Dvaṅgulakappoti** majjhanhikavelāya vītikkantāya dvaṅgulatāvīkappo. **Lesoti** apadeso. Anavasesaṃ pharituṃ samatthassaṃpi obhāsassa kenaci kāraṇena ekadesapharaṇampi siyā, ayaṃ pana sabbasova pharīti dassetum samantattho kappa-saddo gahitoti āha “**anavasesaṃ samantato**”ti.

Samaṇasaññāsamudācārenāti “ahaṃ samaṇo”ti evaṃ uppannasaññāsamuṭṭhitena samudācārena, tannimittena vā tabbohārena. **Pubbayogeti** pubbayogakathāyaṃ. **Papañco esāti** eso tumhesu āgatesu yathāpavatto paṭisanthāro kathāsamudācāro ca amhākaṃ papañco. Ettakampi akatvā samaṇadhamameva karomāti adhippāyo.

Ariyabhūmiṃ pattoti anāgāmiphalaṃ adhigato. Pakkusātikulaputtaṃ sandhāya vadati. **Vibhajivāti** vibhāgaṃ katvā. **Turitālapanavasenaṃ** turitaṃ ālapanavasena. Tena dullabho ayaṃ samaṇo, tasmā sīghamassa pañho kathetabbo, iminā ca sīghaṃ gantvā satthā pucchitabboti turitaṃ ālapīti dasseti. “**Yathā vā**”tiādinā pana vacanālaṅkāravasena dvikkhattuṃ ālapati. **Evamāhāti** “bhikkhu bhikkhū”ti evaṃ dvikkhattuṃ avoca.

Vammikapariyāyena karajakāyaṃ paccakkhaṃ katvā dassentī devatā “**ayaṃ vammiko**”ti āha. Tāya pana bhāvattassa abhāsītattā saddatthameva dassento “**purato ṭhitam...pe... ayanti āhā**”ti avoca. Sesesupi eseva nayo. **Maṇḍūkanti** thalamaṇḍūkaṃ. So hi uddhumāyikāti vuccati, na udakamaṇḍūko. Tassa nivāsato vāto mā kho bādhayitthāti “**uparivātato apagammā**”ti vuttam. Kathaṃ panāyaṃ devatā iminā nīhārena ime pañhe therassa ācikkhīti? Keci tāva āhu – yathāsutamattaṃ upamābhāvena gahetvā attano paṭibhānena upameyyatthaṃ manasā cintetvā taṃ bhagavāva imassa ācikkhissati. Sā ca

desanā atthāya hitāya sukhāya hotīti “ayaṃ vammiko”tiādinā upamāvaseneva pannarasa pañhe therassa ācikkhi. Kassapasammāsambuddhakāle kira bārānasiyaṃ eko seṭṭhi aḍḍho mahaddhano mahantaṃ nidhānaṃ nidahitvā palighādiākārāni kānicipi laṅgāni tattha ṭhapesi. So maraṇakāle attano sahāyassa brāhmaṇassa ārocesi – “imasmiṃ ṭhāne mayā nidhānaṃ nidahitaṃ, taṃ mama puttassa viññutaṃ pattassa dasseti”ti vatvā kālamakāsi. Brāhmaṇo sahāyakaputtassa viññutaṃ pattakāle taṃ ṭhānaṃ dassesi. So nikhānitvā sabbapaccā nāgaṃ passi, nāgo attano puttaṃ disvā “sukheneva dhanāṃ gaṇhatū”ti apagacchi. Svāyamattho tadā loke pākaṭo jāto. Ayaṃ pana devatā tadā bārānasiyaṃ gahapatikule nibbattitvā viññutaṃ patto satthari parinibbute uraṃ datvā sāsane pabbajito pañcahi sahāyakabhikkhūhi saddhiṃ samaṇadhammakāsi. Ye sandhāya vuttaṃ “pañca bhikkhū nisseṇiṃ bandhitvā”tiādi. Tena vuttaṃ “yathāsutamattaṃ upamābhāvena gahetvā”tiādi. Apare pana “devatā attano paṭibhānena ime pañhe evaṃ abhisāṅkharitvā therassa ācikkhi”ti vadanti. **Devaputte nissakkaṃ** devaputtapañhattā tassa atthassa.

251. Catūhi mahābhūtehi nibbattoti **cātumahābhūtikō**. Tenāha “**cātumahābhūtamayassā**”ti. **Vamati** uggiranto viya hotīti attho. **Vantakoti** ucchāḍḍako. **Vantussayoti** upacikāhi vantassa mattikāpiṇḍassa ussayabhūto. **Vantasinehasambaddhoti** vantena kheḷasinehena sampiṇḍito. **Asucikalimalaṃ vamatīti** ettha mukhādīhi pāṇakānaṃ niggamanato pāṇake vamatīti ayampi attho labbhaveva. **Ariyehi vantakoti** kāyabhāvasāmañña vuttaṃ. Dukkhasaccapariññāya vā sabbassapi tebhūmakadhammajātassa pariññātattā sabbopi kāyo ariyehi chandarāgappahānena vanto eva. **Taṃ sabbanti** yehi tīhi aṭṭhisatehi ussito, yehi nhārūhi sambaddho, yehi maṃsehi avalitto, yena allacammaṃ pariyonaddho, yāya chaviyā rañjito, taṃ aṭṭhiādisabbaṃ accantameva jigucchitvā virattatāyavantameva. “**Yathā cā**”tiādinā vattabbopamatopi vammiko viya vammikoti imamatthaṃ dasseti.

Sambhavati etasmāti sambhavo, mātāpettikō sambhavo etassāti **mātāpettikasambhavo**. Tassa. Upaciyati etenāti upacayo’ odanakummāsaṃ upacayo etassāti **odanakummāsūpacayo**. Tassa. Adhuvasabhāvatāya **aniccadhammassa**, sedagūtha-pittasemhādi-dhātukkhubha-garubhāvaduggandhānaṃ vinodanāya **ucchādetabbadhammassa**, parito sambāhanena **parimadditabbadhammassa**, khaṇe khaṇe bhijjanasabhāvatāya **bhedanadhammassa**, tato eva vikiraṇasabhāvatāya **viddhaṃsanadhammassāti** dhammasaddo paccemaṃ yojetabbo. **Tanuvilepanenāti** kāyāvālepanena ucchādanavilepanena. **Aṅgapaccaṅgābhādhavinodanattāyāti** tādissasamuṭṭhāna-sarīravikāravigamāya. Yasmā sukkasoṇitaṃ āhāro, ucchādanaṃ parimaddanañca yathārahaṃ uppādassa, vuḍḍhiyā ca paccayo, tasmā āha “**mātāpettika...pe... kathito**”ti. **Uccāvacabhāvoti** yathārahaṃ yojetabbo – odanakummāsūpacaya-ucchādanaparimaddanaggahaṇehi **uccabhāvo, vaḍḍhī**. **Mātāpettikasambhavaggahaṇena samudayo**. Itarehi **avacabhāvo, parihāni, atthaṅgamo** pakāsito. Aṅgapaccaṅgānaṃ saṅṭhapanampi hi vaṭṭapaccayattā vaṭṭanti.

Kodho dhūmoti ettha dhūmapariyāyena kodhassa vuttattā dhūma-saddo kodhe vattatīti vuttaṃ “**dhūmo viya dhūmo**”ti. **Bhasanīti bhasmaṃ**. **Mosavajjanti** musāvādo. Dhūmo eva **dhūmāyitaṃ**. Icchā dhūmāyitaṃ etissāti **icchādhūmāyitā**, pajā. Icchādhūmāyitasaddassa taṇhāya vutti vuttanayo eva. **Dhūmāyantoti** vitakkasantāpena saṃtappento, vitakkentoti attho. **Palipoti** dukkaramahākaddamaṃ. **Timūlanti** tīhi mūlehi patiṭṭhitaṃ viya acalaṃ pavattanti vuttaṃ. **Rajo ca dhūmo ca mayā pakāsītāti** rajasabhāvakaraṇaṭṭhena “rajo”ti ca dhūmasabhāvakaraṇaṭṭhena “dhūmo”ti ca mayā pakāsītā. **Pakatidhūmo** viya aggissa kilesaggijālassa paññābhāvato. **Dhammadesanādhūmo** ñāṇaggisandhīpanassa pubbaṅgamabhāvato. **Ayaṃ rattim dhūmāyanāti** yā divā kattabbakammante uddissa rattiyaṃ anuvitakkānā, ayaṃ rattim dhūmāyanā.

Sattannaṃ dhammānanti idaṃ sutte (cūlani. mettagūmāṇavapucchānidessa 28) āgatanayena vuttaṃ. Suttañca tathā ārāḍhanaveneyyajjhāsayasena. Tadekaṭṭhatāya vā tadaññakilesānaṃ. **Sundarpañño**ti ñātātiraṇapahānapariññāya paññāya sundarpañño.

Etanti “sattha”nti etaṃ **adhivacanaṃ** saṃkilesadhammānaṃ sasanato samucchindanato. Nti vīriyaṃ. **Paññāgatikameva** paññāya hitasseva adhippetattā. Lokiyāya paññāya ārambhakāle lokiyavīriyaṃ gahetabbaṃ, lokuttarāya paññāya pavattikkhaṇe lokuttaravīriyaṃ gahetabbanti yojanā. **Atthadīpanā**ti upameyyatthadīpanī upamā.

Gāmatoti attano vasanaḡamato. **Manteti** āthabbanamante. Te hi brāhmaṇā araññe eva vācenti “mā aññe assosu”nti. **Tathā akāsī**ti cattāro koṭṭhāse akāsī. Evamettha vammikapañhasseva vasena upamā āgatā, sesānaṃ vasena heṭṭhā vuttanayena veditabbā.

Laṅganatṭhena nivāraṇatṭhena **laṅgi**, paligho. **Ñāṇamukheti** vipassanāññānavīthiyaṃ. **Pataṭī**ti pavattati. **Kammaṭṭhānauggahaparipucchāvasenā**ti catusaccakammaṭṭhānassa uggaṇhanena tassa atthaparipucchāvasena ceva vipassanāsaṅkhāta-atthavinicchaya-paripucchāvasena ca. Sabbaso ñātuṃ icchā hi paripucchā. Vipassanā ca aniccādito sabbatebhūmakadhammānaṃ ñātuṃ icchati. Evaṃ vipassanāvasena avijjāpahānamāha, uparikattabasabbhāvato na tāva maggavasena.

Valliantare vāti vā-saddo paṃsuantare vā mattikantare vāti avuttavikappattho. **Cittāvilamattakovā**ti cittakkhobhamattakova. **Aniggahitoti** paṭisaṅkhānabalena anivārito. **Mukhavikulaṇaṃ** mukhasaṅkoco. **Hanusāṅcopenaṃ pāpeti** antojappanāvattāyaṃ. **Disā vilokanaṃ pāpeti** yattha bādhetabbo ṭhito, taṃdassanattāṃ nivāraṇaparivāraṇatṭhaṃ. **Daṇḍasatthābhiniṭānti** daṇḍasatthānaṃ parassa upari nipātanāvattāṃ. Yena kodhena aniggahitena mātādikaṃ aghātetabbaṃ ugghātetvā “ayuttaṃ vata mayā kata”nti attānampi hanati, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ “**paraghātanampi attaghātanampi pāpeti**”ti. Yena vā parassa haññamānassa vasena ghātakopi ghātanāṃ pāpuṇāti, tādisassa vasenāyamattho veditabbo. Kodhasāmaññena hetāṃ vuttaṃ “**paraṃ ghātetvā attānaṃ ghāteṭi**”ti. **Paramussadagatoti** paramukkamaṃsagato. Daḷhaṃ parissayamāvahatāya **kodhova kodhūpāyāso**. Tenāha “**balavappatto**”tiādi.

Dvedhāpathasamāhoti appaṭipattihetubhāvato.

Kusaladhammo na tiṭṭhati nīvaraṇehi nivāritaparamattā. Samathapubbaṅgamaṃ vipassanaṃ bhāvayato paṭhamaṃ samathena nīvaraṇavikkhambhanaṃ hoti, vipassanā pana tadaṅgavaseneva tāni nīharatīti vuttaṃ “**vikkhambhanatadaṅgavasena**”ti.

“Kummova aṅgāni sake kapāle”tiādīsu (saṃ. ni. 1.17) kummassa aṅgabhāvena visesato pādasīsāni eva vuccantīti āha “**pañceva aṅgāni hontī**”ti. Vipassanācārassa vuccamānattā adhikāro sammasanīyānameva dhammānaṃ idha gahaṇanti “**sabbepi saṅkhatā dhammā**”ti visesaṃ katvā vuttaṃ. Tenāha bhagavā “pañcannetaṃ upādānakkhandhānaṃ adhvācāna”nti.

Sunanti koṭṭanti etthāti **sūnā**, adhikuṭṭananti āha “**sūnāya uparī**”ti. **Asinā**ti maṃsakantanena. **Ghātiyamānā**ti haññamānā vibādhiyamānā. **Vatthukāmānaṃ upari katvā**ti vatthukāmesu ṭhapetvā te accādhānaṃ katvā. **Kantitā**ti chinditā. **Koṭṭitā**ti bilaso vibhajitā. **Chandarāgappahānanti** chandarāgassa vikkhambhanappahānaṃ.

Sammattāti mucchitā sammūḷhā. **Nandīrāgaṃ upagamma vaṭṭaṃ vaddhentī**ti sammūḷhattā evaādīnavaṃ apassantā nandīrāgassa ārammaṇaṃ upagantvā taṃ paribrūhenti. **Nandīrāgabaddhā**ti nandīrāge laggattā tena baddhā. **Vaṭṭe laggantī**ti tebhūmake vaṭṭe sajjanti. Tattha sajjattā eva **dukkhaṃ patvāpi na ukkaṇṭhanti** na nibbindanti. Idha anavasesappahānaṃ adhippetanti āha “**catutthamaggena nandīrāgappahānaṃ kathita**”nti.

Anaṅgaṇasutte (ma. ni. aṭṭha. 1.63) **pakāsito eva** “chandādīhi na gacchantī”tiādinā. “**Buddho so bhagavā**”tiādi “namo karohī”ti (ma. ni. 1.249, 251) vuttanamakkārassa karaṇākāradassanaṃ. **Bodhāyāti** catusaccasambodhāya. Tathā damathasamathatarapaṇapariniḃbānāni ariyamaggavasena veditabbāni. Samathapariniḃbānāni pana anupādisesavasenapi yojetabbāni. **Kammaṭṭhānaṃ ahoṣīti** vipassanākammaṭṭhānaṃ ahoṣi. **Etassa pañhassāti** etassa pannarasamassa pañhassa attho. Evaṃ itaresupi vattabbaṃ vipassanākammaṭṭhānaṃ khīṇāsavagūṇehi matthakaṃ pāpento yathānusandhināva desanaṃ niṭṭhapesi, na pucchitānusandhināti adhippāyo. Nanu ca pucchāvasenāyaṃ desanā āradhāti? Saccaṃ āradhā, evaṃ pana “pucchāvasiko nikkhepo”ti vattabbaṃ, na “pucchānusandhivasena niṭṭhapitā”ti. Antarapucchāvasena desanāya aparivattitattā ārambhānurūpameva pana desanā niṭṭhapitā.

Vammikasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Rathavinītasuttavaṇṇanā

252. Mahāgovindena pariggahitatākittanaṃ tadā magadharājena pariggahitūpalakkaṇaṃ. Tassa hi so purohito. **Mahāgovindoti** purātano eko magadharājāti keci. Gayhatīti gaho, rājūnaṃ gaho **rājagahaṃ**. Nagara-saddāpekkhāya napuṃsakaniddeso. **Aññepettha pakāreti** rājūhi disvā sammā patitṭhāpitattā tesam gahaṃ gehabhūtantipi **rājagahaṃ**. Ārakkhasampattiādinā anathuppattihetutāya upagatānaṃ paṭirājūnaṃ gahaṃ gahabhūtantipi **rājagahaṃ**, āramarāmaṇīyakādīhi rājate, nivāsasukhatādinā sattehi mamattavasena gayhati, pariggayhatīti vā **rājagahanti** evamādike pakāre. **Buddhakāle ca cakkavattikāle cāti** idaṃ yebhuyyavasena vuttaṃ. **Veḷūhi parikkhittaṃ ahoṣi**, na pana kevalaṃ kaṭṭhakapavanameva. Rañño uyyānakāle patitṭhāpitaatṭālakavasena **aṭṭālakayuttaṃ**.

Janaṇaṃ jāti, jātiyā bhūmi jātibhūmaṃ, jāyi vā mahābodhisatto etthābhi jāti, sā eva bhūmīti jātibhūmaṃ, sā imesaṃ nivāsoti **jātibhūmakāti** āha “**jātibhūmakāti jātibhūmivāsino**”ti. Kassa panāyaṃ jātibhūmīti āha “**taṃ kho panā**”tiādi. Tena anaññasādhāraṇāya jātiyā adhippetattā sadevake loke supākaṭabhāvato visesanena vināpi viṣitṭhavisayova idha jāti-saddo viññāyatīti dasseti. Tenāha “**sabbaññubodhisattassa jātaṭṭhānasākiyajanapado**”ti. Tatthapi kapilavatthusannissayo padesoti āha “**kapilavathhāro**”ti.

Garudhamabhāvavaṇṇanā

Sākiyamaṇḍalassāti sākiyarājasamūhassa. Dasannaṃ appicchakathādīnaṃ vatthu dasakathāvatthu, appicchatādi. Tattha suppatitṭhitatāya tassa lābhī **dasakathāvatthulābhī**. **Tatthāti** dasakathāvatthusmiṃ.

Garukaraṇīyatāya dhammo garu etassāti dhammagaru, tassa bhāvo **dhammagarutā**, tāya. “**Ajjhāsayena veditabbo**”ti vatvā na kevalaṃ ajjhāsayeneva, atha kho kāyavacīpayogehipi veditabboti dassento “**dhammagarutāyeva hī**”tiādimāha. **Tiyāmarattiṃ dhammakathaṃ katvāti** ettha “kumbhakārassa nivesane tiyāmarattiṃ vasanto dhammakathaṃ katvā”ti evaṃ vacanasesavasena attho veditabbo. Aññathā yathālābhavasena atthe gayhamāne tiyāmarattiṃ dhammakathā katāti āpajjati, na ca taṃ atthi. Vakkhati hi “bahudeva rattinti diyaddhayāmamatta”nti. Dasabalādiguṇavisesā viya dhammagāravahetukā parahitapaṭipattipi sabbabuddhānaṃ majjhe bhinnasuvaṇṇaṃ viya sadisā evāti imassa bhagavato dhammagāravakittane “**kassapopi bhagavā**”tiādinā kassapabhagavato dhammagāravaṃ dasseti.

Cārikam nikkhamīti janapadacārikam caritum nikkhami. Janapadacārikāya akāle nikkhantattā kosalarājādayo vāretum ārabhiṃsu. Pavāretvā hi caraṇam buddhācīṇṇam. Puṇṇāya sammāpaṭipattim paccāsīyanto bhagavā “**kiṃ me karissasī**”ti āha.

Anahātovāti dhammasavanussukkena sāyanhe buddhācīṇṇam nhānam akatvāva. Attahitaparahitapaṭipattīsu ekissā dvinnāṇca atthitāsiddhā catubbidhatā paṭipattikatā eva nāma hotīti vuttam “**paṭipannako ca nāma...pe... catubbidho hotī**”ti. Paṭikkhepapubbakopi hi paṭipanno atthato paṭipannattho evāti. Kāmam attahitāya paṭipanno tāya sammāpaṭipattiyā sāsanaṃ sobhati, na pana sāsanaṃ vaddheti appossukkabhāvato, na ca kāruṇikassa bhagavato sabbathā manoratham pūreti. Tathā hi bhagavā paṭhamabodhiyam ekasatṭhiyā ca arahantesu jātesu – “caratha, bhikkhave, bahujanahitāyā”tiādinā (dī. ni. 2.86-88; mahāva. 32) bhikkhū parahitapaṭipattiyam niyojesi. Tena vuttam “**evarūpaṃ bhikkhum bhagavā na pucchati, kasmā? Na mayham sāsanaṃ vuddhipakkhe ṭhito**”ti.

Samudāyo appakena ūnopi anūno viya hotīti bākulattheram catuttharāsito bahi katvāpi “**asītimahātherā viyā**”ti vuttam. Asītimahātherasamaññā vā avayavepi atṭhasamāpattisāmaññā viya datṭhabbā. Īdise ṭhāne bahūnam ekato kathanam mahatā kaṇṭhena ca kathanam satthu cittārādhanamevāti tehi bhikkhūhi tathā paṭipannanti dassento “**te bhikkhū meghasaddam sutvā**”tiādimāha. **Guṇasambhāvanāyāti** vakkhamānaguṇahetukāya sambhāvanāya sambhāvito, na yena kenaci kiccasamatthādinā.

Garudhamabhāvavaṇṇanā niṭṭhitā.

Appicchatādivaṇṇanā

Appa-saddassa parittapariyāyatam manasi katvā āha “**byañjanaṃ sāvasesam viyā**”ti. Tenāha “**na hi tassā**”tiādi. **Appa**-saddo panettha abhāvatttho sakkā viññātum “appābādhatāṇca sañjānāmī”tiādisu (ma. ni. 1.225; 2.134) viya.

Atricchatā nāma (a. ni. ṭī. 1.1.63) atra atra icchāti katvā. **Asantaguṇasambhāvanatāti** attani avijjamānam guṇānam vijjamānānam viya paresam pakāsanā. **Saddhoti maṃ jano jānātūti** vattapaṭipattikāravisesalābhīti jānātu “vattapaṭipattiāpāthakajjhāyitā”ti evamādinā. **Santaguṇasambhāvanāti** icchācāre ṭhatvā attani vijjamānasīladhutadhammādiguṇavibhāvanā. Tādisassa hi paṭiggahaṇe amattaññutāpi hoti.

Gaṇhantoyeva ummuji aññesaṃ ajānantānamyevāti adhippāyo.

Appicchatāpadhānam puggalādhiṭṭhānena catubbidham icchāpabhedam dassetvā punapi puggalādhiṭṭhānena catubbidham icchāpabhedam dassento “**aparopi catubbidhoappiccho**”tiādimāha. **Dāyakassa vasanti** dāyakassa cittavasam. **Deyyadhammassa vasanti** deyyadhammassa appabahubhāvam. **Attano thāmanti** attano yāpanamattakathāmam.

Ekabhikkhupi na aññasi sosānikavatte sammadeva vuttittā. **Abbokiṇṇanti** avicchedam. **Dutiyo maṃ na jāneyyāti** dutiyo sahāyabhūtopi yathā maṃ jānitum na sakkuṇeyya, tathā satṭhi vassāni nirantaram susāne vasāmi, tasmā **aham aho sosānikuttamo**.

Dhammakathāya janatam khobhetvāti

lomahamsanasādhu-kārādānacelukkhepādivasena sannipatitam itaraṇca “katham nu kho ayyassa santikeva dhammam sossāmā”ti kolāhalavasena mahājanam khobhetvā. **Gatoti** “ayam so, tena rattiyam dhammakathā katā”ti jānanabhayena pariyattiappicchatāya parivenam gato.

Tayokulaputtā viyāti pācīnavamsadāye samaggavāsam vutthā tayo kulaputtā viya. **Pahāyāti** pubbhāge tadaṅgādivasena pacchā aggamaggeneva pajahitvā.

Appicchatādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Dvādasavidhasantosavaṇṇanā

Pakatidubbalādīnaṃ garucīvarādīni naphāsabhāvāvahāni sarīrakhedāvahāni ca hontīti payojanavasena naatricchatādivasena tāni parivattetvā lahuḥacīvaraparibhogo na santosavirodhīti āha “**lahukena yāpentopi santuṭṭhova hoti**”ti. Mahagghacīvaram, bahūni vā cīvarāni labhitvāpi tāni vissajjetvā tadaññassa gahaṇaṃ yathāsāruppanaye ṭhitattā na santosavirodhīti āha “**tesaṃ...pe... dhārentopi santuṭṭhova hoti**”ti. Evaṃ sesapaccayesupī yathābalayathāsāruppasantosaniddesesu apisaddaggaṇe adhippāyo veditabbo. **Yathāsāruppasantosoyeva aggo** alobhajjhāsayaṃsa ukkaṃsanato.

Dvādasavidhasantosavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tividhapavivekavaṇṇanā

Ekoti ekākī. Gacchatīti cuṇṇikairiyāpathavasena vuttaṃ. **Caratīti** vihārato bahi sañcāravasena, **viharatīti** divāvihārādivasena. **Kāyavivekoti** ca nekkhammādhimuttassa bhāvanānuyogavasena vivekaṭṭhakāyatā, na jhānavivekamattaṃ. Tenāha “**nekkhammābhiratāna**”nti. **Parisuddhacittānanti** nīvaraṇādisaṃkilesato visuddhacittānaṃ. **Paramavodānappattānanti** vitakkāditaṃtaṃjhānapaṭipakkhavigamena paramaṃ uttamaṃ vodānaṃ pattānaṃ. **Nīrupadhīnanti** kilesupadhiādīnaṃ vigamena nīrupadhīnaṃ.

Tividhapavivekavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcavidhasaṃsaggavaṇṇanā

Saṃsīdati etenāti saṃsaggo, rāgo. Savanahetuko, savanavasena vā pavatto saṃsaggo **savanasaṃsaggo**. Esa nayo sesesupī. **Kāyasaṃsaggo** pana kāyaparāmāso. **Itthī vāti** vadhū, yuvatī vā. **Sandhānetunti** pubbenāparaṃ ghaṭetuṃ. **Sotaviññānavīthivasenāti** idaṃ mūlabhūtaṃ savanaṃ sandhāya vuttaṃ, tassa piṭṭhivattakamanodvārikajavanavīthīsu uppannopī rāgo savanasaṃsaggoyeva. **Dassanasamaggopi** eseva nayo. **Anitthigandhabodhisatto** parehi kathiyamānavasena pavattasavanasaṃsaggassa nidassanaṃ. **Tissadaharo** attanā suyyamānavasena. Tattha paṭhamaṃ jātake veditabbanti itaraṃ dassento “**daharo kirā**”tiādīmāha. **Kāmarāgena viddhoti** rāgasallena hadaye appito anto anuviddho.

Soti dassanasamaggopi. **Evaṃ veditabboti** vatthivasena pākataṃ karoti. Tasmim kira gāme yebhuyyena itthiyo abhirūpā dassanīyā pāsādikā, tasmā thero “**sace antogāme na carissasi**”ti āha. Kālasseva pavīṭṭhattā yāguṃ adāsī, tasmā yāgumeva gahetvā gacchantaṃ “**nivattatha, bhante, bhikkhaṃ gaṇhāhi**”ti āhaṃsu. **Yācitvāti** “na mayaṃ, bhante, bhikkhaṃ dātukāmā nivattema, apica idaṃ bhante kāraṇa”nti yācitvā.

Ādīto lapaṇaṃ **ālāpo**, vacanapaṭivacanavasena pavatto lāpo **sallāpo**. **Bhikkhuniyāti** idaṃ nidassanamattaṃ. Yāya kāyacipi itthiyā santakaparibhogavasena uppannarāgopi **sambhogasaṃsaggova**.

Pañcavidhasaṃsaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Gāhagāhakādivaṇṇanā

Bhikkhuno bhikkhūhi kāyaparāmāso kāyasambāhanādivasena. **Kāyasaṃsagganti** kāyaparāmāsasamaggam. **Gāhagāhakoti** gaṇhanakānaṃ gaṇhanakoti attho. **Gāhamuttakoti** ayoniso āmisehi saṅgaṇhanakehi sayam muccanako. **Muttagāhakoti** yathāvuttasaṅgahato muttānaṃ saṅgaṇhanako. **Muttamuttakoti** muccanakehi sayampi muccanako. **Gahaṇavasena** saṅgaṇhanavasena. **Upasaṅkamanti** tato kiñci lokāmisam paccāsīsantā, na dakkhiṇeyyavasena. Bhikkhupakkhe **gahaṇavasenāti** paccayalābhāya saṅgaṇhanavasenāti yojetabbaṃ. **Vuttanayenāti** “āmisenā”tiādīnā vuttanayena.

Thānanti attano thānāvattam. **Pāpuṇitum na deti** uppannameva tam paṭisaṅkhābalena nīharanto vikkhambheti. Tenāha “**mantenā**”tiādi. Yathā jīvitukāmo puriso kaṅhasappena, amittena vā saha na saṃvasati, evaṃ khaṇamattampi kilesehi saha na saṃvasatīti attho.

Catupārisuddhisīlam lokiyam lokuttaraṅca. Tathā **samādhipi**. Vipassanāya pādakā **vipassanāpādakā**ti atthasamāpattiggahaṇena yathā lokiyasamādhi gahito, evaṃ vipassanāpādakā etesanti **vipassanāpādakā**ti atthasamāpattiggahaṇeneva lokuttaro samādhi gahito. Yathā hi cattāri rūpajjhānāni adhiṭṭhānam katvā pavatto maggasamādhi vipassanāpādako, evaṃ cattāri arūpajjhānāni adhiṭṭhānam katvā pavattopi. Samāpattipariyāyo pana pubbhavohārena veditabbo. Paṭipakkhasamucchedanena sammā āpajjanato vā yathā “sotāpattimaggo”ti. Evamettha sīlasamādhīnampi missakabhāvo veditabbo, na paññāya eva. **Vimuttīti ariyaphalanti** vuttam “vimuttisampanno”ti vuttattā. Tañhi nipphādanaṭṭhena sampādetabbam, na nibbānanti.

Ettha ca appicchatāya laddhapaccayena paritussati, santutthatāya laddhā te agadhito amucchitoādinavadassī nissaraṇapañño paribhuñjati, evaṃbhūto ca katthaci alaggamānasatāya pavivekam paribrūhento kenaci asaṃsaṭṭho viharati gahaṭṭhena vā pabbajitena vā. So evaṃ ajjhāsayasampanno vīriyam ārabhati appattassa pattiya, anadhigamassa adhigamāya. Ārabhanto ca yathāsamādinnaṃ attano sīlam paccavekkhati, tassa sīlassa supārisuddhatam nissāya uppajjati avipparisāro, ayamassa **sīlasampadā**. Tassa avipparisāramūlakehi pāmojjapītipassaddhisukhehi sammā brūhitam cittaṃ sammadeva samādhīyati, ayamassa **samādhisampadā**. Tato yathābhūtam jānam passam nibbindati, nibbindam virajjati, virāgā vimuccati, ayamassa **paññāsampadā**. Vimuttacittatā panassa **vimuttisampadā**, tato vimuttito **ñānadassananti** etesam dasannaṃ kathāvattthūnam anupubbī veditabbā. Tassa yo dasahi kathāvattthūhi samannāgamo, **ayam attahitāya paṭipatti**. Yā nesam paresam saṃkittanam, ayam **parahitāya paṭipatti**. Tāsu purimā ñāṇapubbaṅgamā ñāṇasampayuttā ca, itarā karuṇāpubbaṅgamā karuṇāsampayuttā cāti sabbam ñāṇakaruṇākaṇḍam vattabbam.

Dasahikathāvattthūhi karaṇabhūtehi bhikkhūnam ovādam deti, “bhikkhunā nāma atricchatādike dūrato vajjetvā sammadeva appicchena bhavitabba”ntiādinā tam tam kathāvattthum bhikkhūnam upadisatīti attho. Upadisanto hi tāni “tehi bhikkhū ovadatī”ti vutto. **Ovadatiyeva** sarūpadassanamattena. **Sukhumam attham parivattetvā**ti evampi appicchatā hoti evampīti appicchatādivasena aparāparam appicchatāvuttiṃ dassetvā tattha sukhumanipuṇam appicchatāsaṅkhātam attham jānāpetum na sakkoti. **Viññāpetīti** yathāvuttehi visesehi viññāpeti. **Kāraṇanti** yena kāraṇena appicchatā ijjhati, tam pana “mahicchātādīsu ete dosā, appicchatāya ayamānisamso”tiādināvānisamsadassanam datṭhabbam. Sammā hetunā appicchatam dassetīti **sandassako**. **Gāhetunti** yathā gaṇhati, tathā kātum, tattha paṭṭhapetunti attho. **Ussāhajananavasenā**ti yathā tam samādānam niccalaṃ hoti, evaṃ ussolhiyā uppādanavasena sammadeva uttejetīti **samuttejako**. **Ussāhajā**ti appicchatāya jātussāhe. **Vaṇṇam vatvā** tattha sampattiṃ āyatiṅca labbhamānaguṇam kittetvā **sampahamseti** sammadeva pakārehi tosetīti **sampahamsako**. Evaṃ santutthiādīsu yathāraham yojanā kātabbā.

Gāhagāhakādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcalābhavaṇṇanā

253.Satthu sammukhā evaṃ vaṇṇo abhuggatoti. Iminā tassa vaṇṇassa yathābhūtaguṇasamutṭhitatam dasseti. **Mandamando viyāti** ati viya achedo viya. **Abalabalo viyāti** ati viya abalo viya. **Bhākuṭīkabhākuṭīko viyāti** ati viya dummukho viya. **Anumassāti** anumāsivā, dasa kathāvattthūni sarūpato visesato ca anupariggahetvāti attho. Pariggaṇhanam

pana nesam anupavisanam viya hoti vuttam “**anupavisitvā**”ti. Sabrahmacārīhi vaṇṇabhāsanam eko lābhoti yojanā. Evaṃ sesesupi. **Patthayamāno evamāha** dhammagarutāyāti adhippāyo.

Pañcalābhavaṇṇanā niṭṭhitā.

Cārikādivaṇṇanā

254. Abhiramanam abhiratam, tadeva anunāsikalopam akatvā vuttam “**abhiranta**”nti. Bhāvanapumsakañcetaṃ. **Anabhirati nāma natthi, abhiramitvā ciravihāropi natthi** sammadeva pariññātavatthukattā. Sabbasahā hi buddhā bhagavanto asayhalābhino.

Pubbe dhammagarutākittanapasaṅgena gahitam aggahitañca mahākassapaccuggamanādiṃ ekadesena dassetvā vanavāsītissasāmaṇerassa vatthum vitthāretvā janapadacārikam kathetum “**bhagavā hi**”tiādi āradham. Ākāsagāmīhi saddhim gantukāmo “**chaḷabhiññānam ārocehi**”ti āha. Saṅghakammena sijaṃmānāpi upasampadā satthu āñavaseneva sijaṃhanato “**buddhadāyajjam te dassāmi**”ti vuttanti vadanti. Apare “aparipunnāvāsativassasseva tassa upasampadam anujānanto satthā **buddhadāyajjam tedassāmi**”ti avocā”ti vadanti. **Upasampādetvā**ti dhammasenāpatinā upajjhāyena upasampādetvā.

Navayojanasatikam majjhimadesapariyāpannameva, tato param nādhippetam dandhatāvasena gamanato. **Samantā**ti gatagataṭṭhānassa catūsu passesu. **Aññenapi kāraṇenā**ti bhikkhūnam samathavipassanātaruṇabhāvato aññenapi majjhimamaṇḍale veneyyānam ñānapariṭṭhādikāraṇena nikkhamati, antomaṇḍalam otarati. **Sattahi vā**tiādi “**ekam māsam vā**”tiādinā vuttānukkamena yojetabbam.

Sarīraphāsukatthāyāti ekasmimyeva ṭhāne nibaddhavāseṇa ussannadhātukassa sarīrassa virecanena phāsubhāvattāyā. **Aṭṭhuppattikālābhikaṅkhanatthāyāti** aggikkhandhūpamasutta (a. ni. 7.72) maghadevajātakādidesanānam (jā. 1.1.9) viya dhammadesanāyā aṭṭhuppattikālāssa ākaṅkhanena. Surāpānasikkhāpadapaññāpane (pāci. 326) viya **sikkhāpadapaññāpanatthāyā**. **Bodhaneyyasatte** aṅgulimālādike **bodhanatthāyā**. Nibaddhavāsañca puggalam uddissa cārikā **nibaddhacārikā**.

255. Apariggahabhāvaṃ katthaci alaggabhāvaṃ dassetum “**yūtham pahāya...pe... mattahatthi viyā**”ti vuttam. **Asahāyakiccoti** sahāyakiccarahito sīho viya. Tenassa ekavīhāritam tejavantatañca dasseti. **Tadā pana kāyaviveko na sakkā laddhanti** idamettha kāraṇam daṭṭhabbam. **Bahūhi**tiādi pana sabhāvadassanavasena vuttam. Therassa parisā suvinītā ciṇṇagaruvāsā garuno icchānurūpameva vattati.

Vuttakāraṇayutte addhānagamane cārikānam vohāro sāsane niruḷhoti āha “**kiñcāpi**”tiādi. Kenacideva nimittena kismiñci atthe pavattāya saññāyā tannimittarahitepi aññasmim pavatti **ruḷhi** nāma. Vijitamārattā **saṅgāma vijayamahāyodho viya**. **Aññam sevitvā**ti “mama āgatabhāvaṃ satthu ārocehi”ti ārocanattham aññam bhikkhum sevitvā.

Bhagavā dhammam desento taṃtaṃpuggalajjhāsayānurūpam tadanucchavikameva dhammiṃ katham karotīti dassento “**cūlagosiṅgasutte**”tiādimāha. Tattha **sāmaggirasānisamsanti** “kacci pana vo, anuruddhā, samaggā sammodamānā”tiādinā (ma. ni. 1.326) sāmaggirasānisamsam kathesi. **Āvasathānisamsanti** “sītam uṇham paṭihanatī”tiādinā (cūḷava. 295, 315) āvasathapaṭisamyuttaṃ ānisamsam. **Satipaṭilābhikanti** jotipālathere lāmakam ṭhānam otiṇṇamatte mahābodhipallaṅke pana sabbaññutam paṭivijjhitaṃ patthanam katvā pāramiyo pūrento āgato. Tādisassa nāma pamādavīhāro na yuttoti yathā kassapo bhagavā bodhisattassa satim paṭilābhitaṃ dhammiṃ katham kathesi, tathā ayam bhagavā tameva **pubbenivāsapaṭisamyuttakatham** bhikkhūnam ghaṭikārasuttam (ma. ni. 2.282) kathesi. **Cattāro dhammuddeseti** – “upanīyati loko addhuvo, atāṇo loko

anabhissaro, assako loko sabbam pahāya gamanīyam, ūno loko atitto tanhādāso cā’ ti (ma. ni. 2.305) ime cattāro dhammudde katesi. Kāmañcete dhammudde sā **raṭṭhapālasutte** (ma. ni. 2.304) āyasmatā raṭṭhapālattherena rañño korabyassa kathitā, te pana bhagavato eva āharitvā therena tatha kathitāti vuttam **“raṭṭhapālasutte”** tiādi. Tathā hi vuttam sutte – “atthi kho, mahārāja, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena cattāro dhammudde sā uddiṭṭhā” tiādi (ma. ni. 2.305) **pānakānisamsakathanti** “aggihuttam mukham yaññā” tiādinā (ma. ni. 2.400; su. ni. 573) anumodanam vatvā puna pakiṇṇakakathāvasena pānakapaṭisaṃyuttam ānisamsakatham katesi. **Ekībhāve ānisamsam katesi**, yam sandhāya vuttam “atha kho bhagavā āyasmantaṃ bhagum dhammiyā kathāya sandasse” tiādi (ma. ni. 3.238). **Anantanayanti** aparimāñadesanānayaṃ appicchatādiṭṭhasamvuttam dhammiṃ katham. Tenāha **“puṇṇa, ayampi appicchakathāyeva”** tiādi bahūhi pariyāyehi nānānayaṃ deseti. Katham tathā desitam thero aññāsīti āha **“paṭisambhidāpattassa...pe... ahosi”** ti.

Cārikādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Sattavisuddhipañhavaṇṇanā

256. Tatopaṭṭhāyāti. Yadā jātibhūmakā bhikkhū satthu sammukhā therassa vaṇṇam bhāsimsu, tato paṭṭhāya. Sīsānulokī hutvā piṭṭhito piṭṭhito anubandhanam therena samāgame ādaravasena katanti daṭṭhabbam. Tathā hi vuttam pāṭhe “appeva nāmā” tiādi, “taramānarūpo” ti ca. Yam pana vuttam **aṭṭhakathāyam “ekasmiṃ ṭhāne nilīna”** ntiādi, tam akāraṇam. Na hi dhammasenāpati tassa therassa nisinnatṭhānam abhiññāññena jānitum na sakkoti. “Kacci nu kho maṃ adisvāva gamissatī” ti ayampi cintā ādaravasenevāti vuttam. Na hi satthāram daṭṭhum āgato sāvako api āyasmā aññātakonḍañño satthukappam dhammasenāpatiṃ tatha vasantaṃ adisvāva gacchanako nāma atthi. **Divāvihāranti** sampadāne upayogavacananti āha **“divāvihāratthāyā”** ti.

257. Purimakathāyāti paṭhamālāpe. **Appatiṭṭhitāyāti** nappavattitāya. **Pacchimakathā na jāyatīti** pacchā vattabbakathāya avasaro na hoti. **Satta visuddhiyo pucchi** diṭṭhasamsandanavasena. **Nāṇadassanavisuddhi** nāma ariyamaggo. Yasmā tato uttarimpi pattabbam attheva, tasmā **“catupārisuddhisīlādisu ṭhitassapi brahmacariyavāso matthakam na pāpuṇāti”** ti vuttam. **Tasmāti** brahmacariyavāsassa matthakam appattattā. **Sabbam paṭikkhipīti** sattamampi pañham paṭikkhipi, itaresu vattabbameva natthi.

Appaccayapariniḥḥanti anupādisesanibbānamāha. Idāni pakārantarenapi anupādāpariniḥḥanam dassetum **“dvedhā”** tiādi vuttam. Tatha **gahaṇūpādānanti** daḥhaggahaṇabhūtam upādānam. Tenāha **“kāmapādānādika”** nti. **Paccayūpādānanti** yam kiñci paccayamāha. So hi attano phalam upādiyati upādānavasena gaṇhatīti **upādānanti** vuccati. Tenāha **“paccayūpādānam nāma...pe... paccayā”** ti. “Anupādāya āsavehi cittaṃ vimuccatī” ti vacanato (mahāva. 28, 30) **arahattaphalam anupādāpariniḥḥanti kathenti. Na ca upādānasampayuttanti** upādānehi etaṃ na sahitaṃ nāpi upādānehi saha pavatti hutvā. **Na ca kañci dhammam upādiyati** kassaci dhammassa ārammaṇakaraṇavasena na upādiyati. **Parinibbutanti** aggamaggena kātābbakilesapariniḥḥanapariyosānante jātattā. **Amatadhātumeva anupādāpariniḥḥanam kathenti**, kathentānañca yathā tassa koci paccayo nāma natthi, evaṃ adhigatopi yathā koci paccayo nāma na hoti, tathā pariniḥḥanam apaccayapariniḥḥanti dassento **“ayam anto”** tiādimāha. **Puna puccham ārabhi** anupādāpariniḥḥanam sarūpato patiṭṭhāpetukāmo.

258. Sabbaparivattesūti sabbesu pañhaparivattanesu, pañhavāresūti attho. **Sagahaṇadhammamevāti** “etaṃ mamā” tiādinā gaṇhatīti gahaṇam, saha gahaṇenāti sagahaṇam, upādāniyanti attho. Vivatṭasannissitassa abhāvato vaṭṭameva anugatoti **vaṭṭānugato**. Tenāha **“catupārisuddhisīlamattassapi abhāvato”** ti. Yo pana

catubbidhe vivattūpanissaye sīle t̄hito, sopi “**aññatra imehi dhammehī**”ti vattabbataṃ arahati.

Sattavisuddhipañhavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sattarathavinītavāṇṇanā

259.Nissakkavacanametam “yāva heṭṭhimasopānakalevarā”tiādīsu viya. **Atthoti** payojanaṃ. Cittavisuddhi hettha sīlavisuddhiṃ payojeti tassa tadatthattā. **Sīlavisuddhikiccaṃ kataṃ nāma hoti** samādhisaṃvattanato. Samādhisaṃvattanikā hi sīlavisuddhi nāma. **Sabbapadesūti** “cittavisuddhi yāvadeva diṭṭhivissuddhatthā”tiādīsu sabbapadesu, diṭṭhivissuddhiyaṃ t̄hitassa cittavisuddhikiccaṃ kataṃ nāma hotītiādīnā yojetabbaṃ.

Sāvattinagaraṃ viya sakkāyanagaraṃ atikkamitabbattā. **Sāketanagaraṃ viya nibbānanagaraṃ** pāpuṇitabbattā. **Accāyikassa kiccassa uppādakālo viya** navameneva khaṇena pattabbassa abhisamayakiccassa uppādakālo. Yathā rañño sattamena rathavinītena sākete antepuradvāre oruḥassa na tāva kiccaṃ niṭṭhitam nāma hoti, saṃvidhātābbaṃsaṃvidhānaṃ nātimittagaṇaparivutassa surasabhojanaparibhoge niṭṭhitam nāma siyā, evametam nānadassanavisuddhiyā kilese khepetvā tesameva paṭippassaddhipahānasādhakaariyaphalasamaṅgikāle abhisamayakiccaṃ niṭṭhitam nāma hoti. Tenāha “**yogino...pe... kālo datṭhabbo**”ti. Tattha **paropaṇṇāsa kusaladhammā nāma** cittuppādapariyāpanā phassādayo paropaṇṇāsa anavajjadhammā. **Nirodhasayaneti** nibbānasayane.

“Visuddhiyo”ti vā “kathāvatthūni”ti vā atthato ekaṃ, byañjanameva nānanti tesam atthato anaññabhāvaṃ dassetuṃ “**itī**”ti āradham. **Āyasmā puṇṇo dasa kathāvatthūni vissajjesīti** satta visuddhiyo nāma vissajjantopi dasa kathāvatthūni vissajjesi tesam atthato anaññattā. Eteneva dhammasenāpati sārīputtatthero satta visuddhiyo pucchanto dasa kathāvatthūni pucchīti ayampi attho vuttovāti veditabbo. Nti pañham. **Kim jānitvā pucchīti** visuddhipariyāyena kathāvatthūni pucchāmīti kim jānitvā pucchi. Dasakathāvatthulābhinaṃ theram visuddhiyo pucchanto pucchitatt̄hāneyeva pucchanaena kim titthakusalo vā pana hutvā visayasmim pucchi, udāhu pānīyatthikamatitthehi chinnatatehi pātento viya atitthakusalo hutvā apucchitabbat̄hāne avisayasmim pucchīti yojanā. Iminā nayena vissajjanapakkehi atthayojanā veditabbā. Yadatthamassa vicāraṇā āradhā, tam dassentena “**titthakusalo hutvā**”tiādīm vatvā visuddhikathāvatthūnaṃ atthato anaññattepi ayaṃ viseso veditabboti dassetuṃ “**yaṃ hī**”tiādi vuttaṃ. **Tadamināti** yaṃ “saṃkhittaṃ, vitthiṇṇa”nti ca vuttaṃ, **taṃ** iminā idāni vuccamānena nayena vidhinā veditabbam.

Ekā sīlavisuddhīti visuddhīsu visuṃ ekā sīlavisuddhi. Dasasu kathāvatthūsu **cattāri kathāvatthūni hutvā āgatā** appicchātādīhi vinā sīlavisuddhiyā asambhavato. **Appicchakathāti**ādīsu kathāsīsenā dasakathāvatthu gahitaṃ. Kathetabbattā vā vatthu **kathāvatthūti** vuttaṃ. Evañca upakārato, sabhāvato vā catunnaṃ kathāvatthūnaṃ sīlavisuddhisāṅgaho datṭhabbo. Tiṇṇaṃ kathāvatthūnaṃ cittavisuddhisāṅgahepi eseva nayo. **Pañca visuddhiyoti** nāmarūpaparicchedo diṭṭhivissuddhi, sappaccayanāmarūpadassanaṃ kaṅkhāvitaraṇavisuddhi, vipassanupakkilese pahāya uppannaṃ vipassanāñānaṃ maggāmaggañānadassanavisuddhi, udayabbayañānādi navavidhañānaṃ paṭipadāñānadassanavisuddhi, ariyamaggañānaṃ nānadassanavisuddhīti imā pañca visuddhiyo.

Sattarathavinītavāṇṇanā niṭṭhitā.

260.Sammoditunti anantaram vuccamānena sammoditum. **Aṭṭhānaparikappenāti** akāraṇassa vatthuno parikappanena tadā asambhavantam attham parikappetvā vacanena. **Abhiṇhadassanassāti** niccadassanassa, niyatadassanassāti attho.

Ukkhipīti guṇato kathitabhāvena ukkamseti. **Therassāti** āyasmato puṇṇattherassa. **Imasmim ṭhāne** imasmim kāraṇe ekapadeneva sāvakaṇṭhāyā anaññasādhāraṇaguṇāvikaṇṭhanimittam. Idāni tamevattham pākāṭataram kātum **“amaccañhi”**tiādi vuttam. **Apacāyamānoti** pūjayanto.

“Anumassa anumassa pucchitā”ti vuttattā vicāraṇavasenāha **“kim pana pañhassa pucchanaṃ bhāriyaṃ udāhu vissajjana”**nti. **Sahetukaṃ katvāti** yuttāyuttam katvā. **Sakāraṇanti** tasseva vevacanaṃ. **Pucchanampīti** evaṃ sahadhammena pucchitabbamattham sayam sampādetvā pucchanampi bhāriyaṃ dukkaram. **Vissajjanampīti** sahadhammena vissajjanampi dukkaram. Evañhi vissajjento viññūnaṃ cittaṃ ārādhetīti. **Yathānusandhināva desanā niṭṭhitā**ādito sapaṇṭhāraṃ sīlam, majjhe samādhim, ante vasībhāvappattam paññaṃ dassetvā desanāya niṭṭhāpitattāti.

Rathavinītasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Nivāpasuttavaṇṇanā

261. Nivappatīti nivāpo, nivāpaṃ vatteti, nivāpabhojanaṃ vā etassāti **nevāpiko**, nivāpena mige palobhetvā gaṇhanakamāgaviko. **Tiṇabijānīti** nivāpatīṇabijāni. **Vappanti** sassam viya vapitabbatthena vappam. “Mayam viya aññe ke īdisam labhissanti”ti **mānamadaṃ āpajjissanti**. **Vissatṭhasatibhāvanti** anussāṅkitaparisaṅkitabhāvaṃ. Tiracchānā hi vijātiyabalavatiracchānavasanaṭṭhānesu sāsāṅkā ubbiggahadayā appamattā honti visesato māgavikādimanussūpacāre, rasataṇhāya pana baddhā pamādaṃ āpajjassanti. Nivāpati etthāti **nivāpo**, nivāpabhūmi nivāpaṭṭhānaṃ. Tenāha **“nivāpaṭṭhāne”**ti. “Yathākāmakaraṇīyā”ti vuttamattham vivaritam **“ekaṃ kirā”**tiādi vuttam. Tattha **nīvāraṇaṃ viyāti** nīvāraṇassa samūho viya. **Nīvāro** nāma araṇṇe sayamjātavīhijāti. **Meghamālā viyāti** meghaghaṭā viya. **Ekagghananti** ekajjham viya aviraṭṭham. **Pakkamantīti** āsaṅkapaṇṭhāsaṅkā hutvā pakkamanti. **Kaṇṇe cālayamānāti** anāsaṅkantānaṃ pahaṭṭhākāradassanaṃ. **Maṇḍalagumbanti** maṇḍalakākārena ṭhitaṃ gumbaṃ.

262. **Kappetvāti** upamābhāvena parikappetvā. Mige attano vase vattāpanaṃ **vasībhāvo**. So eva ijjhanatthena **iddhi**, pabhāvanatthena **ānubhāvo**.

263. **Bhayena bhogatoti** bhayena saha sabhayaṃ nivāpaparibhogato. **Balavīriyanti** kāyabalañca utṭhānavīriyañca. Aṭṭhakathāyaṃ pana balameva vīriyaṃ. **Balanti** ca sarīrabalaṃ, tañca atthato manasikāramaggehi aparāparaṃ sañcaraṇakavātoti vuttam **“aparāparaṃ sañcaraṇavāyodhātū”**ti.

264. **Sikkhitakerāṭikāti** paricetasāṭṭheyyā, vañcakāti attho. **Iddhimanto viya** ānubhāvavanto viya. Pacurajanehi parabhūtā jātāti **parajanā**, mahābhūtā. Tenāha **“yakkhā”**ti. **Samantā sappadesanti** samantato padesavantaṃ vipulokāsasannivāsaṭṭhānaṃ. Tassa pana sappadesatā mahāokāsātayāti vuttam **“mahantaṃ okāsa”**nti.

265. **Ghaṭṭessantīti** “sabhayasamuṭṭhāna”nti saññādānavasena cittaṃ cetessanti, tāsessantīti attho. **Paricajjissantīti** nibbisissanti. **Mahallakoti** jātiyā mahallako jīṇṇo. **Dubbaloti** byādhivasena, pakatiyā vā balavirahito.

267. Nivāpasadisatāya **nivāpoti vā**. Lokapariyāpanaṃ hutvā kilesehi āmasitabbatāya **lokāmisānīti vā**. Vaṭṭe āmisabhūtattā **vaṭṭāmisabhūtanaṃ**. **Vasaṃ vattetīti** kāmaguṇehi kāmaguṇe giddhe satte tasseva gedhassa vasena attano vase vattetīti. Tenāha –

“Antalikkhacaro pāso, yvāyaṃ carati mānaso;

Tena taṃ bādhayissāmi, na me samaṇa mokkhasī’’ti. (saṃ. ni. 1.151; mahāva. 33);

Ayanti paṭhamamigajātūpamā. Vānapatthassa satova
papañcaparadattikādisaputtadāranikkhamaṇaṃ sandhāyāha “**saputtabhariyapabbajjāyā**’’ti.

268. Kāmato cittaṃ vimutti idha cetovimuttīti adhippetāti āha “**cetovimutti
nāma...pe... uppannaajjhāsayo**’’ti. Kāme vissajjetvā puna tattha nimuggatāya
dutiyaṃ samaṇabrāhmaṇā dutiyamigajātūpamā vuttā.

269. Tatiyaṃ samaṇabrāhmaṇā yathāpariccatte kāme pariccajitvā evaṃ tṭhitā, na dutiyā
viya tattha nimuggāti adhippāyena “**kiṃ pana te akāṃsū**’’ti pucchati. Itare kāmaṃ ujukaṃ
kāmaguṇesu na nimuggā, pariyaṇena pana nimuggā dīṭṭhijālena ca ajjhotthaṭāti
dassento “**gāmanigamajanapadarājadhāniyo**’’tiādimāha. Dīṭṭhijālampi
taṇhājālānugata mevāti āha “**mārassa pāpimato dīṭṭhijālena parikkhipivā**’’ti.

271. Khandhakilesābhisaṅkhāramārā vā idha māraggahaṇena gahitāti daṭṭhabbaṃ.
Akkhīni bhindī daṭṭhuṃ asamatthabhāvāpādanena. Tenāha
“**vipassanāpādakajjhāna**’’ntiādi. Kiñcāpi māro yaṃ kiñci jhānaṃ samāpannassapi
bhikkhuno cittaṃ imaṃ nāma ārammaṇaṃ nissāya vattatīti na jānāti, idhādhippetassa pana
bhikkhuno vasena “**vipassanāpādakajjhāna**’’nti vuttaṃ. **Teneva pariyaṇenāti** “na mārassa
akkhīni bhindī’’ti evamādinā yathāvuttapariyaṇena. **Adassanaṃ gatoti** etthāpi ese va nayo.
Cakkhussa padaṃ patitṭhāti ca idha ārammaṇaṃ adhippetam taṃ pariggayha pavattanatoti
āha “**appatitṭhaṃ nirārammaṇa**’’nti. **Soti māro. Divāti** dassanahetu. Yasmā maggena
catusaccadassanahetu āsavā na parikkhīnā. Phalakkhaṇe hi te khīnāti vuccantīti.

Loketi sattaloke saṅkhāraloke ca. **Sattavisattabhāvenāti** laggabhāvena ceva savisesaṃ
āsattabhāvena ca. **Atha vātiādinā niddesaṇayavasena** (mahāni. 3, cūḷani.
mettagūmaṇavapucchāniddeṣa 22, 23; cūḷani. khaggaviśāṇasuttaniddeṣa 124) visattikāpadaṃ
niddisati. **Visatāti** vitṭhatā rūpādīsū tebhūmakadhammesu byāpanavasena **visaṭāti**
purimavacanameva takārassa ṭakāraṃ katvā vuttaṃ. **Visālāti** vipulā. **Visakkatīti** parisakkati
sahati. Ratto hi rāgavatthunā pādena tāliyamānopi sahati. Osakkaṇaṃ, vipphandaṇaṃ
vā **visakkanantipi** vadanti. **Visaṃharatīti** yathā tathā kāmesu ānisaṃsaṃ dassentī vividhehi
ākārehi nekkhammābhimukhappavattito cittaṃ saṃharati saṅkhipati, visaṃ vā dukkhaṃ, taṃ
harati upanetīti attho. **Visaṃvādikāti** aniccādiṃ niccādito gaṇhāpentī visaṃvādikā hoti.
Dukkhanibbattakassa kammaṃ hetubhāvato **visaṃvādā**, visaṃ vā dukkhadukkhādibhūtā
vedanā mūlaṃ etissāti **visaṃvādā**. Dukkhasamudayaṭṭhā visaṃ phalaṃ etissāti **visaṃphalā**.
Taṇhāya rūpādīkassa dukkhasseva paribhogo hoti, na amatassāti sā “**visaṃparibhogā**’’ti vuttā.
Sabbattha niruttivasena saddasiddhi veditabbā. Yo panettha padhāno attho, taṃ dassetuṃ
puna “**visaṃvādā vā panā**’’tiādi vuttaṃ. **Nittiṇṇo uttiṇṇoti** upasaggavasena padaṃ vadḍhitam.
Niravasesato vā tiṇṇo **nittiṇṇo**. Tena tena maggena uddhamuddhaṃ tiṇṇo **uttiṇṇo**. Yaṃ
panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Nivāpasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Pāsarāsīsuttavaṇṇanā

272. Sādhumayanti ettha **sādhū**-saddo āyācanattho, na “sādhāvuso’’tiādisu (saṃ. ni.
1.246; su. ni. 182) viya abhinandanādiatthoti āha “**āyācantā**’’ti. Tenāha pāliyaṃ
“labheyyāmā’’tiādi vuttaṃ. **Na sakkonti**, kasmā? **Buddhā hi garū honti**, paramagarū
uttamaṃ gāravatṭhānaṃ, na yathā tathā upasaṅkamanīyā. Tenāha “**ekacārīko sīho**’’tiādi.

“**Pākaṭakiriyāyā**’’ti saṅkhepena vuttaṃ vivarituṃ “**yaṃ hī**’’tiādi vuttaṃ. Bhagavā
sabbakālaṃ kimevamakāsīti? Na sabbakālam evam akāsī. Yadā pana akāsī, taṃ
dassetuṃ “**bhagavā paṭhamabodhiya**’’ntiādi vuttaṃ. **Manussattabhāveti** iminā

purisattabhāvaṃ ulliṅgeti. **Dhanapariccāgo kato nāma natthi** bhagavato dharamānakāleti adhippāyo.

Mālākacavaranti milātamālākacavaram. **Rajojallaṃ na upalimpati** acchatarachavibhāvato. Vuttañhetam “sukhumattā chaviyā kāye rajojallaṃ na limpatī”ti. Yadi evaṃ kasmā bhagavā nahāyatīti āha “**utuggahaṇattha**”nti.

Vihāroti jetavanavihāro. **Viśatusabhaṃ** gāvutassa catuttho bhāgoti vadanti. **Kadācī**ti kasmiñci buddhuppāde. **Acalamevā**ti aparivattameva anaññabhāvato, mañcānaṃ pana appamahantatāhi pādānaṃ patitṭhitatṭhānassa hānivaḍḍhiyo hontiyeva.

Yantanālikāhi paripuṇṇasuvaṇṇarasadhārāhi. **Nhānavattanti** “pabbajitena nāma evaṃ nhāyitabba”nti nahānacārittaṃ dassetvā. Yasmā bhagavato sarīraṃ sudhantacāmīkarasamānavāṇṇaṃ suparisodhitapavāḷarucirakaracaraṇāvaram suvisuddhanīlaratanāvaḷisaḍisakesatanuruhaṃ, tasmā taḥaṃ taḥaṃ vinissatajātihiṅgulakarasūpasobhitaṃ upari mahaggharatanāvaḷisañchāditaṃ jaṅgamamiva kanakagirisikharaṃ virocittha. Tasmīna samaye dasabalassa sarīrato nikkhamitvā chabbaṇarasmiyo samantato asītiatthappamāṇe padese ādhāvanti vidhāvanti ratanāvaḷiratanadāma-ratanacuṇṇa-vippakiṇṇaṃ viya, pasāritaratanacittakañcanapaṭṭamiva, āsiñcamānalākhārasadhārā-citamiva, ukkāsanipātasamākulamiva, nirantaraṃ vippakiṇṇa-kaṇikāra-kiṅkiṅka-pupphamiva, vāyuvegasamuddhata-cinapitṭhacuṇṇa-rañjitamiva, indadhanu-vijjulātā-vitānasanthatamiva, gaganatalaṃ taṃ ṭhānaṃ pavanañca sammā pharanti. Tena vuttaṃ “**vaṇṇabhūmi nāmesā**”tiādi. **Atthanti** upameyyatthaṃ. **Upamāyoti** “īdiso ca hotī”ti yathārahaṃ tadanucchavikā upamā. **Kāraṇānī**ti upamupameyyasambandhavibhāvanāni kāraṇāni. **Pūretvā**ti vaṇṇanaṃ paripuṇṇaṃ katvā. **Thāmo veditabbo** “atitthe pakkhando”ti avattabbattā.

273. Kaṇṇikāti sarīragatabindukatāni maṇḍalāni. **Parikkhārabhaṇḍanti** uttarāsaṅgam saṅghātiṅca sandhāya vadati. Kiṃ panāyaṃ nayo buddhānampi sarīre hotīti? Na hoti, vattadassanattaṃ panetaṃ katanti dassetuṃ “**buddhānaṃ panā**”tiādi vuttaṃ. Gamanavasena kāyassābhiniharaṇaṃ **gamanābhihāro**. Yathādhippāyāvattanaṃ **adhippāyakopanaṃ**.

Aññatarāya pāramiyāti nekkhammapāramiyā. Vīriyapāramiyāti apare. **Mahābhinnikkhamanassā**ti mahantassa carimabhava abhinikkhamanassa. Tañhi mahantaṃ bhogakkhandhaṃ mahantañca ñātiparivaṭṭaṃ mahantañca cakkavattisiriṃ pajahitvā sadevakassa lokassa samārakassa ca acinteyyāparimeyyabhedassa mahato atthāya hitāya sukhāya pavattattā mahanīyatāya ca mahantaṃ abhinikkhamananti vuccati.

Purimoti “katamāya nu kathāya sannisinnā bhavathā”ti evaṃ vuttaattho. **Kā ca pana voti** ettha **ca**-saddo byatireke. Tena yathāpucchitāya kathāya vakkhamānaṃ vippakatabhāvaṃ joteti. **Pana**-saddo vacanālaṅkāre. Yāya hi kathāya te bhikkhū sannisinnā, sā eva antarākathābhūtā vippakatā visesena puna pucchīyati. **Aññā**ti antarā-saddassa atthamāha. Aññattho hi ayaṃ antarā-saddo “bhūmantaraṃ (dha. sa. atṭha. nidānakathā) samayantara”ntiādisu viya, **antarā**ti vā vemajjheti attho. **Dasakathāvattunissitā**ti “kiṃ sīlaṃ nāma, kathañca pūretabbaṃ, kāni cassa saṃkilesavodānāni”tiādinā appicchādinissitā sīlādinissitā ca kathā. **Ariyoti** niddoso. Atha vā atthakāmehi araṇīyoti **ariyo**, ariyānaṃ ayanti vā **ariyoti**. Bhāvanāmanasikāravasena **tuṅhī** bhavanti, na ekaccabāhirakapabbajitā viya mūgabbatasamādānena. **Dutiyajjhānampi ariyo tuṅhībhāvo** vacīsaṅkhārapahānato. **Mūlakammaṭṭhānanti** pārihāriya kammaṭṭhānampi. **Jhānanti** dutiyajjhānaṃ.

274. “Sannipatitānaṃ vo, bhikkhave, dvaya”nti (ma. ni. 1.273; udā. 12, 28, 29) atṭhuppattivasena desanā pavattāti tassā uparidesanāya sambandhaṃ dassetuṃ “**dvemā, bhikkhave, pariyesanāti ko anusandhī**”ti anusandhiṃ pucchati. **Ayaṃ tumhākaṃ**

pariyesanāti yā mahābhikkhamaṇapaṭibaddhā dhammī kathā, sā tumhākaṃ dhammapariyesanā dhammavicāraṇā ariyapariyesanā nāma. **Apāyamagganti** anattāvaḥamaṃ maggaṃ. **Uddesānukkamaṃ bhinditvā**ti uddesānupubbim laṅghitvā. **Dhamma-saddo** “amosadhammaṃ nibbāna”ntiādīsu viya pakatipariyāyo. **Jāyanasabhāvoti** jāyanapakatikoti attho. Sesapadesupi eseva nayo.

Sabbatthāti yathā “puttabhariya”nti dvandasamāsavasena ekattaṃ, esa nayo sabbattha “dāsīdāsa”ntiādīsu sabbapadesu. Parato vikāraṃ anāpajjitvā sabbadā jātarūpameva hotīti **jātarūpaṃ**, suvaṇṇaṃ. Dhavalasabhāvatāya rañjīyatīti **rajataṃ**, rūpiyaṃ. Idha pana suvaṇṇaṃ ṭhapetvā yaṃ kiñci upabhogaparibhogārahaṃ rajataṃteva gahitaṃ. Upadhīyati ettha dukkhanti **upadhayo**. **Cutīsāṅkhātaṃ maraṇanti** ekabhavapariyāpannaṃ khandhanirodhasāṅkhātaṃ maraṇamaḥa. Khaṇikanirodho pana khaṇe khaṇe. Tenāha “**sattānaṃ viyā**”ti. **Samkilissatīti** dūsavisena viya attānaṃ dūsissati. Tenāha bhagavā – “pañcime, bhikkhave, jātarūpassa upakkilesā ayo loha”ntiādi (a. ni. 5.23). **Malaṃ gahetvā**ti yehi sahayogato malinaṃ hoti, tesam malinabhāvapaccayānaṃ vasena malaṃ gahetvā. Jīraṇato jarādhammavāre jātarūpaṃ gahitanti yojanā. Ye pana jātidhammavārepi jātarūpaṃ na paṭhanti, tesam itaresaṃ viya jīraṇadhammavāre sarūpato anāgatampi upadhiggahaṇena gahitamevāti daṭṭhabbaṃ. Pariggahe ṭhitānaṃ pana vasena vuccamāne apākaṭānaṃpi jātijarāmarāṇānaṃ vasena yojanā labbhateva. Jātarūpasīsenā cettha sabbassapi anindriyabaddhassa gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ, puttabhariyādiggahaṇena viya mittāmaccādiggahaṇaṃ.

275. Ariyehi pariyesanā, ariyānaṃ pariyesanāti vā **ariyapariyesanāti** samāsadvayaṃ dasseti “**ayaṃ, bhikkhave**”tiādinā.

276. **Mūlato paṭṭhāyāti** yaṃ mahābhikkhamaṇassa mūlabhāvesuādīnavadassanaṃ, tato paṭṭhāya. Yasmā te bhikkhū tattha mahābhikkhamaṇakathāya sannisinnā, sā ca nesaṃ antarākathā vippakatā, tasmā bhagavā tesam mūlato paṭṭhāya mahābhikkhamaṇakathaṃ kathetuṃ ārabhi. **Ahampi pubbeti** visesavacanaṃ aparipakkaññaṇena sayamaṃ carimabhava tīsu pāsādesu tividhanātakaparivārassa dibbasampattisadisāya mahāsampattiyā anubhavanaṃ, abhinikkhamitvā padhānapadahanavasena attakilamathānuyogaṅca sandhāyāha. **Anariyapariyesanaṃ pariyesinti** ethhāpi eseva nayo. **Pañcavaggiyāpīti** yathāsakaṃ gihibhogaṃ anuyuttā taṃ pahāya pabbajitvā attakilamathānuyoge ṭhitā satthu dhammacakkapavattanadesanāya (saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 13; paṭi. ma. 2.30) tampi pahāya ariyapariyesanaṃ pariyesimsūti.

277. Kāmaṃ **dahara-saddo** “daharaṃ kumāraṃ mandaṃ uttānaseyyaka”nti (ma. ni. 1.496) ettha bāladārake āgato, “bhādrena yobbanena samannāgato”ti pana vakkhamānattā yuvāvattā idha dahara-saddena vuttāti āha “**taruṇova samāno**”ti. **Paṭhamavayena** ekūnatimsavayattā. Jātiyā hi yāva tettiṃsavayā paṭhamavayo. **Anādaratthe sāmivacanaṃ** yathā “devadattassa rudantassa pabbajī”ti. Kāmaṃ assumuccanaṃ rodanaṃ, taṃ **assumukhānanti** iminā pakāsitaṃ, taṃ pana vatvā “**rudantāna**”nti vacanaṃ balavasokasamuṭṭhānaṃ ārodanavatthūṃ pakāsetīti āha “**kanditvā rodamānāna**”nti. **Kim kusalanti gavesamānoti** kinti sabbaso avajjarahitaṃ ekanta niyyānikaṃ pariyesamāno. **Varapadanti** vaṭṭadukkhaniṣṣaraṇatthikehi ekantena varaṇīyatṭhena varam, pajjitabbaṭṭhena padaṃ. Tuṅgasarīratāya dīgho, piṅgalacakkhutāya piṅgaloti **dīghapiṅgalo**. **Dhammoti** vinayo, samayoti attho. **Sutvāva uggaṇhinti** tena vuccamānassa savanamatteneva uggaṇhim vācuggaṃ akāsim.

Paṭilapanamattakenāti puna lapanamattakena. Jānātīti ñāṇo, ñāṇoti vādo ñāṇavādo, taṃ **ñāṇavādaṃ**. “Vadāmī”ti āgatattā **aṭṭhakathāyaṃ “jānāmī”**ti uttamapurisavasena attho vutto. **Aññepi bahūti** aññepi bahū mama tathābhāvaṃ jānāntā “ayaṃ imaṃ dhammaṃ jānāti”ti, “akampanīyatāya thiro”ti vā evaṃ vadanti. **Lābhīti aññāsīti** dhammassa

uddisanena mahāpaññatāya “ayaṃ attanā gatamaggam pavedeti, na anussutiko”ti aññasi. **Assāti** bodhisattassa. **Etadahosīti** etaṃ “na kho ālāro kālāmo”tiādi manasi ahoṣi, cintesīti attho.

Heṭṭhimasamāpattīhi vinā uparimasamāpattīnaṃ sampādanassa asambhavato “**satta samāpattiyo maṃ jānāpesi**”ti āha. **Payogaṃ kareyyanti** bhāvanam anuyuñjeyyanti attho. **Evamāhāti** evaṃ “ahaṃ, āvuso”tiādimāha, sattannaṃ samāpattīnaṃ adhigamaṃ paccaññāsīti attho.

Anusūyakoti anissukī. Tena mahāpurise pasādaṃ pavedesi. Bodhisattassa tā samāpattiyo nibbattetvā tṭitassa purimajātiparicayena ñāṇassa ca mahantatāya tāsam gati ca abhisamparāyo ca upatṭhāsī. Tena “vaṭṭapariyāpannā evetā”ti nicchayo udapādi. Tenāha “**nāyaṃ dhammo nibbidāyā**”tiādi. Ekaccānaṃ virāgabhāvanāsamatikkamāvahopi neva tesampi accantāya samatikkamāvaho, sayañca vaṭṭapariyāpannoyeva, tasmā neva vaṭṭe nibbindanattāya, yadaggena na nibbidāya, tadaggena na virajjanattāya, rāgādīnaṃ pāpadhammānaṃ na nirujjhanattāya, na upasamattāya, tasmā taṃ abhiññeyyadhammaṃ na abhijānanattāya...pe... saṃvattatīti yojanā.

Yāvadeva ākiñcaññāyatanupapattiyāti sattasu samāpattīsu ukkaṭṭhaṃ gahetvā vadati. Uṭṭhāya samuṭṭhāya acutidhammaṃ pariyesituṃ yuttattā tañca anatikkantajātidhammamevāti mahāsatto pajahatīti āha “**yañca tṭhānaṃ pāpeti**”tiādi. **Tato paṭṭhāyāti** yadā samāpattidhammassa gatiñca abhisamparāyañca abbhaññāsī, tato paṭṭhāya. **Makkhikāvasenāti** bhojanassa makkhikāmissatāvasena. **Manam na uppādeti** bhuñjitunti adhippāyo. **Mahantena ussāhenāti** idaṃ katipāhaṃ tattha bhāvanānuyogamattaṃ sandhāya vuttaṃ, na aññesaṃ viya kasiṇaparikkammādikaraṇaṃ. Na hi antimabhavikabodhisattānaṃ samāpattinibbattane bhāriyaṃ nāma. **Analañkaritvāti** anu anu alaṃkatvā punappunaṃ “iminā na kiñci payojana”nti katvā.

278. Vācāya uggahitamattovāti ettha pubbe vuttanayānusārena attho vedītabbo.

279. Mahāvelā viya **mahāvelā**, vipulavālikapuñjatāya mahanto velātaṭo viyāti attho. Tenāha “**mahāvālikarāsīti attho**”ti. Uru maru sikatā vālukā vaṇṇu vālikāti ime saddā samānatthā, byañjanaṃ nānaṃ.

Senā nigacchi nivisi etthāti **senānigamo**, senāya nivitṭhatṭhānaṃ. **Senānigāmoti** pana ayaṃ samaññā aparakālīkā. Gocaragāmanidassanañcetaṃ. **Uparisuttasminti** mahāsaccakasutte. **Idha pana bodhipallaṅko adhippeto** ariyapariyesanāya vuccamānattā.

280. “Ñāṇadassana”nti ca ekajjhaṃ gahitapadadvayavisayavisesassa anāmatṭhattā “me”ti ca gahitattā anavasesaññeyyāvabodhanasamatthameva ñāṇavisesaṃ bodheti, na ñāṇamattaṃ, na dassanamattanti āha “**sabbadhammadassanasamatthāñca me sabbaññūtaññāṇaṃ udapādi**”ti. **Akuppattāyāti** vimokkhantatāya sabbaso paṭipakkhadhammehi asañkhobhanīyatāya. Tenāha “**rāgādīhina kuppātī**”ti. Ārammaṇasantatāyapi tadārammaṇānaṃ atthi viseso yathā taṃ “āneñjavihāre”ti āha “**akuppārammaṇatāya cā**”ti. **Paccavekkhaṇaññāmpīti** na kevalaṃ sabbaññūtaññāṇameva, atha kho yathādhigate paṭivedhasaddhamme ekūnavīsatividhapaccavekkhaṇaññāmpī.

281. Paṭividdhoti (dī. ni. ṭī. 2.64; saṃ. ni. ṭī. 1.1.172; sāratta. ṭī. mahāvagga 3.7) sayambhuññāna “idaṃ dukkha”ntiādinā paṭimukhaṃ nibbijjhanavasena patto, yathābhūtaṃ avabuddhoti attho. **Gambhīroti** mahāsamuddo viya makasatunḍasūciyā aññatra samupacitaparipakkaññānasambhārehi aññesaṃ ñāṇena alabbhaneyyapatiṭṭho. Tenāha “**uttānabhāvapaṭikkhepavacanameta**”nti. Yo alabbhaneyyapatiṭṭho, so ogāhitumasakkuṇeyyatāya sarūpato ca passituṃ na sakkāti āha “**gambhīrattāva duddaso**”ti. **Dukkheṇa datṭhabboti** kicchena kenacideva datṭhabbo. Yaṃ pana datṭhumeva

na sakkā, tassa ogāhetvā anu anu bujjhane kathā eva natthīti āha “**duddasattāva duranubodho**”ti. **Dukkheṇa avabujjhitabbo** avabodhassa dukkarabhāvato. Imasmim ṭhāne – “taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho dukkarataraṃ vā durabhisaṃbhavataraṃ vā”ti **suttapadaṃ** (saṃ. ni. 5.1115) vattabbaṃ. Santārammaṇatāya vā **santo**. Nibbutasabbapariḷāhatāya **nibbuto**. Padhānabhāvaṃ nītoti vā **paṇīto**. Atittikaraṭṭhena **atappako** sādurasabhojanaṃ viya. Ettha ca nirodhasaccaṃ santaṃ ārammaṇanti **santārammaṇaṃ**, maggasaccaṃ santaṃ santārammaṇaṇcāti **santārammaṇaṃ**. Anupasantasabhāvānaṃ kilesānaṃ saṅkhārānaṃ abhāvato nibbutasabbapariḷāhatāya santapaṇītabhāveneva ca asecanakatāya atappakatā daṭṭhabbā. Tenāha “**idaṃ dvayaṃ lokuttarameva sandhāya vutta**”nti. Uttamañānavisayattā **na takkena avacaritabbo**, tato eva nipuṇaṇāgocarātāya ca **saṇho**. Sukhumasabhāvattā ca **nipuṇo**, bālānaṃ avisayattā paṇḍitehi eva veditabboti **paṇḍitavedanīyo**. Ālīyanti abhiramitabbaṭṭhena sevīyantīti **ālayā**, pañca kāmagaṇā. Ālayanti allīyantī abhiramaṇavasena sevantīti **ālayā**, taṇhāvicarītāni. **Ramantīti** ratim vīdanti kīlanti laḷanti. **Ālayaratāti** ālayaniratā.

Ṭhānaṃ sandhāyāti ṭhāna-saddaṃ sandhāya. Atthato pana **ṭhānanti** ca paṭiccasamuppādo eva adhippeto. Tiṭṭhati phalaṃ tadāyattavuttitāyāti **ṭhānaṃ**, saṅkhārādīnaṃ paccayabhūtā avijjādayo. Imesaṃ saṅkhārādīnaṃ paccayāti idappaccayā, avijjādayova. Idappaccayā eva **idappaccayatā** yathā “devo eva devatā”ti, idappaccayānaṃ vā avijjādīnaṃ attano phalaṃ pati paccayabhāvo uppādanasamatthattā **idappaccayatā**. Tena samatthapaccayalakkhaṇo paṭiccasamuppādo dassito hoti. Paṭicca samuppajjati phalaṃ etasmāti **paṭiccasamuppādo**. Padadvayenapi dhammānaṃ paccayaṭṭho eva vibhāvito. Tenāha “**saṅkhārādipaccayānaṃ etaṃ adhivacana**”nti. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyamaṃ** (visuddhi. mahāṭī. 2.572-573) vuttanayena veditabbo.

Sabbasaṅkhārasamathotiādi sabbanti sabbasaṅkhārasamathādisaddābhidheyyaṃ sabbamaṃ atthato **nibbānameva**. Idāni tassa nibbānabhāvaṃ dassetuṃ “**yasmā hī**”tiādi vuttaṃ. Nti nibbānaṃ. **Āgammāti** paṭicca ariyamaggassa ārammaṇapaccayabhāvahetu. **Sammantīti** appaṭisandhikūpasamavasena sammanti. Tathā santā savisesaṃ upasantā nāma hontīti āha “**vūpasammanti**”ti. Etena “sabbe saṅkhārā sammanti etthāti **sabbasaṅkhārasamatho**, nibbāna”nti dasseti. Sabbasaṅkhatavisamūyutte ca nibbāne sabbasaṅkhāravūpasamapariyāyo heṭṭhā vuttanayeneva veditabbo. Sesapadesupi eseva nayo. **Paṭinissatṭhāti** samucchadavasena pariccattā honti. **Sabbā taṇhāti** aṭṭhasatappabhedā sabbāpi taṇhā. **Sabbe kilesarāgāti** kāmarāgarūparāgādibhedā sabbepi kilesabhūtā rāgā, sabbepi vā kilesā idha “kilesarāgā”ti veditabbā, na lobhavesā eva cittassa vipariṇatabhāvāpādanato. Yathāha “rattampi cittaṃ vipariṇataṃ, duṭṭhampi cittaṃ vipariṇataṃ, mūḷhampi cittaṃ vipariṇata”nti (pārā. 271). **Virajantīti** palujjanti.

Ciranisajjācirabhāsanehi piṭṭhiāgilāyanatālugaḷasosādivasena **kāyakilamatho** ceva **kāyavihesā** ca veditabbā. Sā ca kho desanāya atthaṃ ajānantānaṃ vasena vuttā, jānantānaṃ pana desanāya kāyaparissamopi satthu aparissamova. Tenāha bhagavā – “na ca maṃ dhammādhikaraṇaṃ vihesesī”ti (udā. 10). Tenevāha “**yā ajānantānaṃ desanā nāma, so mama kilamatho assā**”ti. **Ubhayanti** cittakilamatho ceva cittavihesā cāti ubhayampetaṃ **buddhānaṃ natthi** bodhimūleyeva samucchinnattā.

Anubrūhanaṃ sampiṇḍanaṃ. **Soti** “apissū”ti nipāto. **Manti** paṭi-saddayogena sāmīatthe upayogavacananti āha “**mamā**”ti. Uddhippattā vā acchariyā **anacchariyā**. Uddhiatthopi hi a-kāro hoti yathā “asekkhā dhammā”ti (dha. sa. 11.tikamātikā). Kappānaṃ satahassaṃ cattāri ca asaṅkhyeyyāni sadevakassa lokassa dhammasaṃvibhāgakaraṇatthameva pāramiyo pūretvā idāni adhigatadhammarajjassa tattha appossukkatāpattidīpanatā, gāthātthassa acchariyatā, tassa uddhippatti cāti veditabbaṃ.

Atthadvārena hi gāthānaṃ anacchariyatā. **Gocarā ahesunti** upatṭhahesum. Upatṭhānañca vitakketabbatāti āha “**parivitakkayitabbataṃ pāpuṇṇisū**”ti.

Yadi sukhāpaṭipadāva, katham kicchātāti āha “**pāramīpūraṇakāle panā**”tiādi. **Evamādīni** duppariccajāni **dentassa. Ha**-iti vā “byatta”nti etasmim atthe nipāto. Ekamsattheti keci. Ha byattaṃ, ekamsena vā alaṃ nippayojanaṃ evaṃ kicchena adhigatassa dhammassa desitanti yojanā. **Halanti** vā “ala”nti iminā samānatthaṃ padaṃ “halanti vadāmī”tiādīsu (dī. ni. ṭī. 2.65; sam. ni. ṭī. 1.1.172) viya. **Rāgadosapariputtṭhehīti** phuttṭhavisena viya sappena rāgena dosena ca samphuttṭhehi abhibhūtehi. **Rāgadosānugatehīti** rāgena ca dosena ca anubandhehi.

Kāmarāgarattā bhavarāgarattā ca nīvaraṇehi nivutatāya, diṭṭhirāgarattā viparītābhinivesena. **Na dakkhantīti** yāthāvato dhammaṃ na paṭivijjhissanti. **Evam gāhāpetunti** “anicca”ntiādinā sabhāvena yāthāvato dhammaṃ jānāpetum. Rāgadosaparetatāpi nesam sammūlhabhāvenevāti āha “**tamokhandhena āvuṭṭā**”ti.

282. Dhammadesanāya appossukkatāpattiyā kāraṇaṃ vibhāvetum “**kasmā panā**”tiādinā sayameva codanaṃ samuṭṭhāpeti. Tattha **aññātavesenāti** imassa bhagavato sāvaka bhāvūpagamanena aññātarūpena. Tāpasavesenāti keci. So pana arahattādhigameneva vigaccheyya. Tividhaṃ kāraṇaṃ appossukkatāpattiyā paṭipakkhassa balavabhāvo, dhammassa gambhīratā, tattha ca sātisaṃ gāravanti, ta dassetuṃ “**tassa hī**”tiādi āradhā. (Tattha **paṭipakkhā** nāma rāgādayo kilesā sammāpaṭipattiyā antarāyakarattā. Tesam balavabhāvato cīraparibhāvanāya sattasantānato dubbisodhiyatāya te satte mattahatthino viya dubbalapurisaṃ adhibhavivā ajjhottharivā anayabyasanaṃ āpādentā anekasatayojanāyā mavitthāraṃ sunicitaṃ ghanasannivesaṃ kaṇṭakaduggampi adhisenti. Dūrappabhedaducchejjatāhi dubbisodhiyataṃ pana dassetuṃ “**athassā**”tiādi vuttaṃ. Tattha ca anto amatṭhatāya **kaññiyapuṇṇā lābu**. Cīrapārivāsikatāya **takkabharitā cāṭi**. Snehatintadubbalabhāvena **vasāpītapilotikā**. Telamissitatāya **añjanamakkhitahatto** dubbisodhanīyā vuttā, hīnūpamā cetā rūpapabandhabhāvato acirakālikattā ca malīnatāya, kilesasamkilesa eva pana dubbisodhanīyataro anādikālikattā anusayitattā ca. Tenāha “**atisamkiliṭṭhā**”ti. Yathā ca dubbisodhanīyataratāya, evaṃ gambhīraduddasaduranubodhānampi vuttaupamā hīnūpamāva).

Paṭipakkhavigamanena gambhīropi dhammo supākaṭo bhavēyya. Paṭipakkhavigamaṇaṃ pana sammāpaṭipattipaṭibaddhaṃ, sā saddhammassavanādhīnā. Taṃ satthari dhamme ca pasādāyattaṃ, so garuṭṭhāniyaṇaṃ ajjhesanahetukoti panālikāya sattānaṃ dhammasampaṭipattiyā brahmayācanānimitanti taṃ dassento “**apicā**”tiādimāha.

Upakkilesabhūtaṃ appaṃ rāgādirajaṃ etassāti appaṃ, appaṃ akkhi paññācakkhu yesaṃ te taṃsabhāvāti katvā **apparajakkhajātikā**ti ayamatto vibhāvito “**paññāmaye**”tiādinā. Appaṃ rāgādirajaṃ yesaṃ taṃsabhāvā **apparajakkhajātikā**ti evampi saddattho sambhavati. Dānādidasapuññakiriyavattṭhūni saraṇagamanaparāhitaparīṇāmanehi saddhiṃ (dvādasa hontīti) “**dvādasapuññakiriyavasenā**”ti vuttaṃ.

Rāgādimalena **samalehi** pūraṇādīhi **chahi satthārehi** satthupaṭiññehi kabbaracānāvasena cintākaviādibhāve ṭhatvā takkapariyāhataṃ vīmaṃsānucaritaṃ sayampaṭibhānaṃ **cintito**. Te kira buddhakolāhalānussavena sañjātakutūhalaṃ lokaṃ vañcētvā kohaññe ṭhatvā sabbaññutaṃ paṭijānantā yaṃ kiñci adhammaṃyeva dhammoti dīpesum. Tenāha “**te hi puretaraṃ uppajjivā**”tiādi. **Apāpuretanti** etaṃ kassapassa bhagavato sāsanantaradhānato pabhuti pihitaṃ nibbānagarassa mahādvāraṃ ariyamaggaṃ saddhammadesanāhatthena apāpura vivara.

Selapabbato ucco hoti thiro ca, na paṃsupabbato missakapabbato cāti āha “**sele yathā pabbatamuddhanī**”ti. **Dhammamayaṃ pāsādanti** lokuttaradhammāha. So hi sabbaso pasādāvaho, sabbadhamme atikkamma abbhuggatāṭṭhena pāsādasadiso ca. Paññāpariyāyo vā idha **dhamma**-saddo. Sā hi abbhuggatāṭṭhena “pāsādo”ti **abhidhamme** (dha. sa. aṭṭha. 16) niddiṭṭhā. Tathā cāha –

“Paññāpāsādamāruyha, asoko sokiniṃ pajam;

Pabbatāṭṭhova bhūmatṭhe, dhīro bāle avekkhatī”ti. (dha. pa. 28);

Uṭṭhehīti vā dhammadesanāya appossukkatāsāṅkhātasaṅkocāpattito kilāsubhāvato uṭṭhaha.

283. Garuṭṭhāniyaṃ payirupāsivā garutaraṃ payojanaṃ uddissa abhipatthanā ajjhesanā, sāpi atthato yācanāva hotīti āha “**ajjhesananti yācana**”nti. Padesavisayaṃ ñānadassanaṃ ahutvā buddhānaṃyeva āveṇikabhāvato idaṃ ñānadvayaṃ “buddhacakkhū”ti vuccatīti āha “**imesaṇhi dvinnaṃ ñāṇānaṃ buddhacakkhūti nāma**”nti. **Tiṇṇaṃ maggañāṇānanti** heṭṭhimānaṃ tiṇṇaṃ maggañāṇānaṃ “**dhammacakkhū**”ti nāmaṃ catusaccadhammadassanamattabhāvato. Yato tāni ñāṇāni vijjūpamabhāvena vuttāni, aggamaggañānaṃ pana ñāṇakiccassa sikhāppattiyā na dassanamattaṃ hotīti “dhammacakkhū”ti na vuccati, tato taṃ vajirūpamabhāvena vuttaṃ. **Vuttanayenāti** “apparajakkhā”ti ettha vuttanayena. Yasmā mandakilesā “**apparajakkhā**”ti vuttā, tasmā bahalakilesā “**mahārajakkhā**”ti veditabbā. Paṭipakkhavidhamanasamatthātāya **tikkhāni** sūrāni visadāni, vuttavipariyāyena **mudūni**. **Saddhādayo ākarāti** saddahanāḍippakāre vadati. **Sundarāti** kalyāṇā. **Sammohavinodaniyaṃ** (vibha. aṭṭha. 814) pana “yesaṃ āsayādayo koṭṭhāsā sundarā, te svākārā, viparītā dvākārā”ti vuttaṃ, taṃ imāya atthavaṇṇanāya aññadatthu saṃsandati sametīti datṭhabbaṃ. **Kāraṇaṃ** nāma paccayākāro, saccāni vā.

Ayaṃ panettha pālīti ettha apparajakkhādīpadānaṃ atthavibhāvane ayaṃ tassatthassa vibhāvanī pālī. Saddhādīnaṃ vimuttipariṇācākadhammānaṃ balavabhāvo tappaṭipakkhānaṃ pāpadhammānaṃ dubbalabhāveneva hoti, tesaṅca balavabhāvo saddhādīnaṃ dubbalabhāvenāti vimuttipariṇācākadhammānaṃ atthitānatthitāvasena apparajakkhamahārajakkhatādayo pāliyaṃ vibhajitvā dassitā. Khandhādayo eva lujjanapalujjanatṭhena **loko**. Sampattibhavabhūto loko **sampattibhavaloko**, sugatisaṅkhāto upapattibhavo. Sampatti sambhavati etenāti **sampattisambhavaloko**. Sugatisaṃvattaniyo kammabhavo. Duggati saṅkhātaupapattibhavaduggati saṃvattaniyakammabhavā **vipattibhavalokavipattisambhavalokā**.

Puna ekakadukādivasena lokam vibhajitvā dassetuṃ “**eko loko**”tiādi vuttaṃ. Āhārādayo viya hi āhāratṭhitikā saṅkhārā lujjanapalujjanatṭhena lokoti. Ettha **eko loko sabbe sattā āhāratṭhitikāti** yāyaṃ puggalādhiṭṭhānāya kathāya sabbasaṅkhārānaṃ paccayāyattavutti, tāya sabbe saṅkhārā ekova loko ekavidho pakārantarassa abhāvato. **Dve lokāti**ādisupi iminā nayena attho veditabbo. Nāmaggaṇaṇena cettha nibbānassa aggaṇaṇaṃ tassa alokasabhāvattā. Nanu ca **āhāratṭhitikāti** ettha paccayāyattavuttitāya maggaphalānampi lokatā āpajjatīti? Nāpajjati pariññeyyānaṃ dukkhasaccadhammānaṃ idha “loko”ti adhippetattā. Atha vā na lujjati na palujjatīti yo gahito tathā na hoti, so lokoti taṃ-gaṇaṇarahitānaṃ lokuttarānaṃ natthi lokatā. Upādānaṃ ārammaṇabhūtā khandhā **upādānakkhandhā**. **Dasāyatanānīti** dasa rūpāyatanāni. Sesamettha suviññeyyameva.

Vivattajjhāsayassa adhippetattā tassa ca sabbaṃ tebhūmakakammaṃ garahitabbaṃ vajjitabbaṅca hutvā upaṭṭhātīti vuttaṃ “**sabbe abhisāṅkhārā vajjaṃ, sabbe bhavagāmikammā vajja**”nti. Apparajakkhamahārajakkhādīsu pañcasu dukesu ekekasmim

dasa dasa katvā “**paññāsāya ākārehi imāni pañcindriyāni jānāti**”ti vuttaṃ. Atha vā anvayato byatirekato ca saddhādīnaṃ indriyānaṃ paropariyattaṃ jānāti katvā tathā vuttaṃ. Ettha ca apparajakkhādibhābbādivasena āvajjentaṃ bhagavato te sattā puñjapuñjāva hutvā upatthahanti, na ekekā.

Uppalāni ettha santīti **uppalinī**, gacchopi jalāsayopi, idha pana jalāsayo adhippetoti āha “**uppalavane**”ti. Yāni udakassa anto nimuggāneva hutvā pusanti vaḍḍhanti, tāni **antonimuggaposīni**. **Dīpitānīti aṭṭhakathāyaṃ** pakāsītāni, idheva vā “**aññānīpi**”tiādīnā bhāsītāni.

Ugghaṭṭitaññūti ugghaṭṭitaṃ nāma ñāṇugghaṭṭanaṃ, ñāṇe ugghaṭṭitamatte eva jānāti attho. Vipañcitaṃ vitthāritameva atthaṃ jānāti **vipañcitaññū**. Uddesādīhi netabboti **neyyo**. **Saha udāhaṭṭavelāyāti** udāhāre udāhaṭṭamatteyeva. **Dhammābhisamayoti** catusaccadhammassa ñāṇena saddhiṃ abhisamayo. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ “cattāro satipaṭṭhānā”tiādīnā nayena saṃkhittena mātīkāya ṭhapiyamānāya desanānusārena ñāṇaṃ pesetvā arahattaṃ gaṇhituṃ samattho puggalo “**ugghaṭṭitaññū**”ti vuccati. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ saṃkhittena mātīkaṃ ṭhapatvā vitthārena atthe vibhajiyamāne arahattaṃ pāpuṇituṃ samattho puggalo “**vipañcitaññū**”ti vuccati. **Uddesatoti** uddesahetu, uddisantassa, uddisāpentassa vāti attho. **Paripucchatoti** atthaṃ paripucchantassa. **Anupubbena dhammābhisamayo hotīti** anukkamena arahattappatti hoti. **Na tāya jātiyā dhammābhisamayo hotīti** tena attabhāvena maggaṃ vā phalaṃ vā antamaso jhānaṃ vā vipassanaṃ vā nibbattetuṃ na sakkoti. **Ayaṃ vuccati puggalo padaparamoti** ayaṃ puggalo byañjanapadameva paramaṃ assāti padaparamoti vuccati.

Kammāvaraṇenāti (vibha. aṭṭha. 826) pañcavidhena ānantariyakammena. **Vipākāvaraṇenāti** ahetukapaṭisandhiyā. Yasmā pana duhetukānampi ariyamaggapaṭivedho natthi, tasmā duhetukā paṭisandhipi “vipākāvaraṇamevā”ti veditabbā. **Kilesāvaraṇenāti** niyatamicchādīṭṭhiyā. **Assaddhāti** buddhādīsu saddhārahitā. **Acchandikāti** kattukamyatākusalacchandarāhitā. Uttarakurukā manussā acchandikaṭṭhānaṃ pavitṭhā. **Duppaññāti** bhavaṅgapaññāya parihīnā. Bhavaṅgapaññāya pana paripuñṇāyapi yassa bhavaṅgaṃ lokuttarassa paccayo na hoti, sopi duppaññā eva nāma. **Abhabbā niyāmaṃ okkamītuṃ kusalesu dhammesu sammattanti** kusalesu dhammesu sammattaniyāmasaṅkhātaṃ maggaṃ okkamītuṃ adhigantaṃ abhabbā. **Na kammāvaraṇenātiādīni** vuttavipariyāyena veditabbāni.

Nibbānassa dvāraṃ pavisanamaggo. **Vivaritvā ṭhapito** mahākaruṇūpanissayena sayambhuññāna adhigatattā. **Saddhaṃ pamuñcantūti** attano saddhaṃ pavesentu, saddahanākāraṃ upatthapentūti attho. Sukhena akicchena pavattanīyatāya **suppavattitaṃ**. **Na bhāsiṃ** na bhāsissāmīti cintesiṃ.

284. Dhammaṃ desessāmīti evaṃ pavattitadhammadesanāpaṭisaṃyuttassa vitakkassa sattamasattāhato paraṃ aṭṭhamasattāheyeva uppannattā vuttaṃ “**aṭṭhame sattāhe**”ti. Na itarasattāhāni viya paṭiniyatakiccalakkhitassa aṭṭhamasattāhassa nāma pavattitassa sabbhāvā.

Vivaṭanti devatāviggahena vivaṭaṅgapaccaṅganiddāya janānaṃ pākaṭaṃ vipakāraṇanti attho. “Buddhattaṃ anadhigantvā na paccāgamissāmī”ti uppannavitakkāṭisayahetukena **pathavīparivattanacetiyāṃ nāma dassetvā**. Sākiyakolīyamallaraṅgavasena **tīṇi rajjāni**. **Rukkhamūleti** nigrodhamūle. **Vatvā pakkāmi**, pakkamantiyā cassā mahāsatto ākāraṃ dassesi suvaṇṇathālaggaṇāyā, sā “tumahākaṃ taṃ pariccattamevā”ti pakkāmi.

Divāvihāraṃ katvāti nānāsamāpattiyo samāpajjanena divāvihāraṃ viharitvā. “Kāmaṃ taco ca nhāru ca, aṭṭhi ca avasissatu, upasussatu sarīre maṃsalohita”ntiādīnā **sutte** (ma. ni. 2.184; saṃ. ni. 2.237; a. ni. 2.5; 8.13; mahāni. 17, 196) āgatanayena **caturaṅgavīriyaṃ adhiṭṭhahitvā**.

Navayojananti ubbedhato vuttam, puthulato dvādasayojanā, dīghato yāva cakkavālā āyatāti vadanti. Ajjhottharanto upasankamitvā – “uṭṭhehi so, siddhattha, ahaṃ imassa pallaṅkassa anucchaviko”ti vatvā tattha sakkhiṃ otārento attano parisam niddisi. Ekappahāreneva – “ayameva anucchaviko, ayameva anucchaviko”ti kolāhalamakāsi, taṃ sutvā **mahāsatto...pe... hattham pasāreti**. Yaṃ sandhāya vuttam –

“Acetanāyaṃ pathavī, aviññāya sukhaṃ dukhaṃ;

Sāpi dānabalā mayhaṃ, sattakkhattuṃ pakampathā”ti. (cariyā. 1.124);

Pubbenivāsañānaṃ visodhetvāti ānetvā sambandho sīhāvalokanañāyena. **Vatṭavivaṭṭam sammasitvāti** catusaccamanasikāraṃ sandhāyāha. **Imassa pallaṅkassa atthāyāti** pallaṅkasīna adhiगतavisesaṃ dasseti. Tattha hi sikhāppattavimuttisukhaṃ avijahanto antarantarā ca paṭiccasamuppādaṅgaṃ manasikaronto ekapallaṅkena nisīdi. **Ekaccānanti** yā adhiगतamaggā sacchikatanirodhā ekadesena ca buddhaguṇe jānanti, tā ṭhapetvā tadanñesaṃ devatānaṃ. **Aññepi buddhattakarāti** visākhapuṇṇamato paṭṭhāya rattindivam evaṃ niccasamāhitabhāvahetukānaṃ buddhaguṇānaṃ upari aññepi buddhattasādhakā, “ayaṃ buddho”ti buddhabhāvassa paresaṃ vibhāvanā dhammā kiṃ nu kho atthīti yojanā.

Animisehīti dhammapītipipphāravasena pasādavikasitaniccalatāya nimesarahitehi. **Ratanacaṅkameti** devatāhi māpīte ratanamayacaṅkame. Ratanabhūtānaṃ sattanaṃ pakaraṇānaṃ tattha ca anantanayassa dhammaratanassa sammasanena **taṃ ṭhānaṃ ratanagharacetiyam nāma jātantipi** vadanti. **Evanti** vakkhamānākārena. Chabbaṇṇānaṃ rasmīnaṃ dantehi nikkhamanato **chaddantanāgakulam viyāti** nidassanaṃ vuttam.

Heṭṭhā lohapāsādappamāṇoti navabhūmakassa sabbapaṭhamassa lohapāsādassa heṭṭhā lohapāsādappamāṇo. **Khandhakaṭṭhakathāyam** (mahāva. aṭṭha. 5) pana tattha “bhaṇḍāgāragabbhappamāṇa”nti vuttam.

Paccaggheti abhinave. Paccekaṃ mahagghatāya **paccaggheti** keci, taṃ na sundaraṃ. Na hi buddhā bhagavanto mahagghaṃ paṭiggaṇhanti paribhuñjanti vā. **Piṇḍapātanti** ettha manthaṅca madhupiṇḍikaṅca sandhāya vadati. **Ayam vitakkoti** – “kassa nu kho ahaṃ paṭhamam dhammam deseyya”nti ayam parivittakko.

Paṇḍiccenāti samāpattipaṭilābhasamsiddhena adhiगमabāhusaccasaṅkhātena paṇḍitabhāvena. **Veyyattiyenāti** samāpattipaṭilābhapaccayena pārihāriyapaññāsaṅkhātena byattabhāvena. **Medhāvīti** tihetukapaṭisandhipaññāsaṅkhātāya taṃtaṃitikkattabbatāpaññāsaṅkhātāya ca medhāya samannāgatoti evampettha attho daṭṭhabbo. **Mahājānīyoti** mahāparihāniko. **Āgamanapādāpi natthīti** idaṃ paṭhamam vattabbaṃ, athāhaṃ tattha gaccheyyaṃ, gantvā desiyamānaṃ dhammampissa sotuṃ sotapasādopi natthīti yojanā. Kiṃ pana bhagavatā attano buddhānubhāvena te dhammam ñāpetuṃ na sakkāti? Āma, na sakkā. Na hi parato ghosaṃ antarena sāvakānaṃ dhammābhisamayo sambhavati, aññathā itarapaccayarahitassapi dhammābhisamayena bhavitabbaṃ, na ca taṃ atthi. Vuttañhetam – “dveme, bhikkhave, paccayā sammādiṭṭhiyā uppādāya parato ca ghoso ajjhataṅca yonisomanasikāro”ti (a. ni. 2.127). Pāliyaṃ rāmasseva samāpattilābhītā āgatā, na udakassa, taṃ tassa bodhisattena samāgatakālavasena vuttam. So hi pubbepi tattha yuttappayutto viharanto mahāpurisena khippaññeva samāpattinaṃ nibbattitabhāvaṃ sutvā saṃvegajāto mahāsatte tato nibbija pakkante ghaṭento vāyamanto nacirasseva aṭṭha samāpattiyo nibbatesi. Tena vuttam “**nevasaññānāsaññāyatane nibbattoti addasā**”ti. Ete aṭṭha brāhmaṇāti sambandho. **Chalaṅgavāti** chalaṅgaviduno. **Mantanti** mantapadaṃ. “Nijjhāyitvā”ti vacanaseso, mantetvāti attho. **Viyākariṃsūti** kathesuṃ.

Yathāmantapadanti lakkhaṇamantasāṅkhātavedavacanānurūpaṃ. **Gatāti** paṭipannā. “Dveva gatiyo bhavanti anaññā”ti (dī. ni. 2.33; 3.199-200; ma. ni. 2.384, 398) vuttaniyāmena nicchinituṃ asakkontā brāhmaṇā vuttameva paṭipajjimsu, na mahāpurisassa buddhabhāvappattim paccāsīmsu. **Ime pana** koṇḍaññādayo **pañca** “ekamsato buddho bhavissatī”ti jātanicchayattā **mantapadam atikkantā. Puṇṇapattanti** tuṭṭhidānaṃ. **Nibbitakkāti** nibbikappā, na dvedhā takkā.

Vappakāleti vapanakāle. Vapanattham bījāni nīharaṇantena tattha aggaṃ gahetvā dānaṃ **bījaggadānaṃ** nāma. **Lāyanaggādīsupi** eseva nayo. Dhaññaphalassa nātipariṇatakāle **puthukakāle. Lāyaneti** sassalāyane. Yathā lūnaṃ hatthakaṃ katvā veṇivasena bandhanaṃ **veṇikaraṇaṃ**. Veṇiyo pana purisabhāravasena bandhanaṃ **kalāpo**. Khale kalāpānaṃ ṭhapanadivase aggaṃ gahetvā dānaṃ **khalaggaṃ**. Madditvā vīhīnaṃ rāsikaraṇadivase aggaṃ gahetvā dānaṃ **bhaṇḍaggaṃ**. Koṭṭhāgāre dhaññassa pakkhipanadivase dānaṃ **koṭṭhaggaṃ. Uddharitvāti** khalato dhaññassa uddharitvā. **Navannaṃ aggadānaṃ dinnattāti** idaṃ tassa rattaññūnaṃ aggabhāvattāya katābhinihārānurūpaṃ pavattitasāvakaṃ pāramiyā ciṇṇante pavattitattā vuttaṃ. Tiṇṇampi hi bodhisattānaṃ taṃtaṃpāramiyā sikhāppattakāle pavattitaṃ puññaṃ apuññaṃ vā garutaravipākameva hoti, dhammassa ca sabbapaṭhamam sacchikiriyāya vinā katham rattaññūnaṃ aggabhāvasiddhīti. **Bahukārā kho ime pañcavaggiyāti** idaṃ pana upakārānussaraṇamattakameva paricayavasena ālārudakānussaraṇaṃ viya.

285. Vivareti majjhe. Tenāha “**tigāvutantare ṭhāne**”ti. **Ayojyamāne upayogavacanam na pāpuṇāti** sāmivacanassa pasaṅge antarā-saddayogena upayogavacanassa icchitattā. Tenāha “**antarāsaddena pana yuttattā upayogavacanam kata**”nti.

Sabbaṃ tebhūmakadhammaṃ abhibhavivā pariññābhisamayavasena atikkamivā. **Catubhūmakadhammaṃ** anavasesaṃ ñeyyaṃ sabbaso ñeyyāvaraṇassa pahīnattā sabbaññutaññāṇena **avedim**. Rajjanadussanamuyhanādīnā **kilesena**. Appahātabbampi kusalābyākataṃ tappaṭibaddhakilesamathanena pahīnattā na hotīti āha “**sabbaṃ tebhūmakadhammaṃ jahitvā ṭhito**”ti. **Ārammaṇatoti** ārammaṇakaraṇavasena.

Kiñcāpi lokiyadhammānampi yādiso lokanāthassa adhigamo, na tādiso adhigamo parūpadeso atthi, lokuttaradhamme panassa lesopi natthīti āha “**lokuttaradhamme mayhaṃ ācariyo nāma natthi**”ti. **Paṭibhāgapuggaloti** sīlādīhi guṇehi paṭinidhibhūto puggalo. **Sahetunāti** sahadhammena sapāṭihīrakatāya. **Nayenāti** abhijānanatādividhinā. **Cattāri saccānīti** idaṃ tabbinimuttassa ñeyyassa abhāvato vuttaṃ. **Sayaṃ buddhoti** sayameva sayambhuñāṇena buddho. Vigatapariṭāhatāya **sītibhūto**. Tato eva **nibbuto**. **Āhañchanti** āhanissāmi. Veneyyānaṃ amatādhigamāya ugghosanādīṃ katvā satthu dhammadesanā **amatadundubhīti** vuttā.

Anantañāṇo jitakilesoti **anantajino. Evampi nāma bhavēyyāti** evaṃvidhe nāma rūparatane īdisena ñāṇena bhavitabbanti adhippāyo. Ayaṃ hissa pabbajjāya paccayo jāto, katādhikāro cesa. Tathā hi bhagavā tena samāgamattham padasāva taṃ maggaṃ paṭipajji.

Koṭṭhāsasampannāti aṅgapaccāṅgasaṅkhātāavayavasampannā. **Attīyatīti** atṭo hoti, domanassaṃ āpajjatīti attho.

Avihaṃ upapannāseti avihesu nibbattā. **Vimuttāti** aggaphalavimuttiyā vimuttā. **Te hitvā mānusaṃ dehaṃ, dibbayogaṃ upajjhagunti** te upakā dayo mānusaṃ attabhāvaṃ jahitvā orambhāgiyasamyojanappahānena avihesu nibbattamattāva aggamaggādhigamena dibbayogaṃ uddhambhāgiyasamyojanaṃ samatikkamimsu.

286.Saṅṭhapesunti “neva abhivādetabbo”tiādinā (mahāva. 12) saṅṭham kiriyākāram akaṃsu. Tenāha “**katikaṃ akaṃsū**”ti. **Padhānatoti** pubbe anuṭṭhitadukkaracaranato. **Pabhāvitanti** vācāsamuṭṭhānaṃ, vacīnicchāraṇanti attho. “Ayaṃ na kiñci viṣesaṃ adhigamissatī”ti **anukkaṅṭhanattham**. “Mayaṃ yattha katthaci gamissāmā”ti **mā vitakkayittha**. **Obhāsoti** vipassanobhāso. **Nimittanti** kammaṭṭhānanimittam. **Ekapadenevāti** ekavacaneneva. “Anena pubbepe na kiñci micchā vuttapubba”nti **satim labhitvā**. Yathābhūtavādīti **uppannagāravā**.

Antovihāreyeva ahoṣi daharakumāro viya tehi bhikkhūhi pariharito. **Maleti** saṃkilese. Gāmato bhikkhūhi nīhaṭam upanītam bhattam etassāti nīhaṭabhatto, tena **nīhaṭabhattena** bhagavatā. **Ettakaṃ kathāmaganti** – “dvemā, bhikkhave, pariyesanā”ti ārabhitvā yāva – “natthi dāni punabbhavo”ti padaṃ, ettakaṃ desanāmaggam. Kāmañcettha – “tumhepi mamañceva pañcavaggiyānañca maggam āruḷhā, ariyapariyesanā tumhākaṃ pariyesanā”ti atṭhakathāvacanaṃ. Tena pana – “so kho aham, bhikkhave, attanā jātidhammo samāno...pe... asamkiliṭṭham anuttaram yogakkhemam nibbānam ajjhagamanti, atha kho, bhikkhave, pañcavaggiyā bhikkhū mayā evaṃ ovadiyamānā...pe... anuttaram yogakkhemam nibbānam ajjhagamaṃsu...pe... natthi dāni punabbhavo”ti imasseva suttapadassa attho vibhāvītoti katvā vuttam “**bhagavā yaṃ pubbe avaca tumhepi mamañceva pañcavaggiyānañca maggam āruḷhā, ariyapariyesanā tumhākaṃ pariyesanāti. Imaṃ ekameva anusandhiṃ dassento āharī**”ti.

287.Anagāriyānampīti pabbajitānampī. **Pañcakāmaguṇavasena anariyapariyesanā hoti** gadhitādibhāvena paribhuñjanato. Micchājīvavasenaṃ anariyapariyesanā hotīti tato viṣesanattham “**pañcakāmaguṇavasenā**”ti vuttam sacchandarāgaparibhogassa adhippetattā. Idāni catūsu paccayesu kāmaguṇe niddhāretum “**tatthā**”tiādi vuttam. **Paribhogarasoti** paribhogapaccayapītisomanassam. Ayaṃ pana rāsasamānatāvasena gahaṇam upādāya “raso”ti vutto, na sabhāvato. Sabhāvena gahaṇam upādāya pītisomanassam dhammārammaṇam siyā, na rasārammaṇam. **Appaccavekkhaṇaparibhogoti** paccavekkhaṇarahito paribhogo, idamatthitam anissāya gadhitādibhāvena paribhogoti attho. **Gadhitāti** tañhāya baddhā. **Mucchitāti** muccham moham pamādam āpannā. **Ajjhogāḷhāti** adhiogāḷhā, tam tam ārammaṇam anupavisitvā ṭhitā. **Ādīnavam apassantāti** sacchandarāgaparibhoge dosaṃ ajānantā. Apaccavekkhitaparibhogahetuādīnavam nissarati atikkamati etenāti **nissaraṇam**, paccavekkhaṇāñāṇam.

Pāsarāsinti pāsasamudāyam. Luddako hi pāsam oḍḍento na ekameva, na ca ekasmimyeva ṭhāne oḍḍeti, atha kho taṃtammiḡānaṃ āgamanamaggaṃ sallakkhetvā tattha tattha oḍḍento bahūyeva oḍḍeti, tasmā te cittena ekato gahetvā “**pāsarāsī**”ti vuttam. Vāgurassa vā pāsapadesānaṃ bahubhāvato “**pāsarāsī**”ti vuttam.

Pāsarāsīsuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Cūḷahatthipadopamasuttavaṇṇanā

288.Setaparivāroti setapaṭicchado, setavaṇṇālaṅkāroti attho. Pubbe pana “setālaṅkāra”ti assālaṅkāro gahito, idha cakkapañjarakubbarādirathāvayavesu kātābālāṅkāro. **Evaṃ vuttenāti** evaṃ “setāya suda”ntiādinā pakārena saṃyuttamahāvagge (saṃ. nī. 5.4) vuttana. **Nātimahā** yuddhamaṇḍale sañcārasukhattham. Yodho sārathīti **dvinnam**, paharaṇadāyakena saddhiṃ **tiṇṇam vā**.

Nagaraṃ padakkhiṇam karoti nagarasobhanattham. Idaṃ kira tassa brāhmaṇassa jāṇussoṇiṭṭhānantaram jātisiddham paramparāgataṃ cārittam. Tenāha “**ito ettakehi divasehi**”tiādi. Cārittavasena nagaravāsīnopi tathā tathā paṭipajjanti. Puññavādimaṅgalakathane niyuttā **māṅgalikā**. Suvatthipattanāya **sovattikā**. **Ādi**-saddena

vandīādīnaṃ saṅgaho. **Yasasirisampattiyā**ti yasasampattiyā sirisampattiyā ca, parivārasampattiyā ceva vibhavasobhāsampattiyā cāti attho.

Nagarābhīmukhopāyāsi attano bhikkhācāravelāya. **Paṇḍito maññeti** ettha **maññeti** idam “maññati”ti iminā samānattham nipātapadam. Tassa iti-saddam ānetvā attham dassento “**paṇḍitoti maññati**”ti āha. Anumatipucchāvasena cetam vuttam. Tenevāha “**udāhu no**”ti. “Tam kim maññati bhavam vacchāyano samaṇassa gotamassa paññāveyyattiya”nti hi vuttamevattham puna gaṇhanto “**paṇḍito maññe**”ti āha. Tasmā vuttam “**bhavam vacchāyano, samaṇam gotamam paṇḍitoti maññati, udāhu no**”ti, yathā te khomeyya, tathā nam kathehīti adhippāyo.

Aham ko nāma, mama avisayo esoti dasseti. **Ko cāti** hetunissakke paccattavacananti āha “**kuto cā**”ti. Tathā cāha “**kena kāraṇena jānissāmī**”ti, yena kāraṇena samaṇassa gotamassa paññāveyyattiyaṃ jāneyyam, tam kāraṇam mayi natthīti adhippāyo. **Buddhoyeva bhaveyya**, abuddhassa sabbathā buddhañānānubhāvam jānitum na sakkāti. Vuttañhetam – “appamattakam kho panetam, bhikkhave, oramattakam sīlamattakam, yena puthujjano tathāgatassa vaṇṇam vadamāno vadeyya (dī. ni. 1.7), atthi, bhikkhave, aññeva dhammā gambhīrā duddasā duranubodhā ...pe... yehi tathāgatassa yathābhuccam vaṇṇam sammā vadamāno vadeyyā”ti (dī. ni. 1.28) ca. **Etthāti** “sopi nūnassa tādisovā”ti etasmim pade. **Pasattha pasatthoti** pasatthehi attano guṇeheva so pasattho, na tassa kittinā, pasamsāsabhāveneva pāsamsoti attho. Tenāha “**sabbaguṇāna**”ntiādi. **Maṇiratananti** cakkavattino maṇiratanam. Sadevake loka pāsamsānampi pāsamsoti dassetum “**pasatthehi vā**”ti dutiyavikappo gahito.

Araṇīyato attho, so eva vasatīti vasoti **athvaso**, tassa tassa payogassa ānisamsabhūtam phalanti āha “**athvasanti atthānisamsa**”nti. Attho vā vuttalakkaṇo vaso etassāti **athvaso**, kāraṇam. **Nāgavanavāsikoti** hatthināgānam vicaraṇavane tesam gahaṇattham vasanako. **Anuggahitasippoti** asikkhitahatthisippo āyatavitthatassa padamattassa dassanena “mahā vata, bho nāgo”ti niṭṭhāgamanato. **Parato pana** bhagavatā vuttaṭṭhāne. **Uggahitasippo puriso nāgavanikoti āgato** āyatavitthatassa padassa uccassa ca nisevitassa byabhicārabhāvam ṇatvā tattakena niṭṭham agantvā mahāhatthim disvāva niṭṭhāgamanato. Nāṇam pajjati etthāti **nāṇapadāni**, khattiyapaṇḍitādīnaṃ dhammavinaye vinītattā vinayehi adhigatajjhānādīni. Tāni hi tathāgatagandhahatthino desanāñāṇena akkantaṭṭhānāni. **Cattārīti** pana vineyyānam idha khattiyapaṇḍitādivasena catubbidhānaṃyeva gahitattā.

289. Puggalesu paññāya ca nipuṇatā paṇḍitasamaññā nipuṇatthassa dassanasamatthatāvasenevāti āha “**sukhumaatthantarapaṭivijjhanasamatthe**”ti. **Kata-**saddo idha nipphannapariyāyo. Pare pavadanti ettha, etenāti **parappavādo**, parasamayo. Parehi pavadanam **parappavādo**, viggāhikakathāya paravādamaddanam. Tadubhayampi ekato katvā pāliyam vuttanti āha “**viññātaparappavāde ceva parehi saddhim katavādaparicaye cā**”ti, parasamayesu paravādamaddanesu ca nipphanneti attho. **Vāavedhirūpeti** vāavedhipatirūpe. Tenāha “**vāavedhidhanuggahasadise**”ti. **Vā**lanti anekadhā bhinnassa vālassa aṃsusāṅkhātam vālam. **Bhindantā viyāti** ghaṭādim saviggaham muggarādīnā bhindantā viya, diṭṭhigatāni ekamsato bhindantāti adhippāyo. “Attham guyham paṭicchannam katvā pucchissāmā”ti saṅkhatam padapañham pucchantīti dassetum “**dupadampi**”tiādi vuttam. Vadanti etenāti **vādo**, doso. Pucchīyatīti **pañho**, attho. Pucchati etenāti **pañho**, saddo. Tadubhayam ekato gahetvā āha “**evarūpe pañhe**”tiādi. “**Evam puccheyya, evam vissajjeyyā**”ti ca pucchāvissajjanānam sikhāvagamanam dasseti. **Seyyoti** uttamo, paramo lābhoti adhippāyo.

Evam attano vādaavidhamanabhayenapī pare bhagavantam pañham pucchitum na visahantīti vatvā idāni vādaavidhamanena vināpi na visahanti evāti dassetum “**apicā**”tiādi

āraddhaṃ. **Cittaṃ pasīdati** pare attano attabhāvampi vissatthaṃ niyyādetukāmā honti odhisakamettāpharaṇasadisattā tassa mettāyanassa. **Dassanasampannāti** daṭṭhabbatāya sampannā dassanānuttariyabhāvato, ativiya dassanīyāti attho.

Saraṇagamanavasenasāvakāti lokiyasaraṇagamanena sāvakā, lokuttarasaraṇagamanena pana sāvakattaṃ parato āgamissati, tañca pabbajitavasena vuccati, idha gahaṭṭhavasena, ubhayatthāpi saraṇagamanena sāvakattaṃ veditabbaṃ. Te hi paralokavajjabhayadassāvino kulaputtā, ācārakulaputtāpi tādisā bhavanti. **Thokenāti** iminā “manañ anassāmā”ti padassatthaṃ vadati.

290. Udāharīyati ubbegapītivasenāti, tathā vā udāharaṇaṃ **udānaṃ**. Tenāha “**udāhāraṃ udāharī**”ti. **Assa dhammassāti** assa paṭipattisaddhammapubbakassa paṭivedhasaddhammassa. **Soti** hatthipadopamo hatthipadopamabhāvena vuccamāno dhammo. **Ettāvatāti** ettakena paribbājakena vuttakathāmaggamattena. Kāmaṃ tena vuttakathāmaggenapi hatthipadopamabhāvena vuccamāno dhammo paripuṇṇova arahattaṃ pāpetvā paveditattā, so ca kho saṅkhepato, na vitthāratoti āha “**na ettāvatā vitthārena paripūro hoti**”ti. Yadi yathā vitthārena hatthipadopamo paripūro hoti, tathā desanā āraddhā, **atha kasmā kusaloti na vuttoti** codanā.

291. **Āyāmatopīti pi**-saddena ubbedhenapi rassāti dasseti. Nīcakāyā hi tā honti. **Uccāti** uccakā. Nisevanaṃ, nisevati etthāti vā **nisevitaṃ**. Nisevanañcetha kaṇḍuyitavinodanattaṃ ghaṃsanaṃ. Tenāha “**khandhappadese ghaṃsitaṭṭhāna**”nti. **Uccāti** anīcā, ubbedhavantiyoti attho. **Kāḷārikāti** virāḷadantā, visaṅgatadantāti attho. Tenāha “**dantāna**”ntiādi. **Kaḷāratāyāti** virāḷatāya. **Ārañjītānīti** rañjītāni, vilikhītānīti attho. **Kaṇerutāyāti** kuṭumalasaṅṭhānatāya. **Ayaṃ vāti** ettha vā-saddo saṃsayitanicchayattho yathā aññatthāpi “ayaṃ vā imesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ sabbabālo sabbamūḷho”tiādīsu (dī. ni. 1.181).

Nāgavanaṃviyāti mahāhatthino vāmanikādīnañca padadassanattāhanabhūtaṃ nāgavanaṃ viya. **Ādito paṭṭhāya yāva nīvaraṇappahānā dhammadesanā** tathāgatassa bāhiraparibbājakādīnañca padadassanabhāvato. **Ādito paṭṭhāyāti** ca “taṃ suṇāhi”ti padato paṭṭhāya. **Kusalo nāgavaniko viya yogāvācaro** pariyesanavasena pamāṇaggahaṇato. **Matthake thatvāti** imassa suttassa pariyosāne thatvā. **Imasmimpi ṭhāneti** “evameva kho brāhmaṇā”tiādīnā upameyyassa atthassa upaññāsanattāhanepi.

Svāyanti (dī. ni. 1.190) idha-saddamattaṃ gaṇhāti, na yathāvisesitabbaṃ idha-saddaṃ. Tathā hi vakkhati “kathaci padapūraṇamattamevā”ti. **Lokaṃ upādāya vuccati** loka-saddena samānādhikaraṇabhāvena vuttattā. Sesapadadvaye pana saddantarasaṇṇidhānamattena taṃ taṃ upādāya vuttatā daṭṭhabbā. **Okāsanti** kañci padesaṃ indasālaguhāya adhippetattā. **Padapūraṇamattameva** okāsāpadisaṇṇasapi asambhavato.

Tathāgata-saddādīnaṃ atthaviseso **mūlapariyāyaṭṭhakathā**(ma. ni. aṭṭha. 1.12) **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāsu** vutto eva. Tathāgatassa sattanikāyantogadhatāya “**idha pana sattaloko adhippeto**”ti vatvā tatthāyaṃ yasmiṃ sattanikāye, yasmiñca okāse uppajjati, taṃ dassetuṃ “**sattaloke uppajjamānopi cā**”tiādi vuttaṃ. Tattha **imasmimyeva cakkavāḷeti** imissā eva lokadhātuyā. “**Aṭṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso, yaṃ ekissā lokadhātuyā dve arahanto sammāsambuddho apubbaṃ acarimaṃ uppajjeyyu**”nti (dī. ni. 3.161; ma. ni. 3.129; a. ni. 1.278; netti. 57; mi. pa. 5.1.1) ettha jātikhettabhūtaṃ dasasahassilokadhātu “**ekissā lokadhātuyā**”ti vuttā. Idha pana imaṃyeva lokadhātuṃ sandhāya “**imasmimyeva cakkavāḷe**”ti vuttaṃ. Tisso hi saṅgītiyo āruḷhe tepītake buddhavacane visayakhettaṃ āṇākhettaṃ jātikhettaṃti tividhe khettaṃ ṭhapetvā imaṃ cakkavāḷaṃ aññasmiṃ cakkavāḷe buddhā uppajjantīti suttam natthi, na uppajjantīti pana atthi. Kathaṃ? “**Na me ācariyo atthi, sadiso me na vijjati** (ma. ni. 1.285; 2.341; mahāva. 11; kathā.

405; mi. pa. 4.5.11), ekomhi sammāsambuddho’’ti (ma. ni. 1.285; 2.341; kathā. 405; mahāva. 11) evamādīni imissā lokadhātuyā ṭhatvā vadantena bhagavatā – ‘‘kiṃ panāvuso, sārīputta, atthetarahi añño samaṇo vā brāhmaṇo vā bhagavatā samasamo sambodhiyanti evaṃ puṭṭhāhaṃ, bhante, noti vadeyya’’nti vatvā tassa kāraṇaṃ dassetuṃ – ‘‘aṭṭhānametaṃ anavakāso, yaṃ ekissā lokadhātuyā dve arahanto sammāsambuddhā’’ti imaṃ suttaṃ dassentena dhammasenāpatinā ca buddhānaṃ uppattiṭṭhānabhūtaṃ imaṃ lokadhātuṃ ṭhapetvā aññattha anuppatti vuttā hotīti.

Sujātāyātiādinā vuttetu catūsu vikappesu paṭhamo vikappo buddhabhāvāya āsannatapaṭipattidassanavasena vutto. Āsannatāyā hi paṭipattiyāṃ ṭhito ‘‘**uppajjati**’’ti vuccati uppādassa ekantikattā, pageva paṭipattiyā matthake ṭhito. Duttiyo buddhabhāvāvahapabbajjato paṭṭhāya āsannatapaṭipattidassanavasena, tatiyo buddhakaradhammapāripūrito paṭṭhāya buddhabhāvāya paṭipattidassanavasena. Na hi mahāsattānaṃ tusitabhavūpapattito paṭṭhāya bodhisambhārasambharaṇaṃ nāma atthi. Catuttho buddhakaradhammasamārambhato paṭṭhāya. Bodhiyā niyatabhāvāpattito pabhūti hi viññūhi ‘‘**buddho uppajjati**’’ti vattuṃ sakkā uppādassa ekantikattā, yathā pana ‘‘tiṭṭhanti pabbatā, sandanti nadiyo’’ti tiṭṭhanasandanakiriyaṇaṃ avicchedamupādāya vattamānapayogo, evaṃ uppādatthāya paṭipajjanakiriyaṇaṃ avicchedamupādāya catūsu vikappesu ‘‘**uppajjati nāmā**’’ti vuttaṃ. **Sabbapaṭhamam uppānabhāvanti** sabbehi upari vuccamānehi visesehi paṭhamam tathāgatassa uppānātāsāṅkhātaṃ atthitāvisesaṃ.

So bhagavāti (a. ni. ṭī. 2.3.64) yo ‘‘tathāgato araha’’ntiādinā kittitagaṇo, so bhagavā. **Imaṃ lokanti** nayidaṃ mahājanassa sammukhāmatṭaṃ lokaṃ sandhāya vuttaṃ, atha kho anavasesaṃ pariyādāyāti dassetuṃ ‘‘**sadevaka**’’ntiādi vuttaṃ. Tenāha ‘‘**idāni vattabbaṃ nidasseti**’’ti. **Pajātattāti** yathāsakaṃ kammakilesehi nibbattatā.

Pañcakāmāvacaradevaggahaṇaṃ pārisesaññāyena itaresaṃ padantarehi saṅgahitattā. **Sadevakanti** ca avayavena viggaho samudāyo samāsatto.

Chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇaṃ paccāsattiññāyena. Tattha hi so jāto tannivāsī ca. **Brahmakāyikā dibrahmaggaṇanti** etthāpi eseva nayo.

Paccatthikapaccāmittasamaṇabrāhmaṇaggahaṇanti nidassanamattametam apaccatthikānaṃ asamitābhāhitapāpānaṇa samaṇabrāhmaṇānaṃ sassamaṇabrāhmaṇivacanena gahitattā. Kāmaṃ ‘‘sadevaka’’ntiādivisesanānaṃ vasena sattavisayo loka-saddoti viññāyati tulyayogavisayattā tesam, ‘‘salomako sapakkhako’’tiādisu pana atulyayogepi ayam samāso labbhatīti byabhicāradassanato pajāgahaṇanti āha ‘‘**pajāvacanena sattalokaggahaṇa**’’nti.

Arūpino sattā attano āneñjavihārena viharantā ‘‘dibbantīti **devā**’’ti imaṃ nibbacaṇaṃ labhantīti āha ‘‘**sadevakaggahaṇena arūpāvacaradevaloko gahito**’’ti. Tenevāha ‘‘ākāsānañcāyatanūpagānaṃ devānaṃ sahaḃyata’’nti (a. ni. 3.117). **Samārakaggahaṇena chakāmāvacaradevaloko gahito** tassa savisesaṃ māssa vase vattanato. **Rūpī brahmaloko gahito** arūpībrahmalokassa visuṃ gahitattā. **Catuparisavasena**ti khattiyādicatuparisavasena. Itarā pana catasso parisā samārakādiggahaṇena gahitā evāti. **Avasesasabbasattaloko** nāgagaruḷādibhedo.

Ettāvatā bhāgaso lokaṃ gahetvā yojanaṃ dassetvā idāni tena tena visesena abhāgasova lokaṃ gahetvā yojanaṃ dassetuṃ ‘‘**apicetthā**’’tiādi vuttaṃ. Tattha **ukkaṭṭhaparicchedatoti** ukkaṃsagabhivijānaṇena. Pañcasu hi gaṭisu devalokova seṭṭho. Tatthāpi arūpino ‘‘dūrasamussāritakilesadukkhatāya, santapaṇītaāneñjavihārasamaṅgitāya, ativiya dīghāyukatāyā’’ti evamādīhi visesehi ativiya itarehi ukkaṭṭhā. **Brahmā mahānubhāvoti**ādiṃ dasasahassiyam mahābrahmuno vasena vadati. ‘‘Ukkaṭṭhaparicchedato’’ti hi vuttaṃ. **Anuttaranti** seṭṭham navalokuttaram. **Bhāvānukkamo** bhāvavasena paresaṃ ajjhāsayavasena ‘‘sadevaka’’ntiādinam padānaṃ anukkamo. **Tihākārehi**

devamārabrahmasahitatāsankhātehi tīhi pakārehi. **Tīsu padesu**ti “sadevaka”ntiādīsu tīsu padesu. **Tena tenākārenā**ti sadevakattādinā tena tena pakārena. Tedhātukameva pariyādinanti porāṇā panāhūti yojanā.

Abhiññāti ya-kāralopenāyaṃ niddeṣo, abhijānitvāti ayamettha atthoti āha “**abhiññāya, adhikena ñāṇena ñatvā**”ti. **Anumānādipaṭikkhepoti** anumānaupamānaatthāpattīādipaṭikkhepo ekappamāṇattā. Sabbattha appaṭihatañāṇācārātāya hi sabbapaccakkhā buddhā bhagavanto. **Anuttaraṃ vivekasukhanti** phalasaṃpattisukhaṃ. Tena vītimissāpi kadāci bhagavato dhammadesanā hotīti āha “**hitvāpi**”ti. Bhagavā hi dhammaṃ desento yasmim̄ khaṇe parisā sādhu-kāraṃ vā deti, yathāsutaṃ vā dhammaṃ paccavekkhati, taṃ khaṇaṃ pubbhāgena paricchinditvā phalasaṃpattim̄ samāpajjati, yathāparicchedañca samāpattito vuṭṭhāya ṭhitatṭhānato paṭṭhāya dhammaṃ deseti.

Desakāyattena āṇādividhinā atisaṃjanāṃ pabodhanaṃ **desanā**ti sā pariyattidhammavasena veditabbāti āha “**desanāya tāva catuppādikāyapi gāthāya**”tiādi. Sāsītābba-puggalagatena yathāparādhādisāsītābba-bhāvena anusāsaṃ tadaṅgavinayādivasena vinayaṃ **sāsananti** taṃ paṭipattidhammavasena veditabbanti āha “**sīlasamādhivipassanā**”tiādi. **Kusalānanti** maggākusalānaṃ, **kusalānanti** vā anavajjanaṃ. Tena phaladhammānampi saṅgaho siddho hoti. **Ādibhāvo** sīladitṭhānaṃ tammūlakattā uttarimanussadhammānaṃ. Tasmim̄ tasmim̄ atthe kathāvadhissaddappabandho gāthāvasena suttavasena ca vavatthito pariyattidhammo, yo idheva “desanā”ti vutto. Tassa pana attho viśesena sīlādi evāti āha “**bhagavā hi dhammaṃ desento...pe... nibbānaṃ dasseti**”ti. Tattha **sīlaṃ dassetvāti** sīlaggaṇaṇena sasambhāraṃ sīlaṃ gahitaṃ. Tathā maggaggaṇaṇena sasambhāro maggoti tadubhayena anavasesato pariyattiatthaṃ pariyādiyati. **Tenāti** sīlādidassanena. Atthavasena hi idha desanāya ādikalyāṇādibhāvo adhippeto. **Kathikasatṭhitīti** kathikassa satṭhānaṃ kathanavasena samavattṭhānaṃ.

Na so sātthaṃ deseti niyyānatthavirahato tassā desanāya. **Ekabyañjanādiyuttā vāti** sithilādibhedeṣu byañjaneṣu ekappakāreneva, dvippakāreneva vā byañjanaṇa yuttā vā damiḷabhāsā viya. Sabbattha niroṭṭhaṃ katvā vattabattāya **sabbaniroṭṭhabyañjanā vā** kirātabhāsā viya. Sabbattheva viśasajjanīyayuttatāya **sabbavissatṭhabyañjanā vā** yavanabhāsā viya. Sabbattheva sānusārātāya **sabbaniggahitabyañjanā vā** pārasikādīmilakkhabhāsā viya. Sabbāpesā ekadesabyañjanavaseneva pavattiyā aparipuṇṇabyañjanāti katvā “**abyañjanā**”ti vuttā. **Amakkhetvāti** apalicchitvā avināsetvā, ahāpetvāti vā attho.

Bhagavā yamatthaṃ ñāpetuṃ ekagāthampi ekavākyampi deseti, tamatthaṃ tāya desanāya sabbaso paripuṇṇameva katvā deseti, evaṃ sabbatthāti āha “**ekadesanāpi aparipuṇṇā natthi**”ti. **Ullumpanasabhāvasatṭhitenāti** saṃkilesapakkhato vaṭṭadukkhatto ca uddharaṇasabhāvāvattṭhitena cittaṇa. **Tasmāti** yasmā sikkhāttayasāṅgahaṃ sakalaṃ sāsanaṃ idha “brahmacariya”nti adhippetāṃ, tasmā. **Brahmacariyanti** iminā samānādhikaraṇāni sabbapadāni yojetvā atthaṃ dassento “**so dhammaṃ deseti...pe... pakāsetīti evamettha attho datṭhabbo**”ti āha.

Dūrasamussāritamānasseva sāsane sammāpaṭipatti sambhavati, na māna jātikassāti āha “**nihatamānattā**”ti. **Ussannattāti** bahulabhāvato. Bhogārogyādivatthukā madā suppaheyyā honti nimittassa anavattṭhānato’ na tathā kulavijjāmadāti khattiyabrāhmaṇakulīnānaṃ pabbajitānampi jātivijjā nissāya mānajappaṇaṃ duppajahanti āha “**yebhuyyena hi...pe... mānaṃ karontī**”ti. **Vijātitāyāti** nihīnajātitāya. **Paṭiṭṭhātum na sakkontīti** suvisuddhiṃ katvā sīlaṃ rakkhituṃ na sakkonti. Sīlavasena hi sāsane paṭiṭṭhāti. **Paṭiṭṭhātuntī** vā saccapaṭivedhena lokuttarāya paṭiṭṭhāya paṭiṭṭhātum. Yebhuyyena hi upanissayasampannā sujātā eva honti, na dujjātā.

Parisuddhanti rāgādīnaṃ accantameva pahānadīpanato nirupakkilesatāya sabbaso visuddhaṃ. **Saddhaṃ paṭilabhatī**ti pothujjanikasaddhāvasena saddahati. Viññujātikānañhi dhammasampattigahaṇapubbikā saddhāsiddhi dhammapamañadhammappasannabhāvato. **Jāyampatikā vasantī**ti kāmam “jāyampatikā”ti vutte gharasāmikagharasāminivasena dvinnamyeva gahaṇam viññāyati. Yassa pana purisassa anekā pajāpatiyo honti, tattha kim vattabbaṃ? Ekāyapi tāya vāso sambādhoti dassanattaṃ “**dve**”ti vuttaṃ. Rāgādīnā **sakiñcanatṭhena**, khettavatthuādīnā **sapalibodhatṭhena**. Rāgarajādīnaṃ āgamanapathatāpi uppajjanatṭhānatā evāti dvepi vaṇṇanā ekatthā, byañjanameva nānaṃ. **Alagganatṭhenā**ti asajjanatṭhena appaṭibaddhabhāvena. Evaṃ akusalakusalappavattīnaṃ ṭhānabhāvena gharāvāsapabbajjānaṃ sambādhabbhokāsataṃ dassetvā idāni kusalappavattiyā eva aṭṭhānaṭṭhānabhāvena tesam taṃ dassetum “**apicā**”tiādi vuttaṃ.

Saṅkhepakathāti visum visum paduddhāraṃ akatvā saṅkhepato atthavaṇṇanā. **Ekampi divasanti** ekadivasamattampi. **Akhaṇḍam katvā**ti dukkaṭamattassapi anāpajjana akhaṇḍitaṃ katvā. **Kilesamalena amalīnanti** tañhāsamkilesādivasena asaṃkilitṭhaṃ katvā. **Paridahitvā**ti nivāsetvā ceva pārupitvā ca. Agāravāso agāraṃ uttarapadalopena, tassa vaḍḍhiāvahaṃ **agārassa hitam**. **Bhogakkhandhoti** bhogarāsi bhogasamudāyo. **Ābandhanatṭhenā**ti “putto nattā”tiādīnā pemavasena saporicchedam sambandhanatṭhena. “Amhākamete”ti nāyantīti **nāti**. Pitāmahapituputtādivasena parivattanatṭhena **parivaṭṭo**.

292. Sāmaññavācīpi **sikkhā**-saddo sājīva-saddasannidhānato upari vuccamānavisesāpekkhāya ca visesaniviṭṭhova hotīti vuttaṃ “**yā bhikkhūnaṃ adhisilasāṅkhātā sikkhā**”ti. Sikkhitabbaṭṭhena **sikkhā**. Saha ājīvanti etthāti **sājīvo**. **Sikkhanabhāvenā**ti sikkhāya sājīve ca sikkhanabhāvena. **Sikkham paripūrentoti** sīlasamvaram paripūrento. **Sājīvañca avītikkamantoti** – “nāmakāyo padakāyo niruttikāyo byañjanakāyo”ti (pārā. aṭṭha. 39) vuttasikkhāpadaṃ bhagavato vacanaṃ avītikkamanto hutvāti attho. Idameva ca dvayaṃ “sikkhana”nti vuttaṃ. Tattha sājīvānatikkamo sikkhāparipūriyā paccayo. Tato hi yāva maggā sikkhāparipūrī hotīti.

Pajahitvāti samādānavasena pariccajivā. **Pahīnakālato paṭṭhāya...pe... viratovā**ti etena pahānassa viratīyā ca samānakālatam dasseti. Yadi evam “pahāyā”ti katham purimakālaniddesoti? Tathā gahetabbataṃ upādāya. Dhammānañhi paccayapaccayuppanabhāve apekkhite sahaṭṭānampi paccayapaccayuppanabhāvena gahaṇam purimacchimabhāveneva hotīti gahaṇapavattīākārasena paccayabhūtesu hīrottappaññādīsū pahānakiriyāya purimakālavohāro, paccayuppanāsū ca viratīsū viramaṇakiriyāya aparakālavohāro ca hotīti “pahāya paṭivirato hoti”ti vuttaṃ. **Pahāyā**ti vā samādānakālavasena vuttaṃ, pacchā vītikkamitabbavatthusamāyogavasena **paṭiviratoti**. **Pahāyā**ti vā –

“Nihantvāna tamokhandham, uditoyaṃ divākaro;

Vaṇṇapabhāya bhāseti, obhāsetvā samuggato”ti ca. (visuddhi. mahāṭī. 2.578) –

Evaṃādīsū viya samānakālavasena veditabbo. Atha vā paṇo atipāṭiyati etenāti **pāṇātipāto**, pāṇaghātahetubhūto ahirikānottappadosamohavihiṃ sādiko cetanāpadhāno saṃkilesadhammo, taṃ samādānavasena pahāya. **Tato...pe... viratova hotīti** avadhāraṇena tassā viratīyā kālādivasena apariyantataṃ dasseti. Yathā hi aññe samādinnaviratīkāpi anavaṭṭhitacittatāya lābhajīvikādihetu samādānaṃ bhindanteva, na evamayam. Ayaṃ pana pahīnakālato paṭṭhāya orato viratoti. **Adinnādānaṃ pahāyā**tiādisūpi iminā nayena attho veditabbo.

Daṇḍanaṃ daṇḍanipātanam **daṇḍo**. Muggarādīpaharaṇavisesopi idha paharaṇavisesoti adhippeto. Tenāha “**ṭhapetvā daṇḍam sabbampi avasesam upakaraṇa**”nti.

Daṇḍanasāṅkhātassa paraviheṭhanassa parivajjitabhāvadīpanattham daṇḍasatthānam nikkhepavacananti āha “**parūpaghātattāyā**”tiādi. **Vihimsanabhāvato** vibāḍhanabhāvato. **Lajjī**ti ettha vuttalajjāya ottappampi vuttanti daṭṭhabbam. Na hi pāpajigucchanapāputtāsarahitam, pāpabhayaṃ vā alajjanam atthi. Yassa vā dhammagarutāya dhammassa ca attādhīnattā attādhīpatibhūtā lajjākiccakārī, tassa lokādhīpatibhūtam ottappam kiccakaranti vattabbameva natthīti “lajjī”icceva vuttam. **Dayam mettacittatam āpannoti** kasmā vuttam, nanu **dayā**-saddo “adayāpanno”tiādīsu karuṇāya vattatīti? Saccametam, ayam pana dayā-saddo anurakkhanattham antonītam katvā pavattamāno mettāya ca karuṇāya ca pavattatīti idha mettāya pavattamāno vutto. Mijjati sīniyaṭṭīti mettā, sā etassa atthīti mettam, mettam cittam etassa atthīti mettacitto, tassa bhāvo **mettacittatā**, mettāicceva attho.

Sabbapāṇabhūtahitānukampīti etena tassā viratīyā sattavasena apariyantatam dasseti. **Pāṇabhūte**ti pāṇajāte. **Anukampakoti** karuṇāyanako. Yasmā pana mettā karuṇāya visesapaccayo hoti, tasmā vuttam “**tāya eva dayāpannatāyā**”ti. Evaṃ yehi dhammehi pāṇātipātā virati sampajjati, tehi lajjāmettākaruṇādhammehi samaṅgibhāvo dassito, saddhim piṭṭhivattakadhammehīti daṭṭhabbam. Etthāha – kasmā “pāṇātipātam pahāyā”ti ekavacananiddeso kato, nanu niravasesānam pāṇānam atipātato virati idhādhīpetā? Tathā hi vuttam “sabbapāṇabhūtahitānukampī viharatī”ti. Teneva hi **aṭṭhakathāyam** “sabbe pāṇabhūte hitena anukampako”ti puthuvacananiddeso? Saccametam, pāṇabhāvasāmaññavasena panettha pāliyam ādito ekavacananiddeso kato, sabbasaddasannidhānena puthuttam viññāyamānamevāti sāmāññaniddesam akatvā bhedavacanicchāvasena dassetum **aṭṭhakathāyam** bhuvacanasena attho vutto. Kiñca bhīyyo – sāmāññato saṃvarasamādānam, tabbisesato saṃvarabhedoti imassa visesassa dassanattam ayam vacanabhedo katoti veditabbam. **Viharatī**ti vuttappakāro hutvā ekasmiṃ iriyāpathe uppannam dukkham aññena iriyāpathena vicchinditvā attabhāvam harati pavattatīti attho. Tenāha “**iriyati pāleti**”ti.

Na kevalam kāyavacīpayogavasena ādānameva, atha kho ākaṅkhapissa pariccattavattuvisayāvātī dassetum “**cittenapī**”tiādi vuttam. Theneti theyyam karotīti **thēno**, coro. **Sucibhūtenā**ti ettha sucibhāvo adhikārato saddantarassannidhānato ca theyyasamkilesaviramaṇanti āha “**athenattāyeva sucibhūtenā**”ti. Kāmañcetha “lajjī dayāpanno”tiādi na vuttam, adhikārasena pana atthato vā vuttamevāti veditabbam. Yathā hi lajjādayo pāṇātipātapahānassa visesapaccayo, evam adinnādānapahānassapīti, tasmā sāpi pālī ānetvā vattabbā. Esa nayo ito paresupī. Atha vā **sucibhūtenā**ti etena hīrottappādīhi samannāgamo, ahīrikādīnañca pahānam vuttamevāti “lajjī”tiādi na vuttanti daṭṭhabbam.

Asetṭhacariyanti asetṭhānam cariyam, asetṭham vā cariyam. Mithunānam vuttākārena sadisabhūtanam ayanti **mithuno**, yathāvutto durācāro. **Ārācārī methunā**ti etena – “idha brāhmaṇa, ekacco...pe... na heva kho mātugāmena saddhim dvayamdvayasamāpattim samāpajjati, apica kho mātugāmassa ucchādanaparimaddananhāpanasambāhanam sādīyati, so tadassādeti, tam nikāmeti, tena ca vittim āpajjati”tiādinā (a. ni. 7.50) vuttā sattavidhamethunasamyoḡāpi paṭivirati dassitāti daṭṭhabbam.

Saccena saccanti purimena vacīsaccena pacchīmam vacīsaccam **sandahati** asaccena anantarikattā. Tenāha “**yo hi**”tiādi. **Haliddirāgo viya na thirakato hotīti** ettha kathāya anavatṭhitabhāvena haliddirāgasadisatā veditabbā, na puggalassa. **Pāsāṇalekhā viyā**ti etthāpi eseva nayo. Saddhā ayati pavattati etthāti saddhāyo, saddhāyo eva **saddhāyiko** yathā “venayiko”ti (ma. ni. 1.246; a. ni. 8.11; pārā. 8), saddhāya vā ayitabbo **saddhāyiko**, saddheyyoti attho. **Vattabbatam āpajjati**visamvādanatoti adhippāyo.

Anuppadātī (dī. ni. ṭī. 1.9; a. ni. ṭī. 2.4.198) anubalappadātā, anuvattanavasena vā padātā. Kassa pana anuvattanam padānañcāti? “Sahitāna”nti vuttattā sandhānassāti

viññāyati. Tenāha “**sandhānānuppādātā**”ti. Yasmā pana anuvattanavasena sandhānassa padānaṃ ādhānaṃ, rakkhaṇaṃ vā dalhikaraṇaṃ hoti. Tena vuttaṃ “**dve jane samagge disvā**”tiādi. Āramanti etthāti **ārāmo**, ramitabbatthānaṃ. Yasmā pana ā-kārena vināpi ayamatto labbhati, tasmā vuttaṃ “**samaggarāmotipi pālī, ayamevettha attho**”ti.

Etthāti –

“Nelaṅgo setapacchādo, ekāro vattatī ratho;

Anīghaṃ passa āyantaṃ, chinnaṃ sotamaṃ abandhana”nti. (saṃ. ni. 4.347; udā. 65; peṭako. 25; dī. ni. 1.9) –

Imissā gāthāya. Sīlañhettha “nelaṅga”nti vuttaṃ. Tenevāha – citto gahapati, “nelaṅganti kho, bhante, sīlanametaṃ adhivacana”nti (saṃ. ni. 4.347; dī. ni. 1.9). **Sukumārāti** aphaṇṇasatāya mudukā. **Purassa esāti** ettha **pura**-saddo tannivāsīvācako datthabbo “gāmo āgato”tiādīsu (dī. ni. 1.9) viya. Tenevāha “**nagaravāsīna**”nti. Manamaṃ appāyati vaḍḍhetīti **manāpā**. Tena vuttaṃ “**cittavuddhikarā**”ti.

Kālavādītiādi samphappalāpāpaṭiviratassa paṭipattidassanaṃ. Atthasamhitāpi hi vācā ayuttakālapayogena atthāvahā na siyāti anattaviññāpanavācaṃ anulometi, tasmā samphappalāpaṃ pajahantena akālavādītā pariharitabbāti vuttaṃ “**kālavādī**”ti. Kāle vadantenapi ubhayānatthasādhanato abhūtaṃ parivajjetabbanti āha “**bhūtavādī**”ti. Bhūtañca vadantena yaṃ idhaloka-paraloka-hitasampādakaṃ, tadeva vattabbanti dassetuṃ “**atthavādī**”ti vuttaṃ. Atthaṃ vadantenapi lokiyadhammasannissitameva avatvā lokuttaradhammasannissitaṃ katvā vattabbanti dassanattaṃ “**dhammavādī**”ti vuttaṃ. Yathā ca attho lokuttaradhammasannissito hoti, taṃdassanattaṃ “**vinayavādī**”ti vuttaṃ. Pañcannañhi saṃvaravinayānaṃ, pañcannañca pahānavinayānaṃ vasena vuccamāno attho nibbānadhigamahetubhāvato lokuttaradhammasannissito hotīti. Evaṃ guṇavisesayuttova attho vuccamāno desanākosalle sati sobhati, kiccakaro ca hoti, na aññathāti dassetuṃ “**nidhānavatiṃ vācaṃ bhāsītā**”ti vuttaṃ. Idāni taṃ desanākosallaṃ vibhāvetuṃ “**kālenā**”tiādīmāha. Pucchādivasena hi otiṇṇavācāvattusmiṃ ekamsādibyākaraṇavibhāgaṃ sallakkhetvā tapanāhetuudāharaṇaṃ saṃsandanādiṃ taṃtaṃkālānurūpaṃ vibhāventiyā parimitaparicchinnarūpāya vipulatara-gambhīrodāra-paramattha-vitthārasaṅgāhikāya kathāya ñāṇabalānurūpaṃ pare yāthāvato dhamme paṭiṭṭhāpentō “desanākusalo”ti vuccatīti evamettha atthayojanā veditabbā.

293. Evaṃ paṭipāṭiyā satta mūlasikkhāpadāni vibhāvetvā satipi abhijjhādiṭṭhānaindriyasamvarasatisampajaññajāgariyānuyogādike uttaradesanāyaṃ vibhāvetuṃ taṃ pariharitvā ācārasīlasseva vibhajanavasena pālī pavattāti tadatthaṃ vivarituṃ “**bījagāmabhūtagāmasamārambhā**”tiādi vuttaṃ. Tattha bījanaṃ gāmo samūho **bījagāmo**. Bhūtānaṃ jātānaṃ nibbattānaṃ rukkhagacchalatādīnaṃ samūho **bhūtagāmo**. Nanu ca rukkhādayo cittarahitatāya na jīvā, cittarahitatā ca paripphandābhāvato chinne viruhanato visadīsajātikabhāvato catuyoniapariyāpannato ca veditabbā, vuḍḍhi pana pavālasilālavaṇānampi vijjāṭīti na tesamaṃ jīvabhāve kāraṇaṃ, visayaggahaṇaṃca nesamaṃ parikkappaṇamattaṃ supanaṃ viya ciñcādenaṃ, tathā dohaḷādayo, tattha kasmā bījagāmabhūtagāmasamārambhā paṭivirati icchitāti? Samaṇasārūppato tannivāsīsattānurakkhaṇato ca. Tenevāha – “jīvasaññino hi moghapurisa manussā rukkhasmi”ntiādi (pāci. 89).

Mūlameva bījaṃ **mūlabījaṃ**, mūlabījaṃ etassātipi **mūlabījaṃ**. Sesesupi eseva nayo. **Phaḷubījanti** pabbabījaṃ. Paccayantarasaṃvāyāya sadisaphaluppattiyā visesakāraṇabhāvato viruṇaṇasamatthe sārāphale niruḷho bījasaddo tadatthasaṃsiddhiyā mūlādīsūpi kesuci pavattatīti mūlādīto nivattanattaṃ ekena bīja-saddena visesetvā vuttaṃ “**bījabīja**”nti “rūparūpaṃ (visuddhi. 2.449), dukkhadukkhā”nti (saṃ. ni. 4.327;

5.165; netti. 11) ca yathā. Kasmā panettha bījagāmbhūtagāmaṃ uddharitvā bījagāmo eva niddiṭṭhoti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ, nanu avocumha – ‘mūlameva bījaṃ mūlabījaṃ, mūlabījaṃ etassātipi mūlabīja’nti. Tattha purimena bījagāmo niddiṭṭho, dutiyena bhūtagāmo, duvidhopesa mūlabījaṃca mūlabījaṃca **mūlabījanti** sāmāññaniddesena, ekasesanayena vā uddiṭṭhoti veditabbo. Tenevāha “**pañcavidhassā**”tiādi. **Nīlatiṇarukkhādikassā**ti allatiṇassa ceva allarukkhādikassa ca. **Ādi**-saddena osadhigacchalatādīnaṃ saṅgaho.

Ekam bhattam ekabhattam, tam assa atthīti **ekabhattiko**. So pana rattibhojanenapi siyāti tannivattanattham āha “**rattūparato**”ti. Evampi aparāṇhabhojīpi siyā ekabhattikoti tannivattanattham “**virato vikālabhojanā**”ti vuttam. Aruṇuggamanakālato paṭṭhāya yāva majjhanhikā ayaṃ buddhādīnaṃ ariyānaṃ āciṇṇasamāciṇṇo bhojanassa kālo nāma, tadañño **vikālo**. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana dutiyapadena rattibhojanassa paṭikkhittatā “**atikkante majjhanhike yāva sūriyatthaṅgamanā bhojanam vikālabhojanam nāmā**”ti vuttam.

“Sabbapāpassa akaraṇa”ntiādinayappavattam (dī. ni. 2.90; dha. pa. 183; netti. 30, 50, 116, 124) bhagavato sāsanaṃ accantarāguppattiyā naccādidassanaṃ na anulometīti āha “**sāsanaṃ ananulomattā**”ti. Attanā payojīyamānaṃ, parehi payojāpiyamānaṃca naccam naccabhāvasāmaññena pāliyaṃ ekeneva **nacca**-saddena gahitam, tathā gītavādita-saddena cāti āha “**naccanaccāpanādivasenā**”ti. **Ādi**-saddena gāyanagāyāpanavādanavādāpanāni saṅgayhanti. Dassanena cettha savanampi saṅgahitam virūpekasesanayena. Yathāsakaṃ visayassa ālocanasabhāvatāya vā pañcannaṃ viññānaṃ savanakiriyāyapi dassanasāṅkhepasabbhāvato “**dassanā**”icceva vuttam. Tenāha “pañcahi viññānehi na kañci dhammaṃ paṭivijānāti aññatra abhinipātamaṭṭā”ti. Avisūkabhūtaṃ gītassa savanaṃ kadāci vaṭṭatīti āha “**visūkabhūtā dassanā**”ti. Tathā hi vuttam paramatthajotikāyaṃ **khuddakaṭṭhakathāyaṃ** (khu. pā. aṭṭha. 2.pacchimapañcasikkhāpadavaṇṇanā) “dhammūpasamhitam gītam vaṭṭati, gītūpasamhito dhammo na vaṭṭatī”ti. **Yaṃ kiñcīti** ganthitam vā aganthitam vā yaṃ kiñci puppham. **Gandhajātanti** gandhajātikaṃ. Tassapi “yaṃ kiñci”ti vacanato pisitassa apisitassapi yassa kassaci vilepanādi na vaṭṭatīti dasseti.

Uccāti ucca-saddena samānattham ekam saddantaram. Seti etthāti **sayanam**. Uccāsayanam mahāsayanaṃca samaṇasārūparahitam adhippetanti āha “**pamāṇātikantaṃ akappiyattharaṇa**”nti. Āsanañcettha sayaneneva saṅgahitanti daṭṭhabbam. Yasmā pana ādhāre paṭikkhitte tadādhārā kiriyā paṭikkhittāva hoti, tasmā “uccāsayanamahāsayanā”icceva vuttam, atthato pana tadupabhogabhūtanisajjānipajjanehi virati dassitāti daṭṭhabbam. Atha vā uccāsayanamahāsayanaṃca uccāsayanamahāsayanaṃca **uccāsayanamahāsayananti** etasmim atthe ekasesena ayaṃ niddeso kato yathā “nāmarūpapaccayā salāyatana”nti (ma. ni. 3.126; sam. ni. 2.1; udā. 1), āsanakiriyāpubbakattā vā sayanakiriyāya sayanaggahaṇena āsanampi gahitanti veditabbam.

Dārumāsakoti ye vohāram gacchantīti itī-saddena evampakāre dasseti. Aññehi gāhāpane upanikkhittasādiyane ca paṭiggahaṇattho labbhatīti āha “**neva nam uggaṇhāti, na uggaṇhāpeti, na upanikkhittam sādiyati**”ti. Atha vā tividham paṭiggahaṇam kāyena vācāya manasāti. Tattha kāyena paṭiggahaṇam **uggaṇhanam**, vācāya paṭiggahaṇam **uggahāpanam**, manasā paṭiggahaṇam **sādiyananti** tividhampi paṭiggahaṇam ekajjham gahetvā “paṭiggahaṇā”ti vuttanti āha “**neva nam uggaṇhāti**”tiādi. Esa nayo **āmakadhaññapaṭiggahaṇā**tiādisupi. Nīvārādiupadhaññassa sāliādīmūladhaññantogadhattā vuttam “**sattavidhassā**”ti. “Anujānāmi, bhikkhave, pañca vasāni bhesajjāni acchavasam macchavasam susukāvasam sukaravasam gadrabhavasa”nti (mahāva. 262) vuttattā idaṃ

odissa anuññātaṃ nāma, tassa pana ‘‘kāle paṭiggahita’’nti (mahāva. 262) vuttattā paṭiggahaṇaṃ vaṭṭati. Sati paccayeti āha ‘‘**aññatra odissa anuññātā**’’ti.

Sarūpena vañcanaṃ **rūpakūṭaṃ**, patirūpena vañcanāti attho. Añgena attano sarīrāvayavena vañcanaṃ **aṅgakūṭaṃ**. Gahaṇavasena vañcanaṃ **gahaṇakūṭaṃ**. Paṭicchannaṃ katvā vañcanaṃ **paṭicchannakūṭaṃ**. **Akkamatīti** nippīleti, pubbabhāge akkamātīti sambandho.

Hadayanti nāliādīnaṃ mānabhājanānaṃ abbhantaraṃ. Tilādīnaṃ nāliādīhi minanakāle ussāpitasikhāyeva sikhā. **Sikhābhedo** tassāhāpanaṃ.

Kecīti sārasamāsācariyā, uttaravihāravāsino ca. **Vadhoti** mutṭhipahārasātālanādīhi vihesanaṃ, vibādhananti attho. Vihethanattopi hi vadha-saddo dissati ‘‘attānaṃ vadhitvā vadhitvā rodātī’’tiādīsu (pāci. 879, 881). Yathā hi apariggahabhāvasāmaññe satipi pabbajitehi appaṭiggahitabbavatthuvibhāgasandassanattamaṃ itthikumāridāsīdāsādayo vibhāgena vuttā. Evaṃ parassa haraṇabhāvato adinnādānabhāvasāmaññe satipi tulākūṭādayo adinnādānavisesabhāvadassanattamaṃ vibhāgena vuttā, na evaṃ pāṇātipātapariyāyassa vadhasa puna gahaṇe payojanaṃ atthi, tatha sayamkāro, idha paramkāroti ca na sakkā vattum ‘‘kāyavacīpayogasamutṭhāpikā cetanā chappayogā’’ti vacanato. Tasmā yathāvutto evettha attho yutto. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana ‘‘**vadhoti māraṇa**’’nti vuttamaṃ, tampi pothanameva sandhāyāti ca sakkā viññātum māraṇa-saddassapi vihiṃsane dissanato.

294. Cīvarapiṇḍapātānaṃ yathākkamaṃ kāyakucchipariharaṇamattajotanāyaṃ avisesato aṭṭhannaṃ parikkhārānaṃ antare tappayojanātaṃ sambhavaṭīti dassento ‘‘**te sabbepī**’’tiādīmāha. **Etepīti** navaparikkhārikādayopi appicchāva santutṭhāva. Na hi tathakena mahicchatā, asantutṭhitā vā hotīti.

Catūsu disāsu sukhaṃ viharati, tato eva sukhavihāraṭṭhānabhūtā catasso disā assa santīti vā **cātuddiso**. Tatha cāyaṃ satte vā saṅkhāre vā bhayena na paṭihaññatīti **appaṭigho**. Dvādasavidhassa santosassa vasena santussanako **santussamāno**. **Itarītarenāti** uccāvacena. **Parissayānaṃ** bāhirānaṃ sīhabyagghādīnaṃ, abbhantarānaṃ kāmaccchandādīnaṃ kāyacittupaddavānaṃ abhibhavanato parissayānaṃ **sahitā**. Thaddhabhāvakarabhayābhāvena **acchambhī**. **Eko** asahāyo. Tato eva khaggamigasiṅgasadisatāya **khaggavisāṇakappo** careyyāti attho.

Chinnapakkho, asaṅjātapakkho vā sakuṇo gantum na sakkotīti ‘‘**pakkhī sakuṇo**’’ti pakkhi-saddena visesetvā sakuṇo pāliyaṃ vuttoti āha ‘‘**pakkhayutto sakuṇo**’’ti. Yassa sannidhikāraparibhogo kiñci ṭhapetabbaṃ sāpekkhāya ṭhapanānaṃ natthi, tādiso ayaṃ bhikkhūti dassento ‘‘**ayaṃ panettha saṅkhepattho**’’tiādīmāha. Ariyanti apenti tato dosā, tehi vā ārakāti **ariyoti** āha ‘‘**ariyenāti niddosenā**’’ti. **Ajjhattanti** attani. **Niddosasukhanti** nirāmisasukhaṃ kilesavajjarahitattā.

295. Yathāvutte sīlasaṃvare patiṭṭhitasseva indriyaṃvara icchitabbo tadadhiṭṭhānato, tassa ca paripālakabhāvatoti vuttamaṃ ‘‘**so iminā ariyena sīlakkhandhena samannāgato bhikkhū**’’ti. **Sesapadesūti** ‘‘na nimittaggāhī hotī’’tiādīsu padesu. Yasmā **visuddhimagge** (visuddhi. 1.15) vuttamaṃ, tasmā tassa **līnathappakāsiniyaṃ saṃvaṇṇanāyaṃ** (visuddhi. mahāṭī. 1.15) vuttanayeneva veditabbaṃ. Rūpādīsu nimittādiggāhaparivajjanalakkhaṇatā indriyaṃvarassa kilesehi anavasittasukhatā avikiṇṇasukhatā cassa vuttā.

296. **Paccayasampattinti** paccayapāripūriṃ. **Ime cattāroti** sīlasaṃvare santoso indriyaṃvara satisampajaññanti ime cattāro araṇṇāvāsassa sambhārā. **Tiracchānagatehi vattabbaṃ apajjati** isisiṅgassa pituādayo viya. **Vanacarakehīti** vanacarakamātugāmehi. **Bheravasaddaṃ sāventi**, tāvatā apalāyantaṃ **hatthehi sīsaṃ...pe... karonti**. Paṇṇattivītikamasāṅkhātamaṃ **kālakamaṃ vā**. Micchāvitakkasāṅkhātamaṃ **tilakamaṃ vā**. Tanti pītiṃ vibhūtabhāvena upaṭṭhānato **khayato sammasanto**.

Vivittanti janavivittam. Tenāha “**suñña**”nti. Sā ca vivittatā nissaddabhāvena lakkhittabbāti āha “**appasaddam appanigghosa**”nti. Āvasathabhūtam senāsanam viharitabbatthena **viḥārasenāsanam**. Masārakādi mañcapīṭham tattha attharittabbam bhisiupadhānañca mañcapīṭhasambandhito **mañcapīṭhasenāsanam**. Cimilikādi bhūmiyam santharittabbatāya **santhatasenāsanam**. Rukkhamūlādi paṭikkamittabbatthānam caṅkamanādīnam okāsabhāvato **okāsasenāsanam**.

“**Anucchavikam dasseto**”ti vatvā tameva anucchavikabhāvam vibhāvetum “**tattha hi**”tiādi vuttam. **Acchannanti** iṭṭhakachadanādīnā antamaso rukkhasākhāhipi na channam.

Bhattassapacchatoti bhattabhuñjanassa pacchato. **Ūrubaddhāsananti** ūrūnam adhibandhanavasena nisajjam. Hetṭhimakāyassa anujukattapanam nisajjāvacaneneva bodhitanti. **Ujum kāyanti** ettha **kāya**-saddo uparimakāyavisayoti āha “**uparimam sarīram ujukam tḥapetvā**”ti. Tam pana ujukattapanam sarūpato payojanato ca dassetum “**aṭṭhārasā**”tiādi vuttam. **Na paṇamanṭīti** na oṇamanti. **Na paripatatīti** na viḥacchati, vīthim na vilāngeti. Tato eva pubbenāparam visesappattiyā kammaṭṭhānam **vuddhim phātim upagacchati**. **Mukhasamīpeti** mukhassa samīpe nāsikagge vā uttarotṭhe vā. Idha **pari**-saddo abhi-saddena samānatthoti āha “**kammaṭṭhānābhimukha**”nti, bahiddhā puthuttārammaṇato nivāretvā kammaṭṭhānamyeva purakkhatvāti attho. **Parīti pariggahaṭṭho** “pariṇāyikā”tiādīsu (dha. sa. 16) viya. **Niyyānaṭṭho** paṭipakkhato niggamanatṭho, tasmā **pariggahitaniyyānasatinti** sabbathā gahitāsammosam pariccattasammosam satim katvā, paramam satinepakkam upaṭṭhapetvāti attho.

Vikkhambhanavasenāti ettha vikkhambhanam anuppādanam appavattanam na paṭipakkhena suppahīnatā. **Pahīnattāti** ca pahīnasadisatam sandhāya vuttam jhānassa anadhigatatā. Tathāpi nayidaṃ cakkhuviññānam viya sabhāvato vigatābhijjam, atha kho bhāvanāvasena. Tenāha “**na cakkhuviññānasadisena**”ti. **Eseva nayoti** yathā cakkhuviññānam sabhāvena vigatābhijjam abyāpannañca, na bhāvanāya vikkhambhitattā, na evamidaṃ. Idam pana cittaṃ bhāvanāya parisodhitattā abyāpannam vigatathinamiddham anuddhatam nibbicikicchañcāti attho. **Idam ubhayanti** satisampajāññamāha.

297. Uchchinditvā pātentīti ettha uchchindanam pātanañca tāsam paññānam anuppannānam uppajjitum appadānameva. Iti mahaggaṭānuttarapaññānam ekaccāya ca parittapaññāya anuppattihetubhūtā nīvaraṇā dhammā itarāya ca samatthataṃ vihanantiyevāti **paññāya dubbalikaraṇā** vuttā. Idampi paṭhamajjhānam veneyyasantāne patitṭhāpiyamānam ñānam pajjati etthāti **ñānapadam**. Ñānam vaḷañjeti etthāti **ñānavalañjam**.

299. Natāva niṭṭham gato bāhirakānam ñānena akkantaṭṭhānānīpi siyunti. Yadi evam anaññasādhāraṇe maggañānapade katham na niṭṭhaṅgatoti āha “**maggakkhaṇepī**”tiādi. **Tīsu ratanesu niṭṭham gato hotīti** buddhasubuddhataṃ dhammasudhammataṃ saṅghasuppaṭipattitañca ārabba ñānena niṭṭham nicchayam upagato hoti. Kāmañcetta paṭhamamaggeneva sabbaso vicikicchāya pahīnattā sabbassapi ariyasāvakassa kaṅkhā vā vimati vā natthi, tattha pana yathā paññāvepullappattassa arahato savisaye ñānam savisesam ogāhati, na tathā anāgāmiādīnanti ratanattaye sātisayam ñānanicchayagamanam sandhāya “**aggamaggavasena tathaniṭṭhāgamanam vutta**”nti vuttam. Yam panettha avibhattam, tam suviññeyyamevāti.

Cūḷahatthipadopamasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Mahāhatthipadopamasuttavaṇṇanā

300. Jaṅgalānanti ettha yo nipicchalena amuduko nirudakatāya thaddhalūkhabhūmippadeso, so “**jaṅgalo**”ti vuccati. Tabbahulatāya pana idha sabbo

bhūmippadeso jaṅgalo, tasmim jaṅgale jātā, bhavāti vā jaṅgalā, tesam jaṅgalānaṃ. Evañhi nadīcarānaṃpi hatthīnaṃ saṅgaho kato hoti. Samodhātabbānaṃ viya hi samodhāyakānaṃpi jaṅgalaggahaṇena gahetabbato. **Pathavītalacārīnanti** iminā jalacārīno na nivatteti adissamānapādattā. **Pāṇānanti** sādharānavacanampi “padajātānī”ti saddantarāsannidhānena visesanivṭṭhameva hotīti āha “**sapādakapāṇāna**”nti. “Muttagata”ntiādīsu (ma. ni. 2.119; a. ni. 9.11) gata-saddo anattantaro viya, **jāta**-saddo anattantaroṭi āha “**padajātānīti padānī**”ti. **Samodhānanti** samavarodham, antogamaṃ vā. **Mahantattenāti** vipulabhāvena.

Kusalā dhammāti anavajjasukhavipākā dhammā, na anavajjamattadhammā. Kusalattike āgatanayena hi idha kusalā dhammā gahetabbā, na bāhītikasutte āgatanayena. **Catubbidho saṅgahoti** kasmā vuttam, nanu ekavidhoveṭṭha saṅgaho adhippetoti? Na, attham aggahetvā aniddhāritatthassa saddasseva gahitattā. Saṅgaha-saddo tāva attano atthavasena catubbidhoti ayañhettha attho. Atthopi vā aniddhāritaviseso sāmāñña gahetabbataṃ patto “saṅgahaṃ gacchati”ti ettha saṅgaha-saddena vacanīyataṃ gatoti na koci doso, niddhārite visese tassa ekavidhatā siyā, na tato pubbeti. **Sajātisaṅgahoti** samānajātiyā, samānajātikānaṃ vā saṅgaho. Dhātukathāvaṇṇanāyaṃ pana “**jātisaṅgaho**”icceva vuttam, tam jāti-saddassa sāpekkhasaddattā jātiyā saṅgahoti vutte attano jātiyāti viññāyati sambandhārahassa aññassa avuttattāti katvā vuttam. Idha pana **rūpakaṇḍavaṇṇanāyaṃ** (dha. sa. atṭha. 594) viya pākataṃ katvā dassetuṃ “**sajātisaṅgaho**”icceva vuttam. Sañjāyanti etthāti sañjāti, sañjātiyā saṅgaho **sañjātisaṅgaho**, sañjātidavasena saṅgahoti attho. “Sabbe rathikā”ti vutte sabbe rathayodhā rathena yujjanakiriyaṃ ekasaṅgahoti. “Sabbe dhanuggahā”ti vutte sabbe issāsā dhanunā vijjanakiriyaṃ ekasaṅgahoti āha “**evaṃ kiriyavasena saṅgaho**”ti. **Rūpakkhandhena saṅgahitanti** rūpakkhandhena ekasaṅgahaṃ rūpakkhandhoteva gaṇitaṃ, gahaṇaṃ gatanti attho.

Diyaddhamevasaccaṃ bhajati maggasaccadukkhasacce kadesabhāvato. Saccekadesantogadhampi saccantogadhameva hotīti āha “**saccānaṃ antogadhattā**”ti. Idāni tamattham sāsanaṭo ca lokato ca upamaṃ āha ritvā dīpetuṃ “**yathā hī**”tiādi vuttam. Tattha **sādhikamidam, bhikkhave, diyaddhasikkhāpadasatanti** idam yasmim kāle tam suttaṃ desitaṃ, tadā paññattasikkhāpadavasena vuttam, tato paraṃ pana sādhikāni dvesatāni sikkhāpadānīti. **Sikkhānaṃ antogadhattā** adhisīlasikkhāya. Ettha ca “sīlam sikkhantopi tisso sikkhā sikkhatī”ti visamoyaṃ upaññāso. Tattha hi yo pahātabbam pajahati, samvaritabbato samvaram āpajjati, ayamassa **adhisīlasikkhā**. Yo tattha cetaso avikkhepo, ayamassa **adhicittasikkhā**. Yā tattha vīmaṃsā, ayamassa **adhipaññāsikkhā**. Iti so kulaputto sarūpato labbhamānā eva tisso sikkhā sikkhatīti dīpito, na sikkhānaṃ antogadhattā mattenā. Tenāha **atṭhakathāyaṃ** “yo tathābhūtassa samvaro, ayamettha adhisīlasikkhā, yo tathābhūtassa samādhi, ayamettha adhicittasikkhā, yā tathābhūtassa paññā, yaṃ adhipaññāsikkhā. Imā tisso sikkhā tasmim ārammaṇe tāya satiyā tena manasikārena sikkhati āsevati bhāveti bahulīkaroti”ti. Idha pana saccānaṃ antogadhattā sacca-saddābhidheyyatā mattenā catūsu saccesu gaṇanantogadhā hotīti? Na, tatthāpi hi nipariyāyato adhisīlasikkhāva labbhati, itarā pariyaṭototi katvā “**sikkhānaṃ antogadhattā**”ti vuttam.

Catūsu ariyasaccesu saṅgahaṃ gacchantīti ca tato amuccivā tasseva antogadhataṃ sandhāya vuttam. Evañca katvā “yathā ca ekassa hatthipadassā”tiādinā dassitā hatthipadopamā samatthitā daṭṭhabbā. **Ekasmimpi dvīsupi tīsopi saccesu gaṇanaṃ gatā dhammāti** idam na kusalattikavaseneva veditabbam, atha kho tikadukesu yathārahaṃ labbhamānapadavasena veditabbam. Tattha ekasmim sacce gaṇanaṃ gato dhammo asaṅkhatadhammo daṭṭhabbo, dvīsu saccesu gaṇanaṃ gatā kusalā dhammā, tathā akusalā dhammā, abyākatā ca dhammā, tīsū saccesu gaṇanaṃ gatā saṅkhatā dhammā, evaṃ aññesampi tikadukapadānaṃ vasena ayamattho yathārahaṃ vibhajitvā vattabbo.

Tenāha “**ekasmimpi...pe... gatāva honti**”ti. Ekadeso hi samudāyantogadhattā viseso viya sāmāñṇena samūhena saṅgahaṃ labhati. Tenāha “**saccānaṃ antogadhattā**”ti. **Desanānukkamoti** ariyasaccāni uddisitvā dukkhasaccaniddesavasena pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ vibhajanāṃ. Tattha ca rūpakkhandaṃ niddesavasenaādito ajjhattikāya pathavīdhātuyā vibhajananti. Ayaṃ imissā desanāya anukkamo.

301. Taṃ panetaṃ upamāhi vibhāvetuṃ “**yathā hī**”tiādi vuttaṃ. Tattha **sujātanti** sundaraṃ, susaṅghitaṃ supariṇatañcāti adhippāyo. **Pesiyoti** vilīve. Mudubhāvato **kucchibhāgaṃ ādāya. Itare ca cattāro koṭṭhāseti** pañcadhā bhinnakoṭṭhāsesu itare ca cattāro koṭṭhāse. **Itare ca tayo koṭṭhāseti**tiādito catudhā bhinnakoṭṭhāsesu itare ca tayo koṭṭhāse.

Rājaputtūpamāyāti rañño jeṭṭhaputtaupamāya. Nti piḷandhanaṃ. Ure vāyāmajanitaariyajātiyā **oraso. Mukhato jātoti** mukhato niggatadhammadesanāya jāto, buddhānaṃ vā dhammakāyassa mukhabhūtaariyadhammato jāto. Tato eva **dhammajo dhammanimmito**. Satthu dhammadāyādasēva gahitattā **dhammadāyādo**. Tenāha “**no āmisadāyādo**”ti. Nti “bhagavato putto”tiādivacanaṃ. Mahāpaññatādiguṇehi sātisayaṃ anupubbabhāve ṭhitattā **sammā** yathābhūtaṃ **vadamāno** vattuṃ sakkonto **vadeyya**.

Akutobhayaṃ nibbānaṃ nibbānagāminiñca. Rāgarajādīnaṃ vigamena vigatarajaṃ dhammaṃ desantaṃ sugataṃ sammāsambuddhaṃ bhikkhūnaṃ parosahassaṃ payirupāsātīti yojanā.

“**Sevetha bhajathā**”ti vatvā tattha kāraṇamāha “**paṇḍitā bhikkhū anuggāhakā**”ti. Paṇḍitāpi samānā na appassutā, atha kho ovādānusāsānīhi anuggāhakāti purimā upamā therasseva vasena udāhatā, dutiyā pana bhagavato bhikkhusaṅghassapi vasena udāhatā.

302. **Ajjhattikāti** sattasantānapariyāpannā. **Ajjhattaṃ paccattanti** padadvayenapi taṃtaṃpāṭipuggalikadhammā vuccantīti āha “**ubhayampetaṃ niyakādhivacanamevā**”ti. Sasantatipariyāpannatāya pana attāti gahetabbabhāvūpagamanavasena attānaṃ adhikicca uddissa pavattaṃ **ajjhattaṃ**, taṃtaṃsattasantānapariyāpannatāya **paccattaṃ**. Tenāha **aṭṭhakathāyaṃ** (visuddhi. 1.307) “attāni pavattattā ajjhattaṃ, attānaṃ paṭicca paṭicca pavattattā paccatta”nti. **Kakkhaḷanti** kathinaṃ. Yasmā taṃ thaddhabhāvena sahaṃjātānaṃ patiṭṭhā hoti, tasmā “**thaddha**”nti vuttaṃ. **Kharigatanti** kharasabhāvesu gataṃ tappariyāpannaṃ, kharasabhāvamevāti attho. Yasmā pana kharasabhāvaṃ pharusākārena upaṭṭhānato pharusākāraṃ hoti, tasmā vuttaṃ “**pharusa**”nti. **Upādinnaṃ** nāma sarīraṭṭhakaṃ. Tattha yaṃ kammaṣamuttānaṃ, taṃ nipariyāyato “**upādinna**”nti vuccati, itaraṃ **anupādinnaṃ**. Tadubhayaṃpi idha taṃhādīhi ādinnagahitaparāmaṭṭhavasena upādinnaṃmevāti dassetuṃ “**sarīraṭṭhakañhi**”tiādi vuttaṃ. Tattha **ādinnanti** abhiniviṭṭhaṃ. Mamanti **gahitaṃ**. Ahanti **parāmaṭṭhaṃ. Dhātukammaṭṭhānikassāti** catudhātuvavatthānavasena dhātukammaṭṭhānaṃ pariharantassa. **Etthāti** etasmim dhātukammaṭṭhāne. **Tīsu koṭṭhāsesūti** tippakāresu koṭṭhāsesu. Na hi te tayo cattāro koṭṭhāsā.

Vuttappakārāti “kesā lomā”tiādinā vuttappakārā. **Nānāsabhāvatoti** satipi kakkhaḷabhāvasāmañṇe sasambhāravibhattito pana kesādīsaṅghātagatanānāsabhāvato. **Ālayoti** apekkhā. **Nikantīti** nikāmaṇā. **Patthanāti** taṃhāpatthanā. **Pariyutṭhānanti** taṃhāpariyutṭhānaṃ. **Gahaṇanti** kāmupādānaṃ. **Parāmāsoti** parato āmasanā micchābhiniveso. **Na balavā** ālayādi. Yadi evaṃ kasmā vibhaṅge bāhirāpi pathavīdhātu vitthāreneva vibhattāti? Yathādhammadesanattā tattha vitthāreneva desanā pavattā, yathānulomadesanattā panettha vuttanayena desanā saṃkhittā.

Yojetvā dassētīti ekajjhaṃ katvā dasseti. **Sāti** ajjhattikā pathavīdhātu. **Sukhapariggaho hoti** “na me so attā”ti. Siddhe hi anattalakkhaṇe dukkhalakkhaṇaṃ aniccalakkhaṇaṃca siddhameva hoti saṅkhatadhammesu tadavinābhāvatoti. **Visūkāyatīti** visūkaṃ virūpakiriyaṃ

pavatteti. Sā pana atthato vipphandanamevāti āha “**vipphandatī**”ti. **Assāti** ajjhattikāya pathavīdhātuyā. **Acetanābhāvo pākaṭo hoti** dhātumattatāya dassanato. **Taṃ ubhayampīti** taṃ pathavīdhātudvayampi.

Tato visesatarenāti tato bāhiramahāpathavito visesavantatarena, lahutarenāti attho. **Kuppatīti** luppati. **Vilīyamānāti** pakatiudake loṇaṃ viya vilayaṃ gacchantī. **Udakānugatāti** udakaṃ anugataṃ udakagatikā. Tenāha “**udakameva hoti**”ti. Abhāvo **eva abhāvatā**, na bhavatīti vā abhāvo, tathāsabhāvo dhammo. Tassa bhāvo **abhāvatā**. Vayo vināso dhammo sabhāvo etassāti vayadhammo, tassa bhāvo **vayadhammatā**, atthato khayō eva. Sesapadesupī eseva nayo. Tenāha “**sabbehipi imehi padehi aniccalakkhaṇameva vutta**”nti. Viddhamsanabhāvassa pana paveditabbattā kāmāṃ aniccalakkhaṇameva vuttaṃ sarūpato, itarānīpi atthato vuttānevāti dassento āha “**yaṃ panā**”tiādi.

Mattaṃ khaṇamattaṃ tiṭṭhatīti mattatṭho, appamattatṭho **mattatṭhako**, atiittarakhaṇikoti attho. Tenāha “**parittatṭhitikassā**”ti. **Ṭhitiparittatāyāti** ekacittapavattimattatāṭhānalakkhaṇassa itarabhāvena. Ekassa cittassa pavattikkhaṇamatteneva hi sattānaṃ paramatthato jīvanakkhaṇo paricchīno. Tenāha “**ayaṃ hī**”tiādi.

Jīvanti jīvitindriyaṃ. **Sukhadukkhāti** sukhadukkhā vedanā. Upekkhāpi hi sukhadukkhāsveva antogadhā iṭṭhāniṭṭhabhāvato. **Attabhāvoti** jīvitavedanāvīññānāni ṭhapetvā avasiṭṭhadhammā vuttā. **Kevalāti** attaniccabhāvena avomissā. **Ekacittasamāyuttāti** ekena cittena sahitā ekacittakkhaṇikā. **Lahuso vattate khaṇoti** tāya eva ekakkhaṇikatāya lahuko atiittaro jīvitādīnaṃ khaṇo vattati vītivattatīti attho. **Idanti** gāthāvacanaṃ.

Yasmā sattānaṃ jīvitaṃ assāsapassāsānaṃ aparāparasañcaraṇaṃ labhamānameva pavattati, na alabhamānaṃ, tasmā **assāsapassāsūpanibaddhaṃ**. Tathā mahābhūtānaṃ samavuttitaṃ labhamānameva pavattati. Pathavīdhātuyā hi āpodhātuādīnaṃ vā aññatarapakopena balasampannopi puriso patthaddhakāyo vā, atisārādivasena kilinnapūtikāyo vā, mahāḍāhapareto vā, sañchijjamānasandhibandhano vā hutvā jīvitakkhayaṃ pāpuṇāti. Kabaḷikārāhārānaṃ yuttakāle labhantasseva jīvitaṃ pavattati, alabhantassa parikkhayaṃ gacchati, viññāṇe pavattamāneyeva ca jīvitaṃ pavattati, na tasmim appavattamāne. **Jīvanti** ettha **iti**-saddena iriyāpathūpanibaddhatāsītunḥūpanibaddhatādīnaṃ saṅgaho. Catunnañhi iriyāpathānaṃ samavuttitaṃ labhamānameva jīvitaṃ pavattati, aññatarassa pana adhimattatāya āyusaṅkhārā upacchijjanti, sītunḥānampi samavuttitaṃ labhamānameva pavattati, atisītena pana atiuṇhena vā abhibhūtassa vipajjatīti.

Taṇhupādinnassāti iminā hi paccayuppannatākittanena sarasapabhaṅgutamyeva vibhāveti. Dukkhanupassanāya taṇhāggāhassa aniccānupassanāya mānaggāhassa anattānupassanāya diṭṭhiggāhassa ujuvipaccanīkabhāvato ekamseneva tīhi anupassanāhi gāhāpi vigacchantīti āha “**noteva hoti**”ti. **Ekamyeva āgataṃ** bāhirāya pathavīdhātuyā antaradhānadassanapavattajotanāya.

Pariggahanti dhātupariggahaṇaṃ. **Paṭṭhapentoti** ārabhanto desento. Sotadvāre balaṃ dassetīti yojanā. Kammatṭhānikassa baladassanāpadesena kammatṭhānassa ānubhāvaṃ dasseti. **Vācāya ghaṭṭanameva vuttaṃ** sotadvāre baladassanabhāvato. **Balanti** ca bāhirāya viya ajjhattikāyapi pathavīdhātuyā acetanābhāvadassanena rukkhassa viya akkosantepi paharantepi nibbikāratā. **Sampativattamānuppannabhāvenāti** tadā paccuppannabhāvena. **Samudācārūpannabhāvenāti** āpāthagate tasmim anīṭṭhe saddārammaṇe ārammaṇakaraṇasaṅkhātāuppattivasena sotadvāre javanavedanā dukkhāti vacanato. Tathā hi “**upanissayavasenā**”ti vuttaṃ. **Vedanādayopīti** “vedanā aniccā”ti ettha vuttavedanā ceva saññādayo ca. Te hi phassena samānabhūmikā na pubbe vuttavedanā. **Dhātusaṅkhātameva ārammaṇanti** yathāpariggahitaṃ pathavīdhātusaṅkhātameva

visayaṃ. **Pakkhandatīti** vipassanācittaṃ aniccantipi dukkhantipi anattātipi sammasanavasena anupavisati. Etena bahiddhāvikkhepābhāvamāha, **pasīdatīti** pana iminā kammaṭṭhānassa vīthipaṭipannatam. **Santiṭṭhatīti** iminā uparūpari visesāvahabhāvena avatthānaṃ paṭipakkhābhābhavena niccalabhāvato. **Vimuccatīti** iminā taṇhāmānadiṭṭhiggāhato visesena mucchanam. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana samuṭṭhānavasena attho vutto “**adhimokkhaṃ labhati**”ti. **Sotadvāramhi ārammaṇe āpāthagateti** idaṃ mūlapariññāya mūladassanam. Sotadvārehi āvajjanavoṭṭhabbanānaṃ ayoniso āvajjayato voṭṭhabbanavasena iṭṭhe ārammaṇe lobho, anitṭhe ca paṭigho uppajjati, manodvāre pana “itthī, puriso”ti rajjanādi hoti, tassa pañcadvārajavanam **mūlam**, sabbam vā bhavaṅgādi. Evaṃ manodvārajavanassa mūlavasena **pariññā**. **Āgantukatāvakālikapariññā** pana pañcadvārajavanasseva apubbabhāvavasena itarabhāvavasena ca veditabbā. Ayamettha sankhepo, vitthāro pana satipaṭṭhānasamvaṇṇanāyaṃ vutto eva.

Yāthāvato dhātūnaṃ pariggaṇhanavasena katapariggahassapi anādikālabhāvanāvasena **ayoniso āvajjanam sacepi uppajjati. Voṭṭhabbanam patvāti voṭṭhabbanakiccataṃ patvā. Ekaṃ dve vāre āsevanam labhitvā, na āsevanapaccayam.** Na hi upekkhāsahagatāhetukacittaṃ āsevanapaccayabhūtam atthi. Yadi siyā, paṭṭhāne kusallatike paṭiccavārādīsu “na maggapaccayā āsevane dve, āsevanapaccayā na magge dve”ti ca vattabbaṃ siyā, “na maggapaccayā āsevane ekaṃ (paṭṭhā. 1.1.221), āsevanapaccayā na magge eka”nti (paṭṭhā. 1.1.152) ca pana vuttam. **Ekaṃ dve vāreti** ettha ca ekaggahaṇam vacanasiliṭṭhatāya vasena vuttam. Na hi dutiye moghavāre ekavārameva voṭṭhabbanam pavattati. Dvikkhattum vā tassa pavattim sandhāya ekavāraggahaṇam, tikkhattum pavattim sandhāya dvevāraggahaṇam. Tattha dutiyaṃ tatiyaṅca pavattamānaṃ laddhāsevanam viya hoti. Yasmā pana “voṭṭhabbanam patvā ekaṃ dve vāreāsevanam labhitvā cittaṃ bhavaṅgameva otarati”ti idaṃ dutiyamoghavārasena vuttam bhaveyya. So ca ārammaṇadubbalatāya eva hotīti **abhidhammaṭṭhakathāyaṃ** niyamito. Idha pana tikkhānupassanānubhāvena akusaluppattiyā asambhavavasena ayoniso āvajjato ayoniso vavatthānaṃ siyā, na yoniso, tasmiṅca pavatte mahati atimahati vā ārammaṇe javanam na uppajjeyyāti ayamattho vicāretvā gahetabbo.

Etasseva vā satipi duvidhatāparikappane so ca yadi anulome vedanāttike paṭiccavārādīsu “āsevanapaccayā na magge dve, na maggapaccayā āsevane dve”ti ca vuttam siyā, (labbheyya), na ca vuttam. Yadi pana voṭṭhabbanampi āsevanapaccayo siyā, kusalākusalānampi siyā. Na hi āsevanapaccayam laddhum yuttassa āsevanapaccayatāpi dhammo āsevanapaccayo hotīti avutto atthi, voṭṭhabbanassa pana kusalākusalānaṃ āsevanapaccayabhāvo avutto – “kusalam dhammam paṭicca kusalo dhammo uppajjati nāsevanapaccayā. Akusalam...pe... nāsevanapaccayā”ti (paṭṭhā. 1.1.93-94) vacanato paṭikkhitto ca. Athāpi siyā asamāvedanānaṃ vaseneva vuttanti ca, evamapi yathā – “āvajjanā kusalānaṃ khandhānaṃ akusalānaṃ khandhānaṃ anantarapaccayena paccayo”ti (paṭṭhā. 1.1.417) vuttam, evam “āsevanapaccayena paccayo”tipi vattabbaṃ siyā. Tam jātibhedā na vuttanti ce? Bhūmibhinnassa kāmāvacarassa rūpāvacarādīnaṃ āsevanapaccayabhāvo viya jātibhinnassapi bhaveyyāti vattabbo eva siyā, abhinna-jātikassa ca vasena yathā – “āvajjanā sahetukānaṃ khandhānaṃ anantarapaccayena paccayo”ti vuttam, evam “āsevanapaccayena paccayo”tipi vattabbaṃ siyā, na ca vuttam. Tasmā vedanāttikepi “āsevanapaccayā na magge ekaṃ, na maggapaccayā āsevane eka”nti evam gaṇanāya niddhāriyamānāya voṭṭhabbanassa āsevanapaccayattassa abhāvā ayam moghavāro upaparikkhitvā gahetabbo.

Voṭṭhabbanam pana vīthivipākasantatiyā āvaṭṭanato āvajjanā, tato visadisassa javanassa karaṇato manasikāroti ca vattabbaṃ labheyya, evaṅca katvā **paṭṭhāne** “voṭṭhabbanam kusalānaṃ khandhānaṃ anantarapaccayena paccayo”tiādi na vuttam, “āvajjanā”iceva (paṭṭhā. 1.1.417) vuttam, tampi voṭṭhabbanato param catunnam pañcannaṃ vā javanānaṃ

ārammaṇapurejātaṃ bhavituṃ asakkontaṃ rūpādiṃ ārabba pavattamānaṃ voṭṭhabbanāṃ javanaṭṭhāne ṭhatvā bhavaṅgaṃ otarati. **Javanaṭṭhāne ṭhatvāti** ca javanassa uppajjanaṭṭhāne dvikkhattuṃ pavattitvāti attho, na javanabhāvenāti. **Āsevanaṃ labhivāti** cettha āsevanaṃ viya āsevananti vuttovāyamatto. Vipphārikattā cassa dvikkhattuṃ vā tikkhattuṃ vā pavattiyeva cettha āsevanasadisatā. Vipphārikatāya hi viññattisamuṭṭhāpakatā cassa vuccati. Vipphārikampi javanaṃ viya anekakkhattuṃ appavattiyā asuppatiṭṭhitatāya ca na nippariyāyato āsevanabhāvena vattatīti na imassa āsevanatthaṃ vuttaṃ. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana phalacittesu maggapariyāyo viya pariyāyavasena vuttaṃ.

Ayanti “sacepī”tiādinaṃ vutto ekavārampi rāgādinaṃ anuppādanavasena vipassanāya kammaṃ karonto yogāvacarō. **Koṭṭipattoti** matthakaṃ patto. Paṭipakkhehi anabhibhūtattā visadavipassanāññatāya **tikkhavipassako**. **Ārammaṇaṃ pariggahitameva hoti** “evaṃ me javanaṃ javita”nti sārammaṇassa javanassa hutvā abhāvavavattāpanassa kammaṭṭhānabhāvato, tathā āvajjanavasena vā taṃ ārammaṇaṃ vissajjevā tāvadeva mūlakammaṭṭhānabhūtaṃ ārammaṇaṃ pariggahitameva hoti. **Dutiyaṃ pana vasenāti** “aparassa rāgādivasena ekavāraṃ javanaṃ javatī”tiādinaṃ vuttassa nātittikkhavipassakassa vasena “tassa dhātārammaṇameva cittaṃ pakkhandatī”tiādinaṃ imasmimṃ sutte āgatattā. “Tameṇaṃ upadhipahānāya paṭipannaṃ upadhipaṭinissaggāya kadāci karahaci satisammosā upadhipaṭisaṃyuttā sarasaṅkappā samudācaranti. Dandho udāyi satuppādo, atha kho naṃ khippameva pajahati vinodeti byantīkaroti anabhāvaṃ gametī”ti **laṭṭukikopame**. Tassa hi **aṭṭhakathāyaṃ** “sotāpannādayo tāva pajahantu, puthujjano kathaṃ pajahatī”ti codanaṃ paṭṭhapetvā “āraddhavipassako hi satisammosena sahasā kilese uppanne ‘mādisassa nāma bhikkhuno kileso uppanno’ti saṃvegaṃ katvā vīriyaṃ paggayha vipassanaṃ vaḍḍhetvā maggena kilese samugghātetī, itī so pajahatī nāmā”ti attho vutto. Tena vuttaṃ – “tassa dhātārammaṇameva cittaṃ pakkhandatītiādinaṃ imasmimṃ sutte āgatattā”tiādi.

Indriyabhāvane ca majjhimassa vasena ayamatto veditabbo.

Pariggahavasenāti dhātupariggahavasena. Mammacchedanādivasena pavattaakkosanaḍḍimāniṭṭhaṃ ārammaṇaṃ patvā **sotadvāre kilamati** puggalo, tathā pothanapaharaṇāḍḍikaṃ anitṭhaṃ ārammaṇaṃ patvā **kāyadvāre kilamati**.

Samudācarantīti sabbaso uddhaṃ ācaranti. Tayidaṃ amanāpehi samudācaraṇaṃ nāma pothanapaharaṇādivasena upakkamaṇamevāti āha “**upakkamantī**”ti, bādhanṭīti attho. **Tathāsabhāvoti** yathā pāṇippahārādīhi ghaṭṭitamatto vikāraṃ āpajjati, tathāsabhāvo. “Ubhatodaṇḍakena cepi, bhikkhave, kakacena”tiādinaṃ (ma. ni. 1.232) ovādadānaṃ nāma anaññasādhāraṇaṃ buddhānaṃyeva āveṇikanti āha “**vuttaṃ kho panetaṃ bhagavatāti anussarantopi...pe... kakacūpamovādaṃ anussarantopi**”ti vuttaṃ. Tassapi pariyattidhammabhāvato keci. Yaṃ pana kakacokantakesupi manussesu appadussanaṃ nibbikāraṃ, taṃ satthusāsaṇaṃ anussarantopi sammāpaṭipattilakkhaṇaṃ dhammaṃ anussaratiyevāti evaṃ vā ettha attho veditabbo. **Bhikkhuno guṇanti** ariyadhammādhigamaṇasiddhaṃ guṇamāha. So ca sabbesampi ariyānaṃ guṇoti taṃ anussarantopi saṅghaṃ anussarati evāti vuttaṃ.

Vipassanupekkhā adhippetā, tasmā upekkhā kusalanissitā na saṅṭhātīti vipassanāvasena sabbasmimpi saṅkhāragate ajjupekkhanaṃ na labhatīti attho. **Chalaṅgupekkhāti** chalaṅgupekkhā viya chalaṅgupekkhā itṭhānitṭhesu nibbikāratāsamaññena. Tenāha “**sā panesā**”tiādi. **Chalaṅgupekkhāṭṭhāne ṭhapeti** “lābhā vata me, suladdhaṃ vata me”tiādinaṃ attamanataṃ āpajjanto.

303.Āpogatanti ābandhanavasena āpo, tadeva āposabhāvaṃ gatattā āpogataṃ, sabhāveneva āpobhāvaṃ vā pattanti attho. Yasmā pana so āpobhāvasaṅkhāto allayūsabhāvo sasambhārapathavīsasambhāraudakādigate sabbasmimpi āpasimṃ vijjati, tasmā vuttaṃ “**sabbaāpesu gataṃ allayūsabhāvalakkhaṇa**”nti, dravabhāvalakkhaṇanti attho.

“Pakuppatī”ti pākatikapakopam sandhāyāha “**oghavasena vaḍḍhatī**”ti. Tenāha “**ayamassa pākatiko pakopo**”ti. Itaram pana dassetum “**āposamvaṭṭakāle panā**”tiādi vuttam. **Ogacchantī**ti ettha ogamananti pariyādānam adhippetam, na adhogamanamattanti āha “**uddhane...pe... pāpuṇantī**”ti.

304.Sabbatejesu gatanti indhanādivasena anekabhedesu sabbesu tejokotṭhāsesu gatam pavattam. Yathā pīti eva pītigatam, evam **tejo eva tejogatam**, tejanavasena pavattimattanti attho. Evam āpogatam, vāyogatañca veditabbanti āha “**purime**”tiādi.

Ekāhikajarādibhāvenāti ekāhikādi jarābhedena. **Usumajātoti** usmābhībhūto. **Jīratī**ti jīṇṇo hoti. Tejodhātuvasena labbhamānā imasmim kāye jarāpavatti pākājarāvasena veditabbāti dassetum “**indriyavekallatta**”ntiādi vuttam. **Valipalitādibhāvanti** valitapalitabhāvam, aṅgapaccaṅgānam sithilabhāvañca. **Kuppitenā**ti khubhitena. Satakkhattum tāpetvā tāpetvā sītūdake pakkhipitvā uddhaṭasappi **satadhotasappī**ti vadanti. Sarīre pakatiusumam atikkamitvā uṇhabhāvo **santāpo**, sarīrassa dahanavasena pavatto mahādāho **paridāhoti** ayameva tesam viseso. **Asitanti** suttam. **Khāyitanti** khāditaṃ. **Sāyitanti** assāditaṃ. **Sammā paripākam gacchatī**ti samavepākiniyā gahaṇiyā vasena vuttam. Asammāparipākopi visamapākiniyā gahaṇiyā vasena veditabbo. **Rasādibhāvenā**ti rasarudhiramaṃsamedanhāruatṭhiatṭhimiñjasukkabhāvena. **Vivekanti** puthubhāvam aññamaññaṃ visadisabhāvam. Asitādibhedassa āhārassa pariṇāme raso hoti, tam paṭicca rasadhātu uppajjatīti attho. Evam rasassa pariṇāme “rudhira”ntiādinā sabbam netabbam.

Haritantanti haritameva, anta-saddena padavaḍḍhanam katam yathā “vanantam suttanta”nti. **Cammanillekhanam** cammam likhitvā chaḍḍitakasatam.

305.Uggārahikkārādīti ettha **ādi**-saddena uddekakhīpanādīpavattakavātānam saṅgaho daṭṭhabbo. **Uccārapassāvādī**ti **ādi**-saddena pittasemhalasikādīnīharaṇavātassa ceva usumavātassa ca saṅgaho veditabbo. Yadi **kucchi**-saddo udarapariyāyo, koṭṭha-saddena pana abhantarassa vuccamānattā tadavasitṭho udarapadeso idha kucchi-saddena vuccatīti āha “**kucchisayā vātāti antānam bahivātā**”ti. **Samiñjanapasāraṇādī**ti **ādi**-saddena ālokanavilokanauddharaṇādīkā sabbā kāyikakiriya saṅgahitā. Avasavati udakam etasmāti **ossavanam**, chadananto. **Idhā**ti imasmim ṭhāne.

306.Nissattabhāvanti anattakataṃ. Yathādassitā hi catasso dhātuyo anattaniyam kevalam dhātumattā nissattanijjīvāti imamattham dasseti. **Parivāritoti** parivāritabhāvena ṭhito parivuto. Tenāha “**etānī**”tiādi, kaṭṭhādīni sannivesavisesavasena ṭhapitānīti adhippāyo. Aññathā agārasamaññāya bhāvato. Tenāha “**kaṭṭhādīsu panā**”tiādi. Yadattham pāḷiyam “seyyathāpi, āvuso”tiādi āradham, tamattham pākātam katvā dassetum “**yathā kaṭṭhādīnī**”tiādi vuttam.

Kāmam hetṭhā “mattaṭṭhakassa kāyassā”tiādinā (ma. ni. 1.302) avibhāgena ekadesena ca upādārūpampi kathitaṃ, tathā vedanādayo khandhabhāvena pariggahetvā na kathitā, tathā tañhāpi samudayasaccabhāvena. Itarāni pana saccāni sabbena sabbam na kathitāni. Tenevāha “**hetṭhā...pe... na kathitānī**”ti. **Cakkhupasāde niruddheti** cakkhupasāde vinaṭṭhe. **Upahateti** pubbakimiādīhi upaddute. **Palibuddheti** pubbādiuppattiyā vinā paṭicchādite. **Tajjoti** tassānurūpo, cakkhuvīññāṇuppattiyā anurūpoti attho. Cakkhussa rūpārammaṇe āpāthagate uppajjanamanasikāro hadayasannissayopi cakkhumhi sati hoti, asati na hotīti katvā “**cakkhum paṭicca uppajjanamanasikāro**”ti vutto. Bhavaṅgāvaṭṭanam tassa yathā ārammaṇapaccaye, evam pasādapaccayepi hotīti vuttam “**cakkuñca rūpe ca paṭicca**”ti. Nti cakkhudvāre kiriyamanodhātucittam. **Aññavihitassāti** aññārammaṇapasutassa. **Tadanurūpassāti** tesam cakkhurūpatadābhogānam anurūpassa.

Cattāri saccāni dasseti sarūpato atthāpattito cāti adhippāyo. Tappakāro bhūto, tappakāraṃ vā patto **tathābhūto**, tassa, yathā cakkhuviññāṇaṃ uppajjati, tādissa paccayākārasamavetassāti attho. **Tisamuṭṭhānarūpanti** utukammāhārasamuṭṭhānarūpaṃ. Idañca satipi tadā bhavaṅgāvaṭṭanacittasamuṭṭhānarūpe kevalaṃ cakkhuviññāṇasamuṭṭhitarūpassa abhāvamattaṃ gahetvā vuttaṃ. **Saṅghaṃ gacchatīti** nagaraṃ viya rajje rūpakkhandhe saṅghetabbataṃ gahetabbataṃ gacchati. “Tathābhūtassā”ti vuttattā **vedanādayo cakkhuviññāṇasampayuttāva, viññāṇampi cakkhuviññāṇameva. Saṅkhārāti cetanāva vuttā** cetanāpadhānattā saṅkhārakkhandhassāti adhippāyo. Tattha pana phassaṅgāvitindriyamanasikāracittatṭhitiyopi saṅkhārakkhandhadhammāva. **Ekato saṅgho** “pañcakkhandhā”ti ekato gaṇanā. **Samāgamoti** yathāsakaṃ paccayavasena samodhānaṃ. **Samavāyoti** aññamaññassa paccayabhāvena samavetatāya samuditabhāvo.

Paccayuppannadhammo paṭicca samuppajjati etasmāti **paṭiccasamuppādo**, paccayākāro. Paccayadhamme passantopi paccayuppannadhamme passati, te passantopi paccayadhamme passatīti vuttaṃ “**yo paṭiccasamuppāda**”ntiādi. **Chandakaraṇavasenāti** taṅhāyanavasena. **Ālayakaraṇavasenāti** apekkhākaraṇavasena. **Anunayakaraṇavasenāti** anurajanavasena. **Ajjhogāhitvāti** ārammaṇaṃ anupavisitvā viya gilitvā viya niṭṭhapetvā viya dalhaggahaṇavasena. Chandarāgo vinayati pahīyati etthāti **chandarāgavinayo chandarāgapahānañcāti** vuccati nibbānaṃ. **Āharitvāti** pāliyaṃ sarūpato anāgatampi atthato ānetvā saṅgaṇhanavasena gahetabbā. Āharaṇavidhiṃ pana dassento “**yā imesū**”tiādimāha. **Imesu tīsu ṭhānesūti** yathāvuttessu sukhadukkhādīsu tīsu abhisamayattṭhānesu. **Diṭṭhīti** pariññābhisamayādivasena pavattā sammādiṭṭhi yāthāvadassanaṃ. Evaṃ saṅkappādayopi yathārahaṃ veditabbā. **Bhāvanāpaṭivedhoti** bhāvanāvasena paṭivedho, na ārammaṇakaraṇamattena. **Ayaṃ maggoti** ayaṃ catunnaṃ ariyasaccānaṃ paṭivijjhanavasena pavatto atṭhaṅgiko maggo. **Ettāvātāpīti** evaṃ ekasmiṃ cakkhudvāre vatthu pariṅgahamukhenapi catusaccakammaṭṭhānassa matthakaṃ pāpanena **bahuṃ** vipulaṃ paripuṇṇameva **bhagavato sāsanaṃ kataṃ anuṭṭhitaṃ hoti**.

Uppajjitvā niruddhameva bhavaṅgacittaṃ āvajjanacittassa paccayo bhavatīti vuttaṃ “**taṃ niruddhampī**”ti. **Mandathāmagatamevāti** mahatiyā niddāya abhibhūtassa vasena vuttaṃ, kapimiddhaparetassa pana bhavaṅgacittaṃ kadāci āvajjanassa paccayo bhavēyyāti. **Bhavaṅgasamayenevāti** bhavaṅgasseva pavattanasamayena paṇaṇajjhānapaṇaṇakammaṭṭhānapaṇaṇaganthesu tesam paṇaṇabhāveneva ābhogena vināpi manasikāro pavattati. Tathā hi paṇaṇaṃ ganthaṃ paṇaṇabhāveneva nirantaraṃ viya ajjhayamāne aññavihitatāya “**ettako gantho gato, ettako avasitṭho**”ti sallakkhaṇā na hoti. **Catusamuṭṭhānampīti** sabbam catusamuṭṭhānarūpaṃ, na pubbe viya tisamuṭṭhānamevāti adhippāyo. Pubbaṅgamattā oḷārikattā ca phassacetanāva saṅkhārakkhandhoti gahitā, na aññesaṃ abhāvā. **Ekadesameva sammasantoti** yathāuddiṭṭhaṃ atthaṃ heṭṭhā anavasesato aniddisitvā ekadesameva niddisanavasena desanāya āmasanto. **Imasmim ṭhāneti** yathāuddiṭṭhassa atthassa “**ajjhattikañceva, āvuso, cakkhu**”ntiādinā (ma. ni. 1.306) chadvāravasena niddisanaṭṭhāne. **Heṭṭhā parihīnadesananti** – “**yaṃ upādārūpaṃ cattāro arūpino khandhā upari tīṇi ariyasaccāni**”ti niddesavasena parihīnaṃ atthajātaṃ sabbam. **Taṃtaṃdvāravasenāti** cakkhudvārādikaṃ taṃtaṃdvāravasena. Catusaccavasena āradhā desanā catusacceneva pariyoṣapitāti āha “**yathānusandhināva suttantaṃ niṭṭhapesī**”ti.

Mahāhatthipadopamasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Mahāsāropamasuttavaṇṇanā

307.Nacirapakkanteti na ciraṃ pakkante, pakkantassa sato na cirasseva. **Saliṅgenevāti** muṇḍiyakāsāyaggahaṇādinā attano purimaliṅgeneva. **Pāṭiyekke jāteti** vipannācāradiṭṭhitāya

pakāsanīyakammakaraṇato paraṃ aññatitthiyasadiṣe viṣuṃ bhūte. **Kulaputtoti** jātimattena kulaputto. **Asambhinnāyāti** sambhedarahitāya, jātiṣaṅkaravirahitāyāti atto. Jātiṣisena idha jātivatthukaṃ dukkhaṃ vuttanti āha “**otiṇṇoti yassa jāti anto anupaviṭṭhā**”ti. Jāto hi satto jātakālato paṭṭhāya jātinimittena dukkhena anto anupaviṭṭho viya vibādhīyati. **Jarāyāti**tiādīsupi eseva nayo. Cattāro paccayā labbhantīti lābhā, catunnaṃ paccayānaṃ labbhamānānaṃ sukatabhāvo suṭṭhu abhiṣaṅkhatabhāvo. **Vaṇṇabhaṇananti** guṇakittanaṃ. **Apaññātāti** sambhāvanāvasena na paññātā. Lābhādinibbattiyābhāvadassanañhetam. Tenāha “**ghāsacchādanamattampi na labhanti**”ti. **Appesakkhāti** appānubhāvā. Sā pana appesakkhatā adhipateyyasampattiyā ca parivārasampattiyā ca abhāvena pākātā hoti. Tattha parivārasampattiyā abhāvaṃ dassento “**appaparivārā**”ti āha.

Sārenapi keci ajānanena aññālābhena vā asārabhūtampi kattabbaṃ karontīti tato viṣesanatthaṃ “sārena sārakaraṇīya”nti vuttanti taṃ dassento “**akkhacakkayuganaṅgalādika**”nti āha. **Brahmacariyassāti** sikkhāttayasāṅgahassa sāsanaḥbrahmacariyassa. Mahārukkhassa maggaphalasārassa ñānadassanapheggukassa samādhitaṇṇaṃ sīlapapaṭṭikassa cañcalasabhāvā saṃsappacārīti ca **cattāro paccayā sākḥāpalāsaṃ nāma. Tenevāti** lābhasakkārasilokanibbattaneneva. **Sāro me pattoti** imasmiṃ sāsane adhiḡantabbasāro nāma iminā lābhādinibbattanena anuppattoti vosānaṃ niṭṭhitakiccaṃ āpanno.

310.Ñānadassananti ñānabhūtaṃ dassanaṃ viṣayassa sacchikaraṇavasena pavattaṃ abhiññānānaṃ. **Sukhumaṃ rūpanti** devādīnaṃ, aññampi vā sukhumasabhāvaṃ rūpaṃ. Tenāha “**antamaso...pe... viharanti**”ti, dibbacakkhu hi idha ukkaṭṭhaniddesena “ñānadassana”nti gahitaṃ.

311.Asamayavimokkhaṃārādhētīti ettha adhippetam asamayavimokkhaṃ pāḷiyā eva dassetuṃ “**katamo asamayavimokkho**”tiādi vuttaṃ. Atṭhannañhi samāpajjanasamayopi atthi asamayopi, maggavimokkhena pana vimuccanassa samayo vā asamayo vā natthi. Yassa saddhā balavatī, vipassanā ca āraddhā, tassa gacchantassa tiṭṭhantassa nisīdantassa bhuñjantassa ca maggaphalapaṭivedho nāma na hotīti na vattabbaṃ, iti maggavimokkhena vimuccantassa samayo vā asamayo vā natthīti so **asamayavimokkho**. Tenāha “**lokiyasamāpattiyō hī**”tiādi.

Na kuppati, na nassatīti **akuppā**, kadācīpi aparihānasabhāvā. Sabbasaṃkilesehi paṭippassaddhivasena cetaso vimuttīti **cetovimutti**. Tenāha “**arahattaphalavimutti**”ti. Ayamatto payojanaṃ etassāti **etadatthaṃ**, sāsanaḥbrahmacariyaṃ, tassa **esā** paramakoṭi. Yathāradhassa sārōpamena phalena desanā niṭṭhāpitāti āha “**yathānusandhināva desanaṃ niṭṭhapesī**”ti. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Mahāsāropamasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanaṃ samattā.

10. Cūlasāropamasuttavaṇṇanā

312.Piṅgaladhātukoti piṅgalasabhāvo piṅgalacchaviko, piṅgalakkhoti vā attho. **Pabbajitasamūhasaṅkhāto saṅgho**, na sīlādiguṇehi saṅgahitabbabhāvena. Saṅgho etesaṃ atthi parivārabhūtoti **saṅghino**. **Snevāti** so eva pabbajitasamūhasaṅkhāto. **Ācārasikkhāpanavasena**ti attanā parikappitaacelavatādiācārasikkhāpanavasena. **Paññātāti** yathāsakaṃ samādinnavatavasena ceva viññātaladdhivasena ca paññātā. **Laddhikarāti** tassā micchādiṭṭhiyā uppādakā. **Bahujanassāti** puthujanassa. Tassa pana āgamasampadāpi nāma natthi, kuto adhiḡamoti ekaṃsato andhaputhujano evāti āha “**assutavato andhabālaputhujanassā**”ti. Na hi viññū appasādanīye pasīdanti. Maṅgalesu kātābbadāsakiccakaro dāso **maṅgaladāso**.

Tantāvutānanti tante pasāretvā vītānaṃ. **Gaṇṭhanakilesoti** saṃsāre bandhanakilesa. **Evam vāditāyāti** evaṃ paṭiññatāya, evaṃ diṭṭhitāya vā. **Niyyānikāti** niyyānagatisappāṭihīrakā anupārambhabhūtattāti adhippāyo. No ce niyyānikāti ānetvā yojanā. Tesam sabbaññupaṭiññāya abhūtattā tassā abhūtabhāvakathanena tassa brāhmaṇassa na kāci atthasiddhīti āha “**nesam aniyyanikabhāvakathanena atthābhāvato**”ti.

318. Nihīnalokāmise līno ajjhāsayo etassa, na pana nibbāneti. **Līnajjhāsayo. Sāsanam sithilam katvā gaṇhāti** sikkhāya na tibbagāravattā.

323. **Heṭṭhāti** anantarātītasutte mahāsāropame. **Paṭhamajjhānādiddhammā vipassanāpādakāti** vipassanāya padaṭṭhānabhūtā. **Idhāti** imasmiṃ cūlasāropame āgatā. **Nirodhapādakāti** anāgāmino, arahanto vā nirodhasamāpattiṃ samāpajjitum samattā. **Tasmāti** nirodhapādakattā. Paṭhamajjhānādiddhammā ñānadassanato **uttaritarāti** veditabbā.

Cūlasāropamasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsānā samattā.

Niṭṭhitā ca opammavaggavaṇṇanā.

4. Mahāyamakavaggo

1. Cūlagosīngasuttavaṇṇanā

325. Ñātīnaṃ (a. ni. ṭī. 3.6.19) nivāsaṭṭhānabhūto gāmo ñātiko, so eva **nātiko**. So kira gāmo yesaṃ santako, tesam pubbapurisena attano ñātīnaṃ sādharmaṇabhāvena nivesito, tena “nātiko”ti paññāyittha. Atha pacchā tattha dvīhi dāyādehi dvidhā vibhajivā paribhutto. Tenāha “**dvinnaṃ cūlapitimahāpitiputtānaṃ dve gāmā**”ti. Giṅjakā vuccanti iṭṭhakā, giṅjakāhiyeva kato āvasatho **giṅjakāvasatho**. Tasmim kira padese mattikā sakkharamarumbavālikādīhi asammissā akaṭṭhinā saṅhā sukhumā, tāya katāni kulālabhājanānīpi silāmayāni viya dalhāni, tasmā te upāsakā tāya mattikāya dīghaputhulaiṭṭhakā kāretvā tāhi ṭhapetvā dvārabāhavātapānakavāṭatūlāyo sesam sabbam dabbasambhārena vinā iṭṭhakāhi eva pāsādam kāresuṃ. Tenāha “**iṭṭhakāhevā**”tiādi.

Gosīngasālavanadāyanti gosīngasālavananti laddhanāmaṃ rakkhitam araññaṃ. **Jeṭṭhakarukkhassāti** vanappatibhūtassa sālarukkhassa. **Sāmaggirasanti** samaggabhāvādiguṇam vivekasukham. **Uparipaṇṇāsake** upakkilesasutte (ma. ni. 3.237-238) puthujjanakālo kathito, **idha** cūlagosīngasutte **khīṇāsavakālo kathito**. Katakiccāpi hi te mahātherā attano diṭṭhadhammasukhavihāraṃ paresam diṭṭhānugatiṃ āpajjanañca sampassantā paramaṇca vivekaṃ anubrūhantā sāmaggirasam anubhavamānā tattha viharanti. **Tadāti** tasmim upakkilesasuttadesanākāle. **Teti** anuruddhappamukhā kulaputtā. **Laddhassādāti** vipassanāya vīthipaṭipattiyā adhigatassādā. Vipassanā hi pubbenāparam viśesaṃ āvahantī pavattamānā sātisaṃ pītisomanassaṃ āvahati. Tenāha bhagavā –

“Yato yato sammasati, khandhānaṃ udayabbayaṃ;

Labhati pītipāmojjam, amataṃ taṃ vijānata”nti. (dha. pa. 374);

Laddhapatiṭṭhā maggaphalādhigamanena. Sati hi maggaphalādhigame sāsane patiṭṭhā laddhā nāma hoti, no aññathā.

Kāmaṃ sārīputtamoggallānāpi mahāsāvakaṃ pariyāpannāva, aggasāvakaṃ bhāvena pana nesaṃ viśesadassanattam “**dhammasenāpatimahāmoggallānattheresu vā**”ti visum gahaṇam. Satipi hi sāmāññayoge viśesavanto visum gayhanti yathā “brāhmaṇā āgatā, vāsīṭṭhopi āgato”ti. Tesu pana visum gahitesupi “**asītimahāsāvakesū**”ti **asīti** gahaṇam appakaṃ ūnamadhikaṃ vā gaṇanupagaṃ na hotīti. **Antamasoti** idaṃ

dhammabhaṇḍāgārikassa upatṭhākabhāvena āsannacāritāya vuttaṃ. **Anīkāti** hatthānīkā, hatthānīkato hatthisamūhatoti attho. Kālasīho yebhuyyena yūthacaroti katvā vuttaṃ “**yūthā nissaṭṭo kālasīho viyā**”ti. Kesarī pana ekacarova. **Vātacchinno valāhako viyāti** vātacchinno pabbatakūṭappamaṇṇo valāhakacchedo viya. **Tesaṃ paggaṇhanatoti** yathā nāma jighacchitassa bhojane, pipāsitassa pānīye, sītena phutṭhassa uṇhe, uṇhena phutṭhassa sīte, dukkhitassa sukhe abhiruci uppajjati, evamevaṃ bhagavato kosambake bhikkhū aññamaññaṃ vivādāpanne disvā apare samaggāvāsam vasante āvajjitassa ime tayo kulaputtā āpātham āgamimsu, atha ne paggaṇhitukāmo upasaṅkami, evāyaṃ paṭipattianukkamena kosambakānaṃ bhikkhūnaṃ vinayanupāyo hotīti. Tenāha “tesaṃ paggaṇhanato”ti. Eteneva **pacchimajanataṃ anukampanatoti** idampi kāraṇam ekadesena saṃvaṇṇitanti datṭhabbam. **Ukkaṃsitvāti** yathābhūtehi guṇehi sampahaṃsanena visesetvā visitṭhe katvā pasamsāvasena cetam āmedītavacanam.

Taṃ araññaṃ rakkhati vanasāminā āṇatto. Rakkhitagopitaṃ vanasaṇḍam, na mahāvanādī viya apariggahitaṃ. Sīlādippabhedāya attatthāya paṭipannā **attakāmā**, na apariccattasinehāti āha “**attano hitaṃ kāmayamānā**”ti. Tenāha “**yo hī**”tiādi. **Bhindeyyāti** vināseyya.

Dubbalamanussāti paññāya dubbalā aviddasuno manussā. **Tānīti** abhijātiādīsu uppannapaṭihāriyāni. **Cīvaragabbhena paṭicchadetvāti** cīvarasaṅkhāte ovarake nigūhitvā viya. Na hi cīvarapārūpanamattena buddhānubhāvo paṭicchanno hoti. “Mā sudha kocimaṃ buddhānubhāvaṃ aññāsī”ti pana tathārūpena iddhābhisaṅkhārena taṃ chādetvā gato bhagavā tathā vutto. Tenāha “**aññātakavesena agamāsī**”ti.

Abhikkamathāti padaṃ abhimukhabhāvena vidhimukhena vadatīti āha “**ito āgacchathā**”ti. Buddhānaṃ kāyo nāma suvisuddhajātimaṇi viya sobhano, kiñci malaṃ apañetabbam natthi, kimattham bhagavā pāde pakkhālesīti āha “**buddhāna**”ntiādi.

326. Anuruddhāti vā ekasesanayena vuttaṃ virūpekasesassapi icchitabbattā, evaṅca katvā bahuvacananiddesopi samatthito hoti. **Iriyāpatho khamatīti** sarīrassa lahuṭṭhānatāya catubbidhopi iriyāpatho sukhappavattiko. **Jīvitaṃ yāpetīti** yāpanālakkhaṇam jīvitaṃ imam sarīrayantaṃ yāpeti sukhena pavatteti. **Uḷūnkayāgum vā kaṭacchubhikkham vāti** idam makaravuttīyā missakabhātena yāpanam vattanti katvā vuttaṃ. Tenāha “**bhikkhācāravattaṃ pucchati**”ti.

Aññamaññaṃ saṃsandatīti satipi ubhayesaṃ kalāpānaṃ paramatthato bhede pacurajanehi duviññeyyanānattaṃ khīrodakasammoditaṃ accantameva saṃsaṭṭham viya hutvā tiṭṭhati. Tenāha “**visum na hoti, ekattaṃ viya upetī**”ti. Piyabhāvadīpanāni cakkhūni **piyacakkhūni**. Piyāyati, piyāyitabboti vā **piyoti**. Samaggavāsassa yaṃ ekantakāraṇam, taṃ pucchanto bhagavā “**yathā kathaṃ panā**”tiādimāhāti “**kathanti kāraṇapucchā**”ti vuttaṃ. Yo nesaṃ mettāsahitānaṃyeva kammādīnaṃ aññamaññaṃsmiṃ paccupaṭṭhānākāro, taṃ sandhāya “**katha**”nti pucchā. Tathā hi parato “evaṃ kho mayaṃ, bhante”tiādinā therehi vissajjanaṃ kathitaṃ.

Mittaṃ etassa atthīti **mettaṃ**, kāyakammaṃ. **Āvīti** pakāsam. **Rahoti** appakāsam. Yañhi uddissa mettaṃ kāyakammaṃ paccupaṭṭhapeti, taṃ tassa sammukhā ce, pakāsam hoti, parammukhā ce, appakāsam. Tenāha “**āvi ceva raho cāti sammukhā ceva parammukhā cā**”ti. **Itarānīti** parammukhā kāyavacīkammāni. “**Tatthā**”tiādinā saṅkhepato vuttamattham vivaritaṃ “**yaṃ hī**”tiādi vuttaṃ. Sammajjanādivasena **paṭijaggitabbayuttaṃ ṭhānaṃ vā**. **Tathevāti** yathā sammukhā kate mettākāyakamme vuttaṃ, tatheva. “Kacci khamānīya”nti evamādikā kathā **sammodanīyakathā**. Yathā parehi saddhiṃ attano chiddam na hoti, tathā paṭisanthāravasena pavattā kathā **paṭisanthārakathā**. “Aho tadā therena mayham dinno ovādo, dinnā anusāsanī”ti evaṃ kālantare saritabbayuttā, chasāraṇīyapaṭisaṃyuttā vā

kathā **sāraṇīyakathā**. Suttapadam nikkhipitvā tassa atthaniddesavasena sīlādidhammapaṭisaṃyuttā kathā **dhammikathā**. Sarena suttassa uccāraṇaṃ **sarabhaññaṃ**. Pañhassa ñātum icchitassa atthassa pucchanaṃ **pañhapucchanaṃ**. Tassa yathāpucchitassaādīsanāṃ **pañhavissajjanaṃ**. **Evamaṃ samannāharatoti** evamaṃ manasikaroto, evamaṃ mettaṃ upasaṃharatoti attho.

Ekato kātuṃ na sakkā, tasmā **nānā**. **Hitaṭṭhenāti** attano viya aññaṃaññaṃ hitabhāvena. **Nirantarattṭhenāti** antarābhāvena bhedābhāvena. **Aviggahattṭhenāti** avirodhabhāvena. **Samaggattṭhenāti** sahitabhāvena. **Paribhaṇḍaṃ katvāti** bahalatanumattikālepehi limpetvā. **Cīvaraṃ vā dhovantīti** attano cīvaraṃ vā dhovanti. **Paribhaṇḍaṃ vāti** attano paṇṇasālāya paribhaṇḍaṃ vā karonti.

327. Paṭiviruddhā evāti etthāpi “yebhuyyenā”ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. **Tesaṃ appamādalakkhaṇanti** tesaṃ appamajjanasabhāvaṃ. **Kacci pana vo anuruddhā samaggāti** etthāpi **voti** nipātamattaṃ, paccattavacanaṃ vā, kacci tumheti evamattho veditabbo. **Samuggapātinti** samuggapuṭasadiṣaṃ pātim.

Paṇṇasālāyaṃ anto bahi ca sammajjanaena sodhitaṅgaṇatā **vattapaṭipatti**. **Paṭivisaṃmattamevāti** attano yāpanapaṭivisaṃmattameva. **Osāpetvāti** pakkhipitvā. **Pamāṇamevāti** attano yāpanapamāṇameva. **Vuttanayena jahitvāti** pāliyaṃ vuttanayena jahitvā.

Hatthena hatthaṃ saṃsibbantāti attano hatthena itarassa hatthaṃ daḥhaggahaṇavasena bandhantā. Vilaṅgheti desantaraṃ pāpeti etenāti vilaṅghako, hattho. Hattho eva vilaṅghako hatthavilaṅghako, tena **hatthavilaṅghakena**.

Taṃ akhaṇḍaṃ katvāti taṃ tīsupi divasesu dhammassavanaṃ pavattanavasena akhaṇḍikaṃ katvā. **Etanti** “pañcāhikaṃ kho panā”tiādivacanaṃ. Pañcame pañcame ahani bhavatīti **pañcāhikaṃ**. **Bhagavatā pucchitena** anuruddhattherena. **Pamādatṭhānesuyevāti** aññesaṃ pamādatṭhānesuyeva. “**Pamādatṭhānesuyevā**”ti vuttamevatthaṃ pākātataṃ kātuṃ “**aññesañhī**”tiādi vuttaṃ. **Papañcakaraṇaṭṭhānānīti** kathāpapañcassa karaṇaṭṭhānāni viṣaṭṭhakathāpavattanena kammaṭṭhāne pamajjanaṭṭhānāni. Tatthāpi “**mayāṃ, bhante, kammaṭṭhānaviruddhaṃ na paṭipajjāmā**”ti sikhāpattaṃ attano appamādalakkhaṇaṃ thero dasseti. **Ettakaṃ ṭhānaṃ muñcitvāti** pana idaṃ tadā viḥārasamāpattīnaṃ vaḷaṅghabhāvena vuttaṃ.

328. Jhānassa adhippetattā “**alamariyaññadassanaviseso**”icceva vuttaṃ. Attano sammāpaṭipannaṭāya satthu cittārādhanaṭṭhaṃ tassa ca viṣesādhigamassa satthu paccakkhabhāvato thero “**kiñhi no siyā, bhante**”ti āha. **Yāvadevāti** yattakaṃ kālaṃ ekaṃ divasabhāgaṃ vā sakalarattim vā yāva satta vā divase.

329. Samatikkamāyāti sammadeva atikkamaṇāya. Sati hi upari viṣesādhigame heṭṭhimajjhānaṃ samatikkantaṃ nāma hoti paṭippassaddhi ca. Tenāha “**paṭippassaddhiyā**”ti. **Ñānadassanavisesoti** kāraṇūpacārena vuttoti veditabbo. **Vedayitasukhatoti** vedanāsahitajjhānasukhato vā phalasukhato vā. **Avedayitasukhanti** nibbānasukhaṃ viya vedanārahitaṃ sukhaṃ. **Avedayitasukhanti** ca nidassanamattametam, taṃ pana aphaṣsaṃ asaññaṃ acetananti sabbacittacetāsikarahitameva. Tato ca satipi rūpadhammappavattiyaṃ tassa acetanattā sabbaso saṅkhāradukkhavirahitaṭāya santatarā paṇītatarā ca nirodhasamāpattīti vuccate. Tenāha “**avedayitasukhaṃ santataraṃ paṇītatarāṃ hoti**”ti. Tena vuttaṃ “**imamhā cā**”tiādi.

330. Sāmaggirasānisamsameva nesaṃ bhagavā katesi ajjhāsayaṇukūlattā tassa. **Anusāvetvāti** anupagāmanavasena sammadeva ārocetvā. “**Anusamsāvetvā**”ti vā pāṭho, so evattho. **Tato paṭinivattitvāti** etarahi bhagavato ekaviḥāre ajjhāsayoti satthu manāṃ gaṇhantā “**idheva tiṭṭhathā**”ti viṣajjitaṭṭhānato nivattitvā. **Pabbajjādīnīti ādi-**

saddena upasampadā-visuddhi-dhutakammatṭhānānuyoga-jhānavimokkha-samāpatti-
ñānadassana-maggabhāvanā-phalasacchikiriyādi ke saṅgaṇhāti. **Adhigantvāpīti pi**-saddena
yathādhigatānampi. **Attano guṇakathāya aṭṭiyamānāti** bhagavantaṃ nissāya adhigantvāpi
dhammādhikaraṇaṃ satthuvihesābhāvadīpane bhagavato pākātaguṇānaṃ kathāya
aṭṭiyamānāpīti yojanā. **Devatāti** taṃtaṃsamāpattilābhiniyo devatā. **Mukhaṃ me sajjanti**
mukhaṃ me kathane samatthaṃ, kathane yogyanti attho.

331. Evaṃ āgatoti evaṃ ātānāṭṭiyasutte āgato. **Paliveṭṭenti** codente. **Maccharāyantīti**
attano guṇānaṃ bhagavatopi ārocanaṃ asahamānā maccharāyantīti so cintetīti katvā vuttaṃ.

Tesaṃlābhāti tesāṃ vajjirājūnaṃ vajjiraṭṭhavāsīnaṅca manussattaṃ,
patirūpadesavāsādiko, bhagavato tiṇṇaṅca kulaputtānaṃ
dassanavandanadānadhammassavanādayo lābhā. Suladdhā lābhāti yojanā. **Pasannacittaṃ**
anussareyyāti taṃ kulañhettaṃ silādiguṇe cittaṃ pasādetvā anussareyya. Vuttaṃ tesāṃ
“anussaraṇampāhaṃ, bhikkhave, tesāṃ bhikkhūnaṃ bahūpakāraṃ vadāmi”ti (itivu. 104;
saṃ. ni. 5.184).

Cūḷagosīṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Mahāgosīṅgasuttavaṇṇanā

332. Kocidevāti gosīṅgāsālavanāsāmantato nivīṭṭhesu yo koci gāmo gocaragāmo
bhavissati, tasmā anibaddhabhāvato gocaragāmo na gahito, vasanaṭṭhānameva paridīpitaṃ,
tato eva araṇṇānidānakaṃ nāmettaṃ. **Sabbatthāti** devaloke manussaloke ca. **Thirakārakehīti**
sāsane thirabhāvākārakehi. **Savanante jātattāti** catusaccagabbhassa dhammassavanassa
pariyosāne ariyāya jātiyā jātattā. Yathā paṭivedhabāhusaccaṃ ijjhāti, tathā dhammassa
savanato sāvakā. **Sūriyo viya** bhāsuraṇaṃsaṃsītāya mohandhakāraavidhamaṇato. **Cando**
viya ramaṇīyamanoharasītalaguṇatāya kilesapariḷāhavūpasamato. **Sāgaro viya**
gambhīrathiravipulānekaguṇatāya ṭhitadhammasabhāvato. Guṇamahantatāya therassa
abhiññātātā, guṇamahantatā ca suttesu āgatanayeneva ñātābātī taṃ vitthārato dassetaṃ “**na**
kevala”ntiādi vuttaṃ. **Sīhanādasuttanti** majjhimanikāye āgataṃ mahāsīhanādasuttaṃ (ma.
ni. 1.146). **Therapañhasuttanti** suttanipāte aṭṭhakavagge āgataṃ **sāriputtasuttaṃ** (su. ni.
961-981). **Therasīhanādasuttanti** imassa ca therassa janapadacārikāya satthu
sammukhā **sīhanādasuttaṃ**. **Abhinikkhamaṇanti** therasseva mahatā ñātiparivaṭṭena mahatā
ca bhogaparivaṭṭena saha gharāvāsapariccāgo abhinikkhamaṇaṃ. Esa nayo ito
paresupi. **Yadidanti** nipāto, yo ayanti attho.

Mahāpaññe bhikkhū gahetvāti āyasmato kira sāriputtattherassa parivārabhikkhūpi
mahāpaññā eva ahesuṃ. Dhātuso hi sattā saṃsandanti. **Sayaṃ iddhimāti**ādisupi eseva nayo.
Ayaṃ panattho **dhātusaṃyuttena** (saṃ. ni. 2.99) dīpetabbo – gijjhakūṭapabbate
gilānaseyyāya nisinna bhagavā āraṅkhatthāya parivāretvā vasantesu sāriputtamoggallānādīsū
ekamekaṃ attano parisāya saddhiṃ caṅkamantaṃ voloketvā bhikkhū āmantesi – “passatha
no tumhe, bhikkhave, sāriputtaṃ sambahulehi bhikkhūhi saddhiṃ caṅkamantanti. Evaṃ,
bhante. Sabbe kho ete, bhikkhave, bhikkhū mahāpaññā”ti sabbāṃ vitthāretabbaṃ.

Vananteti upavanante. **Meghavaṇṇayāti** nīlābhāya. Samuddakucchito uggacchantassa
viya upatṭhānaṃ sandhāya vuttaṃ. Cakkavālapabbatamatthakasamīpe ābhāpharaṇavasena
pavattiyā “**pācīnacakkavālapabbatamatthake**”ti vuttaṃ, na cakkavālapabbatamatthake
candamaṇḍalassa vicaraṇato. Tathā sati lokantarikanirayesupi candimasūriyānaṃ ābhā
phareyya. Ubbedhavasena hi cakkavālapabbatassa vemajjhato candimasūriyā vicaranti.
Sālakuṣumapabhānaṃ atirattatāya vuttaṃ “**lākhārasena siṅcamānaṃ viyā**”ti.
Upagāyamānā viyāti payirupāsanaṇavasena upecca gāyamānā viya. **Kāya nu kho ajja**
ratiyāti ajja jhānasamāpattiratiyā eva nu kho, udāhu dhammasākacchāratiyā
dhammadesanāratiyāti cintesi.

Dve candamaṇḍalāni viya paramasobhaggappattāya kantiyā. **Dve sūriyamaṇḍalāni viya** ativiya suvisuddhasamujjalāya guṇavibhūtiyā. **Dve chaddantanāgarājāno viya** mahānubhāvātāya. **Dve sīhā viya** tejussadatāya. **Dve byagghā viya** anolīnavuttitāya. **Sabbapāliphullamevāti** sabbameva samantato vikasitaṃ.

333. Kathā upacarati pavattati etthāti kathāupacāro, savanūpacāro padeso, taṃ **kathāupacāraṃ**. Ramaṇīyameva **rāmaṇeyyakam**. **Ujjaṅgaleti** lūkhapadesa kaṭṭhinapadesa. Dosehi itā apagatāti **dosinā** ta-kārassa na-kāraṃ katvā. **Dibbā maññe gandhāti** devaloke gandhā viya. Divi bhavāti **dibbā**. **Dve therāti** sārīputtattheraānandattherā. Ānandatthero tāva mamāyatu akhīṇāsavabhāvato, sārīputtatthero kathanti? Na idaṃ mamāyanaṃ gehassitapemavasena, atha kho guṇabhattivasenāti nāyaṃ doso.

Anumatiyā pucchā **anumatipucchā**, anumattiggahaṇatthaṃ pucchanaṃ. Tattha yasmā adhammikampi vuddhassa anumatiṃ itaro paṭikkhipituṃ na labhati, tena sā anujānitabbāva hoti, tasmā saṅghakhuddakato paṭṭhāya anumati pucchitabbā. Tenāha “**anumatipucchā nāmesā**”tiādi. **Khuddakato paṭṭhāyāti** kaṇiṭṭhato paṭṭhāya. Paṭibhāti upaṭṭhātīti paṭibhānaṃ, yathādhīpeto attho, **taṃ paṭibhānaṃ**. **Sikhāpattā vepullappattā na bhavissati** padesaññe ṭhitehi bhāsītattā. **Sikhāpattā vepullappattā bhavissati** sabbaññutaññāna saṃsanditattā. Vuttamevatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ “**yathā hi**”tiādi vuttaṃ. Tattha paccatthikā aṭṭiyanti dukkhāyanti etenāti **aṭṭo**, vinicchitabbavohāro. **Gāmabhojakanti** yasmim gāme so uppanno, taṃ gāmabhojakam. **Janapadabhojakanti** yasmim janapade so uppanno, taṃ janapadabhojakam. **Mahāvinicchayaamaccanti** yasmim rajje so janapado, tassa rājadhāniyaṃ mahāvinicchayaamaccam. **Senāpatinti** yassa rañño so amacco, tassa senāpatiṃ. Tathā **uparājanti**. Idaṃ panettha pakaticārittavasena vuttaṃ upameyyatthānurūpatoti daṭṭhabbam. **Aparāparaṃ na sañcarati** vinicchayanārahena vinicchitabhāvato.

Pakaṭṭhānaṃ (a. ni. ṭī. 2.4.22) ukkaṭṭhānaṃ sīlādiatthānaṃ bodhanato, sabhāvaniruttivasena buddhādīhi bhāsītattā ca pakaṭṭhānaṃ vacanappabandhānaṃ ālīti **pāli**, pariyattidhammo. Purimassa atthassa pacchimena atthena anusandhānaṃ **anusandhi**. Atthamukhena pana pālīpadesānampi anusandhi hotiyeva, so ca pubbāparānusandhi-pucchānusandhi-ajjhāsāyānusandhi-yathānusandhivasena catubbidho. Taṃtaṃdesanānaṃ pana pubbāparasāmsandanaṃ **pubbāparaṃ**. Pālīvasena anusandhivasena pubbāparavasenāti paccekam yojetabbam. **Uggahitanti** byañjanaso atthaso ca uddham uddham gahitaṃ, pariyāpuṇanavasena ceva paripucchāvasena ca hadayena gahitanti attho. Vaṭṭadukkhanissaraṇatthikehi sotabbato sutam, pariyattidhammo, taṃ dhāretīti **sutadharo**. Yo hi sutadharo, sutam tasmim patīṭṭhitam hoti suppatīṭṭhitam, tasmā vuttaṃ “**sutassa ādhārabhūto**”ti. Tenāha “**yassa hi**”tiādi. Ekapadam ekakkharampi avinatṭham hutvā sannicīyatīti sannicayo, sutam sannicayo etasminti **sutasannicayo**. **Ajjhosāyāti** anupavisitvā. **Tiṭṭhatīti** na mussati.

Ṭhitā paguṇāti paguṇā vācuggatā. **Niccālitanti** aparivattitaṃ. **Sāmsanditvāti** aññehi sāmsanditvā. **Samanuggāhitvāti** paripucchāvasena attham ogāhetvā. Pabandhassa vibandhābhāvato **gaṅgāsotasadisam**, “bhavaṅgasotasadisā”nti vā pāṭho, akittimaṃ sukhappavattīti attho. Suttakadesassa suttassa ca vacasā paricayo idha nādhīpeto, vaggādivasena pana adhippetoti āha “**suttadasaka...pe... sajjhāyitā**”ti, “dasa suttāni gatāni, dasa vaggāgatā”tiādinā sallakkhetvā vācāya sajjhāyitāti attho. Manasā anu anu pekkhitā bhāgasā nijjhāyitā cintitā **manasānupekkhitā**. **Rūpagatam viya paññāyatīti** rūpagatam viya cakkhussa vibhūtam hutvā paññāyati. **Suppaṭividdhāti** nijjaṭam niggumbaṃ katvā suṭṭhu yāthāvato paṭividdhā.

Pajjati attho ñāyati etenāti **padam**, tadeva attham byañjetīti **byañjananti** āha “**padameva atthassa byañjanato padabyañjana**”nti. Akkharapāripūriyā

padabyañjanassa parimaṇḍalatā, sā pana pāripūrī evaṃ veditabbāti āha
“**dasavidhabyañjanabuddhiyo aparihāpetvā**”ti. **Aññaṃ upārambhakaranti**
yathānikkhattasuttato aññaṃ tassa ananulomakaṃ suttaṃ āharati. **Tadatthaṃ otārefīti** tassa
āhaṭasuttasseva atthaṃ vicāreti. **Tassa kathā aparimaṇḍalā nāma hoti** atthassa
aparipuṇṇabhāvato. Yathānikkhattassa suttassa atthasaṃvaṇṇanāvaseneva suttantarampi
ānento **bahi ekapadampi na gacchati nāma. Amakkhentoti** avināsento. Taṃ taṃ atthaṃ
sutṭhu vavatthitaṃ katvā dassento **tulikāya paricchindanto viya. Gambhīrataramatthaṃ**
gamento **gambhīramātikāya udakaṃ pesento viya. Uttānamātikāya** hi mariyādaṃ
ottharivā udakaṃ aññathā gaccheyya. Ekaṃyeva padaṃ anekehi pariyāyehi punappunaṃ
saṃvaṇṇento padaṃ **koṭṭento sindhavājāniyo viya. So** hi vaggitāya gatiyā pade padaṃ
koṭṭento gacchati. Kathāmaggena **tassa kathā parimaṇḍalā nāma hoti** dhammato atthato
anusandhito pubbāparato ācariyuggahatoti sabbaso paripuṇṇabhāvato.

Anuppabandhehīti vissatṭhehi āsajjamānehi. Nātisīghaṃ nātisaṅkaṃ nirantaraṃ
ekarasaṅca katvā parisāya ajjhāsayanurūpaṃ dhammaṃ kathento vissatṭhāya kathāya katheti
nāma, na aññathāti dassento “**yo bhikkhū**”tiādīmāha. **Araṇiṃ manthento viya,**
uṇhakhādanīyaṃ khādanto viyāti sīghaṃ sīghaṃ kathanassa udāharaṇaṃ, **gahitaṃ**
gahitamevātitiādi laṅghetvā kathanassa. Purāṇapaṇṇantaresu hi paripāṭiyamānagodhā kadāci
dissati, evamekaccassa atthavaṇṇanā katthaci na dissati. **Ohāyāti** ṭhapetvā. **Yopīti**tiādīnā
ekarūpena kathāya akathanaṃ dasseti. **Petaggi** nijjhāmataṅhikapetassa mukhato
niccharaṇakaaggi. **Vitthāyatīti** appaṭitānatamāpajjati. Kenaci rogena dukkhaṃ patto
viya **nitthunanto. Kandanto viyāti** ukkuṭṭhiṃ karonto viya. **Appabandhā nāma**
hoti sukkena appavattabhāvato. **Ācariyehi dinnanaye ṭhitoti** ācariyuggahaṃ amuñcanto,
yathā ca ācariyā taṃ taṃ suttaṃ saṃvaṇṇesum, teneva nayena saṃvaṇṇentoti
attho. **Acchinnadhāraṃ katvāti** “nātisīghaṃ nātisaṅka”ntiādīnā heṭṭhā vuttanayena
avicchinnaṃ kathāpabandhaṃ katvā. **Anusayasamugghātāyāti** iminā tassā kathāya
arahattapariyosānataṃ dasseti. **Evarūpenāti** nayidaṃ ekavacanaṃ tattakavasena
gahetabbaṃ, atha kho lakkhaṇe pavattanti dassento “**tathārūpeneva bhikkhusatena**
bhikkhusahassena vā”ti vuttaṃ. **Pallaṅkenāti** pallaṅkapadesena, pallaṅkāsanantenāti
attho. **Iminā nayenāti** vārantarasādhāraṇaṃ atthaṃ atidisati, asādhāraṇaṃ pana vakkhatevāti.

334. Āramati etenāti **ārāmo.**

335. Dhuvasevananti niyatasevitaṃ. **Pāsādapariveṇeti** pāsādaṅgaṇe. **Nābhiyā**
patiṭṭhitānanti nābhiyā bhūmiyaṃ patiṭṭhitānaṃ. **Arantarānīti** aravivarāni taṃtaṃarānaṃ
vemajjhaṭṭhānāni.

336. Samādinnaaraññadhutaṅgo āraññiko, na araññavāsamattena.

337. Naosādentīti na avasādentī, na avasādanāpekkhā aññamaññaṃ pañhaṃ pucchantīti
attho. **Pavattinīti** paṇṇā.

338. Lokuttarā vihārasamāpatti nāma therassa arahattaphalasaṃpattiyo, pariyāyato
pana nirodhasamāpattipi veditabbā.

339. Sādhukāro ānandattherassa dinno. Tenāha bhagavā “yathā taṃ ānandova sammā
byākaramāno byākareyyā”tiādi. **Sammāti** sutṭhu, yathāajjhāsayanti adhippāyo. Yena hi yaṃ
yathācittaṃ kathitaṃ, taṃ sammā kathitaṃ nāma hoti. Sampattavasena hi yathākārī tathāvādī
sobhati. Tenāha “**attano anucchavikamevā**”tiādi. Bahussuto bhikkhu tattha tattha sutte
sīlādīnaṃ āgataṭṭhāne tesam suvidittatā yathānusitṭhaṃ paṭipajjamāno tāni paripūretīti
āha “**sīlassa āgataṭṭhāne**”tiādi. Maggādiṭṭhānaṃ vipassanāgabbhaṃ
gaṇhāpetvā paripākaṃ gametvāti attho.

340. “Eseva nayo”ti atidesavasena saṅkhepato vuttamatthaṃ vivaranto “**āyasmā hi**
revato”tiādīmāha.

342. Apārepinānappakāre kileseti apārepi nānappakāre dosamohādīkilese. **Dhunitvāti** vidhametvā.

343. Āyasmā mahāmoggallāno evaṃ byākāsīti sambandho. Sakalampi cakkhuviññānavīthigatam cittaṃ cakkhuviññānanti aggahetvā cakkhusannissitameva pana viññāṇaṃ cakkhuviññāṇaṃ, tadanantaram sampaticchanam, tadanantaram santīraṇantiādinā saṅhaṃ sukhumam atiittarakhaṇavantaṃ **cittantaram** cittaṇattam. Khandhādīnaṃ nānattasaṅkhātāṃ **khandhantarādi**. Pathavīkaṣiṇe paṭhamajjhānaṃ samāpajjitvā tatheva tatiyaṃ jhānantiādinā ārammaṇaṃ anukkamitvā jhānasseva ekantarikabhāvena ukkamaṇaṃ **jhānokkantikaṃ** nāma. Pathavīkaṣiṇe paṭhamaṃ jhānaṃ samāpajjitvā puna tadeva tejokaṣiṇetiādinā jhānaṃ anukkamitvā ārammaṇasseva ekantarikabhāvena ukkamaṇaṃ **ārammaṇokkantikaṃ** nāma. “Paṭhamajjhānaṃ pañcaṅgika”ntiādinā yāva nevasaññānāsaññāyatanam duvaṅgikanti jhānaṅgamattasseva vavattāpanaṃ **aṅgavavattānaṃ**. “Idam pathavīkaṣiṇaṃ...pe... idam odātakasiṇa”nti ārammaṇamattasseva vavattāpanaṃ **ārammaṇavavattānaṃ**. Pathavīkaṣiṇe paṭhamaṃ jhānaṃ samāpajjitvā tattheva itaresampi samāpajjanaṃ **aṅgasaṅkanti**. Pathavīkaṣiṇe paṭhamaṃ jhānaṃ samāpajjitvā tadeva āpokasiṇeti evaṃ sabbakaṣiṇesu ekasseva jhānassa samāpajjanaṃ **ārammaṇasaṅkanti**. **Ekatovaḍḍhanaṃ ubhatovaḍḍhananti** idam khandhādidesanāyaṃ labbhati. Abhidhammabhājanīye hi vedanākkhandham bhājento bhagavā tike gahetvā dukesu pakkhipi, duke gahetvā tikesu pakkhipi, idam **ekatovaḍḍhanaṃ**. Tike ca duke ca ubhatovaḍḍhananīhārena kathesi, idam **ubhatovaḍḍhanaṃ**. Evaṃ sesakhandhesu dhātāyatanādīsū ca yathārahaṃ **vibhaṅgappakaraṇe** (vibha. 32-33; 155-156, 183-184) abhidhammabhājanīye āgatanayena vedītabbama. Tenāha “**ābhidhammikadhammakathikasēva pākāṭa**”nti. Khandhādīsū sabhāvadhammesu tīsū lakkhaṇesu paññattiyaṃ samayantaresu ca kosallābhāvato **ayaṃ sakavādo ayaṃ paravādoti na jānāti**. Tato eva **sakavādaṃ...pe... dhammantaram viṣaṃvādeti**. Khandhādīsū pana kusalatāya **ābhidhammiko sakavādaṃ...pe... na viṣaṃvādeti**.

344. Cittamattano vase vattetuṃ sakkoti paṭisaṅkhānabhāvanābalehi pariḅgaṇhanasamatthattā. Idāni tamatthaṃ byatirekato anvayato ca vibhāvetuṃ “**duppañño hī**”tiādimāha. Tattha **sabbānassāti** sabbāni assa. **Visevitavipphanditāni** kilesavisūkāyikāni ceva duccharitavipphanditāni ca. **Bhañjītvāti** madditvā. **Bahīti** kammaṭṭhānato bahi puthuttārammaṇe.

345. Pariyāyenāti ettha pariyāya-saddo “atthi khvesa, brāhmaṇa, pariyāyo”tiādisū (a. ni. 8.11; pārā. 3-9) viya kāraṇatthoti āha “**sobhanakāraṇaṃ atthī**”ti. Yadi bhagavā – “idha, sārīputta, bhikkhu pacchābhattaṃ piṇḍapāṭapaṭikkanto”tiādinā attano mahābodhipallaṅkaṃ sandhāyāha, evaṃ sante sammāsambuddheheva saṅghārāmo sobhetabbo, na aññehīti āpannanti āha “**apica pacchimaṃ janata**”ntiādi. Nibbānatthāya paṭipattisāraṃ etassāti paṭipattisāro, taṃ **paṭipattisāraṃ**. **Nippariyāyenevāti** kenaci pariyāyena lesena vinā mukhyena nayeneva. Yo “arahattaṃ appatvā na vuṭṭhahissāmī”ti daḷhasamādānaṃ katvā nisinna taṃ adhigantvāva uṭṭhahati. Evarūpena idam gosīṅgasālavanam sobhati, sāsane sabbārambhānaṃ tadatthattāti attho. Āsavakkhayāvaham paṭipattiṃ ārabhitvā āsavakkhayeneva desanāya pariyoṣāpitattā **yathānusandhināva desanaṃ niṭṭhapesīti**.

Mahāgosīṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Mahāgopālakasuttavaṇṇanā

346. Tatthāti gopālakasutte. **Tisso kathāti** (a. ni. ṭī. 3.11.17) tisso aṭṭhakathā, tividhā suttassa atthavaṇṇanāti attho. Ekekaṃ padaṃ nālaṃ mūlaṃ etissāti evaṃsaññitā **ekanaḷīkā**,

ekekam vā padam nālam atthaniggamanamaggo etissāti **ekanālikā**. Tenāha “**ekekpadassa atthakathana**”nti. Cattāro amsā bhāgā atthasallakkhaṇūpāyā etissāti **caturassā**. Tenāha “**catukkam bandhitvā kathana**”nti. Niyamato nisinnassa āradhassa vatto samvatto etissā atthāti **nisinnavattikā**, yathāradhassa atthassa visum visum pariyoṣāpikāti attho. Tenāha “**paṇḍitam gopālakam dassetvā**”tiādi. **Ekekpadassāti** piṇḍatthadassanavasena bahunnaṃ padānaṃ ekajjhaṃ atthaṃ akathetvā ekamekassa padassa atthavaṇṇanā. Ayaṃ sabbattheva labbhati. **Catukkam bandhitvāti** kaṇhapakkhe upamūpameyyadvayaṃ, tathā sukkaṃpakketi idaṃ catukkam yojetvā. Ayaṃ īdisesu eva suttesu labbhati. **Pariyoṣānagamananti** keci tāva āhu – “kaṇhapakkhe upamaṃ dassetvā upamā ca nāma yāvadeva upameyyasampanḍānatthāti upameyyatthaṃ āharitvā samkilesapakkhaniddeso ca vodānapakkhaviḥāvanatthāyāti sukkaṃpakkhampi upamūpameyyaviḥāgena āharitvā suttatthassa pariyoṣāpana”nti. Kaṇhapakkhe upameyyaṃ dassetvā pariyoṣānagamanādīsipi eseva nayo. Apare pana “kaṇhapakkhe sukkaṃpakke ca taṃtaṃupamūpameyyatthānaṃ visum visum pariyoṣāpetvāva kathanaṃ pariyoṣānagamanā”nti vadanti. **Ayanti** nisinnavattikā. **Idhāti** imasmim gopālakasutte. **Sabbācariyānaṃ āciṇṇāti** sabbehipi pubbācariyehi ācaritā samvaṇṇitā, tathā ceva pāli pavattāti.

Āngīyanti avayavabhāvena nīyanti **āngāni**, bhāgā. Tāni panettha yasmā sāvajjasabhāvāni, tasmā āha “**āṅgehī agūṇakoṭṭhāsehi**”ti. **Gomaṇḍalanti** gosamūhaṃ. **Pariharitanti** rakkhituṃ. Taṃ pana pariharaṇaṃ pariggahetvā vicaraṇanti āha “**pariggahetvā vicaritu**”nti. **Vaḍḍhanti** gunnaṃ bahubhāvaṃ bahugorasatāsāṅkhātaṃ parivuddhiṃ. “Ettakamida”nti rūpīyatīti **rūpaṃ**, parimānaparicchedopi sarīrarūpampīti āha “**gaṇanato vā vaṇṇato vā**”ti. **Na pariyesati** vinaṭṭhabhāvasseva ajānanato. **Nilāti** ettha **īti**-saddo ādiattho. Tena setasabalādivaṇṇaṃ saṅgaṇhāti.

Dhanusattisūlādīti ettha issāsācariyānaṃ gāvīsu kataṃ **dhanulakkhaṇaṃ**. Kumārabhattigaṇānaṃ gāvīsu kataṃ **sattilakkhaṇaṃ**. Issarabhattigaṇānaṃ gāvīsu kataṃ **sūlalakkhaṇanti** yojanā. **Ādi**-saddena rāmaṃvāsudevagaṇādīnaṃ gāvīsu kataṃ pharasucakkādīlakkhaṇaṃ saṅgaṇhāti.

Nilamakkhikāti piṅgalamakkhikā, khuddamakkhikā eva vā. Saṭati rujati etāyāti sātīkā, samvaddhā sātīkāti **āsātīkā**. Tenāha “**vaḍḍhanti**”tiādi.

Vākenāti vākapattena. **Cīrakenāti** pilotikena. **Antovasseti** vassakālassa abbhantare. **Niggāhanti** susumārādiggāharahitaṃ. **Pīṭanti** pānīyassa pītabhāvaṃ. Sīhabyagghādiṭṭhāriṣṣayena **sāsaṅko sappatibhāyo**.

Pañca ahāni bhūtāni etassāti pañcāhito, so eva vāroti **pañcāhikavāro**. Evaṃ **sattāhikavāro**ti vedītabbo. **Ciṇṇatthānanti** caritatthānaṃ gocaraggahitatthānaṃ.

Pituttthānanti pitarā kātabbatthānaṃ, pitarā kātabbakaraṇanti attho. **Yathāruciṃ gahetvā gacchantīti** gunnaṃ rucianurūpaṃ gocarabhūmiyaṃ vā nadipāraṃ vā gahetvā gacchanti. **Gobhattanti** kappāsattthikādīmissaṃ gobhuñjitabbaṃ bhattaṃ, bhattaggahaṇeṇeva yāgupi gahitā.

347. “**Dvīhākārehi**”ti vuttaṃ ākāradvayaṃ dassetuṃ “**gaṇanato vā samuttthānato vā**”ti vuttaṃ. **Evaṃ pāliyaṃ āgatāti** “upacayo santatī”ti jātiṃ dvidhā bhinditvā hadayavatthuṃ aggahetvā “dasa āyatanāni pañcadasa sukhumarūpāni”ti evaṃ rūpakaṇḍapāliyaṃ (dha. sa. 651-655) āgatā. **Pañcavīsati rūpakoṭṭhāsāti** salakkhaṇato aññamaññasaṅkarābhāvato rūpabhāgā. **Rūpakoṭṭhāsāti** vā visum visum appavattitvā kalāpabhāveṇeva pavattanato rūpakalāpā. **Koṭṭhāsāti** ca amsā, avayavāti attho. **Koṭṭhanti** vā sarīraṃ, tassa amsā kesādayo koṭṭhāsāti aññepi avayavā koṭṭhāsā viya **koṭṭhāsā**. **Seyyathāpīti** upamāsamsandanāṃ. Tattha **rūpaṃ pariggahetvāti** yathāvuttaṃ rūpaṃ salakkhaṇato nīṇena

pariggaṇhitvā. **Arūpaṃ vavatthapetvā** taṃ rūpaṃ nissāya ārammaṇaṅca katvā pavattamāne vedanādike cattāro khandhe “arūpa”nti vavatthapetvā. **Rūpārūpaṃ pariggahetvā** puna tattha yaṃ ruppanalakkhaṇaṃ, taṃ rūpaṃ, tadaññaṃ arūpaṃ, ubhayavinimuttaṃ kiñci natthi attā vā attaniyaṃ vāti evaṃ rūpārūpaṃ pariggahetvā. Tadubhayaṅca avijjādinā paccayena sappaccayanti **paccayaṃ sallakkhetvā** aniccādilakkhaṇaṃ **aropetvā** yo kalāpasammasanādikkamena kammaṭṭhānaṃ matthakaṃ pāpetuṃ na sakkoti, so na vaḍḍhatīti yojanā.

Ettakaṃrūpaṃ ekasamuṭṭhānanti cakkhāyatanaṃ, sotaghānajiṃhākāyāyatanaṃ itthindriyaṃ purisindriyaṃ jīvitindriyanti aṭṭhavidhaṃ kammavasena, kāyaviññatti vacīviññattīti idaṃ dvayaṃ cittavasenāti ettakaṃ rūpaṃ ekasamuṭṭhānaṃ. Saddāyatanaṃ utucittavasena **dvisamuṭṭhānaṃ**. Rūpassa lahutā mudutā kammaññatīti ettakaṃ rūpaṃ utucittāhārasena **tisamuṭṭhānaṃ**. Rūpagandharasaphoṭṭhabbāyatanaṃ ākāśadhātu āpodhātu kabalīkāro āhāroti ettakaṃ rūpaṃ utucittāhārasena **catusamuṭṭhānaṃ**. Upacayo santati jaratā rūpassa aniccātīti **ettakaṃ rūpaṃ na kutoci samuṭṭhātīti na jānāti**. **Samuṭṭhānato rūpaṃ ajānantoti**ādisu vattabbaṃ “gaṇanato rūpaṃ ajānanto”tiādesu vuttanayeneva vedittabbaṃ.

Kammalakkhaṇoti attanā kataṃ duccharitakammaṃ lakkhaṇaṃ etassāti kammalakkhaṇo, bālo. Vuttañhetam – “tīnimāni, bhikkhave, bālassa bālalakkhaṇāni. Katamāni tīni? Duccintitacintī hoti, dubbhāsitaḥāsī, dukkaṭakammakārī. Imāni kho...pe... lakkhaṇāni”ti (a. ni. 3.2; netti. 116). Attanā kataṃ sucaritakammaṃ lakkhaṇaṃ etassāti **kammalakkhaṇo**, paṇḍito. Vuttampi cetam – “tīnimāni, bhikkhave, paṇḍitassa paṇḍitalakkhaṇāni. Katamāni tīni? Sucintitacintī hoti, subhāsitaḥāsī, sukatakkammakārī. Imāni kho...pe... paṇḍitalakkhaṇāni”ti (ma. ni. 3.253; a. ni. 3.3; netti. 116). Tenāha **“kusalākusalaṃ kammaṃ paṇḍitamālalakkhaṇaṃ”**nti. **Bāle vajjetvā paṇḍite na sevātīti** yaṃ bālapuggale vajjetvā paṇḍitasevanaṃ atthakāmena kātabbaṃ, taṃ na karoti. Tathābhūtaṃ ayamādinavoti dassetuṃ puna **“bāle vajjetvā”**tiādi vuttaṃ. Tattha yaṃ bhagavatā “idaṃ vo kappatī”ti anuññātam, tadanulomaṅce, taṃ **kappiyaṃ**. Yaṃ “idaṃ vo na kappatī”ti paṭikkhittaṃ, tadanulomaṅce, taṃ **akappiyaṃ**. Yaṃ kosallasambhūtam, taṃ **kusalaṃ**, tappaṭipakkhaṃ **akusalaṃ**. Tadeva **sāvajjaṃ**, kusalaṃ **anavajjaṃ**. Āpattito ādito dve āpattikkhandhā **garukaṃ**, tadaññaṃ **lahukaṃ**. Dhammato mahāsāvajjaṃ **garukaṃ**, appasāvajjaṃ **lahukaṃ**. Sappaṭikāraṃ **satekiccaṃ**, appaṭikāraṃ **atekiccaṃ**. Dhammatānugataṃ **kāraṇaṃ**, itaraṃ **akāraṇaṃ**. **Taṃ ajānantoti** kappiyākappiyaṃ garukalahukaṃ satekicchātekkiccaṃ ajānanto suvisuddhaṃ katvā sīlaṃ rakkhituṃ na sakkoti, kusalākusalaṃ sāvajjānavajjaṃ kāraṇākāraṇaṃ ajānanto khandhādisu akusalatāya rūpārūpariggahampi kātuṃ na sakkoti, kuto tassa kammaṭṭhānaṃ gahetvā vaḍḍhanā. Tenāha **“kammaṭṭhānaṃ gahetvā vaḍḍhetuṃ na sakkoti”**ti.

Govaṇasadise attabhāve uppajjitvā tattha dukkhuppattihetuto micchāvitakkā āsāṭīkā viyāti **āsāṭīkāti** āha **“akusalavitakkaṃ āsāṭīkaṃ ahāretvā”**ti.

“Gaṇḍoti kho, bhikkhave, pañcannetaṃ upādānakkhandhānaṃ adhivacana”nti vacanato (a. ni. 8.56) chahi vaṇamukhehi vissandamānayūso gaṇḍo viya pilotikakhaṇḍena chahi dvārehi vissandamānakilesāsuci attabhāvavaṇo satisaṃvarena pidahitabbo, ayamā pana evaṃ na karotīti āha **“yathā so gopālako vaṇaṃ na paṭicchādeti, evaṃ saṃvaraṃ na sampādeti”**ti.

Yathā dhūmo indhanaṃ nissāya uppajjamāno saṅho sukhumo taṃ taṃ vivaraṃ anupavissa byāpento sattānaṃ ḍaṃsamakāsāḍiparissayaṃ vinodeti, aggijālasamuṭṭhānassa pubbaṅgamo hoti, evaṃ dhammadesanāññānassa indhanabhūtaṃ rūpārūpadhammajātaṃ nissāya uppajjamānā saṅhā sukhumā taṃ taṃ khandhantaraṃ āyatanantaraṅca anupavissa byāpeti, sattānaṃ micchāvitakkāḍiparissayaṃ vinodeti, ñāṇaggijālasamuṭṭhānassa

pubbaṅgamoti dhūmo viyāti **dhūmoti** āha “**gopālako dhūmaṃ viya dhammadesanādhūmaṃ na karoti**”ti. Attano santikaṃ upagantvā nisinnassa kātabbā tadanucchavikā dhammakathā **upanisinnakathā**. Katassa dānādīpuññaassa anumodanakathā **anumodanā**. **Tatoti** dhammakathādīnaṃ akaraṇato. “**Bahussuto guṇavā**”ti na jānantīti kasmā vuttaṃ, nanu attano jānāpanatthaṃ dhammakathādi na kātabbamevāti? Saccam, na kātabbameva, suddhāsayaena pana dhamme kathite tassa guṇajānanatam sandhāyetaṃ vuttaṃ. Tenāha bhagavā –

“Nābhāsamānaṃ jānanti, missam bālehi paṇḍitaṃ;

Bhāsaye jotaye dhammaṃ, paggaṇhe isinaṃ dhaja”nti. (saṃ. ni. 2.241);

Taranti etthāti **titthaṃ**, nadītaḷākādīnaṃ nahānādiatthaṃ otaraṇaṭṭhānaṃ. Yathā pana taṃ udakena otiṇṇasattānaṃ sarīramalaṃ pavāheti, parissamaṃ vinodeti, visuddhiṃ uppādeti, evaṃ bahussutā attano samīpaṃ otiṇṇasattānaṃ dhammūdakena cittamalaṃ pavāhenti, parissamaṃ vinodenti, visuddhiṃ uppādeti, tasmā te titthaṃ viyāti **titthaṃ**. Tenāha “**titthabhūte bahussutabhikkhū**”ti. **Byañjanaṃ kathaṃ ropetabbanti**, bhante, idaṃ byañjanaṃ ayaṃ saddo kathaṃ imasmiṃ atthe ropetabbo, kena pakārena imassa atthassa vācako jāto. “Nirūpetabba”nti vā pāṭho, nirūpetabbaṃ ayaṃ sabhāvanirutti kathamettha nirulhāti adhippāyo. **Imassa bhāsītassa ko atthoti** saddatthaṃ pucchati. **Imasmiṃ thāneti** imasmiṃ pālipadese. **Pāli kiṃ vadetīti** bhāvatthaṃ pucchati. **Attho kiṃ dīpetīti** bhāvatthaṃ vā saṅketatthaṃ vā. **Na paripucchati**ti vimaticchedanapucchāvasena sabbaso puccham na karoti. **Na paripaṇhatīti** pari pari attano nātum iccham na ācikkhati na vibhāveti. Tenāha “**na jānāpetī**”ti. **Teti** bahussutabhikkhū. **Vivaraṇaṃ** nāma atthassa vibhajitvā kathananti āha “**bhājetvā na dassenti**”ti. **Anuttānikatanti** nāṇena apākaṭṭikataṃ guyhaṃ paṭicchannaṃ. **Na uttānikaronīti** sinerumūlakaṃ vālikaṃ uddharanto viya pathavīsandhārodakaṃ vivaritvā dassento viya ca uttānaṃ na karonti. Evaṃ yassa dhammassa vasena bahussutā “tittha”nti vuttā pariyāyato, idāni tameva dhammaṃ nippariyāyato titthanti dassetuṃ “**yathā cā**”tiādi vuttaṃ. Dhammo hi taranti etena nibbānaṃ nāma taḷākanti “**tittha**”nti vuccati. Tenāha bhagavā sumedhabhūto –

“Evaṃ kilesamaladhovaṃ, vijjante amatantaḷe;

Na gavesati taṃ taḷākaṃ, na doso amatantaḷe”ti. (bu. vaṃ. 2.14);

Dhammasseva nibbānassotaraṇatitthabhūtassa otaraṇapakāraṃ ajānanto “**dhammatitthaṃ na jānāti**”ti vutto.

Pītāpītanti gogaṇe pītaṃ apītaṅca gorūpaṃ na jānāti na vindati. Avindanto hi na labhatīti vutto. “**Ānisaṃsaṃ na vindati**”ti vatvā tassa avindanākāraṃ dassento “**dhammassavanaggaṃ gantvā**”tiādimāha.

Ayaṃ lokuttaroti padaṃ sandhāyāha “**ariya**”nti. Paccāsattiñāyena anantaravidhippaṭisedho vā, ariya-saddo vā niddosapariyāyo daṭṭhabbo. **Aṭṭhaṅgikanti** ca visum ekajjhaṅca aṭṭhaṅgikaṃ upādāya gahetabbaṃ, aṭṭhaṅgatā bāhullato ca. Evaṅca katvā sattaṅgassapi ariyamaggassa saṅgaho siddho hoti.

Cattāro satipaṭṭhānetiādīsu avisesena satipaṭṭhānā vuttā. Tattha kāyavedanācittadhammārammaṇā satipaṭṭhānā lokiyā, tattha sammohavidhamṣanavasena pavattā nibbānārammaṇā lokuttarāti evaṃ **ime lokiyā, ime lokuttarāti yathābhūtaṃ na pajānāti**.

Anavasesaṃ duhatīti paṭiggahaṇe mattaṃ ajānanto kismiṅci dāyake saddhāhāniyā kismiṅci paccayāhāniyā anavasesaṃ duhati. Vācāya abhīhāro **vācābhīhāro**. Paccayānaṃ abhīhāro **paccayābhīhāro**.

Ime amhesu garucittikāraṃ na karontīti iminā navakānaṃ bhikkhūnaṃ dhammasampāṭipattiyā abhāvaṃ dasseti ācariyupajjhāyesu pitupemassa anupaṭṭhāpanato. Tena ca sikkhāgāravatābhāvadīpanena saṅgahassa abhājanabhāvaṃ, tena therānaṃ tesu anuggahābhāvaṃ. Na hi sīlādiguṇehi sāsane thirabhāvappattā ananuggahetabbe sabrahmacārī anuggaṇhanti, niratthakaṃ vā anuggahaṃ karonti. Tenāha “**navake bhikkhū**”ti. **Dhammakathābandhanti** paveniāgataṃ pakiṇṇakadhammakathāmaggaṃ. Saccasattapaṭisandhipaccayākārapaṭisamyuttaṃ suññatādīpanaṃ **guyhaganthaṃ**. **Vuttavipallāsavasena**ti “na rūpaññū”tiādīsu vuttassa paṭisedhassa paṭikkhepavasena aggahaṇavasena. **Yojetvāti** “rūpaññū hotīti gaṇanāto vā vaṇṇato vā rūpaṃ jānāti”tiādīna, “tassa gogaṇopi na parihāyati, pañcagorasaparibhogatopi na paribāhiro hotī”tiādīna ca atthaṃ yojetvā. **Veditabboti** tasmim tasmim padese yathārahaṃ attho veditabbo.

Mahāgopālakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Cūḷagopālakasuttavaṇṇanā

350.Celukkāhīti celamayāhi ukkāhi. Ukkabhūtāni celāni etthāti **ukkelā**, nagaraṃ. **Sabbā gaṅgā pākāṭa hutvā paññāyatīti** pakaticakkhussa pākāṭa hutvā upaṭṭhāti, dibbacakkhussa pana samantacakkhussa vā yattha katthaci nisinnassapi bhagavato pākāṭa hutvā paññāyateva. **Sotthīti** anupaddavo. **Vaḍḍhīti** aparihāni. **Ārogyanti** arogatā ābādhābhāvo.

Magadho janapado nivāso etassāti māgadho, māgadhova **māgadhiko**. Paññāya nāma dutṭhubhāvo natthi ekantānavajjatāya, tasmā **du**-saddo abhāvavācī “**dussīlo**”tiādīsu viya, **jāti**-saddo ca sabhāvatthoti āha “**nippaññasabhāvo**”ti. -Saddo ārambhatthoti āha “**patāresīti tāretuṃ ārabhī**”ti paratīraṃ gāvīnaṃ appattattā. **Suvidehānanti** sundaravidehānaṃ. Videharattham kira bhūmibhāgadassanasampattiyā ca vanarāmaṇeyyakādīna ca sundaraṃ. **Āmaṇḍalikaṃ karitvāti** āvatte patitā temaṇḍalākārena paribbhamitvā. Katipayāpi gāvīyo asesetvā nadīsotena vūḷhattā vuttaṃ “**avaḍḍhiṃ vināsaṃ pāpuṇṇisū**”ti. Katipayāsupi hi avasiṭṭhāsu gāvīsu anukkamenapi siyā gogaṇassa vaḍḍhīti. **Vissamatthānanti** parissamavinodanattānaṃ. **Titthā bhaṭṭhāti** gahetuṃ asamattatāya titthaṃ appattā. **Arogo nāma nāhosīti** lomamattampi asesetvā sabbā gāvīyo nadīsote vinattāti attho.

Yesu khandhāyatanadhātūsu idha lokasamaññā, te ajānantā “akusalā imassa lokassā”ti vuttāti āha “**idhaloke khandhadhātāyatanesu akusalā achekā**”ti. Ayameva nayo “akusalā parassa lokassā”ti etthāpīti āha “**paralokepi eseva nayo**”ti. Māro ettha dhīyatīti **māradheyyaṃ**. **Māroti** cettha kilesamāro veditabbo. Khandhābhisaṅkhārā hi tassa pavattanabhāvena gahitā, maccumāro visuṃ gahito eva, kilesamāravaseneva ca devaputtamārassa kāmabhāve ādhipaccanti. **Tesanti** ye idhalokādīsu achekā, tesam. Te pana ukkatthaniddesena dassento āha “**iminā cha satthāro dassitā**”ti.

351.Balavagāvoti balavante gorūpe. Te pana dammataṃ upagatagoṇā ceva dhenuyo cāti āha “**dantagoṇe ceva dhenuyo cā**”ti. **Avijātagāvoti na vijātagāvīyo**. **Vacchaketi** khuddakavacche. Appattho hi ayam ka-saddo. Tenāha “**taruṇavacchake**”ti. **Kisābalaketi** dubbale.

352.Mārassa taṇhāsotaṃ chetvāti khandhamārasambandhītaṇhāsāṅkhātāṃ sotaṃ samucchinditvā. **Tayo koṭṭhāse khepetvā ṭhitāti** anāgāmino sandhāyāha. **Sabbavāresūti** sakadāgāmisotāpannaatṭhamakavāresu. Tattha pana yathākkamaṃ catumaggavajjhānaṃ kilesānaṃ dve koṭṭhāse khepetvā ṭhitā, ekakoṭṭhāsaṃ khepetvā ṭhitā, paṭhamaṃ koṭṭhāsaṃ khepentoti vattabbaṃ. Dhammaṃ anussaranti, dhammassa vā anussaraṇasīlāti **dhammānusārino**. **Dhammoti** cettha paññā adhippetā. Saddham anussaranti, saddhāya vā anussaraṇasīlāti **saddhānusārino**.

Jānatāti ettha jānanakiriya-visayassa avisesitattā adhikāravasena anavasesañeyyavisesā adhippetāti āha “**sabbadhamme jānantenā**”ti. Antosāravirahato abbhuggataṭṭhena ca naḷo viyāti **naḷo**, mānoti āha “**vigatamānanaḷam kata**”nti. **Khemam patthethāti** ettha catūhi yogehi anupaddavattā “**khema**”nti arahattaṃ adhippetam. **Patthanā** ca chandapatthanā, na taṇhāpatthanāti āha “**kattukamyatāchadena arahattaṃ patthethā**”ti. **Pattāyeva nāma** tassa pattiyā na koci antarāyo. Sotthinā pāragamaṇam uddissa desanaṃ ārabhitvā khemappattiyā desanāya pariyosāpitattā **yathānusandhināva desanaṃ niṭṭhāpesīti**.

Cūlagopālakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanaṃ samattā.

5. Cūlasaccakasuttavaṇṇanā

353.Hamsavaṭṭakacchannenāti hamsavaṭṭakapaṭicchannena, hamsamaṇḍalākārenāti attho.

Vadanti etenāti vādo, maggo. Kim vadanti? Uttaram. Vādānaṃ satāni **vādasatāni**. “Nigaṇṭho pañcavādasatāni, nigaṇṭhī pañcavādasatānī”ti evaṃ **nigaṇṭhoca nigaṇṭhī ca pañca pañca vādasatāni uggahetvā vicarantā**. Kiriyaṭo te **pucchiṃsu**, liṅgato pana nigaṇṭhabhāvo ñāto. Tenāha “**ahaṃ vādaṃ āropessāmi**”ti.

Jagganto sammajjanādivasena. **Divātaranti** atidivaṃ. “Kassa pucchā, kassa vissajjanaṃ hotū”ti paribbājikāhi vutte thero āha “**pucchā nāma amhākaṃ pattā**”ti. Pucchā vādānaṃ pubbapakkho, yasmā tumhe vādapasutā vādābhiratā dhajam paggayha vicaratha, tasmā vādānaṃ pubbapakkho amhākaṃ patto, evaṃ santepi tumhākaṃ mātugāmahāvato pubbapakkham demāti āha “**tumhe pana mātugāmā nāma paṭhamam pucchathā**”ti. **Tā** paribbājikā ekekā aḍḍhateyyasatavādamaggaṃ pucchantiyo **vādasahassaṃ pucchiṃsu**. Yathā nisitassa khaggassa kumudanālacchedane kimatthi bhāriyaṃ, evaṃ paṭisambhidāppattassa sāvakesu paññavantaṇaṃ aggabhāve ṭhitassa dhammasenāpatino puthujjanaparikkappitapañhavissajjane kimatthi bhāriyaṃ. Tenāha “**thero khaggenā**”tiādi. Tattha **nijjaṭam niggaṇṭhiṃ katvāti** yathā tā puna tattha jaṭam gaṇṭhiṃ kātum na visahanti, tathā vijaṭetvā kathesi. Ayaṃ thero caturaṅgasamannāgate andhakāre sahasavaṭṭikaṃ dīpento viya aññesaṃ avisaye andhakārabhūte pañhe pucchitamatteyeva vissajjesīti therassa paññāveyyattiyam disvā sayañca antimabhavikatāya kohaññe ṭhātum asakkontiyo “**ettakameva, bhante, mayaṃ jānāmā**”ti āhaṃsu. **Therassa visayanti** therassa paññāvisayam.

Neva antam na koṭiṃ addasaṃsūti ekanti vattabbassa bahubhāvato tassā pucchāya attho evamanto evamavasānakoṭīti na passimso na jānimso. Thero tāsam ajjhāsayaṃ olokento pabbajjāruciṃ disvā āha “**idāni kim karissathā**”ti? **Uttaritarapaññoti** vādamaggapariyāyena medhāvitāya ca yādisā tāsam paññā, tato uttaritarapañño.

Kathāmaggoti vādamaggo. Tasmā tehi tehi parappavādādīhi bhassaṃ vādamaggaṃ pakārehi vadetīti **bhassappavādako**. **Paṇḍitavādoti** ahaṃ paṇḍito nipuṇo bahussutoti evaṃvādī. **Yaṃ yaṃ nakkhattācārena ādisatīti** nakkhattagatiyā kālaññāna “asukadivase candaggāho bhavissati, sūriyaggāho bhavissati”tiādinā yaṃ yaṃ ādesam bhaṇati. **Sādhuladdhiko** ñāṇasampattiyā sundaro. **Āropitoti** paṭiññāhetunidassanādidosam upari āropito vādo svāropito. Dosapadam āropentena vādinā paravādimhi abhibhuyya tassa dhātukkhobhopi siyā, cittavikkhepena yena doso tena saṅkappito sampavedhitoti. **Thūṇanti** sarīraṃ khobhitanti katvā. **Thūṇanti** hi lohitaṭṭhasemhānaṃ adhivacanaṃ sabbaṅgasarīradhāraṇato. Apica thūṇapado nāma atthi kathāmaggo vādamaggaṃ gaṇhantānaṃ. Saccako pana kohaññe ṭhatvā attano vādappabhedavasena pare vimhāpento “**thūṇam cepāha**”ntiādimāha. Sāvakaṇaṃ vinayaṃ nāma sikkhāpadam, tañca dhammasanaṃ hotīti esā eva cassa anusāsanīti vinayanādimukhena sammāsambuddhassa matam sāsanaṃ pucchanto saccako “**katham pana, bho, assajī**”tiādimāha. Athassa thero

“lakkhaṇattayakathā nāma anaññasādhāraṇā buddhāveṇikā dhammadesanā, tatra ca mayā aniccakathāya samuṭṭhāpitāya taṃ asahanto saccako tucchamānena paṭapaṭāyanto kurumāno licchavī gahetvā bhagavato santikaṃ āgamissati, athassa bhagavā vādaṃ madditvā aniccanti paṭiṭṭhapento dhammaṃ kathessati, tadā bhavissati vijahitavādo sammāpaṭipattiyaṃ paṭiṭṭhito”ti cintetvā aniccānattalakkhaṇapaṭisaṃyuttaṃ bhagavato anusāsanam dassento “**evaṃ, bho, aggivessanā**”tiādimāha.

Kasmā panettha dukkhalakkhaṇam aggahitanti āha “**thero panā**”tiādi.
“**Upārambassa okāso hoti**”ti saṅkhepato vuttaṃ vivarituṃ “**maggaphalāni**”tiādi vuttaṃ. Tattha **pariyāyenāti** saṅkhāradukkhatāpariyāyena. **Ayanti** saccako. **Nayidaṃ tumhākaṃ sāsanaṃ nāmāti** yattha tumhe avatṭhitā, idaṃ tumhākaṃ sabbaññusāsanam nāma na hoti dukkhato anissaraṇattā, atha kho **mahāāghātanam nāmetam**, mahādukkhaniddiṭṭhattā pana **nirayussado nāma** ussadanirayo nāma, tasmā **natti** nāma **tumhākaṃ sukhāsā**. **Uṭṭhāyutṭhāyāti** ussukkaṃ katvā, **dukkhameva jirāpentā** sabbaso dukkhameva anubhavatā, **āhiṇḍatha** vicarathāti. Sabbamidaṃ tassa micchāparikappitameva. Kasmā? Dukkhasaccūpasāñhitāyeva hettha nippariyāyakathā nāma. Tassa hi pariññattham bhagavati brahmacariyam vussati. Maggaphalāni saṅkhārabhāvena “yadaniccaṃ, taṃ dukkha”nti pariyāyato dukkham, na nippariyāyato. Tenāha “**tasmā**”tiādi. **Sotum ayuttam** micchāvādattāti adhippāyo.

354. Saha atthānusāsanam agāranti sandhāgāram, rājakulānam santhāpanaagāranti sandhāgāram, tasmim **santhāgāreti** attho. Ekasmim kāle tādise kāle rājakiccānam santhānamettha vicārentīti sandhāgāram, tasmim **santhāgāre**tipi attho. **Paṭiṭṭhitanti** “aniccam anattā”ti ca paṭiññātam. **Idāneva piṭṭhim parivattentoti** bhagavato nalātam anoloketvā vimukhabhāvam āpajjanto. **Surāghareti** surāsampādakagehe. **Piṭṭhakilañjanti** piṭṭhatṭapanakiḷaṇjam. **Vālantī** caṅgavāram. **Sāṇasāṭakakaraṇatthanti** sāṇasāṭakam karonti etenāti **sāṇasāṭakakaraṇam**, suttaṃ, tadattham. Sāṇavākā etesu santīti **sāṇavākā**, sāṇadaṇḍā. Te gahetvā sāṇānam dhovanasadisam kīlītajātam yathā “uddālapupphabhañjikā, sāṇabhañjikā”ti ca. **Kim so bhavamānoti** kīdiso hutvā so bhavamāno, kim honto loke aggapuggalassa sammāsambuddhassa vādāropanam nāma tato uttaritarasūraguṇo eva yakkhādibhāvena so bhavamāno abhisambhuṇeyya. Ayam pana appānubhāvātāya pisācarūpo kim ettakam kālam niddāyanto ajja pabujjhivā evam vadatīti adhippāyo. Tenāha “**kim yakkho**”tiādi.

355. **Mahāmajjhanhikasamayeti** mahati majjhanhikakāle, gaganamajjhe sūriyagatavelāya. **Divāpadhānikā** padhānānuyuñjakā. **Vattam dassetvāti** pacchābhattam divāvihārūpagamanato pubbe kātabbavattam dassetvā paṭipajjitvā. **Bhagavantam dassentoti** bhagavati gāravabahumānam vibhāvento ubho hatthe kamalamakulākāre katvā ukkhippa bhagavantam dassento.

Tam sandhāyāti tam aparicchinnagaṇanam sandhāya evam “mahatīyā licchaviparisāyā”ti vuttaṃ. Kim sīsena bhūmim paharanteneva vandanā katā hoti? **Kerāṭikāti** saṭhā. **Mocentāti** bhikkhādānato mocentā. **Avakkhittamattikāpiṇḍo viyāti** heṭṭhākhittamattikāpiṇḍo viya. **Yattha katthacīti** attano anurūpaṃ vacanam asallapento yattha katthaci.

356. Dissati “idaṃ imassa phala”nti apadissati etenāti **deso**, kāraṇam, tadeva tassa pavattiṭṭhānatāya okāsoti āha “**kañcīdeva desanti kañcī okāsam kiñcī kāraṇa**”nti. Okāso ṭhānanti ca kāraṇam vuccati “atṭhānametam anavakāso”tiādīsu (dī. ni. 3.161; ma. ni. 3.128-131; a. ni. 1.268-295; vibha. 809). **Yadākañkhasīti na vadanti** anavasesadhammavisayattā paṭiññāya. **Tumhanti** tumhākaṃ. **Yakkha...pe... paribbājakānanti** ettha “pucchāvuso, yadākañkhasī”tiādīni (saṃ. ni. 1.246; su. ni. ālavakasutta) pucchāvacaṇāni yathākkamam yojetabbāni.

Ñatvāsayaṃ lokamimaṃ parañcāti idaṃ mahāsatto nirayaṃ saggañca tesam paccakkhato dassetvā āha.

Taggha te ahamakkhissam, yathāpi kusalo tathāti yathā pakārena sukusalo sabbaññū jānāti katheti, tathā ahaṃ kathessāmi. Tassa pana kāraṇaṃ akāraṇaṃ avijānanto rājānaṃ karotu vā mā vā, ahaṃ pana te akkhissāmīti āha “**rājā ca kho...pe... na vā**”ti.

Kathitaniyāmeneva kathentoti teparivaṭṭakathāya dukkhalakkhaṇampesa kathessati, idha pana aññathā sāvakena assajinā kathitaṃ, aññathā samaṇena gotamenāti vacanokāsapariharānattaṃ dukkhalakkhaṇaṃ anāmasitvā therena kathitaniyāmeneva aniccānattalakkhaṇameva kathentena bhagavatā – “rūpaṃ anattā yāva viññānaṃ anattā”ti vutte saccako taṃ asampaṭicchanto upamāya atthañāpane upamāpamaṇaṃ yathā “go viya gavayo”ti attānaṃ upameyyaṃ katvā upamāpamaṇena patiṭṭhāpetukāmo āha “**upamā maṃ, bho gotama, paṭibhātī**”ti, upamaṃ te karissāmi, upamāyapidhekacce viññū purisā bhāsitaṃ atthaṃ ājānantīti adhippāyo. Bhagavā upamāsatena, aññena vāpi pamaṇena tava attā patiṭṭhāpetuṃ na labbhā attano viya pamaṇassapi anupalabbhanatoti āha “**paṭibhātu taṃ aggivessanā**”ti. Yathā hi attā nāma koci paramatthato na upalabbhati ekamsena anupaladdhito, evassa ñāpakapuggalaṃ pamaṇampi na upalabbhati. Tenāha “**āhara taṃ upamaṃ vissattho**”ti, na tena tava attavādo patiṭṭhaṃ labhatīti adhippāyo.

Yaṃ diṭṭhaṃ kāyikaṃ vā puññāpuññaṃ purisapuggale upalabbhati, tena viññāyati **rūpattāyaṃ purisapuggalo**, tathā yaṃ diṭṭhaṃ sukhadukkhaṭṭhapaṭisaṃvedanaṃ purisapuggale upalabbhati, yaṃ diṭṭhaṃ nīlādisañjānaṃ, yaṃ diṭṭhaṃ rajjanadussanādi, yaṃ diṭṭhaṃ ārammaṇapaṭivijānaṃ purisapuggale upalabbhati, tena viññāyati **viññānattāyaṃ purisapuggaloti**. Evaṃ rūpādilakkhaṇo attā tattha tattha kāye kalyāṇapāpakānaṃ kammānaṃ vipākaṃ sukhadukkhaṃ paṭisaṃvedeti, evañcetam sampaṭicchitabbam, aññathā kammaphalasambandho na yujjeyyāti imamattaṃ dassento “**iminā kiṃ dīpeti**”tiādimāha. Tattha teti sattā. **Patiṭṭhāyāti** nissāya. “Rūpattāyaṃ purisapuggalo”tiādinā rūpādiddhamme “attā”ti vatvā puna “rūpe patiṭṭhāyā”tiādiṃ vadanto ayaṃ nigaṇṭho attano vādaṃ bhindati patiṭṭhānassa, patiṭṭhāyakassa ca abhedadīpanato. Rūpādayo vedanādisabhāvā attā tannissayena puññādikiriyaṃ samupaladdhito idha yaṃ nissāya puññādikiriyaṃ samupalabbhati, te rūpādayo sattasaññitā attasabhāvā diṭṭhā yathā taṃ devatādīsu, ye pana sattasaññitā tato aññe asattasabhāvā diṭṭhā yathā taṃ kaṭṭhakaliṅgarādīsūti evaṃ sādhetabbam atthaṃ sahetuṃ katvā dassento nigaṇṭho nidassanaṃ ānesīti āha “**atīviya sakāraṇaṃ katvā upamaṃ āharī**”ti. Tassa pana “balakaraṇīyā”ti vuttapurisappayogā viya bījagāmaṃ bhūtagāmaṃpi sajīvā evāti laddhīti te sadisūdāharaṇabhāvena vuttāti daṭṭhabbam. Sace pana ye jīvassa ādhāraṇabhāvena sahitena pavattetabbabhāvena sallakkhetabbā, te sajīvāti icchitā, na kevalena pavattetabbabhāvena. Evaṃ sati “balakaraṇīyā kammantā”ti vadantena visadisūdāharaṇabhāvena upanītanti daṭṭhabbam.

Samattho nāma natthi attavādabhañjanassa anattatāpatiṭṭhāpanassa ca sugatāveṇikattā. Yaṃ panetarahi sāsaniṅkā yathāsatti tadubhayaṃ karonti, taṃ buddhehi dinnanaye ṭhatvā tesam desanānusārato. **Nivattetvāti** nīharitvā, viṣuṃ katvāti attho. **Sakalaṃ vesālīnti** sabbavesālīvāsinaṃ jaṇaṃ nissayūpacārena nissitaṃ vadati yathā “gāmo āgato”ti. **Samvaṭṭitvāti** sampiṇḍitvā, ekajjhaṃ gahetvāti attho.

357. Patiṭṭhāpetvāti yathā taṃ vādaṃ na avajānāti, evaṃ paṭiññaṃ kāretvāti attho. **Ghāti**-saddo hiṃsanattho, tato ca saddavidū arahattaṃ tāya-saddaṃ uppādetvā ghātetāyanti rūpasiddhiṃ icchantīti āha “**ghātāraha**”nti. **Jāpetāyanti** ādisupī eseva nayo. **Vattituṅca maraṭhāti** ma-kāro padasandhikaro. **Visesetvā dīpetīti** “vattati”icceva avatvā “vattituṅca maraṭhāti”ti dutiyena padena bhagavatā vuttaṃ visesetvā dīpeti.

Pāsādikam abhirūpanti abhimatarūpasampannam sabbāvayavam. Tato eva susajjitam sabbakālam sutthū sajjitākārameva. **Evamvidhanti** yādisam sandhāya vuttam, tam dasseti “**dubbaṇṇa**”ntiādīnā. **Imasmim ṭhāneti** “vattati te tasmim rūpe vaso”ti etasmim kāraṇaggahaṇe. Kāraṇāñhetam bhagavatā gahitam “vattati...pe... mā ahoṣī”ti. Tenetam dasseti rūpam anattā avasavattanato, yañhi vase na vattati, tam anattakameva diṭṭham yathā tam sampatti. **Vādanti** dosam niggaham āropessati. **Sattadhā muddhā phalātīti** sahadhammikasākacchāhi tathāgate, pucchante abyākaraṇena vihesāya kayiramānattā tatiye vāre dhammatāvasena vihesakassa sattadhā muddhā phalati yathā tam sabbaññupaṭiññāya bhagavato sammukhabhāvūpagamane. Vajirapāṇi pana kasmā ṭhito hotīti? Bhagavā viya anukampamāno mahantaṃ bhayānakam rūpam māpetvā tāsetvā imam diṭṭhim vissajjāpemīti tassa purato ākāse vajiram āharanto tiṭṭhati, na muddham phāletukāmo. Na hi bhagavato purato kassaci anatto nāma hoti. Yasmā pana bhagavā ekamsato sahadhammikameva pañham pucchati, tasmā **aṭṭhakathāyam “pucchite”**iceva vuttam.

Ādittanti dippamānam. **Akkhināsādīnīti ādi-**saddena eḷakasīsasadisakesamassuādīnam saṅgaṇhāti. “**Diṭṭhivissajjāpanattha**”nti vatvā nayidaṃ yadicchāvasena āgamanam, atha kho ādīto mahābrahmānam purato katvā attanā katapaṭiññāvasenāti dassento “**apicā**”tiādīmāha. Nti vajirapāṇim. **Tam** saccakassa paṭiññāya parivattanakāraṇam. **Aññepi nu khotiādi** saccakassa vīmamsakabhāvadassanam. Avīmamsakena hi tam disvā mahāyakkhoti vadeyya, tenassa asāruppam siyā, ayam pana aññesam abhītabhāvam upadhāretvā “addhāme yakkham na passanti, tasmā mayhameva bhayam uppanna”nti tīretvā yuttappattavasena paṭipajji.

358. Upadhāretvāti byākātabbamattam sallakkhetvā. **Eseva nayoti** saṅkhāraviññāṇesupi saññāya viya nayoti attho. **Vuttavipariyāyenāti** “akusalā dukkhā vedanā mā ahoṣi, akusalā domanassasampayuttā saññā mā ahoṣī”tiādīnā nayena attho veditabbo. **Sappadatṭhavisanti** sabbasattānam sappadatṭhatṭhāne sarīrapadesa patitam viyam. **Allīnoti** saṃsiliṭṭho. **Upagatoti** na apagato. **Ajjhositoti** gilitvā pariniṭṭhapetvā ṭhito. **Parito jāneyyāti** samantato sabbaso kiñcipi asesetvā jāneyya. **Parikkhepetvāti** āyatim anuppattidhammatāpādanavasena sabbaso khepetvā. Tathābhūto cassa khayavayam upaneti nāmāti āha “**khayam vayam anuppādam upanetvā**”ti.

359. Attano vādassa asārabhāvato, yathāparikkappitassa vā sārassa abhāvato antosāravirahito **ritto**. **Vippakāranti** diṭṭhiyā silācārassa ca vasena virūpataṃ sāparādhatam sāvajjataṃ tesam upari āropetvā. **Sinnapattoti** tanukapatto. **Viphāritanti** viphāḷitam.

Asāra karukkhaparicitoti palāsādiasārarukkhakoṭṭane kataparicayo. **Thaddhabhāvanti** vipakkabhāvam, tikkkabhāvanti attho. **Natthīti** sadā natthīti na vattabbam. **Parisatīti** catuparisamajjhe. Tathā hi “**gaṇṭhikam paṭimuñcitvā paṭicchannasarīrā**”ti vuttam. **Yantāruḷhassa viyāti** byākaraṇattham vāyamayantam āruḷhassa viya.

360. Diṭṭhivisūkānīti diṭṭhikiñcakāni. **Diṭṭhisañcaritānīti** diṭṭhitālanāni. **Diṭṭhiviphanditānīti** diṭṭhiñjitāni. **Tesam adhippāyam** ñatvāti tesam licchavikumārānam iñjiteneva ajjhāsayaṃ jānitvā. Tenāha “**ime**”tiādi.

361. Yasmim adhigate puggalo satthusāsane visārado hoti parehi asaṃhāriyo, tam ñaṇam visāradassa bhāvoti katvā **vesārajanti** āha “**vesārajappattoti ñāṇappatto**”ti. Tato evamassa na paro paccetabbo etassa atthīti **aparappaccayo**. Na paro pattiyo saddahātabbo etassa atthīti **aparappattiyo**. Kāmaṃ saccako sekkhabhūmi asekkhabhūmīti idaṃ sāsana vohāram na jānāti. Passatīti pana dassanakiriyāya vippakatabhāvassa vuttattā “na ettāvata bhikkhukiccam pariyosita”nti aññāsi, tasmā puna “kittāvata panā”ti puccham ārabhi. Tena vuttam “**passatīti vuttattā**”tiādi.

Yathābhūtaṃ passatīti dassanaṃ, viṣiṭṭhaṭṭhena anuttariyaṃ, dassanameva anuttariyanti **dassanānuttariyaṃ**, dassanesu vā anuttariyaṃ **dassanānuttariyaṃ**. **Lokiyapaññāti** cettha vipassanāpaññā veditabbā. Sā hi sabbalokiyapaññāhi viṣiṭṭhaṭṭhena “anuttarā”ti vuttā. Lokiyapaṭipadānuttariyesupi eseva nayo. Idāni nippariyāyatova tividhampi anuttariyaṃ dassetaṃ “**suddhalokuttaramevā**”tiādi vuttaṃ. Satipi sabbesampi lokuttaradhammānaṃ anuttarabhāve ukkaṭṭhaniddesena aggamaggapaññā tato uttaritarassa abhāvato **dassanānuttariyaṃ**. Tenāha “**arahattamaggasammādiṭṭhi**”ti. **Sesāni maggaṅgānīti** sesāni arahattamaggaṅgāni. Tāni hi matthakappattāni nibbānagāminī paṭipadāti. **Aggaphalavimuttīti** aggamaggassa phalavimuttī arahattaphalaṃ. **Khīṇāsavassāti** sabbaso khīyamānāsavassa. **Nibbānadassananti** aggamaggasammādiṭṭhiyā sacchikiriyābhisamayamāha. Tatha **maggaṅgānīti** aṭṭha maggaṅgāni. Catusaccantogadhattā sabbassa ñeyyadhammassa “**cattāri saccāni buddho**”ti vuttaṃ. Saccānugatasammohavidhamsaneneva hi bhagavato sabbaso ñeyyāvaraṇappahānaṃ. **Nibbisevanoti** niruddhakilesavisevano.

362.Dhamsīti anuddhamsanasīlā. **Anupahatanti** avikkhittaṃ. **Sakalanti** anūnaṃ. **Kāyaṅganti** kāyameva aṅganti vadanti, kāyasaṅkhātaṃ aṅgaṃ sīsādiavayavanti attho. Tathā “hotu, sādhu”ti evamidaṃ vācāya avayavo **vācaṅganti**.

363.Āharantīti abhiharanti. **Puññanti** puññaphalasaṅkhāto ānubhāvo. Puññaphalampi hi uttarapadalopena “puñña”nti vuccati – “kusalānaṃ, bhikkhave, dhammānaṃ samādānāhetu evamidaṃ puññaṃ pavaḍḍhatī”tiādīsu (dī. ni. 3.80). Tenāha “**āyatim vipākakkhandhā**”ti. **Puññamahīti** mahati puññaphalavibhūti setacchattamakuṭṭacāmarādi. Tena vuttaṃ “**vipākakkhandhānaṃyeva parivāro**”ti. Licchavīhi pesitena khādanīyabhojanīyena samaṇo gotamo sasāvakaṅgho mayā parivisito, tasmā licchavīnameva taṃ puññaṃ hotīti. Tenāha “**taṃ dāyākānaṃ sukhāya hotū**”ti. Yasmā pana bhagavato bhikkhusaṅghassa ca saccakena dānaṃ dinnāṃ, na licchavīhi, tasmā bhagavā saccakassa satim parivattento “**yaṃ kho**”tiādīmāha. Tena vuttaṃ “**iti bhagavā**”tiādi. **Niḡaṇṭhassa matena vināyevāti** saccakassa cittaena vinā eva tassa dakkhiṇaṃ khettagataṃ katvā dasseti. Tenāha “**attano dinnāṃ dakkhiṇaṃ...pe... niyyātesī**”ti.

Cūlasaccakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Mahāsaccakasuttavaṇṇanā

364.Ekaṃsamayaṃ bhagavā vesāliyaṃ viharatīti iminā tadā bhagavato vesāliyaṃ nivāsaparicchinnō pubbaṇhādibhedo sabbo samayo sādharmaṇato gahito, tathā **tena kho pana samayenāti** ca iminā. **Pubbaṇhasamayanti** pana iminā tabbiseso, yo bhikkhācārathāya paccavekkhaṇakālo. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana “**tīhi padehi ekova samayo vutto**”ti vuttaṃ viśesassa sāmāññantogadhattā. Mukhadhovanassa pubbakālakiriyābhāvasāmāññato vuttaṃ “**mukhaṃ dhovivā**”ti. Mukhaṃ dhovivā eva hi vāsadhuro ce, velaṃ sallakkhetvā yathāciṇṇaṃ bhāvanānuyogaṃ, ganthadhuro ce, ganthaparicaye katipaye nisajjavāre anuyūñjitvā pattacīvaraṃ ādāya vitakkamālaṃ upagacchati.

Kāraṇaṃ yuttaṃ, anucchavikanti attho. Pubbe yathācintitaṃ pañhaṃ apucchitvā aññaṃ pucchanto maggaṃ ṭhapetvā ummagato parivattento viya hotīti āha “**passena tāva pariharanto**”ti.

365.Ūrukkhambhopi nāma bhavissatīti ettha **nāma**-saddo vimhayatthoti katvā vuttaṃ “**vimhayatthavasenā**”tiādi. “Andho nāma pabbataṃ abhiruhissatī”tiādīsu viya vimhayavācīsaddayogena hi “bhavissatī”ti anāgatavacanaṃ. **Kāyanvayanti** kāyānugataṃ. “Ayampi kho kāyo evaṃdhammo evaṃbhāvī evaṃanāṭito”tiādīnā (dī. ni. 2.379; ma. ni. 1.112; ma. ni. 3.154) kāyassa asubhāniccāditāya anupassanā kāyabhāvanāti āha “**kāyabhāvanāti pana vipassanā vuccatī**”ti. **Anāgatarūpanti** abhīte atthe

anāgatasaddāropanaṃ anāgatappayogo na sameti. **Atthopīti** “ūrukkhambhopi nāma bhavissatī”ti vuttaatthopi na sameti. **Ayanti** attakilamathānuyogo. **Tesanti** nigaṇṭhānaṃ.

366. Attano adhippetakāyabhāvanaṃ vitthārento vitthārato dassento ye taṃ anuyuttā, te nāmagottato vibhāvento “**nando vaccho**”tiādimāha. **Kiliṭṭhatapānanti** kāyassa kilesanatapānaṃ puggalānaṃ. **Jātamedanti** medabhāvāpattivāsena uppanamedaṃ. **Purimaṃ pahāyāti** kālaparicchedena anāhāraappāhāratādivāsena kāyassa apacinaṃ khedanaṃ pariccajivā. **Kāyabhāvanāpana na paññāyatīti** niyamaṃ paramatthato kāyabhāvanāpi tava ñāṇena na ñāyati, sesatopi na dissati.

367. Imasmiṃ pana ṭhāneti “kāyabhāvanampi kho tvaṃ, aggivessana, na aññāsī, kuto pana tvaṃ cittabhāvanaṃ jānissasī”ti imasmiṃ ṭhāne. Tathā “yo tvaṃ evaṃ oḷārikaṃ dubbalaṃ kāyabhāvanaṃ na jānāsī, so tvaṃ kuto santasukhamaṃ cittabhāvanaṃ jānissasī”ti etasmiṃ atthavaṇṇanāṭhāne. **Abuddhavacanaṃ nāmetaṃ padanti** kāyabhāvanāsaññitavipassanāto cittabhāvanā santā, vipassanā pana pādakajjhānato oḷārikā ceva dubbalā cāti ayaṅca etassa padassa attho. “Abuddhavacanaṃ nāmetaṃ vacanaṃ siyā”ti vatvā thero pakkamituṃ ārabhati. Atha naṃ mahāsīvatthero “vipassanā nāmesā na ādito subrūhitā balavatī tikkhā visadā hoti, tasmā taruṇavasenāyamattho veditabbo”ti dassento “**dissati, bhikkhave**”ti suttapadaṃ (saṃ. ni. 2.62) āhari. Tattha **ādānanti** paṭisandhi. **Nikkhepananti** cuti. **Oḷārikanti** arūpadhammehi duṭṭhullabhāvattā oḷārikaṃ. **Kāyanti** catusantatirūpasamūhabhūtaṃ kāyaṃ. **Oḷārikanti** bhāvanapūṃsakaniddeso, oḷārikākārenāti attho. Teneva vuttaṃ “**ādānampi nikkhepanampi**”ti.

368. Sukhasārāgena samannāgatoti sukhavedanāya balavatararāgena samaṅgībhūto. **Paṭṭhāne paṭisiddhā** avacaneneva. **Tasmāti** sukhe ṭhite eva dukkhassānuppajjanato. **Evaṃ vuttanti** “sukhāya vedanāya nirodhā uppajjati dukkhā vedanā”ti evaṃ vuttaṃ, na anantarāva uppajjanato. **Khepetvāti** kusalāni khepetvā. **Gaṇhitvā** attano eva okāsaṃ gahetvā. **Ubhatopakkhaṃ hutvāti** “kadāci sukhavedanā, kadāci dukkhavedanā”ti pakkhadvayavasenaṃ vedanā cittassa pariyādāya hoti yathākkamaṃ abhāvitakāyassa abhāvitacittassa.

369. Vipassanā ca sukhasa paccanīkāti sukkhavipassakassaādikammikassa mahābhūtapariggahādīkāle bahi cittacāraṃ nisedhetvā kammaṭṭhāne eva satimṃ saṃharantassa aladdhassādaṃ kāyasukhaṃ na vindati, sambādhe vaje sanniruddho gogaṇo viya vihaññāti vipphandati, accāsannahetukaṅca sarīre dukkhaṃ uppajjateva. Tena vuttaṃ “**dukkhasa āsannā**”ti. Tenāha “**vipassanaṃ paṭṭhapetvā**”tiādi. **Addhāne gacchante gacchanteti** mahābhūtapariggahādivāsena kāle gacchante. **Tattha tatthāti** tasmimṃ tasmimṃ sarīrapadeso. **Dukkhaṃ dūrāpagataṃ hoti** samāpattibalena vikkhambhitattā appanābhāvato. **Anappakaṃ** vipulaṃ. **Sukhanti** jhānasukhaṃ. **Okkamatīti** jhānasamuṭṭhānapañītarūpavasena rūpakāyaṃ anupavisati, nāmakāyokkamane vattabbameva natthi. Kāyapassaddhikammikassapi sammasanabhāvanā paṭṭhapetvā nisinnassa kassaci āditova kāyakilamathacittupaghātāpi sambhavanti, samādhissa pana apaccanīkattā siniddhabhāvato ca na sukkhavipassanā viya sukhasa vipaccanīko, anukkamena ca dukkhaṃ vikkhambhetīti āha “**yathā samādhi**”ti. Yathā samādhi, vipassanāya panetaṃ natthīti āha “**na ca tathā vipassanā**”ti. **Tena vuttanti** yasmā vipassanā sukhasa paccanīkā, sā ca kāyabhāvanā, tena vuttaṃ “**uppanāpi sukhā vedanā cittaṃ na pariyādāya tiṭṭhati, bhāvitattā kāyassā**”ti. Tathā yasmā samādhi dukkhasa paccanīko, so ca cittabhāvanā, tena vuttaṃ “**uppanāpi dukkhā vedanā cittaṃ na pariyādāya tiṭṭhati, bhāvitattā cittassā**”ti yojanā.

370. Guṇe ghaṭṭetvāti apadesena vinā samīpameva netvā. Taṃ vata mama cittaṃ uppanā sukhā vedanā pariyādāya ṭhassatīti netamṃ ṭhānaṃ vijjatīti yojanā.

371. Kim na bhavissati, sukhāpi dukkhāpi vedanā yathāpaccayaṃ uppajjatevāti attho. **Tamatthanti** sukhadukkhavedanānaṃ uppattiyā attano cittaassa anabhibhavanīyatāsaṅkhātāṃ atthaṃ. **Tattha** tāva pāsārāsisutte **bodhipallaṅke nisajjā** “tattheva nisīdi”nti vuttā. **Idha** mahāsaccakasutte **dukkarakārikāya** dukkaracaraṇe **nisajjā** “tattheva nisīdi”nti vuttā.

374. Chandakaraṇavasenāti taṅhāyanavasenāti attho. **Sinehakarāṇavasenāti** sinehanavasena. **Mucchākaraṇavasenāti** mohanavasena pamādāpādanena. **Vipāsākaraṇavasenāti** pātukamyatāvasena. **Anudahanavasenāti** rāgagginā anudahanavasena. **Lokuttaramaggavevacanameva** vaṭṭanissaraṇassa adhippetattā.

Allaggahaṇena kilesānaṃ asamucchinnabhāvaṃ dasseti, sasnehaggahaṇena avikkhambhitabhāvaṃ, uduke pakkhittabhāvaggahaṇena samudācārāvattāṃ, udumbarakaṭṭhaggahaṇena attabhāvassa asārakattāṃ. **Imināva nayanāti** “allāṃ udumbarakaṭṭha”ntiādinā vuttanayena. **Saputtabhariyapabbajjāyāti** puttabhariyehi saddhim kataparibbājakapabbajjāvasena veditabbā. Kuṭīcakabahūdakahaṃsa-paramahaṃsādibhedā **brāhmaṇapabbajjā**.

376. Kutopi imassa āposineho natthīti **koḷāpaṃ**. Tenāha “**chinnasinehaṃ nirāpa**”nti. **Koḷanti** vā sukkhakaḷiṅgamaṃ vuccati, koḷaṃ koḷabhāvaṃ āpannanti **koḷāpaṃ**. Paṭipannassa upakkamamahattanissitatā pakatiyā kilesehi anabhibhūtātāya. **Atintatā** paṭipakkhabhāvanāya. Tathā hi sukkhakoḷāpabhāvo, ārakā udakā thale nikkhittabhāvo ca nidassito. **Opakkamikāhīti** kilesaatiniggaṇhanupakkamappabhavāhi. **Vedanāhīti** paṭipattivedanāhi. Dukkha paṭipadā hi idhāhippetā.

377. Kim pana na samattho, yato evaṃ parehi cintitumpi asakkuṇeyyaṃ dukkaracariyaṃ chabbassāni akāsīti adhippāyo. **Katvāpi akatvāpi samatthova** kāraṇassa nipphanattā. “Yathāpi sabbesampi kho bodhisattānaṃ carimabhava antamaso sattāhamattampi dhammatāvasena dukkaracariyā hotiyeva, evaṃ bhagavā samattho dukkaracariyaṃ kātuṃ, evañca naṃ akāsi, na pana tāya buddho jāto, atha kho majjhimāya eva paṭipattiyā”ti tassā byatirekamukhena sadevakassa lokassa bodhāya amaggabhāvadīpanatthaṃ, imassa pana bhagavato kammavipākavasena chabbassāni dukkaracariyā ahoṣi. Vuttañhetā –

“Avacāhaṃ jotipālo, kassapaṃ sugataṃ tadā;
Kuto nu bodhi muṇḍassa, bodhi paramadullabhā.
Tena kammavipākena, acarim dukkaraṃ bahuṃ;
Chabbassānuruvelāyaṃ, tato bodhimapāpuṇim.
Nāhaṃ etena maggena, pāpuṇim bodhimuttamaṃ;
Kumaggena gavesissaṃ, pubbakamma vārito”ti.

Dukkaracariyāya bodhāya amaggabhāvadassanattāṃ dukkaracariyaṃ akāsīti keci. Atha vā lokanāthassa attano parakkamasampattidassanattāya dukkaracariyā. Paṇītādhimuttiyā hi paramukkamaṃ sagatabhāvato abhinīhārānurūpaṃ sambodhiyaṃ tibbachandatāya sikhāppattiyā tadatthaṃ īdisampi nāma dukkaracariyaṃ akāsīti loke attano vīriyānubhāvaṃ vibhāvetuṃ – “so ca me pacchā pītisomanassāvaho bhavissatī”ti lokanātho dukkaracariyaṃ akāsi. Tenāha “**sadevakassa lokassā**”tiādi. Tattha **vīriyanimmathanaguṇoti** vīriyassa saṃvaddhanasampādanaguṇo. Yathāvuttamatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ “**pāsāde**”tiādi vuttāṃ. **Saṅgāme dve tayo sampahāreti** dvikkhattuṃ tikkhattuṃ vā parasenāya pahārapayoge. **Padhānavīriyanti** sammappadhānehi āsevanavīriyaṃ, sabbaṃ vā pubbabhāgavīriyaṃ.

Abhidantanti abhibhavanadantaṃ, uparidantanti attho. Tenāha “**uparidanta**”nti. So hi itaraṃ musalaṃ viya udukkhalaṃ visesato kassaci khādanakāle abhibhuyya vattati. **Kusalacittenti** balavasammāsaṅkappayuttena kusalacittena. **Akusalacittenti** kāmavitakkādisahitaṃ akusalacittaṃ. Akusalacittassa pavattitum appadānaṃ **niggaho**. Tamtampatiṅkhepavasena vinodanaṃ **abhinippīlanaṃ**. Vīriyatāpena vikkhambhanaṃ **abhisantāpanaṃ**. **Sadarathoti** sapariḷāho. **Padhānenāti** padahanena, kāyassa kilamathuppādakena vīriyenāti attho. **Viddhassāti** tudassa. **Satoti** samānassa.

378. **Sīsaveṭhananti** sīsaṃ rajjuyā bandhitvā daṇḍakena parivattakaveṭhanaṃ. **Arahanto nāma evarūpā hontīti** iminā yathāyaṃ, evaṃ visaññībhūtāpi hutvā viharantīti dasseti. Tenāha “**matakasadisā**”ti, vedanāppattā viya hontīti attho. **Supinappaṭiggahaṇato paṭṭhāyāti** paṭisandhiggahaṇe setavāraṇasupinaṃ passivā brāhmaṇehi byākatakālato paṭṭhāya.

379. Dhammasarīrassa arogabhāvena sādhiṭi marisanīyoti **māriso**, piyāyanavacanametam. Tenāha “**sampiyāyamānā**”tiādi. **Ajajjiti** evaṃ abhuñjitaṃ bhakārassa jakāradesaṃ katvā. Tenāha “**abhojana**”nti. **Evaṃ mā karitthāti** “lomakūpehi ajjhohāressāma anuppavesessāmā”ti yathā tumhehi vuttaṃ, evaṃ mā karittha. Kasmā? **Yāpessāmahanti** ahañca yāvadattaṃ āhāramattaṃ bhuñjanto yathā yāpessāmi, evaṃ āhāraṃ paṭisevissāmi.

380-81. **Etāva paramanti** ettakaṃ paramaṃ, na ito paraṃ opakkamikadukkhavedanāvediyanaṃ atthīti attho. Rañño gahetabbanaṅgalato aññāni sandhāya “**ekena ūna**”nti vuttaṃ. Tam suvaṇṇaparikkhataṃ, itarāni rajataparikkhatāni. Tenāha “**amaccā ekenūnaaṭṭhasatarajatanāṅgalāni**”ti. Ālārudakasamāgame laddhājñānāni vaṭṭapādakāni, ānāpānasamādhī pana kāyagatāsatipariyāpannattā sabbesañca bodhisattānaṃ vipassanāpādakattā “bodhāya maggo”ti vutto. **Bujjhanatthāyāti** catunnaṃ ariyasaccānaṃ, sabbasseva vā ñeyyadhammassa abhisambujjhanāya. Satiyā anussaraṇakaviññānaṃ **satānusāri viññānaṃ**. Kassā pana satiyāti tam dassetuṃ “**nayida**”ntiādi vuttaṃ.

382. **Paccupaṭṭhitāti** tamtaṃvattakaraṇavasena patiupaṭṭhitā upaṭṭhāyakā. Tenāha “**paññasalā**”tiādi. **Paccayabāhullikoti** paccayānaṃ bāhullāya paṭipanno. **Āvattoti** pubbe paccayagedhappahānāya paṭipanno, idāni tato paṭinivatto. Tenāha “**rasagiddho...pe...āvatto**”ti. **Dhammaniyaṃenāti** dhammatāya. Tameva dhammataṃ dassetuṃ “**bodhisattassā**”tiādimāha. **Bārāṇasimeva** tatthāpi ca sabbabuddhānaṃ avijahitadhammacakkapavattanaṭṭhānameva **agamamsu**. Pañcavaggiyā kira visākhamāsassa addhamāsiyaṃ gatā. Tenāha “**tesu gatesu adḍhamāsaṃ kāyavivekaṃ labhitvā**”ti.

387. “Addhābhoto gotamassa sāvākācittabhāvanānuyogamanuyuttā viharanti, no kāyabhāvana”nti imaṃ sandhāyāha “**ekaṃ pañhaṃ pucchi**”nti. **Imaṃ dhammadesananti** “abhijānāmi kho panāha”ntiādikam dhammadesanaṃ. **Asallīno** taṇhādīṭṭhikilesānaṃ samucchinnattā tehi sabbaso na litto. **Anupalittoti** tasseva vevacanaṃ taṇhānandiyā abhāvena. **Gocarajjhataṃevāti** gocarajjhattasaññite phalasaṃpattiyā ārammaṇe, nibbāneti attho. Yaṃ sandhāya pāliyaṃ “purimasmiṃ samādhinimitte”ti vuttaṃ **sannisīdāpemi** phalasaṃpattisamādhinā accantasamādhānavasena cittaṃ sammadeva nisīdāpemi. **Pubbābhogenāti** samāpajjanato pubbe pavattaābhogena. **Paricchinditvāti** samāpajjanakkhaṇaṃ paricchinditvā. Tenāha “**sādhukāra...pe... avicchinnēyevā**”ti. Evamassa paricchinnakālasamāpajjanaṃ yathāparicchinnakālaṃ vuṭṭhānañca buddhānaṃ na bhāriyaṃ vasībhāvassa tathāsuppaṇaṇabhāvatoti dassento āha “**buddhānaṃ hi**”tiādi. Dhammasappaṭiggāhakānaṃ **assāsavāre** vā. Tadā hi desiyamānaṃ dhammaṃ upadhāretuṃ na sakkonti, tasmā tasmim khāṇe desitadesanā niratthakā siyā. Na hi buddhānaṃ niratthakā kiriyā atthi.

Okappanīyametanti “tassā eva kathāyā”tiādīnā vuttam ativiya acchariyagataṃ aṭṭhuppattim sutvā īdisī paṭipatti sammāsambuddhasseva hotīti upavādavasena vadati, na sabhāvena. Tenāha “**sathari pasādamattampi na uppanna**”nti. **Kāyadarathoti** paccayavisesavasena rūpakāyassa parissamākāro. **Upādinnaketi** indriyabaddhe. **Anupādinnaketi** anindriyabaddhe. **Vikasanti** sūriyarasmissamphassena. Tadabhāvena **makulāni honti**. **Kesañci** tintinikādirukkhānaṃ. **Patilīyanti** nissayarūpadhammaavipphārikatāya. Arūpadhammatāya pañcaviññānānañceva kiriyāmayaviññānānañca appavattisaññitā avipphārikatā hoti, yattha niddāsamaññā. Tenāha “**darathavasena bhavaṅgasotañca idha niddāti adhippeta**”nti. Tattha **darathavasenāti** darathavaseneva, na thinamiddhavasenāti avadhāraṇaṃ avadhāraṇaphalañca niddhāretabbaṃ. **Taṃ sandhāyāti** kāyassa darathasaṅkhātasaṅgārahānāhetukaṃ niddaṃ sandhāya. Saṅgārahānānañca bhagavato natthīti na sakkā vattaṃ “piṭṭhi me āgilāyati”ti (dī. ni. 3.300; ma. ni. 2.22; cūḷava. 345) vacanato. **Sammohavīhārasminti** paccatte etaṃ bhummavacananti āha “**sammohavīhāroti vadanti**”ti, **sammohavīhārasmiṃ** vā pariyāpannaṃ etaṃ vadanti, yadidaṃ divā niddokkamananti yojanā.

389. Upanītehiti dosamaggaṃ nindāpathaṃ upanītehi. **Abhinanditvāti** sampiyāyitvā. Tenāha “**cittena sampaṭicchanto**”ti. **Anumoditvāti** “sādhu sādhu”ti desanāya thomanavasena anumoditvā. Tenāha “**vācāyapi pasamsanto**”ti. **Sampatte kāleti** pabbajjāyogge kāle anuppatte.

Gaṇaṃ vinodetvāti gaṇaṃ apanetvā gaṇapalibodhaṃ chinditvā. **Papañcanti** avasesakilesaṃ. “**Puññavā rājapūjito**”ti vuttamatthaṃ vivaritaṃ “**tasmiñhi kāle**”tiādi vuttaṃ. Chandavāsaharaṇena **uposathakammaṃ karonto**.

Sakalaṃ rattiṃ buddhaguṇānaṃyeva kathitattā therassa ñāṇaṃ desanāvibhavañca vibhāvento āha “**ettakāva, bhante, buddhaguṇā**”ti. Imāya, bhante, tumhākaṃ dhammakathāya anavasesato buddhaguṇā kathitā viya jāyanti, evaṃ santepi anantāparimeyyāva te, kiṃ ito parepi vijjantevāti theram tattha sīhanādaṃ nadāpetukāmo āha “**udāhu aññepi atthi**”tiādi. Rajjassa padesikattā, yathāvuttasubhāsītassa ca anagghattā vuttaṃ “**ayaṃ me duggatapaṇṇākāro**”ti. **Tiyojanasatikanti** idaṃ parikkhepavasena vuttaṃ, tañca kho manussānaṃ paribhogavasenāti daṭṭhabbaṃ.

Mahāsaccakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsānā samattā.

7. Cūḷataṇhāsāṅkhayasuttavaṇṇanā

390. Tatrāti tasmim pubbārāmaṃgāramātupāsādānaṃ atthavibhāvane **ayaṃ** idāni vuccamānā **anupubbī kathā**. **Mañīnanti** ettha padumarāgamaṇīnaṃ adhippetattā āha “**aññehi cā**”ti. Tena indanīlādimaṇīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Nīlapītalohitodātamañjīṭṭhapabhassarakabaravaṇṇavasena **sattavaṇṇehi**.

Taṇhā sabbaso khīyanti etthāti **taṇhāsāṅkhayo** (a. ni. ṭī. 3.7.61), tasmim. **Taṇhāsāṅkhayeti** ca visaye idaṃ bhummanti āha “**taṃ ārammaṇaṃ katvā**”ti. **Vimuttacittatāyāti** sabbasaṃkilesehi vimuttacittatāya. Aparabhāgapaṭipadā nāma ariyasaccābhisamayo, sā sāsanaacārigocārā paccattaṃ veditabbatoti āha “**pubbabhāgapaṭipadaṃ saṃkhittena desethāti pucchati**”ti. Akuppadhammatāya khayavayasaṅkhātāṃ antaṃ atītāti accantā, so eva aparihānasabhāvattā accantā niṭṭhā etassāti **accantaniṭṭho**. Tenāha “**ekantaniṭṭho satataniṭṭhoti attho**”ti. Na hi paṭividdhassa lokuttaradhammassa dassanaṃ kuppanaṃ nāma atthi. Accantameva catūhi yogehi khemo etassa atthīti **accantayogakkhemī**. Maggabrahmacariyassa vusitattā, tassa ca aparihānasabhāvattā accantaṃ brahmacārīti **accantabrahmacārī**. Tenāha “**niccabrahmacārīti attho**”ti. **Pariyosānanti** brahmacariyassa pariyosānaṃ.

Vegāyatīti turitāyati. **Sallakkhesīti** cintesi, attanā yathā sutāya satthu desanāya anussaraṇavasena upadhāresi. **Anuggaṇhitvāvāti** atthavinicchayasena anuggahetvā eva. Chasu dvāresu niyuttāti **chadvārikā**, tehi.

Pañcakkhandhāti pañcupādānakkhandhā. Sakkāyasabbañhi sandhāya idha “**sabbe dhammā**”ti vuttaṃ vipassanāvisayassa adhippetattā, tasmā āyatanadhātuyopi taggatikā eva daṭṭhabbā. Tenāha bhagavā “nālaṃ abhinivesāyā”ti. **Na yuttā abhinivesāya** “etaṃ mama, eso me attā”ti ajjosānāya. “Alameva nibbindituṃ alaṃ virajjitu”ntiādīsu (dī. ni. 2.272; sam. ni. 2.124-125, 128, 134, 143) viya **alaṃ**-saddo yuttatthopi hotīti āha “**na yuttā**”ti. **Sampajjantīti** bhavanti. Yadipe “tatiyā, catutthī”ti idaṃ visuddhidvayaṃ abhiññāpaññā, tassā pana sappaccayanāmarūpadassanabhāvato, sati ca paccayapariggahe sappaccayattā (nāmarūpassa aniccatā, aniccaṃ dukkhaṃ, dukkhañca anattāti atthato) lakkhaṇattayaṃ supākaṭameva hotīti āha “**aniccaṃ dukkhaṃ anattāti nātapariññāya abhijānātī**”ti. **Tatheva tīraṇapariññāyāti** iminā aniccādibhāvena nālaṃ abhinivesāyāti nāmarūpassa upasaṃharati, na abhiññāpaññānaṃ sambhāradhammānaṃ. Purimāya hi atthato āpannalakkhaṇattayaṃ gaṇhāti salakkhaṇasallakkhaṇaparattā tassā, dutiyāya sarūpato tassā lakkhaṇattayāropanavasena sammasanabhāvato. Ekacittakkhaṇikatāya abhinipātamattatāya ca **appamattakampi**. Rūparariggahassa oḷārikabhāvato **arūparariggahaṃ dasseti**. Dassento ca vedanāya āsannabhāvato, visesato sukhasārāgitāya, bhavassādagadhitamānasatāya ca **sakkassa vedanāvasena nibbattetvā dasseti**.

Uppādavayaṭṭhenāti udayabbayasabhāvena uppajjitvā nirujjhanena. **Aniccāti** addhu vā. Aniccalakkhaṇaṃ aniccatā udayavayātā. **Tasmāti** yasmā pañcannaṃ khandhānaṃ khayato vayato dassanaññaṃ aniccānupassanā, taṃsamaṅgī ca puggalo aniccānupassī, tasmā. **Khayavirāgoti** khayasañkhāto virāgo sañkhārānaṃ palujjanā. Yaṃ āgamma sabbaso sañkhārehi virajjanā hoti, taṃ nibbānaṃ **accantavirāgo**. **Nirodhānupassimhipīti** nirodhānupassipadepe. “**Eseva nayo**”ti abhidisitvā taṃ ekadesena vivaranto “**nirodhopi hi...pe... duvidhoyevā**”ti āha. Sabbāsavasamaṃvare vuttavossaggova idha “paṭinissaggo”ti vuttoti dassento “**paṭinissaggo vuccati vossaggo**”tiādīmāha. **Pariccāgavossaggo** vipassanā. Pakkhandanavasena appanato **pakkhandanavossaggo** maggo aññassa tadabhāvato. **Soti** maggo. **Ārammaṇatoti** kiccaśāghanavasena ārammaṇakaraṇato. Evañhi maggato aññesaṃ nibbānārammaṇānaṃ pakkhandanavossaggābhāvo siddho hoti. Pariccajanena pakkhandanena cāti **dvīhipi vā kāraṇehi**. Sabbesaṃ khandhānaṃ vossajjanaṃ tappaṭibaddhasaṃkilesappahānena daṭṭhabbaṃ. **Cittaṃ pakkhandatīti** maggasampayuttaṃ cittaṃ sandhāyāha. **Ubhayampetaṃ** vossajjanaṃ. **Tadubhayasamaṅgīti** vipassanāsamaṅgī maggasamaṅgī ca. “Aniccānupassanāya niccasaññaṃ pajahatī”tiādivacanato (paṭi. ma. 1.52) yathā vipassanāya kilesānaṃ pariccāgapaṭinissaggo labbhati, evaṃ āyatim tehi kilesehi uppādetabbakhandhānampi pariccāgapaṭinissaggo vattabbo, pakkhandanapaṭinissaggo pana magge labbhamānāya ekantakāraṇabhūtāya vuṭṭhānagāminivipassanāya vasena vedītabbo, magge pana tadubhayampi ñāyāgatameva nippariyāyatova labbhamānattā. Tenāha “**tadubhayasamaṅgī puggalo**”tiādi.

Pucchantassa ajjhāsayavasena “na kiñci loke upādiyatī”ti ettha kāmupādānavasena upādiyanam paṭikkhipīyatīti āha “**taṇhāvasena na upādiyatī**”ti. Taṇhāvasena vā asati upādiyane diṭṭhivasena upādiyanam anavakāsamevāti “**taṇhāvasena**”iceva vuttaṃ. **Na parāmasatīti** nādiyati, diṭṭhiparāmāsavasena vā “nicca”ntiādinā **na parāmasati**. **Samkhitteneva khippaṃ kathesīti** tassa ajjhāsayavasena papañcaṃ akatvā kathesi.

391.Abhisamāgantvāti abhimukhaññaṇena ñeyyaṃ samāgantvā yāthāvato viditvā. Tenāha “**jānitvā**”ti. **Yathāparisaviññāpakattāti** yathāparisaṃ dhammasampaṭiggāhikāya mahatīyā, appakāya vā parisāya anurūpameva viññāpanato. **Pariyantam na niccharatīti** na pavattati. **Mā niratthakā agamāsīti** idaṃ dhammatāvasena vuttaṃ, na satthu

ajjhāsayavasena. Ekañhetam satthu vacīghosassa atthasu aṅgesu, yadidam parisapariyantatā. **Chiddavivarokāsoti** chiddabhūto, vivarabhūto vā okāsopi natthi, bhagavato saddāsavanakāraṇam vuttameva. **Tasmāti** yathāvuttakāraṇato.

Pañca aṅgāni etassāti pañcaṅgam, pañcaṅgam eva **pañcaṅgikam**. Mahatīdi vīṇāvisesopi ātatamevāti “**cammapariyonaddhesū**”ti visesitam. **Ekatalam** kumbhathūnadaddarādi. Cammapariyonaddham hutvā tantibaddham **ātatavitatam**. Tenāha “**tantibaddhapaṇavādi**”ti. Gomukhīādīnampi ettheva saṅgaho datṭhabbo. **Vamsādīti ādi**-saddena saṅkhasiṅgādīnam saṅgaho. **Sammādīti** sammataḷakamsatālasilāsālākātāḷādi. Tattha **sammataḷam** nāma daṇḍamayatālam. **Kamsatālam** lohamayam. Silāya ayopattena ca vādanatālam **silāsālākātālam**. **Samappitoti** sammā appito upeto. Tenāha “**upagato**”ti. Upatṭhānavasena pañcahi tūriyasatehi upeto. Evaṃbhūto ca yasmā tehi upatṭhito samannāgato nāma hoti, tasmā vuttam “**samaṅgībhūtoti tasseva vevacana**”nti. **Paricāretīti** parito cāreti. Kāni pana cāreti, katham vā cāretīti āha “**sampattim...pe... cāreti**”ti. Tattha **tato tatoti** tasmim tasmim vādite tattha tattha ca vādakajane. **Apanetvāti** vādakajane nisedhetvā. Tenāha “**nissaddāni kārapetvā**”ti. **Devacārikam gacchatīeva** devatānam manussānañca anukampāya. Svāyamatto **vimānavatthūhi** (vi. va. 1) dīpetabbo.

392. Appeva sakena karaṇīyenāti mārīsa, moggallāna, mayam sakena karaṇīyena appeva bahukiccāpi na homa. **Apica devānaṃyevāti** apica kho pana devānaṃyeva tāvatimsānam karaṇīyena visesato bahukiccāti atthayojanā. Bhummatṭhakadevatānampi keci atṭā sakkena vinicchitabbā hontīti āha “**pathavito patṭhāyā**”ti. **Niyamentoti** avadhārento. Tam pana karaṇīyam sarūpato dassetuṃ “**devānam hi**”tiādi vuttam. **Tāsanti** devadhītudevaputtapādapariārikānam. **Maṇḍanapasādhanakārikāti** maṇḍanapasādhanasamvidhāyikā. **Atṭakaraṇam natthi** saṃsayasseva abhāvato.

Yanti savanuggahaṇādivasena suparicitampi yam atthajātam. **Na dissati**, paññācakkhuno sabbaso na paṭibhātīti attho. **Kecīti** sārāsamāsācariyā. **Somanassasamveganti** somanassasamuṭṭhānam samvegam, na cittasantāsam.

Samupabyūḷhoti yujjhanavasena sahapatito samogāḷho. Evaṃbhūto ca yasmā samūhavasena sampiṇḍito hoti, tasmā vuttam “**sannipatīto rāsibhūto**”ti. **Anantare attabhāveti** idaṃ dutiyam sakkattabhāvam tato anantarātītena sakkattabhāvena sakkattabhāvasāmaññato ekamiva katvā gahaṇavasena vuttam, aññathā “**tatiye attabhāve**”ti vattabham siyā. Maghattabhāvo hi ito tatiyoti. Atha vā yasmim attabhāve so devāsurasāṅgāmo ahosi, tassa anantarattā maghattabhāvassa vuttam “**anantare attabhāve**”ti. Sattānam hitesitāya mātāpituupatṭhānādīnā cariyāhi **bodhisattacariyā viyassa cariyā ahosi**. **Satta vatapadānīti** satta vatakoṭṭhāse.

Mahāpānanti mahantam surāpānam. **Gaṇḍapānanti** gaṇḍasurāpānam, adhimattapānanti attho. **Pariharamānāti** parivārentā. **Vedikāpādāti** sinerussa pariante vedikāparikkhepā. **Pañcasu ṭhānesūti** pañcasu paribhaṇḍatṭhānesu nāgasenādīhi **ārakkham ṭhapesi**.

393. Rāmaṇeyyakanti ramaṇīyabhāvam. **Masāragallatthambheti** kabaramaṇimaye thambhe. **Suvaṇṇādīmaye ghaṭaketi** “**rajatatthambhesu suvaṇṇamaye, suvaṇṇatthambhesu rajatamaye**”tiādīnā suvaṇṇādīmaye ghaṭake vālarūpakāni ca. Pabāḷham mattoti **pamatto**. Tenāha “**atīviya matto**”ti. **Nāṭakaparivārenāti** accharāparivārena.

Acchariyabbhutanti padadvayenapi vimhayanākārova vutto, tasmā sañjātam acchariyabbhutam vimhayanākāro etesanti **sañjātaacchariyaabbhutā**, tathā pavattacittuppādā. Acchariyabbhutahetukā sañjātā tuṭṭhi etesanti **sañjātatuṭṭhino**.

Samvigganti sañjātasamvegaṃ. Svāyaṃ samvego yasmā purimāvattthāya cittassa calanaṃ hoti, tasmā vuttaṃ “**calita**”nti.

394. Tamam vinoditanti pāṭihāriyadassanena “aho therassa iddhānubhāvo”ti sammāpaṭipattiyam sañjātabahumāno, īdisaṃ nāma sāsanaṃ labhitvāpi mayam niratthakena bhogamadena sammattā bhavāmāti yoniso manasikāruppādanena sammohatamaṃ vinoditaṃ vidhamitaṃ. **Eteti mahāthero sakko cāti te dvepi samānabrahmacariyatāya sabrahmacārino.**

395. Paññātānanti pākaṭānaṃ cātumahārāja-suyāma-santusita-paranimmitavasavattimahābrahmānaṃ aññataro, na yesaṃ kesañcīti adhippāyo. Āraddhadhammavaseneva pariyoṣāpitattā **yathānusandhināva niṭṭhapesi.**

Cūḷaṇṇhāsāṅkhayasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Mahātaṇṇhāsāṅkhayasuttavaṇṇanā

396. Laddhimattanti micchāgāhamattaṃ, na diṭṭhābhiniveso. **Sassatadiṭṭhīti** niccābhiniveso. **Soti** ariṭṭho bhikkhu. Kathetvā samodhānentanti yojanā. **Samodhānentanti** ca nigamentanti attho. **Tattha tatthevāti** tesu tesu eva bhavesu **nirujjhanti**, na bhavantaraṃ saṅkamanti. **Viññāṇaṃ pana** abhinnaśabhāvaṃ anaññanti adhippāyo. **Idhalokatoti** imasmā attabhāvā. **Paralokanti** parabhavaśaṅṅitaṃ attabhāvam. **Sandhāvatīti** niccatāya kenaci asambaddhaṃ viya gacchati. Tena idhalokato paralokagamanamāha. **Samsaratīti** iminā paralokato idhāgamaṃ. **Sandhāvatīti** vā bhavantarasaṅkamaṃ. **Samsaratīti** tattha tattha aparāparasaṅcaraṇam.

“Paccaye sati bhavati”tiādinā viññāṇassa anvayato byatirekato ca paṭiccasamuppanabhāvaṃ dassento sassatabhāvaṃ paṭikkhipati. **Buddhena akathitaṃ kathesīti** iminā “yaṃ abhāsitaṃ alapitaṃ tathāgatena, taṃ bhāsitaṃ lapitaṃ tathāgatenāti dīpeti”ti (cūḷava. 352, 353) imasmiṃ bhedakaravattusmiṃ sandissatīti dasseti. **Jinacakke pahāraṃ detīti** “tadevidaṃ viññāṇam...pe... anañña”nti niccataṃ paṭijānanto – “sabbe saṅkhārā aniccā (dha. pa. 277), rūpaṃ, bhikkhave, anicca”nti (saṃ. ni. 3.93-94) ca ādinayappavatte satthu dhammacakke khīlaṃ uppādentō pahāraṃ deti. Sabbaññutaññāṇena aniccanti diṭṭhaṃ paveditañca viññāṇam niccanti paṭijānanto **vesārajjāññaṃ paṭibāhati. Sotukāmaṃ jananti** ariyadhammādhigamassa ekantaupāyabhūtaṃ vipassanāmaggaṃ sotukāmaṃ janaṃ niccaggāhapaggaṇhanaena **visaṃvādeti**. Tato eva **ariyapathe** ariyadhammavīthiyam tassā paṭikkhipanaena **tiriyaṃ nipatitvā**.

398. Viññāṇasīsenā attanā gahitaṃ attānaṃ vibhāvento “**yvāyaṃ, bhante**”tiādimāha. Tattha **vado vedeyyoti**ādayo sassatadiṭṭhiyā eva abhinivesakārā. Vadaṭīti **vado**, vacīkammassa kārakoti attho. Iminā hi kārakabhāvupāyikasattānaṃ hitasukhāvabodhanasamatthataṃ attano dasseti. Vēdiyova **vedeyyo**, jānāti anubhavati cāti attho. Īdisānañhi padānaṃ bahulā kattusādhanataṃ saddavidū maññanti. **Vedayatīti** taṃ taṃ anubhavitaṃ anubhavati. **Tahiṃ tahinti** tesu tesu bhavayonigatiṭṭhisattāvāsasattanikāyesu.

399. Taṃ vādaṃ paggayha ṭhitattā sātissa chinnapaccayatā avirulhadhammatā ca veditabbā. **Heṭṭhāti** alagaddasuttasamvaṇṇanaṃ (ma. ni. aṭṭha. 2.236-237) sandhāyāha. Parato **heṭṭhāti** vuttatṭhānēpi eseva nayo. **Pāṭiyekko anusandhīti** tīhipi anusandhīhi avomisso visumyeveko anusandhi. Nanu cāyampi sātissa ajjhāsayaśasena pavattitattā ajjhāsayaśanusandhiyevāti? Na, niyyānamukhena appavattattā. Niyyānañhi purakkhatvā pucchādivasena pavattā itarā desanāpucchānusandhiādayo. Idha tadabhāvato vuttaṃ “**pāṭiyekko anusandhi**”ti. **Parisāya laddhiṃ sodhentoti** yādisī sātissa laddhi, tadabhāvadassanavasena parisāya laddhiṃ sodhento, parisāya laddhisodhaneneva sāti gaṇato nissārito nāma jāto.

400. Yam yadevāti idam yadipi avisesato paccayadhammaggaṇaṃ, “viññānantveva saṅkhyam gacchatī”ti pana vuttattā taṃtaṃviññāṇassa samaññānimittapaccayajātaṃ gahitanti daṭṭhabbam. Tena vuttaṃ pāliyaṃ – “cakkhuvīññānantveva saṅkhyam gacchatī”tiādi. Atha vā taṃtaṃdvāranīyataṃ itarampi sabbaṃ tassa tassa viññāṇassa paccayajātaṃ idha “yam yadevā”ti gahitaṃ, tattha pana yam asādhāraṇaṃ, tena samaññāti “cakkhuvīññānantvevā”tiādi vuttaṃ. **Dvārasaṅkantiyā abhāvanti** viññāṇassa dvārantarasaṅkamanassa abhāvaṃ. Svāyaṃ olārikanayena mandabuddhīnaṃ sukhāvabodhanatthaṃ nayadassanavasena vutto. Na hi kadāci paccuppannaṃ viññāṇaṃ vigacchantaṃ anantaraviññāṇaṃ saṅkamati anantarādipaccayālābhe tassa anuppajjanato.

Evamevāti yathā aggi upādānaṃ paṭicca jalanto anupādāno tattheva nibbāyati, na katthaci saṅkamati, evameva. **“Paccayavekallena tattheva nirujjhati”**ti kasmā vuttaṃ, na hettha anuppādanirodho icchito tādisassa nirodhassa idha anadhippetattā, atha kho khaṇanirodho, so ca sābhāvikattā na paccayavekallahetuko? Saccametaṃ, taṃtaṃdvārikassa pana viññāṇassa dvārantaraṃ asaṅkamitvā tattha tattheva nirujjhanaṃ idhādhippetam. Yesañca paccayānaṃ vasena dvārantarikaṃviññāṇena bhavitabbaṃ, tesam tadabhāvato paccayavekallaggahaṇaṃ, tasmā paccayavekallena na sotādīni saṅkamitvā sotaviññāṇantiādi saṅkhyam gacchatīti yojanā. Etena yam viññāṇaṃ cakkhurūpādipaccayasāmaggiyā vasena cakkhuvīññāṇasaṅkhyam gacchati, tattha tattheva nirujjhati tāvakālikabhāvato, tassa pana sotasaddādipaccayābhāvato kuto sotaviññāṇādisamaññā, evamappavattito tassa kuto saṅkamoti dassitaṃ hoti. **Viññāṇappavatteti** viññāṇappavattiyam. **Dvārasaṅkantimattanti** dvārantarasaṅkamanamattampi na vadāmi tattha tattheva bhijjanato paccayassa uppādavantaṃ sati ca uppāde avassaṃbhāvī nirodhoti hutvā abhāvattṭhena aniccataṃ dīpitā hotīti.

401. “Paṭiccasamuppannaṃ viññāṇaṃ vuttaṃ mayā, aññatra paccayā natthi viññāṇassa sambhavo”ti pāliyaṃ anvayato ca byatirekato ca viññāṇassa saṅkhatatāva dassitāti āha **“sappaccayabhāvaṃ dassetvā”**ti. Hetupaccayehi jātaṃ nibbattaṃ “bhūta”nti idhādhippetam, taṃ atthato pañcakkhandhā tabbinimuttassa sappaccayassa abhāvato, yañca khandhapañcakaṃ attano tesañca bhikkhūnaṃ, taṃ “bhūtamida”nti bhagavā avocāti āha **“idaṃ khandhapañcaka”**nti. Attano phalaṃ āharatīti āhāro, paccayo. Sambhavati etasmāti sambhavo, āhāro sambhavo etassāti **āhārasambhavaṃ**. Tenāha **“paccayasambhava”**nti. **Tassa paccayassa nirodhāti** yena avijjādīnā paccayena khandhapañcakaṃ sambhavati, tassa paccayassa anuppādanirodhā. Khaṇanirodho pana kāraṇanirapekkho.

Nossūti saṃsayajotano nipātoti āha **“bhūtaṃ nu kho idaṃ, na nu kho bhūta”**nti. **Bhūtamidam nossūti** ca iminā khandhapañcakameva nu kho idaṃ, udāhu attattaniyanti evaṃjātiko saṃsayaṇākāro gahito. **Tadāhārasambhavaṃ nossūti** pana iminā sahetukaṃ nu kho idaṃ bhūtaṃ, udāhu ahetukanti yathā ahetukabhāvāpanno saṃsayaṇākāro gahito, evaṃ visamahetukabhāvāpannopi saṃsayaṇākāro gahitoti daṭṭhabbam. Visamahetunopi paramatthato bhūtassa ahetukabhāvato. Visamahetuvādopi parehi parikappitamattatāya sabhāvanīyatīyadicchādivādehi samānāyogakkhamoti. **Nirodhadhammaṃ nossūti** iminā yathā aniccaṃ nu kho idaṃ bhūtaṃ, udāhu niccanti aniccataṃ paṭicca saṃsayaṇākāro gahito, evaṃ dukkhaṃ nu kho, udāhu na dukkhaṃ, anattā nu kho, udāhu na anattātipi saṃsayaṇākāro gahitoyevāti daṭṭhabbam aniccassa dukkhabhāvādivassāṃbhāvato, nicce ca tadubhayābhāvato. **Yāthāvasarasalakkhaṇatoti** aviparītasarasato salakkhaṇato ca, kiccato ceva sabhāvato cāti attho. Vipassanāya adhiṭṭhānabhūtāpi paññā vipassanā evāti vuttaṃ **“vipassanāpaññāyā”**ti. **Sarasatoti** ca sabhāvato. **Salakkhaṇatoti** sāmāññalakkhaṇato. Tenāha **“vipassanāpaññāyā sammā passantassā”**ti. **Vuttanayenevāti** “yāthāvasarasalakkhaṇato”ti vuttanayeneva. **Ye yeti** tassaṃ parisāyaṃ ye ye bhikkhū. **Sallakkhesunti** sammadeva upadhāresuṃ.

Tehī tehi bhikkhūhi. **Tatthā**ti tissaṃ vipassanāpaññāyam. **Nittaṇhabhāvanti** taṇhābhāvaṃ “etaṃ mama”nti taṇhāggāhassa pahīnataṃ. Etenapi bhagavā “ahaṃ, bhikkhave, dhammesupī taṇhāpahānameva vaṇṇemi, sāti pana moghapuriso attabhāvepi taṇhāsamvaddhanim viparītaditthim paggayha tiṭṭhatī”ti sātim niggaṇhāti. **Sabhāvadassanenāti** dhammānaṃ aviparītasabhāvadassanena. **Paccayadassanenāti** kāraṇadassanena anavasesato hetuno paccayassa ca dassanena. **Alliyethāti** taṇhādītthivasena nissayetha. Tenāha “**taṇhādītthīhī**”ti. **Kelāyethāti** parihaṇakeliyā parihaṇeyyātha. Tenāha “**kīlamānā vihareyyāthā**”ti. **Dhanaṃ viya icchantāti** dhanaṃ viya drabyaṃ viya icchaṃ taṇhaṃ janentā. Tenāha “**gedhaṃ āpajjeyyāthā**”ti. **Mamattaṃ uppādeyyāthāti** “mamamida”nti taṇhādītthivasena abhinivesaṃ janeyyātha. Nikantivasenapī gahaṇatthāya no desito, tassa vā saṇhasukhumassa vipassanādhammassa gahaṇaṃ nāma nikantiyā eva siyā, na oḷārikataṇhāyāti vuttaṃ “**nikantivasenā**”ti.

402. Paṭicca etasmā phalaṃ eṭṭi **paccayo**, sabbo kāraṇavisesoti āha “**khandhānaṃ paccayaṃ dassento**”ti. Yāva avijjā hi sabbo nesaṃ kāraṇaviseso idha dassito. Puna ādito paṭṭhāya yāva pariyosānā, antato paṭṭhāya yāva ādīti anulomato paṭilomato ca vaṭṭavivaṭṭadassanavasena nānāyehi paṭiccasamuppādo dassito, nīcaggāhassa nimittabhūto kilesopi idha natthīti dīpeti. **Tampi vuttatthamevāti** tampi “ime ca, bhikkhave, cattāro āhārā”tiādi yāva “taṇhāpabhavā”ti pālīpadaṃ, tāva vuttatthameva **sammādītthiuttavaṇṇanāyaṃ** (ma. nī. aṭṭha. 1.89). Sesaṃ paṭiccasamuppādakathābhāvato **visuddhimagge** (visuddhi. 2.570) **vitthāritāvāti** imināva saṅgahitaṃ.

404. **Imasmiṃ sati idaṃ hotīti**ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ paramatthadīpaniyaṃ **udānaṭṭhakathāyaṃ** (udā. aṭṭha. 1) vuttanayeneva veditabbaṃ.

407. **Paṭidhāvanāti** paṭisaraṇaṃ, pubbe attano āgataṃ atītaṃ addhānaṃ uddissa taṇhādītthivasena paṭigamananti attho. Nanu vicikicchāvasena pālīyaṃ paṭidhāvanā āgatāti? Saccā āgatā, sā pana taṇhādītthihetukāti “taṇhādītthivasenā”ti vuttaṃ. **Tatthāti** tasmim yathādhigate ñānadassane.

Niccālabhāvanti suppatiṭṭhitabhāvaṃ, titthiyavādavātehi akampiyabhāvañca. **Garūti** garuṇayutto. **Bhāriko** pāsānacchattasadiṣo. **Akāmā anuvattitabboti** saddhāmatlakeneva anuvattanamāha, na aveccappasādena. **Kiccanti** satthukiccaṃ. **Brāhmaṇānanti** jātimantabrāhmaṇānaṃ. **Vatasamādānānti** magavatādivatasamādānāni. **Diṭṭhikutūhalānti** taṃtaṃdiṭṭhiggāhavasena “idaṃ saccā, idaṃ sacca”ntiādinā gahetabbakutūhalāni. **Evam nissatṭhānti** yathā mayā tumhākaṃ ovādo dinno, evaṃ nissatṭhāni vatādīni taṃ atikkamitvā kiṃ gaṇheyyātha. **Sayaṃ ñāṇena ñātanti** paraneyyataṃ muñcitvā attano eva ñāṇena yāthāvato ñātaṃ. Evambhūtañca sayaṃ paccakkhato diṭṭhaṃ nāma hotīti āha “**sayaṃ paññācakkhunā diṭṭha**”nti. **Sayaṃ vibhāvanti** tehi bhikkhūhi tassa atthassa paccattaṃ vibhūtabhāvaṃ āpāditaṃ. **Upanītāti** upakkamena dhammadesanānusārena nītā. **Mayāti** kattari karaṇavacanaṃ. **Dhammenāti** kāraṇena. **Etaṃ vacananti** etaṃ “sanditṭhiko”tiādivacanaṃ.

408. **Taṃ sammohaṭṭhānaṃ assa** lokassa. **Samodhānenāti** samāgamena. Gabbhati attabhāvabhāvena vattatīti **gabbho**, kalalādiavattho dhammapabandho, tannissitattā pana sattasantāno “gabbho”ti vutto yathā “mañcā ukkuṭṭhim karontī”ti. Tannissayabhāvato mātukucchi “gabbho”ti veditabbo, gabbho viyāti vā. Yathā hi nivāsattṭhānatāya sattānaṃ ovarako “gabbho”ti vuccati, evaṃ gabbhaseyyakānaṃ yāva abhijāti nivāsattṭhānatāya mātukucchi “gabbho”ti vuttoti.

Yamekarattinti yassaṃ ekarattiyaṃ. Bhummatthe hi idaṃ upayogavacanaṃ, accantasamyoge vā. **Paṭhamanti** sabbapaṭhamāṃ paṭisandhikkhaṇe. **Gabbheti** mātukucchiyaṃ. **Mānavoti** satto. Yebhuyyena sattā rattiyaṃ paṭisandhim

gaṇhantīti rattiggahaṇaṃ. **Abbhutthitovāti** utthitaabbho viya, abhimukhabhāvena vā utthito eva maraṇassāti adhippāyo. **So yāti** so māṇavo yāti paṭhamakkhaṇato paṭṭhāya gacchateva. **Sa gacchaṃ na nivattatīti** so evaṃ gacchanto khaṇamattampi na nivattati, aññadatthu maraṇameva upagacchatīti gāthāya attho.

Utusamayam sandhāya vuttaṃ, na lokasamaññātarajassa lagganadivasamattam. Idāni vuttamevattham pākātaram kātum “**mātugāmassa kira yasmi**”ntiādi vuttaṃ. **Tatthāti** tasmim gabbhāsāye. **Sanṭhahitvāti** nibbattitvā. **Bhijjivāti** aggahitagabbhā eva bhinnā hutvā. Ayañhi tassā sabhāvo. **Vatthu suddham hotīti** paggharitalohitattā anāmayattā ca gabbhāsāyo suddho hoti. Suddhavatthuttā tato param katipayadivasāni **khattameva hoti** gabbhasanṭhahanassa parittassa lohitalessassa vijjamānattā. Sambhavassa pana katham sabbhāvoti āha “**tasmim samaye**”tiādi. Itthisantānēpi sukkadhātu labbhateva. Tenāha “**aṅgaparāmasanenapi dārako nibbattatiyevā**”ti. Yathā pārikāya nābhiparāmasanena sāmāssa bodhisattassa, diṭṭhamaṅgalikāya nābhiparāmasanena maṇḍabyassa nibbatti. **Gandhabboti** gandhanato uppajjanagatiyā nimittupaṭṭhāpanena sūcanato gandhoti laddhanāmena bhavagāmikammunā abbati pavattatīti **gandhabbo**, tattha uppajjanakasatto. Tenāha “**tatrūpagasatto**”ti. **Kammayantayantitoti** tatrūpapattiāvahena kammasaṅkhātena pellanakayantena tathattāya pellito upanīto. **Mahantena jīvitasamsayenāti** vijāyanaparikkilesena “jīvissāmi kho, na nu kho jīvissāmi aham vā, putto vā me”ti evaṃ pavattena jīvitasamsayena vipulena garutarena samsayena. **Tam thānanti** thanappadesamāha. Kīlanti tenāti kīlaṇaṃ, kīlaṇameva **kīlaṇakaṃ**.

409.Sārajjatīti sārattacitto hoti. **Byāpajjatīti** byāpannacitto hoti. **Kāye** kesādidvattiṃsāsucisamudāye taṃsabhāvārammaṇā **sati kāyasati**. **Anupaṭṭhapetvāti** anuppādetvā, yathāsabhāvato kāyaṃ anupadhāretvāti attho. **Parittacetasoti** kilesehi parito khaṇḍitacitto. Tenāha “**akusalacitto**”ti. **Ete** akusaladhammā. **Nirujjhantīti** nirodham pattā honti. **Taṇhāvasena abhinandatīti** sappītikataṇhāvasena abhimukhaṃ hutvā nandati. **Abhivadatīti** taṇhāvasena taṃ taṃ ārammaṇaṃ abhinivissa vadati. **Ajjhosāyāti** anaññasādhāraṇaṃ viya ārammaṇaṃ taṇhāvasena anupavisitvā. Tenāha “**gilitvā pariniṭṭhapetvā**”ti. **Dukkhaṃ kathaṃ abhinandatīti** ettha dukkhahetukaṃ abhinandanto dukkhaṃ abhinandati nāmāti daṭṭhabbaṃ. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana yāvātā yassa dukkhe diṭṭhitaṇhā abhinandanā appahīnā, tāvatāyaṃ dukkhaṃ abhinandati nāmāti dassetuṃ “**ahaṃ dukkhito mama dukkhanti gaṇhanto abhinandati nāmā**”ti vuttaṃ. Tena gāhadvayahetukā tattha abhinandanāti dasseti. **Puna ekavāranti** punapi ekavāraṃ. Phalahetusandhihetuphalasandhivasena **dvisandhī**. “Gabbhassāvakkanti hoti”tiādinā atthato sarūpato ca etarahi phalasaṅkhepassa. **Sarūpeneva** ca itaradvayassa desitattā āha “**tisaṅkhepa**”nti.

410-414. Samathayānikassa bhikkhuno vedanāmukhena saṅkhepeneva yāva arahattā kammaṭṭhānaṃ idha kathitanti āha “**saṃkhittena taṇhāsaṅkhayavimuttiṃ dhārethā**”ti. “Imaṃ taṇhāsaṅkhayavimutti”nti ca bhagavā yathādesitaṃ desanaṃ avocāti vuttaṃ “**imaṃ...pe... vimuttidesana**”nti. Yadi evaṃ kathaṃ desanā vimuttīti āha “**desanā hi...pe... vimuttīti vuttā**”ti. Yassā taṇhāya vasena sāti bhikkhu sassataggāhamahāsaṅghāṭapaṭimukko, sā sabbabuddhānaṃ desanā hatthāvalambamānēpi durugghāṭiyā jātāti āha “**mahātaṇhājālatāṇhāsaṅghāṭapaṭimukka**”nti. **Mahātaṇhājāleti** mahante taṇhājāte. **Taṇhāsaṅghāṭeti** taṇhāya saṅghāṭe. Tathābhūto ca tassa abbhantare kato nāma hotīti āha “**anupaviṭṭho antogadho**”ti. Sesam suviññeyyameva.

Mahātaṇhāsaṅkhayasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsānā samattā.

9. Mahāassapurasuttavaṇṇanā

415. Jānapadinoti janapadavanto, janapadassa vā issarā rājakumārā gottavasena **aṅgā nāma**. Tesam nivāso yadi eko janapado, katham̐ bahuvacananti āha “**ruḥhīsaddenā**”ti. Akkharacintakā hi īdisesu ṭhānesu yutte viya salīṅgavacanāni (pāṇini 1.2.51) icchanti. Ayamettha ruḥhī yathā “kurūsu viharati, mallesu viharatī”ti ca. Tabbisesane pana janapadasadde jātisadde ekavacanameva. Tenāha “**aṅgesu janapade**”ti. Assā vuccanti pāsāṇāni, tāni sundarāni tattha santīti “**assapura**”nti so nigamo vuttoti kecī. Apare pana ājānīyo asso rañño tattha gahaṇam̐ upagatoti “**assapura**”nti vuttoti vadanti. Kim̐ tehi, nāmametam̐ tassa nigamassa. Yasmā pana tattha bhagavato nibaddhavasanaṭṭhānam̐ kiñci nāhosi, tasmā “**taṃ gocaragāmaṃ katvā viharati**”cveva vuttam̐. Tathā hi pāliyaṃ “assapuraṃ nāma aṅgānam̐ nigamo”ti gocaragāmakittanameva kataṃ.

Evarūpena sīlenātiādīsu sīlaggahaṇena vārittasīlamāha. Tena sammāvācākammantājīve dasseti. Ācāraggahaṇena cārittasīlam̐. Tena parisuddham̐ kāyavacīsamācāram̐. Paṭipattiggahaṇena samathavipassanāmaggaphalasaṅgahaṃ sammāpaṭipattim̐. **Lajjinoti** iminā yathāvuttasīlācāramūlakāraṇam̐. **Pesalāti** iminā pārisuddhim̐. **Uḷāraguṇāti** iminā paṭipattiyā pāripūrim̐. **Bhikkhusaṅghasseva vaṇṇam̐ kathenti**ti idam̐ tesam̐ upāsakānam̐ yebhuyyena bhikkhūnam̐ guṇakittanapasutatāya vuttam̐. Te pana saddhammepi sammāsambuddhepi abhippasannā eva. Tenāha “**buddhamāmakā dhammāmāmakā**”ti. Vatthuttaye hi ekasmim̐ abhippasannā itaradvaye abhippasannā eva tadavinābhāvato. **Piṇḍapātāpacāyaneti** lakkhaṇavacanametam̐ yathā “kākehi sappi rakkhitabba”nti, tasmā paccayaṭṭipūjaneti vuttam̐ hoti. Paccayaḍāyakānañhi kārassa attano sammāpaṭipattiyā mahapphalabhāvassa karaṇam̐ idha “piṇḍapātāpacāyana”nti adhippetam̐.

Samaṇakaraṇāti samaṇabhāvakarā, samaṇabhāvassa kārakāti attho. Te pana ekantato attano santāne uppāditā vaḍḍhitā ca hontīti āha “**samādāya paripūrītā**”ti. **Samaṇaggahaṇaṅcetha** samaṇavasena, na sāmāññamattenāti āha “**samitapāpasamaṇa**”nti. **Brāhmaṇakaraṇāti** etthāpi vuttanayenevattho veditabbo. Byañjanato eva cāyaṃ bhedo, yadidaṃ samaṇabrāhmaṇāti, na atthato. **Samaṇenakattabbadhammāti** samaṇadhamme ṭhitena sampādetabbadhammā. Yo hi heṭṭhimasikkhāsāṅkhātasamaṇabhāve suppatiṭṭhito, tena ye uparisikkhāsāṅkhātasamaṇabhāvā sampādetabbā, tesam̐ vaseneva vuttasamaṇena kattabbadhammā vuttāti. Tathā hi tesam̐ samaṇabhāvāvahataṃ sandhāyāha “**tepi ca samaṇakaraṇā hontiyevā**”ti. **Idha panāti** mahāassapure. **Hirōtappādivasena desanā vitthāritāti** hirōtappa-parisuddhakāyavacīmanosamācārājīvāindriyasam̐vara-bhojanemattaññuta-jāgarīyānuyogasatisampajañña-jhānavijjāvasena samaṇakaraṇadhammadesanā vitthārato desitā, na tikanipāte viya saṅkhepato. **Phalaggahaṇeneva** vipākaphalam̐ gahitam̐, tam̐ pana ukkaṭṭhaniddesena catubbidham̐ sāmāññaphalam̐ daṭṭhabbam̐. **Ānisaṃsaggahaṇena** piyamanāpatādiudrayo. **Tasseva atthoti** tasseva avañcāpadasseva atthaniddeso. “**Yassā hi**”tiādinā byatirekavasena attham̐ vadati. **Ettakena ṭhānenāti** ettakena pālipadesena. **Hirōtappādīnam̐** upari pāliyaṃ vuccamānānam̐ samaṇakaraṇadhammānam̐. **Vaṇṇam̐ kathesīti** guṇam̐ ānisaṃsam̐ abhāsi. **Satipaṭṭhāne vuttanayenāti** “apica vaṇṇabhaṇanameta”ntiādinā **satipaṭṭhānavāṇṇanāyaṃ** (dī. ni. aṭṭha. 2.373; ma. ni. aṭṭha. 1.106) vuttanayena.

416. Yaṃ hirīyatīti yena dhammena hetubhūtena vā jigucchatī. Karaṇe hetam̐ paccattavacanam̐. **Yanti** vā liṅgavipallāsena vutto, dhammoti attho. **Hirīyitabbenāti** upayogathe karaṇavacanam̐, hirīyitabbayuttakam̐ kāyaduccarītādinti attho. **Ottappitabbenāti** etthāpi eseva nayo. Ajjhattam̐ niyakajjhattam̐ jātiādi samuṭṭhānam̐ etissāti **ajjhattasamuṭṭhānā hirī**, bahiddhā attato bahibhūto parasatto samuṭṭhānam̐ etissāti **bahiddhāsamuṭṭhānam̐ ottappam̐**. Attādhipatito āgatā **attādhipateyyā**, attānam̐ adhipatim̐ katvā pavattā. **Lajjāsabhāvasaṅṭhitāti** pāpajigucchanasabhāvavāṭṭhāyini.

Sappatissavalakkhaṇattā garunā kismiñci vutte gāravavasena patissavanam patissavo, saha patissavenāti **sappatissavam**, patissavabhūtam tamśabhāvañca yaṃ kiñci gāravam. Jātiādimahattatāpaccavekkhaṇena uppajjamānā ca hirī tattha gāravavasena pavattatīti sappatissavalakkhaṇāti vuccati. **Bhayasabhāvasaṅghitanti** pāpato bhāyanasabhāvattāhāyī, vajjabhīrukabhayadassāvilakkhaṇattā vajjam bhāyati tam bhayato passatīti **vajjabhīrukabhayadassāvī**, evaṃsabhāvam ottappam. Ajjhattasamuṭṭhānādītā ca hirottappānam tattha tattha pākaṭabhāveneva vuccati, na paresam kadāci aññamaññavippayogā. Na hi lajjanam nibbhayam, pāpabhayam vā alajjanam hotīti. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **aṭṭhasāliniyam** (dha. sa. aṭṭha. 1.balarāsivaṇṇanā) vuttanayeneva veditabbo. Lokamariyādassa pālanato **lokapāladhammā nāma**. **Sukkāti** odātā pabhassarabhāvakārakā, sukkābhijātihetutāya **vā sukkā**. **Sambhedanti** ācāramariyādāsaṅkaram. Devabhāvāvahā dhammāti **devadhammā**.

Sukkadhammasamāhitāti yathāvuttasukkadhammasamaṅgino. **Santoti** vūpasantadosā. **Sappurisāti** santajanā. Sapparahitasādhakā hi sādhave.

Avayavavinimuttassa samudāyassa abhāvato, avayavena ca samudāyassa apadisitabbato ovādūpasampadāvahaovādekadeso **ovādūpasampadāti**. **Idhāti** imasmim assapure. **Ete** hirottappadhammā. **Samaṇadhammā nāmāti dassitā** mūlabhūtasamaṇabhāvakarā dhammāti katvā. Tathā hi tesam ādito gahaṇam.

Yassa adhigamena nippariyāyato samaṇā nāma honti, so ariyamaggo “samaṇassa kammaṃ paṭipadā”ti katvā sāmāñnam, tassa pana phalabhāvato, ārammaṇakaraṇavasena araṇiyato phalanibbānāni **sāmāñnattho**. Rāgam khepetīti **rāgakkhayo**, ariyamaggo. Rāgo khīyati etthāti **rāgakkhayo**, nibbānam. Phalam pana kāraṇūpacārena **rāgakkhayo** datṭhabbo. **Dosakkhayo mohakkhayoti** etthāpi eseva nayo. Sāmāññabhūto attho **sāmāñnattho**, maggo, sāmāññassa atthoti **sāmāñnattho**, phalanti āha “**maggampi phalampi ekato katvā sāmāñnattho kathito**”ti. Tayidaṃ ukkaṭṭhaniddesena vuttaṃ. Sīlādipubbabhāgapaṭipadāpi hi idha “sāmāñnattho”ti gahitā. Tenevāha “sati uttarikaraṇīye”ti. **Paṭivedayāmiti** punappunam ñāpemi.

417. Kamma pathavasenevāti akusalakamma pathabhāveneva, tato tādisampi akusalakammaṃ bhikkhussa kātuṃ na yuttanti duṭṭhullabhāveneva tato oramatīti adhippāyo. **Sikkhāpadabaddhenāti** sikkhāpadapaññāpanena. **Pāṇiyaghaṭe vā patte vā kākānam hattham vā daṇḍam vā leḍḍum vāti** sabbamidam nidassanamattam datṭhabbam. Yattha katthaci hi ṭhitānam aññesampi pāṇīnam utthāpanādi sabbam anitṭhakaraṇam idha aparissuddhakāyasamācārabhāveneva saṅgahitanti. **Uttānoti** uddhamuddham tanoṭīti uttāno. Evambhūto ca kenaci anuppādabhūmiyam sañjātasālakalyāṇīkhandho viya uparūpari uggatuggato pākaṭo ca hotīti āha “**uggato pākaṭo**”ti. **Anāvaṭoti** anivuto. Tenāha “**asañchanno**”ti, nacchādetabboti attho. **Ekasadisō** visuddhabhāvena. **Antarantare chiddarahito** pubbenāparam sammāpaṭipattiyā sandhānena. **Samvuto** kāyikassa samvarassa anupakkilesato. Tenāha “**kilesānam dvāram pidahanenā**”ti.

418. Ettha yathā lahukataram kākuṭṭhāpanādīkāyakkammaṃ kāyasamācārassa aparissuddhabhāvāvaham sallekhaṅkapanato, micchāvitakkanamattañca manosamācārassa, evam yaṃ kiñci aniyyānakathākathanamattam vacīsamācārassa aparissuddhabhāvāvaham sallekhaṅkapanato, na hasādhippāyena musākathananti datṭhabbam. Hasādhippāyena hi musākathanam sikkhāpadabaddheneva paṭikkhittanti.

420. Ājīvopi ekacco kamma pathavasena vārito labbhati. So pana atiolāriko kāyavacīsamācāravāresu vuttanayo evāti na gahitoti datṭhabbam. Ye pana “tādiso bhikkhūnam ayogyato na gahito”ti vadanti, tam micchā tathā sati kāyavacīsamācāravārepi

tassa aggahetabbabhāvāpattito. “Khādatha pivathā”ti pucchā attano khāditukāmatādīpanena, pariyāyakathābhāvato panesā sallekhavikopānā jātā.

422. Anesanaṃ pahāya dhammena samena paccaye pariyesanto **pariyesanamattaññū** nāma. Dāyakassa deyyadhammassa attano ca pamāṇaññutapaṭiggaṇhanto **paṭiggahaṇamattaññū** nāma. Yoniso paccavekkhitvā paribhuñjanto **paribhogamattaññū** nāma.

423. Ekasmimkoṭṭhāseti majjhimayāmasaññite ekasmim koṭṭhāse. “Vāmena passena senti”ti evaṃ vuttā. **Dakkhinapassena sayāno nāma natthi** dakkhināhatthassa sarīraggaṇādipayogakkhamato. Purisavasena cetam vuttam.

Tejussadattāti iminā sīhassa abhīrukabhāvaṃ dasseti. Bhīrukā hi sesamigā attano āsayam pavisitvā santāsapubbakam yathā tathā sayanti, sīho pana abhīrukabhāvato satokārī bhikkhu viya satim upaṭṭhapetvāva sayati. Tenāha “**dve purimapāde**”tiādi. Seti abyāvaṭabhāvena pavattati etthāti **seyyā**, catutthajjhānameva seyyā. Kim pana tam catutthajjhānanti? Ānāpānacatutthajjhānam. Tattha hi thatvā vipassanaṃ vadhetvā bhagavā anukkamena aggamaggam adhigato tathāgato jātoti keci, tayidaṃ padaṭṭhānam nāma na seyyā. Apare pana “catutthajjhānasamanantarā bhagavā parinibbāyī”ti vuttapadam gahetvā “lokiyacatutthajjhānasamāpatti tathāgataseyyā”ti vadanti, tathā sati parinibbānakālikā tathāgataseyyāti āpajjati, na ca bhagavā catutthajjhānam samāpajjanabahulo vihāsi, aggaphalajjhānam panettha “catutthajjhāna”nti adhippetam. Tattha yathā sattānam niddupagamanalakkhaṇā seyyā bhavaṅgacittavārasena hoti, tañca tesam paṭhamajātisamanvayam yebhuyavuttikam, evam bhagavato ariyajātisamanvayam yebhuyavuttikam aggaphalabhūtam catutthajjhānam “tathāgataseyyā”ti veditabbam. **Sihaseyyāti** setṭhaseyyāti āha “**uttamaseyyā**”ti.

426. Vigatantānīti iṇamūlāni. **Tesanti** iṇamūlānam. **Pariyantoti** avaseso.

Pavattinivāraṇena **catuiriyāpatham chindanto**. Ābādhatīti pīleti. **Dukkhito** sañjātadukkho. Appam balam **balamattā**. Appattho hi ayam **mattā**-saddo “mattāsukhapariccāgā”tiādīsu (dha. pa. 290) viya, balavattho pana **mattā**-saddo anattantaro. **Sesanti** “tassa hi bandhanā muttomhīti āvajjayato tadubhayaṃ hoti”tiādīnā vattabham sandhāyāha. **Sabbapadesūti** vuttāvasiṭṭhesu sabbapadesu. Yenakāmaṃ yathārucci gacchatīti **yenakāmaṃgamoti** anunāsikalopam akatvā niddeso. Bhujo attano yathāsukhaviniyogo isso icchitabbo etthāti **bhujisso**, sāmiko. So pana aparasantakatāya “**attano santako**”ti vutto. Dullabhaāpatāya kam tārenti etthāti **kantāro**ti āha “**nirudakam dīghamagga**”nti.

Vināsetīti khādanadubbiniyojanādīhi yathā iṇamūlam kiñci na hoti, tathā karoti. **Yamhi** rāgavatthumhi. **So** puggalo. **Tena** rāgavatthunā, puriso ce itthiyā, itthī ce purisena. **Iṇam viya kāmacchando daṭṭhabbo** pīlāsamānato.

Na vindatīti na jānāti. **Upaddavethāti** sukhavīhārassa upaddavam karotha, vibādhetthāti attho. **Rogo viya byāpādo daṭṭhabbo** sukhabhāñjanasamānato.

Nānāvidhahetūpāyālaṅkatatāya khandhāyatanadhātupaṭiccasamuppādādīdhammanītiviccittatāya ca **vicittanaye**. **Dhammassavaneti** dhammakathāyam. Kathā hi sotabbaṭṭhena “savana”nti vuttā. Evamettha sīlam vibhattam, evam jhānābhīññā, evam vipassanāmaggaṇānīti **neva tassa** dhammassavanassa **ādimajjhapariyosānam jānāti**. **Uṭṭhiteti** niṭṭhite. **Aho kāraṇanti** tattha tattha paṭiññānurūpena nikkhittasādhavasena gahitakāraṇam. **Aho upamāti** tasseva kāraṇassa paṭiṭṭhāpanavasena anvayato byatirekato ca paṭiṭṭham udāharaṇādi. **Bandhanāgāram viya thinamiddham daṭṭhabbam** dukkhato niyyānassa vibandhanato.

pagghariṇī pamāṇayuttasseva udakassa sittatā. Ettha ca nhānīyapiṇḍaṃ viya karajakāyo, taṃ temetvā sampiṇḍitapamāṇayuttaudakaṃ viya paṭhamajjhānasukhaṃ daṭṭhabbāṃ.

428. Hetṭhā ubbhijjivā uggacchanaudakoti rahadassa adhothūladhārāvasena ubbhijja utṭhahanaudako. **Antoyeva ubbhijjanaudakoti** rahadassa abbhantareyeva thūladhārā ahutvā utṭhitaudakasirāmukhehi ubbhijjanako. **Āgamanamaggoti** nadītaḷākakandarāsaraādito āgamanamaggo.

429. Uppalagacchāni ettha santīti **uppalinī** (a. ni. ṭī. 3.5.28-29), vāri. **Ayamettha vinicchayo**, tathā hi loke rattakkhiko “puṇḍarīkakkho”ti vuccati. Keci pana “rattaṃ padumaṃ, setaṃ puṇḍarīka”nti vadanti. Uppalādīni viya karajakāyo, udakaṃ viya tatiyajjhānasukhanti ayampi attho **“purimanayenā”**ti atideseneva vibhāvīti daṭṭhabbāṃ.

430. **Nirupakkilesatṭhenā**ti rajojallādīnā anupakkiliṭṭhatāya amalīnabhāvena. Amalīnampi kiñci vatthu pabhassarasabhāvaṃ hoṭīti vuttaṃ **“pabhassaratṭhenā”**ti. **Utupharāṇanti** uṇhautupharāṇaṃ. Sabbatthakameva jhānasukhena phuṭṭho karajakāyo yathā utunā phuṭṭhavatthasadisoti āha **“vatthaṃ viya karajakāyo”**ti. **Tasmāti** “vatthaṃ viyā”tiādīnā vuttamevatthaṃ hetubhāvena paccāmasati, karajakāyassa vatthasadisattā catutthajjhānasukhassa ca utupharāṇasadisattāti attho. Santasabhāvattā nānuttarattā cettha upekkhāpi sukhe saṅgahitāti catutthajjhānēpi sukhaggahaṇaṃ kataṃ. “Parisuddhena pariyodātena pharivā nisinno hotī”ti vacanato catutthajjhānacittassa vatthasadisatā vuttā. Catutthajjhānasamuṭṭhānarūpehi bhikkhuno kāyassa phuṭṭabhāvaṃ sandhāya **“taṃsamuṭṭhānarūpaṃ utupharāṇaṃ viyā”**ti vuttaṃ. Purisassa kāyo viya bhikkhuno karajakāyoti ayaṃ panattho pākaṭoti na gahito, gahito eva vā “yathā hi katthaci...pe... kāyo phuṭṭho hotī”ti vuttatā.

431. **Pubbenivāsañānaupamāyanti** pubbenivāsañānaṃ dassitaupamāyaṃ. **Taṃdivasaṃkatakiriyaḡahaṇaṃ** pākatikasattasapi yebhuyyena pākaṭā hoṭīti dassanattāṃ. **Taṃdivasagatagāmatayaggaṇaṇe**va mahābhinihārehi aññesampi pubbenivāsañānalābhīnaṃ tīsu bhavesu katā kiriyā yebhuyyena pākaṭā hoṭīti dīpīti daṭṭhabbāṃ.

432. **Sammukhadvārā**ti aññamaññassa abhimukhadvārā. **Aparāparaṃ sañcaranteti** taṃtaṃkiccavasena ito cito ca sañcarante. **Ito pana gehā...pe... pavisanavasanaṃ**ti idaṃ cutūpapātañānaṃ visayadassanavasena vuttaṃ. **Dvinnaṃ gehānaṃ antare ṭhatvāti** dvinnaṃ gehadvārānaṃ sammukhatṭhānabhūte antaravīthiyaṃ vemajjhe ṭhatvā. Tesu hi ekassa ce pācīnamukhadvārāṃ itarassa pacchimamukhaṃ, tassa sammukhaṃ ubhinnaṃ antaravīthiyaṃ ṭhitassa dakkhiṇāmukhassa, uttarāmukhassa vā cakkhumato purisassa tattha pavisanakanikkhamanapurisā yathā sukheveva pākaṭā honti, evaṃ dibbacakkhuññāsamāṅgino cavanakaupapajjanapurisā. Yathā pana tassa purisassa aññeneva khaṇena pavisantassa dassanaṃ, aññena nikkhamantassa dassanaṃ, evaṃ imassapi aññeneva khaṇena cavamānassa dassanaṃ, aññena upapajjamānassa dassananti daṭṭhabbāṃ. Ñānaṃ pākaṭāti ānetvā sambandho. **Tassāti** ñānaṃ.

433. Pabbatasikharaṃ yebhuyyena saṃkhittaṃ saṅkucitaṃ hoṭīti idha pabbatamatthakaṃ **“pabbatasaṅkhepo”**ti vuttaṃ, pabbatapariyāpanno vā padeso **pabbatasaṅkhepo**. **Anāviloti** akālusso. Sā cassa anāvilatā kaddamābhāvena hoṭīti āha **“nikkaddamo”**ti. **Ṭhitāsūpi nisinnāsūpi** gāvīsu. **Vijjamānāsūti** labbhamānāsu. **Itarā** ṭhitāpi nisinnāpi **carantīti vuccanti** saḡcaraṇañāyena. **Ṭiṭṭhantameva**, na kadācīpi carantaṃ. **Dvayanti** sippisammukhaṃ macchagumbanti imaṃ ubhayaṃ **ṭiṭṭhantanti vuttaṃ**, carantampīti adhippāyo. Kiṃ vā imāya saḡcariyāya, yathālābhaggahaṇaṃ panettha daṭṭhabbāṃ. Sakkharakathalassa hi vasena “ṭiṭṭhanta”nti, sippisambukassa macchagumbassa ca vasena “ṭiṭṭhantampi, carantampī”ti yojanā kātabbā.

434. **Bhikkhūti** bhinnakilesoti bhikkhu. So hi paramatthato samaṇotināmako. Tattha ariyamaggena sabbaso pāpānaṃ samitāvīti **samaṇo**. Tenāha “**samitapāpattā**”ti. Setṭhaṭṭhena brahmā vuccati sammāsambuddho, tato āgatoti brahmā, ariyamaggo, taṃ asammohapaṭivedhavasena aññāsīti **brāhmaṇo**. Taṃsamaṅgitāya hissa pāpānaṃ bāhitabhāvo. Tenāha “**bāhitapāpattā brāhmaṇo**”ti. Aṭṭhaṅgikena ariyamaggajalena nhātavā niddhotakilesoti **nhātako**. **Gatattāti** pahānābhisamayavasena paṭividdhattā. Tenāha “**viditattā**”ti. **Nissutattāti** samucchadappahānavasena santānato sabbaso nihatattā. Tenāha “**apahattā**”ti, mariyādasena kilesānaṃ hiṃsitattā ariyamaggehi odhiso sabbaso kilesānaṃ samucchinnattāti attho. Tenāha “**hattā**”ti. **Ārakattāti** supphānatāya vipakatṭhabhāvato. Tenāha “**dūrībhūtattā**”ti. Ubhayampi ubhayattha yojetabbaṃ – kilesānaṃ ārakattā hattā dūrībhūtattā ca **ariyo**, tathā **arahanti**. Yaṃ panettha atthato na vibhattaṃ, taṃ uttānatthattā suviññeyyameva.

Mahāassapuravuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Cūlaassapuravuttavaṇṇanā

435. **Purimasadisamevāti** “assapuravāsīnaṃ bhikkhusaṅghe gāravabahumānaṃ nipaccakāraṅca disvā bhikkhū piṇḍapātāpacāyane niyojento idaṃ suttaṃ abhāsī”ti purimasutte mahāassapure (ma. ni. aṭṭha. 2.415) vuttasadisameva. **Samaṇānaṃ anucchavikāti** samaṇānaṃ samaṇabhāvassa anucchavikā patirūpā. **Samaṇānaṃ anulomappaṭipadāti** samaṇānaṃ sāmāññasāṅkhātassa ariyamaggassa anukūlappaṭipadā.

436. **Ete dhammāti** ete pāliyaṃ āgatā abhijjhābyāpādādayo pāpadhammā. **Uppajjamānāti** uppajjamānā eva, pageva santāne bhāvitā. **Malineti** malavante kiliṭṭhe. **Malaggahiteti** gahitamale saṅgātamale. **Samaṇamalāti** samaṇānaṃ samaṇabhāvassa malā. **Dussantīti** vipajjanti vinassanti. **Samaṇadosāti** samaṇānaṃ samaṇabhāvadūsanā. **Kasaṭeti** asāre. **Nirojēti** nitteje. Ayato sukhatō apētāti apāyā, nirayādayo, taṃ phalaṃ arahanti, taṃ payojanaṃ vā etesanti **apāyikā**. **Ṭhānāni** abhijjhādayo. Tenāha “**apāye**”tiādi. Kāraṇabhāvena duggatipariyāpannāya vedanāya hitānīti **duggativedaniyāni**. Tena vuttaṃ “**duggatiyaṃ vipākavedanāya paccayāna**”nti. **Tikhiṇaṃ ayanti** vekantakasadisam sāraayaṃ. **Ayenāti** ayogaṃsakena. Koṅcasakuṇānaṃ kira kucchiyaṃ nivutthaṃ yaṃ kiñci kharaṃ tikhiṇaṅca hoti. Tathā hi tesam vaccaṃ aṭṭhimpī pāsānampī vilīyāpeti. Tena vuttaṃ “**koṅcasakuṇe khādāpentī**”ti. Taṃ kira ayacūṇaṃ aggināpi kicchena dayhati, bhesajjabalena pana sukkena dayheyya. Tena vuttaṃ “**susikkhitā ca naṃ ayakārā bahuhattakammulāṃ labhitvā karontī**”tiādi. **Atitikhīṇaṃ hoti**, aññataraṃ ayobandhanaṃ pheggudaṇḍaṃ viya sukheva chindanti. Sasabīlāracammehi saṅghāṭṭhena **saṅghāṭṭi**ti vuccati āvudhparicchadoti āha “**saṅghāṭṭiyāti kosiyā**”ti. **Pariyonaddhanti** parito onaddhaṃ chāditaṃ. **Samantato veṭṭhanti** sabbaso pihitaṃ.

437. **Rajoti** āgantukarajo. **Jallanti** sarīre utṭhānakaloṇādimalaṃ. Rajojallaṅca vatasamādānavasena anapanītaṃ etassa atthīti **rajojalliko**, tassa. Tenāha “**rajojalladhārino**”ti. **Udakaṃ orohantassāti**ādīnamattho mahāsīhanādasuttavaṇṇanāyaṃ vuttoyeva. **Sabbametanti**ādīsu sabbasopi vatasamādānavasenāti adhippāyo. Yasmā sabbametaṃ bāhiraṃsamayavaseneva kathitaṃ, tasmā **saṅghāṭṭikassāti** pilotikakhaṇḍehi saṅghāṭṭitattā “saṅghāṭṭi”ti laddhanāmavattadhārīnoti attho. Tathā hi pāliyaṃ “saṅghāṭṭikassa”iceva vuttaṃ, na “bhikkhuno”ti. Tenāha “**imasmim hī**”tiādi. Kasmā panettha bhagavatā saṅghāṭṭikattādīniyeva vatasamādānāni paṭikkhittānīti? Nayadassanametam aññesampi pañcātapamūgavatādīnaṃ tappaṭikkhepeveva pasiddhito. Apare pana bhaṇanti – “nāhaṃ, bhikkhave, saṅghāṭṭikassa saṅghāṭṭidhāraṇamattena sāmāññaṃ vadāmi”ti vutte tattha nisīno koci tittāntaraladdhiko acelakattaṃ nu kho kathanti cintesi, apare rajojallakattaṃ nu kho kathanti, evaṃ taṃ taṃ cintēnāṃ

ajjhāsayavasena bhagavā imāneva vatasamādānāni idha paṭikkhipīti. **Saṅghāṭikanti** nivāsanapārupanavasena saṅghāṭivantam. Tenāha “**saṅghāṭikaṃ vattha**”ntiādi. Attano ruciyā mittādayo **saṅghāṭikaṃ kareyyum**, pacchā viññutam pattakāle saṅghāṭikatte samādepeyyum.

438. Attānaṃ visujjhantaṃ passati abhijjhādīnaṃ samudācārābhāvato. Maggena asamucchinnattā **visuddhoti pana na vattabbo**. **Pāmojjanti** taruṇapītimāha. Tassa hi attano sammāpaṭipattiyā kilesānaṃ vikkhambhitattā cittassa visuddhataṃ passantassa pāmojjaṃ jāyati, taṃ tuṭṭhākāraṃ. Tenāha “**tuṭṭhākāro**”ti. **Pīṭīti** passaddhiāvahā balavapīti. **Nāmakāyo passambhatīti** iminā ubhayampi passaddhiṃ vadati. **Vediyatīti** anubhavati vindati. Idāni tena nīvaraṇehi cittassa visodhanattaṃ laddhanti āha “**appanāppattaṃ viya hotī**”ti. Aññattha utṭhitā aññaṃ ṭhānaṃ upagatāti ettakena upamābhāvena uccanīcatāsāmaññaena heṭṭhā asaddhammānaṃ paṭipakkhavasena desanāya pariyosāpitattā vuttaṃ “**yathānusandhinā**”ti. **Mahāsīhanādasutte maggo pokkharāṇiyā upamito** “seyyathāpi, sārīputta, pokkharāṇī”tiādim (ma. ni. 1.154) ārabhitvā upamāsamsandane “tathāyaṃ puggalo paṭipanno, tathā ca iriyati, tañca maggaṃ samāruḷho, yathā āsavānaṃ khayā”ti (ma. ni. 1.154) vuttattā. Yathā hi puratthimādidisāhi āgatā purisā taṃ pokkharāṇiṃ āgamma visuddharūpakāyā vigatapariḷhā ca honti, evaṃ khattiyādikulato āgatā tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ sāsanaṃ āgamma visuddhanāmākāyā vigatakilesapariḷhā ca honti. Tasmā **sabbakilesānaṃ samitattā paramatthasamaṇo hotīti**. Sesam suviññeyyameva.

Cūḷaassapurassuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanaṃ samattā.

Niṭṭhitā ca mahāyamakavaggaṇṇanā.

5. Cūḷayamakavaggo

1. Sāleyyakasuttavaṇṇanā

439. Mahājanakāyesannipatitēti keci “pahaṃsanavidhiṃ dassetvā rājakumāraṃ hāsessāmā”ti, keci “taṃ kīḷanaṃ passissāmā”ti evaṃ mahājanasamūhe sannipatite. **Devanaṇṇanti** dibbagandhabbaṃ. **Kusalaṃ kusalanti vacanaṃ upādāyāti** “kacci kusalaṃ? Āma kusala”nti vacanapaṭivacanasena pavattakusalavāditāya te manussā ādito kusalāti samaññaṃ labhiṃsu. Tesam kusalānaṃ issarāti rājakumārā **kosalā**. Kosale jātā. Tesam nivāsoti sabbam pubbe vuttanayameva. Tenāha “**so padeso kosalāti vuccatī**”ti.

Cārikaṃ caramānoti sāmāññavacanampi “mahatā...pe... tadavasari”ti vacanato visesaṃ nivṭṭhamevāti āha “**aturitacārikaṃ caramāno**”ti. **Mahatāti** guṇamahattenapi saṅkhyāmahattenapi mahatā. Tasmīñhi bhikkhusamūhe keci adhisīlasikkhāvasena sīlasampannā, tathā keci sīlasamādhisampannā, keci sīlasamādhipaññāsampannāti guṇamahattenapi so bhikkhusamūho mahatī. Taṃ anāmasitvā saṅkhyāmahattameva dassento “**satam vā**”tiādimāha. Aññagāmapaṭibaddhajīvikāvasena samosaranti etthāti **samosaraṇam, gāmo** nivāsagāmo. Nti sālam brāhmaṇagāmaṃ. **Vihāroti** bhagavato viharāṇaṭṭhānaṃ. **Etthāti** etasmiṃ **sāleyyakasutte**. **Aniyamitoti** asukasmīṃ ārāme pabbate rukkhamūle vāti na niyamito, sarūpaggahaṇavasena na niyamitvā vutto. **Tasmāti** aniyamitattā. Atthāpattisiddhamatthaṃ parikkappanavasena dassento “**vanasaṇḍo bhavissatī**”ti āha, addhā bhaveyyāti attho.

Upalabhiṃsūti (sārattha. ṭī. 1.1.veraṇjakaṇḍavaṇṇanā; dī. ni. ṭī. 1.255; a. ni. ṭī. 2.3.64) savanavasena upalabhiṃsūti imamattaṃ dassento “**sotadvāra...pe... jāniṃsū**”ti āha. Avadhāraṇaphalattā sabbampi vākyam antogadhāvadhāraṇanti āha “**padapūraṇamatte vānipāto**”ti. **Avadhāraṇattheti** pana iminā itṭhatthāvadhāraṇatthaṃ kho-saddaggaṇṇanti

dasseti. “Assosu”nti padaṃ kho-sadde gahite tena phullitamaṇḍitavibhūsitam viya hontam pūritam nāma hoti, tena ca purimapacchimapadāni saṃsiliṭṭhāni honti, na tasmim aggahiteti āha “**padapūraṇena byañjanasiliṭṭhatāmattamevā**”ti. **Matta**-saddo visesanivattiatho. Tenassa anattantaradīpanatam dasseti, **eva**-saddena pana byañjanasiliṭṭhatāya ekantikataṃ. Sālāyaṃ jātā saṃvaḍḍhakā **sāleyyakā** yathā “katteyyakā ubbheyyakā”ti.

Samitapāpattāti accantam anavasesato savāsanam samitapāpattā. Evañhi bāhirakavītarāgasekkhāsekkhapāpasamanato bhagavato pāpasamanam visesitam hoti. Anekathattā nipātānam idha anussavattho adhippetoti āha “**khalūti anussavanatthe nipāto**”ti. **Ālapanamattanti** piyālāpavacanam. Piyasamudāhārā hete “bho”ti vā “āvuso”ti vā “devānaṃpiyā”ti vā. **Gottavasenāti** ettha tam tāyatīti **gottam**. Gotamoti hi pavattamānam abhidhānam buddhiṇca ekamsikavisayatāya tāyati rakkhatīti **gotamagottam**. Yathā hi buddhi ārammaṇabhūtena atthena vinā na vattati, evam abhidhānam abhidheyyabhūtena, tasmā so tāni tāyati rakkhatīti vuccati. So pana atthato aññakulaparamparāsādhāraṇam tassa kulassa ādipurisāsamudāgatam tamkulapariyāpannasādhāraṇam sāmāññarūpanti datṭhabbam. **Uccākulaparidīpanam** udīditavipulakhattiyakulavibhāvanato. Sabbakhattiyānañhi ādibhūtamahāsammatamahārājato patṭhāya asamhinnam ulāratamam sakyarājakulam. **Kenaci pārijuññenāti** ñātipārijuññabhogapārijuññādinā kenacipi pārijuññena parihāniyā **anabhibhūto** anajjhotthaṭo. Tathā hi kadācipi tassa kulassa tādisapārijuññābhāvo, abhinikkhamanakāle ca tato samiddhatamabhāvo loke pākāṭo paññatoti. **Sakyakulā pabbajitoti** idam vacanam bhagavato **saddhāpabbajitabhāvadīpanam** vuttam mahantam ñātiparivaṭṭam mahantaṇca bhogakkhandham pahāya pabbajitabhāvadīpanato. Ettha ca **samaṇoti** iminā parikkhakajanehi bhagavato bahumatabhāvo dassito samitapāpatādīpanato, **gotamoti** iminā lokiyajanehi ulāratamakulīnatādīpanato.

Abbhugatoti ettha **abhi**-saddo itthambhūtākhyāne, tamyogato pana “bhavantam gotama”nti upayogavacanam sāmīatthepi samānam itthambhūtayogadīpanato “**itthambhūtākhyānatthe**”ti vuttam. Tenāha “**tassa kho pana bhoto gotamassāti attho**”ti. **Kalyāṇoti** bhaddako. Sā cassa kalyāṇatā ulāraṇisayatāyāti āha “**kalyāṇagūṇasamannāgato**”ti. Tamvisayatā hettha samannāgamo. **Setṭhoti** etthāpi eseva nayo yathā “bhagavāti vacanam setṭha”nti (pārā. aṭṭha. 1.verañjakaṇḍavaṇṇanā; visuddhi. 1.142; udā. aṭṭha. 1; itivu. aṭṭha. nidānavāṇṇanā; mahāni. aṭṭha. 50). “Bhagavā araha”ntiādinā guṇānam saṃkittanato saṃsaddanato ca kittisaddo vaṇṇoti āha “**kittiyevā**”ti. Kittipariyāyopi hi sadda-saddo yathā tam “ulārasaddā isayo guṇavanto tapassino”ti. **Thutighosoti** abhitthavudāhāro. **Ajhottharivāti** paṭipakkhābhāvena anaññasādhāraṇatāya ca abhibhavitvā.

So bhagavāti yo so samatiṃsa pāramiyo pūretvā sabbakilese bhañjitvā anuttaram sammāsambodhiṃ abhisambuddho devānam atidevo sakkānam atisakko brahmānam atibrahmā lokanātho bhāgyavantatādīhi kāraṇehi bhagavāti laddhanāmo, so bhagavā. “Bhagavā”ti hi idam satthu nāmakittanam. Tathā hi vuttam “bhagavāti netam nāmam mātārā kata”ntiādi (mahāni. 149, 198, 210; cūḷani. ajitamāṇavapucchānidessa 2). Parato pana “bhagavā”ti guṇakittanameva. Evam “araha”ntiādihi padehi ye sadevake loke ativiya paññatā buddhaguṇā, te nānappakārato vibhāvitāti dassetum paccekam itipi-saddo yojetabboti āha “**itipi araham, itipi sammāsambuddho...pe... itipi bhagavā**”ti. “Itipetam bhūtam, itipetam taccha”ntiādisu (dī. ni. 1.6) viya hi idha **iti**-saddo āsannapaccakkhākāraṇattho, **pi**-saddo sampiṇḍanattho tena tesam guṇānam bahubhāvadīpanato. Tāni guṇasallakkhaṇākāraṇāni saddhāsampannānam viññujātikānam paccakkhāni evāti dassento “**iminā ca iminā ca kāraṇenāti vuttam hoti**”tiādi. **Tato visuddhimaggato**. **Tesanti** “araha”ntiādinam. **Vitthāro** atthaniddeso **gahetabbo**. Tato eva tamsaṃvaṇṇanāyam (visuddhi. mahāṭī. 1.130) vutto “ārakāti araham suvidūrabhāvato,

ārakāti araham āsannabhāvato, rahitabbassa abhāvato, sayañca arahitabbato, natthi etassa rahogamanam gatīsu paccājāti, pāsaṃsabhāvato vā araha’ntiādīnā ‘‘araha’’ntiādīnam padānam attho vitthārato veditabbo.

Bhavanti cettha (visuddhi. mahāṭī. 1.130; sāratta. ṭī. 1.verañjakaṇḍavaṇṇanā) –

‘‘Sammā nappaṭipajjanti, ye nihīnāsaya nārā;
Ārakā tehi bhagavā, dūre tenārahaṃ mato.
Ye sammā paṭipajjanti, suppaṇītādhimuttikā;
Bhagavā tehi āsanno, tenāpi araham jino.
Pāpadhammā rahā nāma, sādhuhi rahitabbato;
Tesam sutthu pahīnattā, bhagavā araham mato.
Ye sacchikatasaddhammā, ariyā suddhagocarā;
Na tehi rahito hoti, nātho tenārahaṃ mato.
Raho vā gamanam yassa, saṃsāre natthi sabbaso;
Pahīnajātīmarāṇo, araham sugato mato.
Guṇehi sadiso natthi, yasmā loke sadevake;
Tasmā pāsaṃsiyattāpi, araham dvipaduttamo.
Ārakā mandabuddhīnam, āsannā ca vijānatam;
Rahānam suppahīnattā, vidūnamaraheyyato;
Bhavesu ca rahābhāvā, pāsaṃsā araham jino’’ti.

Sundaranti bhaddakam. Tañca passantassa hitasukhāvahabhāvena veditabbanti āha ‘‘**atthāvahaṃ sukhāvaha**’’nti. Tattha **atthāvahanti** diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthasañhitahitāvahaṃ. **Sukhāvahanti** tappariyāpannavidhasukhāvahaṃ. **Tathārūpānanti** tādisānam. Yādisehi pana guṇehi bhagavā samannāgato, tehi catuppamāṇikassa lokassa sabbathāpi accantāya pasādanīyoti dassetum ‘‘**anekehipī**’’tiādi vuttam. Tattha **yathābhūta...pe... arahatanti** iminā dhammapamāṇānam lūkhappamāṇānam sattānam bhagavato pasādāvahatamāha, itarena itaresam. **Dassanamattampisādhuhotīti** ettha kosiyasakuṇassa vatthu kathetabbam. **Ekam padampi sotum labhissāma, sādhutaramyeva bhavissatīti** ettha maṇḍūkadevaputtavattu kathetabbam.

Iminā nayena agārikapucchā āgatāti idam yebhuyyavasena vuttam. Yebhuyyena hi agārikā evam pucchanti. **Anagārikapucchāyapi** eseva nayo. **Yathā na sakkonti...pe... vissajjenti** iminā satthu tesam brāhmaṇagahapatikānam niggaṇhanavidhiṃ dasseti. Tesañhi saṃkhittarucitāya saṅkhepadesanā, tāya attham ajānantā vitthāradesanam āyācanti, sā ca nesam saṃkhittarucitā paṇḍitamānīyāya, so ca māno yathādesitassa atthassa ajānante appatittho hoti, iti bhagavā tesam mānaniggahavidhiṃ cintetvā saṅkhepeneva pañham vissajjesi, na sabbaso desanāya asallakkaṇattham. Tenāha ‘‘**paṇḍitamānikā hī**’’tiādi. **Yasmā maṃ tumhe yācatha**, saṃkhittena vuttamattham na jānitthāti adhippāyo.

440. ‘‘Ekavidhena nānavatthu’’ntiādīsu (vibha. 751) viya koṭṭhāsatto **vidha**-saddo, so ca vibhattivacanavipallāsam katvā paccatte karaṇavacanavasena ‘‘**tividha**’’nti vutto. Attho pana karaṇaputhuvacanavasena datṭhabboti āha ‘‘**tividhanti tīhi koṭṭhāsehi**’’ti. Pakārattho vā **vidha**-saddo, pakāratthattāyeva labbhamānam adhammacariyāvisamacariyābhāvasāmaññaṃ, kāyadvārikabhāvasāmaññaṃ vā upādāya

ekattaṃ netvā “**tividha**”nti vuttaṃ. Pakārabhede pana apekkhite “**tividhā**”icceva vuttaṃ hoti. **Kāyenāti** ettha **kāyoti** copanakāyo adhippeto, so ca adhammacariyāya dvārabhūto tena vinā tassā appavattanato. **Kāyenāti** ca hetumhi karaṇavacanāṃ. Kiñcāpi hi adhammacariyāsāṅkhātacetanāsamuṭṭhānā sā viññatti, na ca sā paṭṭhāne āgatesu catuvīsatiyā paccayesu ekenapi paccayena cetanāya paccayo hoti, tassā pana tathāpavattamānāya kāyakammaṣaṅgīyāya cetanāya pavatti hotīti tena dvārena lakkhitabbabhāvato tassā kāraṇaṃ viya ca sabbohāramattaṃ hoti. **Kāyadvārenāti** vā kāyena dvārabhūtena kāyadvārabhūtenāti taṃ itthambhūtalakkhaṇe karaṇavacanāṃ. Adhammaṃ carati etāyāti **adhammacariyā**, tathāpavattā cetanā. **Adhammoti** pana taṃsamuṭṭhāno payogo daṭṭhabbo. Dhammato anapetāti dhammā, na dhammāti adhammā, adhammā ca sā cariyā cāti **adhammacariyā**. Paccanīkasamaṇaṭṭhena samaṃ, samānaṃ sadisaṃ yuttanti vā samaṃ, sucariṭaṃ. Samato vigataṃ, viruddhaṃ vā tassāti visamaṃ, ducariṭaṃ. Sā eva visamā cariyāti **visamacariyā**. **Sabbesu kaṇhasukkapadesūti** “catubbidhaṃ vācāya adhammacariyāvisamacariyā hotī”tiādinā uddesaniddesavasena āgatesu sabbesu kaṇhapadesu – “**tividhaṃ** kho gahapatayo kāyena dhammacariyāsamacariyā hotī”tiādinā uddesaniddesavasena āgatesu sabbesu sukkapadesu ca.

Rodeti kurūrakammantatāya parapaṭibaddhe satte assūni mocetīti ruddo, so eva **luddo** ra-kārassa la-kāraṃ katvā. **Kakkhaḷoti** luddo. **Dāruṇoti** pharusō. **Sāhasikoti** sāhassakārī. **Sacepi na lippanti**. **Tathāvidho** paresaṃ ghātanaṣīlo **lohitapāṇī**veva **vuccati** yathā dānaṣīlo paresaṃ dānatthaṃ adhotahatthopi “**payatapāṇī**”veva vuccati. Paharaṇaṃ pahāradānamattaṃ **hataṃ**, pavuddhaṃ paharaṇaṃ parassa māraṇaṃ **pahatanti** dassento “**hate**”tiādimāha. Tattha **niviṭṭhoti** abhiniviṭṭho pasuto.

Yassa vasena “**parassā**”ti sāmīniddeso, taṃ sāpateyyaṃ. Yañhi sāmāññato gahitaṃ, taṃ teneva sāmīniddesena pakāsītanti āha “**parassa santaka**”nti. Parassaparavittūpakaraṇanti vā ekamevetāṃ samāsapadaṃ, yaṃ kiñci parasantakaṃ visesato parassa vittūpakaraṇaṃ vāti attho. **Tehi parehīti** yesaṃ santakaṃ, tehi. Yassa vasena puriso “**theno**”ti vuccati, taṃ theyyanti āha “**avaharaṇacittassetāṃ adhivacana**”nti. **Theyyasaṅkhātena**, na vissāsātāvakālikādivasenāti attho.

Mate vāti vā-saddo avuttavikappattho. Tena pabbajitādibhāvaṃ saṅgaṇhāti. **Etenupāyenāti** yaṃ mātari matāya, naṭṭhāya vā pitā rakkhati, sā **piturakkhitā**. Yaṃ ubhosu asantesu bhātā rakkhati, sā **bhāturakkhitāti** evamādiṃ sandhāyāha. **Sabhāgakulānīti** āvāhakiriyāya sabhāgāni kulāni. Dassukavidhiṃ vā uddissa **ṭhapitadāṇḍārājādīhi**. **Sammādiṭṭhisutte** (ma. ni. aṭṭha. 1.89) “asaddhammādhippāyena kāyadvārapavattā agamaṇīyatṭhānavītikkamacetanā”ti evaṃ **vuttamicchācāralakkhaṇavasena**.

Hatthapādādihetūti hatthapādādibhedanahetu. **Dhanahetūti** dhanassa lābhahetu jānīhetu ca. **Lābhoti** ghāsacchādanāni labbhatīti lābho. **Kiñcikkhanti** kiñcimattakaṃ āmisajātaṃ. Tenāha “**yaṃ vā**”tiādi. **Jānantoyevāti** musābhāvaṃ tassa vatthuno atthi, taṃ jānanto eva.

Aṇḍakāti vuccati rukkhe aṇḍasadisā gaṇṭhiyo. Yathā thaddhā visamā dubbinītā ca honti, evamevaṃ khumsanavambhanavasena pavattavācāpi hi “**aṇḍakā**”ti vuttā. Tenāha “**yathā sadose rukkhe**”tiādi. **Kakkasāti** pharusā eva, so panassā kakkasabhāvo byāpādanimittatāya tato pūtikāti. Tenāha “**yathā nāmā**”tiādi. **Kaṭukāti** anīṭṭhā. **Amanāpāti** na manavaḍḍhanī, tato eva **dosajanāni**, cittasandosuppattikārikā. **Mammesūti** ghaṭṭanena dukkhuppattito mammasadisesu jātiādīsu. **Lagganakārīti** evaṃ vadantassa evaṃ vadāmīti atthādhippāyena lagganakārī, na byañjanavasena. **Kodhassa āsannā** tassa kāraṇabhāvato. **Sadosavācāyāti** attano samuṭṭhāpakadosassa vasena sadosavācāya **vevacanāni**.

Akālenāti ayuttakālena. **Akāraṇanissitanti** nipphalaṃ. Phalañhi kāraṇanissitaṃ nāma tadavinābhāvato. Akāraṇanissitaṃ nipphalaṃ, samphanti attho. **Asabhāvavattāti** ayāthāvavādī. **Asaṃvaravinayapaṭisaṃyuttassāti** saṃvaravinayarahitassa, attano suṇantassa ca na saṃvaravinayāvahassa **vattā**. **Hadayamañjūsāyaṃ nidhetunti** ahitasamhitattā cittaṃ anuppavisetvā nidhetuṃ. **Ayuttakāleti** dhammaṃ kathentena yo attho yasmim kāle vattabbo, tato pubbe pacchā tassa akālo, tasmim ayuttakāle **vattā hoti**. **Anapadesanti** bhagavatā asukasutte evaṃ vuttanti suttāpadesaviraṇitaṃ. **Aparicchedanti** paricchedarahitaṃ. Yathā pana vācā paricchedarahitā hoti, taṃ dassetuṃ “**suttaṃ vā**”tiādi vuttaṃ. **Upalabbhanti** anuyogaṃ. **Bāhirakathaṃyevāti** yaṃ suttaṃ, jātakam vā nikkhittaṃ, tassa sarīrabhūtaṃ kathaṃ anāmasitvā tato bahibhūtaṃyeva kathaṃ. **Sampajjitvāti** viruḷhaṃ āpajjitvā. **Paveṇijātakāvāti** anujātapārohamūlāniyeva tiṭṭhanti. **Āharitvāti** nikkhittasuttato aññampi anuyogaupamāvattuvasena tadanupayoginaṃ āharitvā. **Jānāpetunti** etadatthamidaṃ vuttanti jānāpetuṃ yo sakkoti. **Tassa kathetunti** tassa tathārūpassa dhammakathikassa bahumpi kathetuṃ vaṭṭati. **Na atthanissitanti** attano paresaṅca na hitāvahaṃ.

Abhijjhāyaṇaṃ yebhuyyena parasantakassa dassanavasena hoṭīti “**abhijjhāya oloketā hoti**”ti vuttaṃ. Abhijjhāyanto vā abhijjhāyitaṃ vatthuṃ yattha katthaci ṭhitampi paccakkhato passanto viya abhijjhāyatīti vuttaṃ “**abhijjhāya oloketā hoti**”ti. **Kammapathabhedo na hoti**, kevalaṃ lobhamattova hoti pariṇāmanavasena appavattattā. Yathā pana kammapathabhedo hoti, taṃ dassetuṃ “**yadā panā**”tiādi vuttaṃ. **Pariṇāmetīti** attano santakabhāvena pariggayha nāmeti.

Vipannacittoti byāpādena vipattiṃ āpāditacitto. Tenāha “**pūtibhūtacitto**”ti. Byāpādo hi viṣaṃ viya lohitassa cittaṃ pūtibhāvaṃ janeti. **Dosena duṭṭhacittasaṅkappoti** visena viya sappiādikopena dūsitacittasaṅkappo. **Ghāṭiyantūti** hanīyantu. **Vadhaṃ pāpuṇantūti** maraṇaṃ pāpuṇantu. **Mā vā ahesunti** sabbena sabbaṃ na hontu. Tenāha “**kiñcipi mā ahesu**”nti, anavasesavināsaṃ pāpuṇantūti attho. **Haññantūti ādicintanenevāti** ekantato vināsacintāya eva.

Micchādiṭṭhikoti ayoniso uppannadiṭṭhiko. So ca ekantato kusalapaṭipakkhaditṭhikoti āha “**akusaladassano**”ti. **Vipallatthadassanoti** dhammatāya vipariyāsaggāhī. **Natthi dinnanti** deyyadhammasīsenā dānaṃ vuttanti āha “**dinnassa phalābhāvaṃ sandhāya vadati**”ti. Dinnaṃ pana annādivatthuṃ kathaṃ paṭikkhipati. Esa nayo “**yiṭṭhaṃ huta**”nti etthāpi. **Mahāyāgoti** sabbasādhāraṇaṃ mahādānaṃ. **Pahēṇakasakkāroti** pāhunakānaṃ kattabbasakkāro. **Phalanti** ānisaṃsaphalaṅca nissandaphalaṅca. **Vipākoti** sadisaṃ phalaṃ. **Paraloke ṭhitassa ayaṃ loko natthīti** paraloke ṭhitassa kammunā laddhabbo ayaṃ loko na hoti. **Idhaloke ṭhitassapi paraloko natthīti** idhaloke ṭhitassa kammunā laddhabbo paraloko na hoti. Tattha kāraṇamāha “**sabbe tattha tattheva ucchijjanti**”ti. Ime sattā yattha yattha bhavayonigatiādīsu ṭhitā tattha tattheva ucchijjanti nirudayavināsavasena vinassanti. **Phalābhāvavāsenāti** mātāpitūsu sammāpaṭipattimicchāpaṭipattīnaṃ phalassa abhāvavasena “**natthi mātā, natthi pitā**”ti vadati, na mātāpitūnaṃ, nāpi tesu sammāpaṭipattimicchāpaṭipattīnaṃ abhāvavasena tesam lokapaccakkhattā. Bubbuḷakassa viya imesaṃ sattānaṃ uppādo nāma kevalova, na cavitvā āgamanapubbakoti dassanattaṃ “**natthi sattā opapātikā**”ti vuttanti āha “**cavitvā upapajjanakasattā nāma natthīti vadati**”ti. Samaṇena nāma yāthāvato jānantena kassaci kiñci akathetvā saññatena bhavitabbaṃ, aññathā ahopurisikā nāma siyā, kiṃ paro parassa karissati, tathā attano sampādanassa kassaci avasaro eva natthi tattha tattheva ucchijjanatoti āha “**ye imaṅca...pe... pavedenti**”ti. **Ettāvatāti** “**natthi dinna**”ntiādinā byapadesena. **Dasavatthukāti** paṭikkhipitabbāni dasa vatthūni etissāti dasavatthukā.

441. Anabhijjhādayo heṭṭhā atthato pakāsittattā **uttānatthāyeva**.

veneyyā sāsana-kkamaṃ anotiṇṇā, tesam puggalādhiṭṭhānadesanaṃ desenti. Ye otiṇṇā, tesam dhammādhiṭṭhānaṃ. Sammutisaccavisayā puggalādhiṭṭhānā, itarā paramatthasaccavisayā. Purimā karuṇānukūlā, itarā paññānukūlā. Saddhānusārīgottānaṃ vā purimā. Te hi puggalappamāṇā, pacchima dhammānusārīnaṃ. Saddhācaritatāya vā lokādhipatīnaṃ vasena puggalādhiṭṭhānā, paññācaritatāya dhammādhipatīnaṃ vasena dhammādhiṭṭhānā. Purimā ca neyyatthā, pacchima nītatthā. Iti bhagavā taṃ taṃ visesaṃ avekkhitvā tattha tattha duvidhaṃ desanaṃ deseti veditabbaṃ.

Verañjakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Mahāvedallasuttavaṇṇanā

449. Garubhāvo gāravaṃ, pāsānacchattaṃ viya garukaraṇīyatā. Saha gāravenāti sagāravo, garunā kismiñci vutte gāravavasena patissavanaṃ patissavo, saha patissavena sappatissavo, patissavabhūtaṃ taṃsabhāgañca yaṃ kiñci garukaraṇaṃ. Sagārave sappatissavacanaṃ **sagāravasappatissavacanaṃ**. Garukaraṇaṃ vā gāravo, sagāravassa sappatissavacanaṃ **sagāravasappatissavacanaṃ**. Etena sabhāveneva sagāravassa tathāpavattaṃ vacananti dasseti. Aññattha **du**-saddo garahatthopi hoti “**dukkhaṃ dupputto**”tiādīsu viya, idha pana so na sambhavati kucchitāya paññāya abhāvatoti āha “**paññāya duṭṭhaṃ nāma natthi**”ti. “**Dussīlo**”tiādīsu viya abhāvattho **du**-saddoti vuttaṃ “**appañño nippañnoti attho**”ti. **Kittakenā**ti kena parimāṇena. Taṃ pana parimāṇaṃ yasmā parimeyyassa atthassa paricchindanaṃ hoti, **nu**-saddo ca pucchāya jotako, tasmā “**kittāvatā nu khoti kāraṇaparicchadapucchā**”ti vatvā “**kittakena nu kho evaṃ vuccatīti attho**”ti āha. “**Kāraṇaparicchadapucchā**”ti iminā “**kittāvatā**”ti sāmāññato pucchābhāvo dassito, na visesato, tassa pucchāvisesabhāvañāpanattham mahāniddeśe āgatā sabbāva pucchā atthuddhāranayena dasseti “**pucchā ca nāmā**”tiādīnā. Adiṭṭhaṃ jotiyati etāyāti **adiṭṭhajotana**, pucchā. **Diṭṭhasamsandanā** sākacchāvasena vinicchayakaraṇaṃ. Vimati chijjati etāyāti **vimaticchedanā**. Anumatiyā pucchā **anumatipucchā**. “**Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave**”tiādīpucchāya hi “**kiṃ tumhākaṃ anumati**”ti anumati pucchitā hoti. Kathetuṃ kamyatāya pucchā **kathetukamyatāpucchā**.

Lakkhaṇanti ñātuṃ icchito yo koci sabhāvo. **Aññānti** yena kenaci ñāṇena aññātabhāvaṃ āha. **Adiṭṭhanti** dassanabhūtena paccakkhaṃ viya adiṭṭhatam. **Atulitanti** “**ettakaṃ ida**”nti tulanabhūtena atulitataṃ. **Atīritanti** tīraṇabhūtena akataññakiriyāsamāpanataṃ. **Avibhūnti** ñāṇassa apākaṭabhāvaṃ. **Avibhāvanti** ñāṇena apākaṭīkatabhāvaṃ. **Idha diṭṭhasamsandanāpucchā adhippetā**, na adiṭṭhajotana vimaticchedanā cāti.

Kathamayaṃ attho viññāyatīti āha “**thero hi**”tiādī. **Sayaṃ vinicchinantoti** sayameva tesam pañhānaṃ attham visesena nicchinanto. **Idaṃ suttanti** idaṃ pañcavīsati pañhapaṭimaṇḍitasuttam, na yaṃ kiñci anavaseseneva matthakaṃ pāpesīti. “**Sayameva pañhaṃ samuṭṭhāpetvā sayaṃ vinicchinto**”ti ettha catukkoṭīkaṃ bhavatīti dassento “**ekacco hi**”tiādīmāha. **Pañhaṃ samuṭṭhāpetumyeva sakkotīti** pucchana vidhiyeva jānāti. **Na nicchetunti** nicchetuṃ na sakkoti, vissajjanavidhiṃ na jānātīti attho. **Visesatṭhānanti** aññehi asadisatṭhānaṃ. **Therena sadiso** therena sadiso sāvako natthi.

Samsanditvāti saṃyojetvā samānaṃ katvā, yathā tattha sabbaññūtaññānaṃ pavattaṃ, tathā taṃ avilometvāti attho. **Līlāyantoti** līlaṃ karonto. Dhammakathikatāya aggabhāvappattiyā tattha appaṭihataññatāya buddhalīlāya viya catunnaṃ parisānaṃ gamaṇaṃ gaṇhanto dhammakathaṃ katheti.

Ito vā etto vā anukkamitvāti uggahitakathāmaggaṃ yattha katthaci īsakampi anukkamitvā uggahitanīyamenevāti attho. Tenāha “**yaṭṭhikoṭi**”ntiādī. **Ekapadikanti**

ekapadanikkhepamattam. **Daṇḍakasetunti** ekadaṇḍakamayam setum. Heṭṭhā ca upari ca suttapadānaṃ āharaṇena **tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ heṭṭhupariyaṃ karonto**. Jātassarasadisaṅca gātham, suttapadam vā nikkhipitvā tattha nānāupamākāraṇāni āharanto tāni ca tehi suttapadehi bodhento samuṭṭhāpento “**jātassare pañcavaṇṇāni kusumāni phullāpento viya sinerumatthake vaṭṭisahassaṃ jālento viyā**”ti vutto.

Ekapaduddhāreti ekasmim paduddhāraṇakkhaṇe. Padavasena **saṭṭhi padasatasahassāni** gāthāvasena **pannarasa gāthāsahassāni**. **Ākaḍḍhitvā gaṇhanto viyāti** paccekam pupphāni anocinitvā vallimeva ākaḍḍhitvā ekajjham pupphāni katvā gaṇhanto viya. Tenāha “**ekappahārenevā**”ti. **Gatimantānanti** atisayāya nāṇagatiyā yuttānaṃ. **Dhitimantānanti** dhāraṇabalena yuttānaṃ.

Anantanayussadanti paccayuppanabhāsitatthanibbānavipākakiriyādivasena anantapabhede visaye pavattiyā anantanayehi ussannaṃ upacitam. Caturoghanittharaṇatthikānaṃ titthe ṭhapitanāvā viyāti yojanā. **Sahassayuttaājāññarathoti** vejayantaratham sandhāya vadati.

Yasmā pucchāyaṃ byāpanicchāyena “duppañño duppañño”ti āmeditavasena vuttam, tasmā dhammasenāpati pucchitamattam vissajjento pucchāsabhāgena “nappajānāti nappajānāti”ti āmeditavasenevāha. Tattha iti-saddo kāraṇatthoti dassento “**yasmā nappajānāti, tasmā duppaññotivuccati**”ti āha. **Idam dukkhanti** idam upādānakkhandhapañcakaṃ dukkham ariyasaccam. Tañca kho ruppanam vediyanam sañjānaṃ abhisankharaṇam vijānananti sankhepato **ettakaṃ**. **Ito uddham** kiñci dhammajātam dukkham ariyasaccam nāma **natthīti yāthāvasarasalakkhaṇato** pavattikkamato ceva pīlanasankhatasantāpavipariṇāmalakkhaṇato ca yathābhūtam ariyamaggapaññāya **nappajānāti**. Avasesapaccayasamāgame udayati uppajjati, svāyam samudayo samsārapavattibhāvenāti āha “**pavattidukkhapabhāvikā**”ti, dukkhasaccassa uppādikāti attho. **Yāthāvasarasalakkhaṇatoti** yathābhūtam anupacchedakaraṇarasato ceva sampiṇḍananidānasamyogapalibodhalakkhaṇato ca.

Idam nāma thānam patvāti idam nāma appavattikāraṇam āgamma. **Nirujjhatīti** anuppādanirodhavasena nirujjhati, tenāha “**ubhinnaṃ appavattī**”ti.

Yāthāvasarasalakkhaṇatoti yathābhūtam accutirasato ceva nissaraṇavivekāsaṅkhatāmatalakkhaṇato ca. **Ayam paṭipadāti** ayam sammāditthiādikā samodhānalakkhaṇā paṭipajjati etāyāti paṭipadā. **Dukkhanirodham gacchatīti** dukkhanirodham nibbānaṃ sacchikiriyābhisamayavasena gacchati ārabha pavattati. **Yāthāvasarasalakkhaṇatoti** yathābhūtam kilesappahānakaraṇasarasato ceva niyyānhetudassanādhipeyyalakkhaṇato ca nappajānāti. **Anantaravāreti** dutiyavāre. **Imināva nāyenti** “idam dukkham, ettakaṃ dukkha”ntiādinā paṭhamavāre vuttanayena. Tattha hi duppaññaniddesattā pajānanapaṭikkhepavasena desanā āgatā, idha paññavantāniddesattā pajānanavasenti ayameva viseso. **Etthāti** dutiyavāre.

Savanatoti kammaṭṭhānassa savanato uggaṇhāti. Ganthasavanamukhena hi tadatthassa uggaṇaṃ. **Ṭhapetvā taṇhantiādi** tassa uggaṇāṅkāranidassanaṃ. **Abhinivisatīti** vipassanābhinivesavasena abhinivisati vipassanākammaṭṭhānaṃ paṭṭhpeti. **No vivatṭeti** vivatṭe abhiniveso na hoti avisayattā. **Ayanti** catusaccakammaṭṭhāniko.

Pañcakkhandhāti pañcupādānakkhandhā. Khandhavasena vipassanābhinivesassa cakkhādivasena vedanādivasena ca satipi anekavidhatte sukaram suviññeyyanti catudhātumukhena tam dassetum “**dhātukammaṭṭhānavasena otarivā**”ti āha. **Rūpanti vavathapetīti** ruppanatthena rūpanti asaṅkarato paricchindati. **Tadārammaṇāti** tam rūpaṃ ārammaṇam katvā pavattanakā. **Nāmanti** vedanādicatukkaṃ namanatthena nāmanti vavathapeti. **Yamakatālakkhandham bhindanto viya** yamakaṃ bhinditvā “arūpaṃ,

rūpañcā’’ti **dveva ime dhammā**, na ettha koci attā vā attaniyaṃ vāti **nāmarūpaṃ vavatthapeti** paricchindati pariggaṇhāti. Ettāvataṃ diṭṭhivissuddhi dassitā. **Taṃ panetaṃ** nāmarūpaṃ **na ahetukaṃ**. Yasmā sabbāṃ sabbattha sabbadā ca natthi, tasmā **sahetukaṃ**. Kīdisena hetunā? Na issarādivisamahetunā. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ** (visuddhi. mahāṭī. 2.447) vuttanayena gahetabbaṃ. Sahetukattā eva **sapaccayaṃ**. **Avijjādayoti** avijjātaṇhupādānakammāhārādayo. **Evanti** ‘‘taṃ paneta’’ntiādinā vuttappakārena avijjādike **paccaye ceva** rūpavedanādike **paccayuppannadhamme ca vavatthapetvā** paricchinditvā pariggahetvā. Vuttañhetam ‘‘avijjāsamudayā rūpasamudayo, taṇhāsamudayā rūpasamudayo’’ti (paṭi. ma. 1.50). Ettāvataṃ kaṅkhāvitaraṇavisuddhiṃ dasseti.

Hutvāti hetupaccayasamavāye uppajjitvā. **Abhāvattṭhenāti** tadanantaremeva vinassanattṭhena. **Aniccāti** aniccā addhuvā. **Aniccalakkhaṇaṃ āropetīti** tesu pañcasu khandhesu aniccatāsaṅkhātāṃ sāmāññalakkhaṇaṃ niropetīti. **Tatoti** aniccalakkhaṇāropanato paraṃ, **tato** vā aniccabhāvato. **Udayabbayaṃ paṭipīḷanākārenāti** uppādanirodhehi pati pati abhikkhaṇaṃ pīḷanākārena hetunā **dukkhā** anitṭhā, dukkhamā vā. **Avasavattanākārenāti** kassaci vasena avasavattanākārena. **Anattāti** na sayāṃ attā, nāpi nesāṃ koci attā atthīti anattāti. **Tilakkhaṇaṃ āropetvāti** evaṃ aniccassa dukkhabhāvato, dukkhassa ca anattabhāvato khandhapañcake tividhampi sāmāññalakkhaṇaṃ āropetvā. **Sammasantoti** udayabbayaññāṇupattiyā uppanne vipassanupakkilese pahāya maggāmaggaṃ vavatthapetvā udayabbayaññādivipassanāpaṭipāṭiyā saṅkhāre sammasanto gotrabhuññānantaraṃ **lokuttaramaggaṃ pāpuṇāti**.

Ekapaṭivedhenāti ekeneva ñāṇena paṭivijjhanena. **Paṭivedho** paṭighātābhāvena visaye nissaṅgacārasaṅkhātāṃ nibbijjanaṃ. **Abhisamayo** avirajjhivā adhigamanasaṅkhāto avabodho. ‘‘Idaṃ dukkhaṃ, ettaṃ dukkhaṃ, na ito bhiyyo’’ti paricchinditvā yāthāvato jānānameva vuttanayena paṭivedhoti **pariññāpaṭivedho**, idaṅca yathā ñāṇe pavatte pacchā dukkhassa sarūpādiviparicchede sammoho na hoti, tathā pavattim gahetvā vuttaṃ, na pana maggañāṇassa ‘‘idaṃ dukkha’’ntiādinā pavattanato. Tenāha ‘‘**tasmiṅcassa khaṇe**’’tiādi. Pahīnassa puna apahātābbatāya pakatṭhaṃ hānaṃ cājanaṃ samucchindanaṃ pahānaṃ, pahānameva vuttanayena paṭivedhoti **pahānapaṭivedho**. Ayampi yena kilesena appahīyamānena maggabhāvanāya na bhavitabbaṃ, asati ca maggabhāvanāya yo uppajjeyya, tassa padaghātāṃ karontassa anuppattidhammataṃ āpādentassa ñāṇassa tathāpavattiyā paṭighātābhāvena nissaṅgacāraṃ upādāya evaṃ vutto. Sacchikiriyā paccakkhakarāṇaṃ anussavākāraparivitakkādike muñcitvāva sarūpato ārammaṇakarāṇaṃ ‘‘idaṃ ta’’nti yāthāvasabhāvato gahaṇaṃ, sā eva vuttanayena paṭivedhoti **sacchikiriyāpaṭivedho**. Ayampi yassa āvaraṇassa asamucchindanato ñāṇaṃ nirodhaṃ ālambitum na sakkoti, tassa samucchindanato taṃ sarūpato vibhāvitameva pavattatīti evaṃ vutto.

Bhāvanā uppādanā vaḍḍhanā ca. Tattha paṭhamamagge uppādanattṭhena bhāvanā, dutiyādīsū vaḍḍhanattṭhena, ubhayatthāpi vā ubhayaṃ veditabbaṃ. Paṭhamamaggopi hi yathārahaṃ vuṭṭhānagāminiyāṃ pavattaṃ parijānanādim vaḍḍhento pavattoti tatthāpi vaḍḍhanattṭhena bhāvanāti sakkā viññātum. Dutiyādīsūpi appahīnakilesappahānato puggalantarāsādhanaṃ ca uppādanattṭhena bhāvanā, sā eva vuttanayena paṭivedhoti **bhāvanāpaṭivedho**. Ayampi yathā ñāṇe pavatte pacchā maggadhammānaṃ sarūpaparicchede sammoho na hoti, tathā pavattim gahetvā vutto. Tiṭṭhantu tāva yathādhigatā maggadhammā, yathāpavattesu phalesūpi ayaṃ yathādhigatasaccadhammesu viya vigatasammohova hoti sekkhopi samāno. Tena vuttaṃ – ‘‘diṭṭhadhammo pattadhammo viditadhammo pariyogāḷhadhammo’’ti (mahāva. 27). Yathā cassa dhammā tāsāṃ jotitā yathādhigatasaccadhammāvalambiniyo maggavīthito parato maggaphalapaḥīnāvasiṭṭhakilesanibbānānaṃ paccavekkhaṇā pavattanti. Dukkhasaccadhammā hi sakkāyaditṭhiādayo. Ayaṅca atthavaṇṇanā

pariññābhisamayenātiādīsupi vibhāvetabbā. **Kiccatoti** asammoḥato. **Nirodham ārammaṇatoti** ettha “ārammaṇatopī”ti pi-saddo luttaniddiṭṭho daṭṭhabbo nirodhepi asammoḥapaṭivedhassa labbhanato. **Etassāti** catusaccakammaṭṭhānikassa puggalassa.

Paññavāti niddiṭṭho nippariyāyato paññavantatāya idha adhippetattā. **Pālitoti** dhammato. **Atthatoti** aṭṭhakathāto. **Anusandhitoti** tasmim tasmim sutte taṃtamanusandhito. **Pubbāparatoti** pubbenāparassa saṃsandanato. Saṅgītikkamena cettha pubbāparatā veditabbā. Taṃtaṃdesanāyameva vā pubbabhāgena aparabhāgassa saṃsandanato. **Viññācaritoti** vijānanacarito vīmamsanacarito teṭṭake buddhavacane vicāraṇācāravepullato. **Paññavāti na vattabbo** maggenāgatāya paññāya abhāvato. **Ajja ajjeva arahattanti** ittaraṃ atikhippamevāti adhippāyo. **Paññavāpakkham bhajati** sekkhāpariyāyasabbhāvato. **Sutte pana paṭivedhova kathito** saccābhisamayavasena āgatattā.

Esāti anantare vutto ariyapuggalo. **Kammakārakacittanti** bhāvanākammassa pavattanakacittam. **Sukhavedanampi vijānāti**ti ko vediyati, kassa vedanā, kiṃkāraṇā vedanā, sopi kassaci abhāvaggahaṇamukhena sukham vedanaṃ sabhāvato samudayato atthaṅgamato assādato ādīnavato ca yathābhūtaṃ paricchindanto pariggaṇhanto sukham vedanaṃ vijānāti nāma. Sesapadadvayepi eseva nayo. Yasmā “**satipaṭṭhāne**”ti iminā satipaṭṭhānakathaṃ upalakkheti. Tāya hi tadattho veditabbo, tasmā taṃsaṃvaṇṇanāyampi (dī. ni. ṭī. 2.380) vuttanayena tassattho veditabbo. Kāmañcetaṃ viññānaṃ vedanāto aññampi ārammaṇaṃ vijānāti, anantaravāre pana rūpamukhena vipassanābhīnivesassa dassitattā idha arūpamukhena dassetaṃ “sukhantipi vijānāti”tiādīnā niddiṭṭham, pucchantassa vā ajjhāsāyavasena.

Saṃsaṭṭhāti sampayuttā. Tenāha “**ekuppādādilakkhaṇena saṃyogaṭṭhenā**”ti. **Visaṃsaṭṭhāti** vippayuttā. **Bhinditvāti** aññabhūmikassa aññabhūmidassaneneva vināsetvā, saṃbhinditvā vā. **Saṃsaṭṭhabhāvaṃ pucchati**ti taṃcittuppādapariyāpannānaṃ pañcaviññānaṃ saṃsaṭṭhabhāvaṃ pucchati. Yadi evaṃ kathaṃ pucchāya avasaro visaṃsaṭṭhabhāvāsāṅkāya eva abhāvato? Na, cittuppādanāragatānaṃ maggapaññāmaggaṃ viññānaṃ vipassanāpaññāvipassanāvīññānaṃ vomissakasāsaṃsaṭṭhabhāvassa labbhamānattā. **Vinivaṭṭetvāti** aññamaññato vivecetvā. **Nānākaraṇaṃ dassetaṃ na sakkāti** idam kevalaṃ saṃsaṭṭhabhāvameva sandhāya vuttam, na sabhāvabhedaṃ, sabhāvabhedato pana nānākaraṇaṃ nesaṃ pākāṭameva. Tenāha “**ārammaṇato vā vatthuto vā uppādato vā nirodhato vā**”ti. Idāni tameva sabhāvabhedaṃ visayabhedena suṭṭhu pākāṭaṃ katvā dassetaṃ “**tesaṃ tesaṃ panā**”tiādī vuttam. **Visayoti** pavattiṭṭhānaṃ issariyabhūmi, yena cittapaññānaṃ tattha tattha pubbaṅgamatā vuccati.

Kāmañca vipassanāpi paññāvaseneva kiccakārī, maggopi viññānasahitova, na kevalo, yathā pana lokiyadhammesu cittaṃ padhānaṃ tatthassa dhorayabhāvena pavattisabbhāvato. Tathā hi taṃ “chadvārādhīpati rājā”ti (dha. pa. aṭṭha. 2.181) vuccati, evaṃ lokuttaradhammesu paññā padhānā paṭipakkhavidhamanassa visesato tadadhīnattā. Tathā hi maggadhamme sammādiṭṭhi eva paṭhamam gahitā. Ayañca nesaṃ visayavasena pavattibhedo, tathā ca paññāpanavidhi na kevalaṃ thereheva dassito, apica kho bhagavatāpi dassitoti vibhāvento “**sammāsambuddhopī**”tiādīmāha. Yattha paññā na labbhati, tattha cittavasena pucchane vattabbameva natthi yathā “kiṃcitto tvaṃ bhikkhū”tiādīsū (pārā. 132-135). Yattha pana paññā labbhati, tatthāpi cittavasena jotanaṃ hoti yathā – “ajjhattameva cittaṃ saṅghapeti sannisādeti ekodim karoti samādahati (saṃ. ni. 4.332), yasmim samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti”tiādīsū (dha. sa. 1). **Aṭṭhakathāyaṃ** pana lokiyadhammesu cittavasena, lokuttaradhammesu paññāvasena codanaṃ byatirekamukhena dassetaṃ “**katamā te bhikkhu paññā adhigatā**”tiādī vuttam. Yebhuyyavasena cetam vuttanti daṭṭhabbam. Tathā hi katthaci lokiyadhammā paññāsīsenapi niddisīyanti –

“paṭhamassa jhānassa lābhino kāmasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti hānabhāginī paññā”tiādīsu (paṭi. ma. 1.1). Saññāsīsenapi – “uddhumātakasaññāti vā sesarūpārūpasaññāti vā ime dhammā ekatthā, udāhu nānatthā”tiādīsu (pārā. aṭṭha. 45.padabhājanīyavaṇṇanā). Tathā lokuttaradhammāpi katthaci cittasīsenā niddisīyanti – “yasmim samaye lokuttaram cittaṃ bhāveti”ti (dha. sa. 277), tathā phassādisīsenapi – “yasmim samaye lokuttaram phassaṃ bhāveti, vedanaṃ saññaṃ cetanaṃ bhāveti”tiādīsu (dha. sa. 277).

Catūsu sotāpattiyaṅgesūti sappurisasevanā, saddhammassavanaṃ, yonisomanasikāro, dhammānudhammapaṭipattīti imesu catūsu sotāpattimaggassa kāraṇesu. Kāmaṃ cetesu satiādayopi dhammā icchitabbāva tehi vinā tesam asambhavato, tathāpi cettha saddhā visesato kiccakārīti veditabbā. Saddo eva hi sappurise payirupāsati, saddhammaṃ suṇāti, yoniso ca manasi karoti, ariyamaggassa ca anudhammaṃ paṭipajjati, tasmā vuttaṃ “**ettha saddhindriyaṃ daṭṭhabba**”nti. Iminā nayena sesindriyesupi attho daṭṭhabbo. **Catūsu sammappadhānesūti** catubbidhasammappadhānabhāvanāya. **Catūsu satipaṭṭhānesūti**tiādīsupi eseva nayo. Ettha ca sotāpattiyaṅgesu saddhā viya sammappadhānabhāvanāya vīriyaṃ viya ca satipaṭṭhānabhāvanāya – “satimā vineyya loke abhijjhādomanassa”nti (dī. ni. 2.373; ma. ni. 1.106; saṃ. ni. 5.384, 407) vacanato pubbabhāge kiccato sati adhikā icchitabbā. Evaṃ samādhikammikassa samādhi, “ariyasaccabhāvanā paññābhāvanā”ti katvā tattha paññā pubbabhāge adhikā icchitabbāti pākaṭoyamattho, adhiḡamakkaṇe pana samādhipaññānaṃ viya sabbesampi indriyānaṃ saddhādīnaṃ samarasatāva icchitabbā. Tathā hi “**ettha saddhindriya**”ntiādīnā tattha tattha etthaggaṇaṃ kataṃ. **Evanti** yaṃ ṭhānaṃ, taṃ indriyasamattādiṃ paccāmasati. **Savisayasmimyevāti** attano attano visaye eva. **Lokiyalokuttarā dhammā kathitāti** lokiyadhammā lokuttaradhammā ca tena tena pavattivisesena kathitā. Idaṃ vuttaṃ hoti – saddhāpañcomesu indriyesu saha pavattamānesu tattha tattha visaye saddhādīnaṃ kiccādhikatāya tassa tasseva daṭṭhabbatā vuttā, na sabbesaṃ. Evaṃ aññepi lokiyalokuttarā dhammā yathāsakaṃ visaye pavattivisesavasena bodhitāti.

Idāni saddhādīnaṃ indriyānaṃ tattha tattha atirekakiccataṃ upamāya vibhāvetuṃ “**yathā hi**”tiādi vuttaṃ. Tatrīdaṃ upamāsaṃsandanaṃ rājapañcamā sahāyā viya vimutti-paripācakāni pañcīndriyāni. Nesaṃ kīlanatthaṃ ekajjhaṃ vīthiotaraṇaṃ viya indriyānaṃ ekajjhaṃ vipassanāvīthiotaraṇaṃ. Sahāyesu paṭhamādīnaṃ yathāsakageheva vicāraṇā viya saddhādīnaṃ sotāpattīyaṅgādīni patvā pubbaṅgamatā. Sahāyesu itaresaṃ tattha tattha tuṇhībhāvo viya sesīndriyānaṃ tattha tattha tadanvayatā. Tassa pubbaṅgamabhūtassa indriyassa kiccānugatātā. Na hi tadā tesam sasambhārapathavīādīsu āpādīnaṃ viya kiccaṃ pākaṭaṃ hoti, saddhādīnaṃyeva pana kiccaṃ vibhūtaṃ hutvā tiṭṭhati puretaraṃ tathāpaccayehi cittasātānassa abhisāṅkhatatā. Ettha ca vipassanākammikassa bhāvanā visesato paññuttarāti dassanatthaṃ rājānaṃ nidassanaṃ katvā paññīndriyaṃ vuttaṃ. **Iti**tiādi yathādhīgatassa atthassa nigamaṃ.

Magga-viññānampīti ariyamaggasahagataṃ apacayagāmiviññānampī. **Tatheva taṃ vijānātīti** saccadhammaṃ “idaṃ dukkha”ntiādīnā nayeneva vijānāti ekacittuppādapariyāpannattā maggānukūlattā ca. **Yaṃ vijānātīti** ettha vijānanapajānanāni vipassanācittuppādapariyāpannāni adhippetāni, na “yaṃ pajānātī”ti ettha viya maggacittuppādapariyāpannāti āha “**yaṃ saṅkhāragata**”ntiādi. **Tathevāti** “anicca”ntiādīnā nayena. Ekacittuppādapariyāpannattā vipassanābhāvato ca samānapaccayehi saha pavattikatā **ekuppādatā**, tato eva ekajjhaṃ saheva nirujjhaṇaṃ **ekanirodhatā**, ekaṃyeva vatthuṃ nissāya pavatti **ekavatthukatā**, ekaṃyeva ārammaṇaṃ ārabba pavatti **ekārammaṇatā**. Hetumhi cetam karaṇavacanaṃ. Tena ekuppādatāyā saṃsaṭṭhabhāvaṃ sādheti. Anavasesapariyādānañcetaṃ, ito tīhipi sampayuttalakkhaṇaṃ hotiyeva.

Maggapaññamsandhāya vuttaṃ, sā hi ekantato bhāvetabbā, na pariññeyyā, paññāya pana bhāvetabbatāya taṃsampayuttadhammāpi taggatikāva hontīti āha “**taṃsampayuttaṃ panā**”tiādi. Kiñcāpi vipassanāpaññāya bhāvanāvasena pavattanato taṃsampayuttaviññānampi tatheva pavattati, tassa pana pariññeyyabhāvānavattanato pariññeyyatā vuttā. Tenevāha – “yampi taṃ dhammaṭṭhitiññāṇaṃ, tampi khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhamma”nti.

450. Evaṃ santepīti vedanāti evaṃ sāmāññaggahaṇe satipi.

Tebhūmikasammasanacāra vedanāvāti bhūmittayapariyāpanā, tato eva sammasanaññāssa gocarabhūtā vedanā eva adhippetā sabrahmacārīnaṃ upakārāvahabhāvena desanāya āraddhattā. Tathā hi vuttaṃ “**caturghanittharaṇatthikāna**”ntiādi. Esa nayo paññāyapi. Idha sukhādisaddā tadārammaṇavisayāti imamattaṃ suttana sādhetuṃ “**rūpañca hī**”tiādi vuttaṃ.

Ekantadukkanti ekanteneva anīṭṭhaṃ, tato eva dukkhamatāya dukkhaṃ. Ārammaṇakaraṇavasena dukkhavedanāya anupatitaṃ, otiṇṇācāti **dukkhānupatitaṃ, dukkhāvakkantaṃ**. Sukhena anavakkantaṃ abhavissāti yojanā. **Nayidanti** ettha **idanti** nipātamattaṃ. **Sārajjeyyunti** sārāgaṃ uppādeyyuṃ. **Sukhanti** sabhāvato ca iṭṭhaṃ. **Sārāgā saṃyujjanti** bahalarāgahetu yathārahaṃ dasahipi saṃyojanehi saṃyujjanti. **Saṃyogā saṃkilissanti** tathā saṃyuttatāya taṇhāsamkilesādivasena saṃkilissanti, vibādhiyanti upatāpīyanti cāti attho. **Ārammaṇanti** iṭṭhaṃ, anīṭṭhaṃ, majjhattañca ārammaṇaṃ yathākkamaṃ sukhaṃ, dukkhaṃ, adukkhamasukhanti kathitaṃ. Evaṃ avisesena pañcapi khandhe sukhādiārammaṇabhāvena dassetvā idāni vedanā eva sukhādiārammaṇabhāvena dassetuṃ “**apicā**”tiādi vuttaṃ. Pākatikapacurajanavasenāyaṃ kathitāti katvā “**purimaṃ sukhaṃ vedanaṃ ārammaṇaṃ katvā**”ti vuttaṃ. Visalābhī pana anāgatampi sukhaṃ vedanaṃ ārammaṇaṃ karoteva. **Vuttametam** satipaṭṭhānavaṇṇanāyaṃ (dī. ni. aṭṭha. 2.380; ma. ni. aṭṭha. 1.79). Vedanāya hi ārammaṇaṃ vediyantiyā taṃsamaṅgīpuggalo vedetīti vohāramattaṃ hoti.

Sabbasaññāyāti sabbāyapi catubhūmikasaññāya. **Sabbatthakasaññāyāti** sabbasmim cittuppāde pavattanakasaññāya. **Vatthe vāti vā**-saddena vaṇṇadhātuṃ saṅgaṇhāti. **Pāpentoti** bhāvanaṃ upacāraṃ vā appanaṃ vā upanento. **Uppajjanakasaññāpīti** “nīlaṃ rūpaṃ, rūpārammaṇaṃ nīla”nti uppajjanakasaññāpi.

Asabbasaṅgāhikattāti sabbesaṃ vedanāsaññāviññāṇānaṃ asaṅgahitattā. **Takkagatanti** suttakantanakatakkamhi, suttavattanakatakkamhi vā veṭhanavasena ṭhitaṃ.

Parivaṭṭakādīgatanti suttaveṭhanaparivaṭṭakādīgatam. **Vissaṭṭhattāva na gahitā**, yadaggena paññā viññāṇena saddhiṃ sampayogaṃ labhāpitā, tadaggena vedanāsaññāhipi sampayogaṃ labhāpitā evāti. **Tadeva sañjānāti** saṃsaṭṭhabhāvato.

Sañjānāti vijānātīti ettha “pajānātī”ti padaṃ ānetvā vattabbaṃ pajānavasenaṃpi visesassa vakkhamānattā. **Jānātīti** ayaṃ saddo ca laddatoyevettha aviseso, atthato pana visesato icchitabbo. Anekathattā hi dhātūnaṃ tena ākhyātapadena nāmapadena ca vuttamatthaṃ upasaggapadaṃ jotakabhāvena viseseti, na vācakabhāvena. Tenāha “**tassapi jānanatthe viseso vedītabbo**”ti. Etena saññāviññāṇapaññāpadāni antogadhajānanatthe yathāsakaṃ visīṭṭhavisaye ca niṭṭhānīti dasseti. Tenevāha “**saññā hī**”tiādi. **Sañjānanamattamevāti** ettha **matta**-saddena visesanivattiatthena vijānanapajānanākāre nivatteti, **eva**-saddena kadācīpi imissā te visesā natthevāti avadhāreti. Tenevāha “**aniccaṃ dukkha**”ntiādi. Tattha viññāṇakiccampi kātuṃ asakkontī saññā kuto paññākiccaṃ kareyyāti “**lakkhaṇapaṭivedhaṃ pāpetuṃ na sakkoti**”cceva vuttaṃ, na vuttaṃ “**maggapātubhāva**”nti.

Ārammaṇe pavattamānaṃ viññāṇaṃ na saññā viya nīlapītādimattasañjānavasena pavattati, atha kho tattha aññampi tādīsaṃ visesaṃ jānantameva pavattatīti

āha “**viññāṇa**”ntiādi. Kathaṃ pana viññāṇaṃ lakkhaṇapaṭivedhaṃ pāpetīti? Paññāya dassitamaggena. Lakkhaṇārammaṇikavipassanāya hi anekavāraṃ lakkhaṇāni paṭivijjhivā pavattamānāya paguṇabhāvato paricayavasena ñāṇavippayuttacittenapi vipassanā sambhavati, yathā taṃ paguṇassa ganthassa ajjhayane tattha tattha gatāpi vārā na upadhāriyanti. “Lakkhaṇapaṭivedha”nti ca lakkhaṇānaṃ ārammaṇakaraṇamattaṃ sandhāya vuttaṃ, na paṭivijjanaṃ. **Ussakkitvā**ti udayabbayañāṇādiñāṇapaṭipāṭiyā ārabhitvā. **Maggapātubhāvaṃ pāpetuṃ na sakkoti** asamboḍhasabhāvattā. **Ārammaṇampi sañjānāti** avabujjhanavaseneva, na sañjānanamattena. Tathā **lakkhaṇapaṭivedhampi pāpeti**, na vijānanamattena, attano pana aññāsādhāraṇena ānubhāvena ussakkitvā maggapātubhāvampi pāpeti.

Idāni yathāvuttamatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ “**yathā hī**”tiādi vuttaṃ. Tattha **ajātābuddhī**ti asañjātabyavahārabuddhi. **Upabhogaparibhoganti** upabhogaparibhogārahaṃ, upabhogaparibhogavattūnaṃ paṭilābhayogganti attho. **Kūṭoti** kahāpaṇapatirūpako tambakaṃsādimayo. **Chekoti** mahāsāro. **Karatoti** adḍhasāro. **Saṇhoti** mudujātiko samasāro. **Iti**-saddo ādiattho. Tena pādasāraparopādasāraadḍhasārādīnaṃ saṅgaho. **Jānanto ca pana naṃ rūpaṃ disvāpi...pe... asukācariyena katotipi jānāti** tathā heraññikaganthassa suggahitattā. **Evamevantiādi** upamāsaṃsandanaṃ. Saññāvibhāgaṃ akatvā piṇḍavaseneva ārammaṇassa gahaṇato dāraḍḍhasārādīnaṃ saṅgaho. Tathā hi sā yathāupaṭṭhitavisayapadaṭṭhānā vuccati. Viññāṇaṃ ārammaṇe ekaccavisesaggahaṇasamatthabhāvato gāmikapurisakahāpaṇadassanasadisā vuttaṃ. Paññā pana ārammaṇe anavasesāvabodhato heraññikakahāpaṇadassanasadisā vuttaṃ. **Nesanti** saññāvīññāpaññānaṃ. **Visesoti** sabhāvaviseso. **Duppaṭivijjho** pakatipaññāya. Imināva nesāṃ accantasukhumataṃ dasseti.

Ekārammaṇe pavattamānānanti ekasmiṃyeva ārammaṇe pavattamānānaṃ. Tena abhinnavisayābhinnakālatādassanena avinibbhogavuttitaṃ vibhāvento duppaṭivijjhatamyeva ulliṅgeti. **Vavatthānanti** asaṅkarato ṭhapanānaṃ. **Ayaṃ phasso...pe... idaṃ cittanti** nidassanamattametānaṃ. **Iti**-saddo vā ādiattho. Tena sesadhammānampi saṅgaho datṭhabbo. **Idanti** arūpīnaṃ dhammānaṃ vavatthānakaraṇaṃ. **Tatoti** yaṃ vuttaṃ tilatēdiuddharaṇaṃ, tato. Yadi dukkarataraṃ, kathaṃ tanti āha “**bhagavā panā**”tiādi.

451. Nissaṭenāti nikkhantena atāṃsambandhena. **Pariccattenāti** pariccattasadisena paccayabhāvānupagamanena paccayuppannasambandhābhāvato. **Nissakkavacanaṃ** apādānadīpanato. **Karaṇavacanaṃ** kattuatthadīpanato. Kāmāvācaramanoviññāṇaṃ na niyamato “idaṃ nāma pañcadvārikāsambandhā”ti sakkā vattuṃ, rūpāvācaraviññāṇaṃ pana na tathāti, tasseva pañcahi indriyehi nissaṭatā vuttāti āha “**rūpāvācaracatutthajjhānacittenā**”ti. Catutthajjhānaggahaṇaṃ tasseva arūpāvācarassa padaṭṭhānabhāvato. **Parisuddhenāti** visesato asaṃkilesikattāva. Tañhi vigatūpakkilesatāya visesato parisuddhaṃ. Tenāha “**nirupakkilesenā**”ti. **Jānitabbaṃ neyyaṃ**, saparasantānesu idaṃ atisayaṃ jānitabbato bujjhitabbaṃ bodhetabbaṃ vāti attho. **Neyyanti** vā attano santāne netabbaṃ pavattetabbanti attho. Tenāha “**nibbattetuṃ sakkā hoti. Ettha ṭhitassa hi sā ijjhāti**”ti. **Pāṭiyekanti** visuṃ visuṃ, anupadadhammavasenāti attho. **Abhinivesābhāvatoti** vipassanābhinivesassa asamabhāvato. **Kalāpato nayatoti** kalāpasammasanasāṅkhātato nayavipassanato. **Bhikkhuno**ti sāvakaṃ. Sāvakasēva hi tatra anupadadhammavipassanā na sambhavati, na satthu. Tenāha “**tasmā**”tiādi. **Vissajjesīti** tappaṭibaddhachandarāgappahānena pajahati.

Hatthagatattāti hatthagatasadisattā, āsannattāti attho. Yādā hi lokanātho bodhimūle aparājītapallaṅke nisinna – “kicchaṃ vatāyaṃ loko āpanno”tiādinā (dī. ni. 2.57; saṃ. ni. 2.4, 10) paṭiccasamuppādamukhena vipassanābhinivesaṃ katvā adhigantabbasabbaññūtaññānūrūpaṃ chattiṃsakoṭisahasasamukhena mahāvajiraññānaṃ

nāma mahābodhisattasammasanaṃ pavattento anekākārasamāpattidhammasammasanaṃ anupadameva nevasaññānāsaññāyatanadhammepi aparāparaṃ sammasi. Tenāha “**bhagavā panā**”tiādi. **Paropaññāsati** dvepaññāsaṃ. Kāmañcettha keci dhammā vedanādayo phassapañcamakādīsu vuttāpi jhānakotṭhāsādīsupi saṅgahitā, taṃtaṃpaccayabhāvavissitthena pana atthavisesena dhammantarāni viya hontīti evaṃ vuttaṃ. Tathā hi lokuttaracittuppādesu navindriyatā vuccati. **Aṅguddhārenāti** tattha labbhamānājhānaṅgabojjhaṅgamaggaṅgānaṃ uddharaṇena. **Aṅga**-saddo vā koṭṭhāsapariyāyo, tasmā **aṅguddhārenāti** phassapañcamakādikoṭṭhāsānaṃ samuddharaṇena. **Yāvatā saññāsamāpattiyoti** yattakā saññāsaḥagatā jhānasamāpattiyoti, tāhi vuṭṭhāya adhigandhabbattā tāvatikā veneyyānaṃ **aññāpaṭivedho** arahattasamadhigamo.

Dassanapariṇāyakaṭṭhenāti andhassa yatṭhikoṭṭiṃ gahetvā maggadesako viya dhammānaṃ yathāsabhāvadassanasankhātena pariṇāyakaḥāvena. Yathā vā so tassa cakkhubhūto, evaṃ sattānaṃ paññā. Tenāha “**cakkhubhūtāya paññāyā**”ti. Samādhisampayuttā paññā **samādhipaññā**. Samādhi cettha āruppasamādhīti vadanti, sammasanapayogo pana koci jhānasamādhīti yuttaṃ. Vipassanābhūtā paññā **vipassanāpaññā**. Samādhipaññāya antosamāpattiyāṃ **kiccato pajānāti**, “samāhito yathābhūtaṃ pajānāti”ti pana vacanato (saṃ. ni. 3.5; 4.99-100; 3.5.1071-1072; netti. 40; mi. pa. 2.1.14) **asammohato pajānāti**. Tattha **kiccato**ti gocarajjhatte ārammaṇakaraṇakiccato. **Asammohatoti** sampayuttadhammesu sammohavidhamanato yathā pītipaṭisaṃvedanādīsu. **Kimatthiyāti** kiṃpayojanāti āha “**ko etissā attho**”ti. **Abhiññeyye dhammeti** yāthāvasarasalakkhaṇāvabodhavasena abhimukhaṃ ñeyye jānitabbe khandhāyatanādīdhamme. **Abhijānāti**ti salakkhaṇato sāmāññalakkhaṇato ca abhimukhaṃ avirajjhanavasena jānāti. Etena ñātapariññābyāpāramāha. **Pariññeyyeti** aniccātipi dukkhātipi anattātipi paricchiṇṇā jānitabbe. **Parijānāti**ti “yaṃ kiñci rūpaṃ...pe... aniccaṃ khayatṭhenā”tiādinā (paṭi. ma. 1.48) paricchinditvā jānāti. Iminā tīraṇapariññābyāpāramāha. **Pahātabbe dhammeti** nīccasaññādike yāva arahattamaggavajjhā sabbe pāpadhamme. **Pajahati** pakaṭṭhato jahati, vikkhambheti ceva samucchindati cāti attho. Iminā pahānapariññābyāpāramāha. Sā panesā paññā lokiyāpi tippakārā lokuttarāpi, tāsāṃ viśesaṃ sayamevāha. **Kiccato**ti abhijānanavasena ārammaṇakiccato. **Asammohatoti** yathābalaṃ abhiññeyyādīsu sammohavidhamanato. Nibbānamārammaṇaṃ katvā pavattanato abhiññeyyādīsu vigatasammohato evāti āha “**lokuttarā asammohato**”ti.

452. Kammasakatā sammādiṭṭhi ca vaṭṭanissitattā idha nādhīpetā, vivaṭṭakathā hesāti vuttaṃ “**vipassanāsammādiṭṭhiyā ca maggasammādiṭṭhiyā cā**”ti. **Parato ghosoti** parato satthuto, sāvakato vā labbhamāno dhammaghoso. Tenāha “**sappāyadhammassavana**”nti. Tañhi sammādiṭṭhiyā paccayo bhavītuṃ sakkoti, na yo koci paratoghoso. **Upāyamanasikāro**ti yena nāmarūpapariggahādi sījjhāti, tādiso pathamanasikāro. Ayañca sammādiṭṭhiyā paccayoti niyamapakkhiko, na sabbasaṃgāhakoti dassento “**paccekabuddhānaṃ panā**”tiādimāha. **Yonisomanasikārasmimīyevāti** avadhāraṇena paratoghosameva nivatteti, na padaṭṭhānavisesaṃ paṭiyogīnivattanatthattā eva-saddassa.

Laddhupakārāti (a. ni. tī. 3.5.25) yathārahaṃ nissayādivasena laddhapaccayā. Vipassanāsammādiṭṭhiyā anuggahitabhāvena gahitattā maggasammādiṭṭhīsu ca arahattamaggasammādiṭṭhi, anantarassa hi vidhi, paṭisedho vā. Aggaphalasammādhimhi tapparikkhāradhammesuyeva ca kevalo cetopariyāyo niruḥhoti **sammādiṭṭhīti arahattamaggasammādiṭṭhi**. **Phalakkhaṇeti** anantare kālantare cāti duvidhe phalakkhaṇe. Paṭippassaddhivasena sabbasaṃkilesehi ceto vimuccati etāyāti **cetovimutti**, aggaphalapaññaṃ ṭhapetvā avasesā phaladhammā. Tenāha “**cetovimutti phalaṃ assāti**. **Cetovimuttisañkhātaṃ phalaṃ ānisaṃso**”ti, sabbasaṃkilesehi cetaso vimuccanasāñkhātaṃ paṭippassambhanasaññītaṃ pahānaṃ phalaṃ ānisaṃso cāti yojanā.

Idha ca cetovimutti-saddena pahānamattam gahitam, pubbe pahāyakkhadhammā, aññathā phaladhammā eva ānisaṃsoti gayhamāne punavacanam niratthakam siyā.

Paññāvimutti phalānisamsāti etthāpi evameva attho veditabbo.

Sammāvācākamantājīvā sīlasabhāvattā visesato samādhissa upakārā, tathā sammāsaṅkappo jhānasabhāvattā. Tathā hi so “appanā”ti niddiṭṭho. Sammāsatisammāvāyāmā pana samādhipakkhiyā evāti āha “**avasesā dhammā cetovimuttīti veditabbā**”ti.

Catupārisuddhisīlanti ariyamaggādhigamassa padaṭṭhānabhūtam catupārisuddhisīlam.

Sutādīsūpi eseva nayo. Attano cittappavattiārocnavasena saha kathanam saṃkathā, saṃkathāva **sācchā**. Idha pana kammaṭṭhānapaṭibaddhāti āha “**kammaṭṭhāne...pe... kathā**”ti. Tattha kammaṭṭhānassa ekavāram vīthiyā appaṭipajjanam khalanam, anekavāram pakkhalanam, tadubhayassa vicchedanīkathā **khalanapakkhalanachedanakathā**.

Pūrentassāti vivatṭanissitam katvā pārentassa brūhentassa ca. **Suṇantassāti**

“yathāuggahitakammaṭṭhānam phātim gamissati”ti evam suṇantassa. Teneva

hi “**sappāyadhammassavana**”nti vuttam. **Kammaṃ karontassāti** bhāvanānuyogakammam karontassa.

Pañcasūpi thānesu **anta**-saddo hetuatthajotano daṭṭhabbo. Evañhi “**yathā hī**”tiādīnā vuccamānā ambupamā ca yujjeyya. **Udakakoṭṭhakanti** ālavālam. **Thiram katvā bandhatīti** asithilam daḷham nātimahantam nātikhuddakam katvā yojeti. **Thiram karotīti** udakasiñcanakāle tato tato vissarivā udakassa anikkhamanattam ālavālam thiraram karoti. **Sukkhadaṇḍakoti** tasseva ambagacchakassa sukkho sākāsīsako. **Kipillikapuṭoti** tambakipillikakuṭajam. **Khaṇittinti** kudālam. **Koṭṭhakabandhanam viya sīlam** sammādiṭṭhiyā vaḍḍhanupāyassa mūlabhāvato. **Udakasiñcanam viya dhammassavanam** bhāvanāya paribrūhanato. **Mariyādāya thirabhāvakarānam viya samatho** yathāvuttabhāvanādhīṭṭhānāya sīlamariyādāya daḷhabhāvāpādanato. Samāhitassa hi sīlam thiraram hoti. **Samīpe valliādīnam harānam viya kammaṭṭhāne** **khalanapakkhalanachedanam** ijjhitaḅbhabhāvanāya vibandhāpanayanato. **Mūlakhaṇanam viya sattanam anupassanānam bhāvanā** tassā vibandhassa mūlakānam taṅhāmānadiṭṭhīnam palikhaṇanato. Ettha ca yasmā suparisuddhasīlassa kammaṭṭhānam anuyūñjantassa sappāyadhammassavanam icchitabbam, tato yathāsute atthe sākacchāsamāpajjanam, tato kammaṭṭhānavisodhanena samathanipphatti, tato samāhitassa āradhāvipassakassa vipassanāpāripūri. Paripuṇṇavipassano maggasammādiṭṭhim paribrūhetīti evametesam āngānam paramparāya sammukhā ca anuggaṇhanato ayamānupubbī kathitāti veditabbam.

453. Idha kiṃ pucchati idha evam arahattaphalam pāpitāya desanāya “kati panāvuso, bhavā”ti bhavam pucchanto kīdisam anusandhim upādāya pucchati attho. Teneva hi “**mūlameva gato anusandhi**”ti vatvā adhippāyam pakāsento “**duppañño**”tiādīmāha.

Duppañnoti hi idha appaṭividdhasacco adhippeto, na jaḷo eva. **Kāmabhavoti**ādīsū kammopapattibhedato duvidhopi bhavo adhippetoti dassento “**kāmabhavūpagam kamma**”ntiādīmāha. Tattha yam vattabbam, tam **visuddhimaggetam samvaṇṇanāyam**

(visuddhi. 2.647; visuddhi. mahāṭī. 2.646-647) vuttanayena veditabbam. **Punabbhavassāti** punappunam aparāparam bhavanato jāyanato punabbhavoti laddhanāmassa vaṭṭapabandhassa. Tenāha “**idha vaṭṭam pucchissāmi**”ti. **Abhinibbattīti**

bhavayonigatiādivasena nibbatti. **Tahim tahim** tasmim tasmim bhavādike. **Abhinandanāti** taṅhāabhinandanahetu. **Gamanāgamanam hotīti**ādīnā bhavādīsū sattānam aparāparam

cutiṭṭhisandhiyo dasseti. **Khayanirodhenāti** accantakhayasāṅkhātena anuppādanirodhena. **Ubhayametam na vattabbam** pahānābhisamayabhāvanābhisamayānam accāsannakālattā.

Vattabbam tam hetuphaladhammūpacārasena. Yathā hi padīpujjanahetuko andhakāravigamo, evam vijjuppādahetuko avijjānirodho, hetuphaladhammā ca samānakālāpi pubbāparakālā viya voharīyanti yathā – “cakkhuṅca paṭicca rūpe ca uppajjati

cakkhuvīññāṇa’nti (ma. ni. 1.204, 400; ma. ni. 3.420, 425, 426; sam. ni. 2.43-45; 2.4.60; kathā. 465, 467) paccayapaccayuppannakiriyā. **Gamanam upacchijjati** idha kāmabhava parinibbānena. **Āgamanam upacchijjati** tattha rūpārūpesu parinibbānena. **Gamanāgamanam upacchijjati** sabbaso aparāparuppattiyā abhāvato.

454. Vivattakathāya parato jotitam paṭhamam jhānam vivattam patvā tṭitassa ukkaṭṭhaniddesena ubhatobhāgavimuttassa nirodhasādhakam vibhāvitum yuttanti āha “**katamam panāvusoti idha kiṃ pucchati**”tiādi. Tathā hi anantaram nirodhasamāpajjanakena bhikkhunā jānitabbāni paṭhamassa jhānassa sampayogapahānaṅgāni pucchitāni. **Āṅgavavattḥānanti** jhānaṅgavavattḥānam. **Koṭṭhāsaparicchedoti** tattha labbhamānaphassapañcamakādiddhammakotṭhāsaparicchedo jānitabbo. Imasmim jhāne ettakā dhammā samvijjanti, ettakā nirodhitāti jānitabbam. **Upakārānupakārāni aṅgānīti** nirodhasamāpattiyā upakārāni ca anupakārāni ca aṅgāni. Nirodhasamāpattiyā hi soḷasahi ñāṇacariyāhi navahi samādhicariyāhi ca pattabbattā taṃtaṃñāṇassa samādhicariyāhi samatikkamitabbā dhammā anupakārakaṅgāni, samatikkamakā upakārakaṅgāni. Tesañhi vasena yathānupubbam upasantupasantaolārikabhāvāya bhavaggasamāpattiyā saṅkhārāvasesasukhumatam pattā cittacetasikā yathāparicchinnaṃ kālam nirujjhanti, appavattim gacchanti. **Tassāti** nirodhassa. **Anantarapaccayanti** anantarapaccayasadisam. Na hi nirodhassa koci dhammo anantarapaccayo nāma atthi. Yañhi tadā cittacetasikānam tathā nirujjhanam, tam yathāvuttapubbābhisaṅkhārahētukāya nevasaññānāsaññāyatanaśamāpattiyā ahoṣīti sā tassa anantarapaccayo viya hotīti tam vuttam. **Cha samāpattiyoti** suttantañayena vuttasuttantaṭṭakasaṃvaṇṇanāti katvā. “Satta samāpattiyoti”ti pana vattabbam, aññathā idam “caturāṅgika”nti na vattabbam siyā. **Nayam vā dassetvāti** ādiantadassanavasena nayadassanam katvā.

455. Evaṃ nirodhassa pādakam vibhāvetvā idāni antonirodhe anupabandhabhāvato pañcannaṃ pasādānam paccayapucchane paṭhamam tāva te sarūpato āveṇikato āveṇikavisayato paṭissaraṇato ca pucchānavasena pāli pavattāti dassento “**viññāṇanissaye pañca pasāde pucchanto**”ti āha. **Gocaravisayanti** ettha kāmam tabbahulacāritāpekkham gocaraggahaṇam, anaññatthabhāvāpekkham visayaggahaṇanti attheva gocaravisayabhāvānam viśeso, vivariyamānam pana ubhayampi ārammaṇasabhāvamevāti āha “**gocarabhūtam visaya**”nti. **Ekekassāti** eko ekassa, añño aññassāti attho. Aññattho hi ayam **eka**-saddo “ittheke abhivadanti”tiādīsu (ma. ni. 3.27) viya. **Sace hītiādi** abhūtaparikappanavacanametam. Tattha **samodhānetvāti** ekajjham katvā. **Vināpi mukhenātiādinā** atthasallāpikanidassanam nāma dasseti. Yathā viññāṇādhiṭṭhitameva cakkhu rūpam passati, na kevalam, evam cakkhunissayameva viññāṇam tam passati, na itaranti āha “**cakkhupasāde upanehi**”ti. Tena tesam tattha saṃhaccakāritam dasseti. **Yadi vā nīlam yadi vā pītakanti** idam nīlapītādisabhāvajānanamattam sandhāyāha. **Nīlam pītakanti** pajānanam cakkhuvīññāṇassa nattheva avikappakabhāvato. **Etesam** cakkhuvīññāṇādīnam. Nissayasīsena nissitapucchā hesā, evañhi visayānubhavanacodanā samatthitā hoti. Tenāha “**cakkhuvīññāṇam hī**”tiādi. Yathāsakam visayam rajjanādivasena anubhavitum asamattḥāni cakkhuvīññāṇādīni, tattha samatthātāyeva ca natthi, na kiñci atthato paṭisarantāni viya hontīti vuttam “**kiṃ etāni paṭisaranti**”ti. **Javanamano paṭisaraṇanti** pañcadvārikam itarañca sādḥāraṇato vatvā puna yāya’ssa rajjanādīpavattiyā paṭisaraṇatā, sā savisesā yattha labbhati, tam dassento “**manodvārikajavanamano vā**”ti āha. **Etasmim pana dvāreti** cakkhudvāre javanam rajjati vā dussati vā muyhati vā, yato tattha aññāṇādīsamvaro pavattati.

Tatrāti tasmim javanamanasseva paṭisaraṇabhāve. **Dubbalabhojakāti** hīnasāmatthiyā rājabhoggā. Sevakānam gaṇanāya yojitadivase labbhamānakahāpaṇo **yuttikahāpaṇo**. Andubandhanena baddhassa vissajjanena labbhamānakahāpaṇo **bandhakahāpaṇo**. Kiñci paharante mā paharantūti paṭikkhipato dātabbadaṇḍo **māpahārakahāpaṇo**. So sabbopi

parittakesu gāmikamanussesu tathā labbhamāno ettako hotīti āha “**aṭṭhakahāpaṇo vā**”tiādi. **Satavattukanti** satakarīsavattukam. Esa nayo sesapadadvayepi. **Tatthātiādi** upamāsamsandhanam, tam suviññeyyameva.

456. Antonirodhasmiṃ pañca pasādeti nirodhasamāpannassa pavattamāne pañca pasāde. **Kiriyamayapavattasminti** javanādikiriyānibbattakadhammappavattiyam. **Balavapaccayā hontīti** pacchājātavippayuttaatthiavigatapaccayehi paccayā honti, upatthambhakabhāvena balavapaccayā honti. **Jīvitindriyam paṭiccāti** indriyaatthiavigatapaccayavasena paccayabhūtam jīvitindriyam paṭicca pañcavidhopi pasādo tiṭṭhati. **Jīvitindriyena vinā na tiṭṭhati** jīvitindriyarahitassa kammamuṭṭhānarūpakalāpassa abhāvato. **Tasmāti** yasmā anupālanalakkhaṇena jīvitena anupālītā eva usmā pavattati, na tena ananupālītā, tasmā usmā āyupam paṭicca tiṭṭhati. **Jālasikhā paṭicca ābhā paññāyatīti** jālasikhāsāṅkhātābhūtasāṅghātam saheva pavattamānam nissāya “ābhā”ti laddhanāmā vaṇṇadhātu “ujjalati, andhakāram vidhamati, rūpagatāni ca vidamsetī”tiādīhi pakārehi ñāyati. **Tam ālokaṃ paṭiccāti** tam vuttappakāram ālokaṃ paccayam labhitvā. **Jālasikhā paññāyatīti** “appikā, mahatī, uju, kuṭilā”tiādinā pākāṭā hoti.

Jālasikhāviya kammajatejo nissayabhāvato. **Āloko viya jīvitindriyam** tannissitabhāvato. Idāni upamopamitabbānam sambandham dassetum “**jālasikhā hī**”tiādi vuttam. **Ālokaṃ gahetvā uppajjati** iminā yathā jālasikhāya saheva āloko uppajjati, evam kammajusmanā saheva jīvitindriyam uppajjati dasseti. Jālasikhāsannissayo tassā satiyeva honto āloko tāya uppādito viya hotīti āha “**attanā janitālokenevā**”ti. Usmā nāmettha kammamuṭṭhānā tejodhātu tannissitañca jīvitindriyam tadanupālakañcāti āha “**kammajamahābhūtasambhavana jīvitindriyena usmāya anupālana**”nti. Na kevalam khaṇaṭṭhitiyā eva, atha kho pabandhānupacchedassapi jīvitindriyam kāraṇanti āha “**vassasatampi kammajatejapavattam pāletī**”ti. Usmā āyuno paccayo honto sesabhūtasahito eva hotīti āha “**mahābhūtāni**”ti. Tathā āyupi sahajātarūpaṃ pālentameva usmāya paccayo hotīti vuttam “**mahābhūtāni pāletī**”ti.

457. Āyu eva indriyapaccayādivasena sahajātadhammānam anupālanavasena saṅkharānato **āyusaṅkhāro**. Bahuvacananiddeso pana anekasatasahassabhedesu rūpakalāpesu pavattiyā anekabhedanti katvā. Ārammaṇarasam anubhavantīti **vedaniyā** yathā “niyyānikā”ti. Tenāha “**vedanā dhammāvā**”ti. Sukhādibhedabhinnattā bahuvacananiddeso. Imesam āyusaṅkhāravedanānam ekantanirodham samāpannassa maraṇena bhavitabbaṃ vedanāya niruddhattā. Āyusaṅkhārānam tathā aniruddhattā nirodhassa samāpajjanameva na siyā, kuto vuttānam. Tena vuttam pāliyam “te ca hāvuso”tiādi. **Vuttānam paññāyati** saññāvedanādinam uppattiyā. Idāni tamattham vitthārato upamāya vibhāvetum “**yo hī**”tiādi vuttam. **Ukkaṇṭhitvāti** nānārammaṇāpātato nibbinditvā. **Yathāparicchinnakālavasenāti** yathāparicchinne kāle sampatte. **Rūpajīvitindriyapaccayāti** indriyapaccayabhūtā. **Jālāpavattam viya arūpadhammā** tejussadabhāvato visayobhāsanato ca. Udakappahāro viya nirodhasamāpattiyā pubbābhisaṅkhāro. **Pihitaṅgārā viya rūpajīvitindriyam** usmāmatatāya anobhāsanato. **Yathāparicchinnakālāgamananti** yathāparicchinnakālassa upagamanam. Anurūpapattivaseneva **rūpapavattiggahaṇam**. **Imam rūpakāyam jahantīti** imasmā rūpakāyā kaḷevārā vigacchanti nappavattanti.

Kāyena saṅkharīyantīti **kāyasaṅkhārā** tappaṭibaddhavuttitāya. Vācam saṅkharontīti **vacīsaṅkhārā**. Vitakketvā vicāretvā hi vācam bhindati katheti. Cittena saṅkharīyantīti **cittasaṅkhārā** tappaṭibaddhavuttito. Cittasaṅkhāranirodhacodanāya rūpanirodho viya cittanirodho acodito tesam tato aññattāti na cittasampayuttanirodho ekantiko vitakkādinirodhe tadabhāvato. Yam pana vuttam “vācā aniruddhā hotī”ti, tampi na. Vācam saṅkharontīti hi vacīsaṅkhārā, tesu niruddhesu katham vācāya anirodho. Cittam pana

niruddhesupi cittasaṅkhāresu tehi anabhisaṅkhatattā vitakkādinirodho viya pavattatiyevāti ayamettha parassa adhippāyo. Ānantariyakammaṃ katam bhaveyya, cittassa aniruddhattā tam nissāya ca rūpadhammānaṃ anapagatattā te jīvanti eva nāmāti. **Byañjane abhinivesaṃ akatvāti** “cittasaṅkhārā niruddhā”ti vacanato teva niruddhā, na cittanti evaṃ neyyattham suttaṃ “nītattha”nti abhinivesaṃ akatvā. **Ācariyānaṃ naye thatvāti** paramparāgatānaṃ ācariyānaṃ adhippāye thatvāti attho. **Upaparikkhitabboti** suttantarāgamato suttantarapadassa aviparīto attho vīmaṃsitabbo. Yathā hi “asaññabhavo”ti vacanato “saññāva tattha natthi, itare pana cittacetāsikā santī”ti ayamettha attho na gayhati. Yathā ca “nevasaññānāsāññāyatana”nti vacanato “saññāva tattha tādisī, na phassādayo”ti ayamettha attho na gayhati saññāsīsena desanāti katvā, evamidhāpi “cittasaṅkhārā niruddhā”ti, “saññāvedayitanirodho”ti ca desanāsīsameva. Sabbepi pana cittacetāsikā tattha nirujjhantevāti ayamettha aviparīto attho veditabbo, tathāpubbābhisāṅkhārena sabbesaṃyeva cittacetāsikānaṃ tattha nirujjhanato. Etena yaṃ pubbe “aññattā, tadabhāvato”ti ca yuttivacanam, tadayuttam adhippāyānavabodhatoti dassitam hoti. Tenāha “**attho hi paṭisaraṇam, na byañjana**”nti.

Upahātānīti bādhitāni. **Makkhitānīti** dhamṣitāni. Ārammaṇaghaṭṭanāya indriyānaṃ kilamatho cakkhunā bhāsurarūpasukhumarajadassanena vibhāvetabbo. Tathā hi uṇhakāle purato aggimhi jalante kharassare ca paṇave ākoṭite akkhīni bhedāni viya na sahanti sotāni “sikharena viya abhihaññanti”ti vattāro honti.

458. Rūpāvacaracatutthajjhānameva rūpavirāgabhāvanāvasena pavattam arūpajjhānanti nevasaññānāsāññāyatanaṃ vissajjento dhammasenāpati “sukhassa ca pahānā”tiādinā vissajjesi. Apagamanena vigamena paccayā **apagamanapaccayā** sukhādippahānāni. **Adhigamapaccayā** pana kaṣiṇesu rūpāvacaracatutthajjhānaṃ heṭṭhimā tayo ca āruppā. Na hi sakkā tāni anadhigantvā nevasaññānāsāññāyatanaṃ adhigantum. **Nirodhato vuṭṭhānakaphalasaṃpattinti** nirodhato vuṭṭhānabhūtam aniccānupassanāsamudāgataphalasaṃpattim. Sā hi “animittā cetovimuttī”ti vuccati. Yathā samathanissando abhiññā, mettākaruṇāmuditābrahmavihāranissando upekkhābrahmavihāro, kaṣiṇanissando āruppā, samathavipassanānissando nirodhasamāpatti, evaṃ vipassanāya nissandaphalabhūtam sāmāññaphalanti āha “**vipassanānissandāya phalasaṃpattiyā**”ti. Ārammaṇā nāma sārammaṇadhammānaṃ viśesato uppattinimittanti āha “**sabbanimittānanti rūpādīnaṃ sabbārammaṇāna**”nti. Natthi ettha kiñci saṅkhāranimittanti **animittā**, asaṅkhatā dhātūti āha “**sabbanimittāpagatāya nibbānadhātuyā**”ti. **Phalasaṃpattisahajātam manasikāraṃ sandhāyāha**, na āvajjanamanasikāraṃ. Na hettha tassa sambhavo anulomānantaraṃ uppajjanato.

Imasmiṃ ṭhāneti idha vuttanirodhassa ādimajjhāpariyosānānaṃ gahitānaṃ imasmiṃ pariyosānassa gahitaṭṭhāne. **Dvīhi balehīti** samathavipassanābalehi. **Tayo ca saṅkhārānanti** kāyasaṅkhārādīnaṃ tiṇṇaṃ saṅkhārānaṃ. **Soḷasahi nāṇacariyāhīti** aniccānupassanā, dukkhā, anattā, nibbidā, virāgā, nirodhā, paṭinissaggā, vivatṭānupassanā, sotāpattimaggo...pe... arahattaphalasaṃpattīti imāhi soḷasahi nāṇacariyāhi. **Navahi samādhicariyāhīti** paṭhamajjhānasamādhīdīhi navahi samādhicariyāhi. Yo yathāvuttāsu cariyāsu puggalassa vasībhāvo, sā **vasībhāvataṭṭhā**. Assā sā kathitāti yojanā. **Vinicchayakathāti** vinicchayavasena pavattā **aṭṭhakathā** kathitā. Tasmā **visuddhimagge** (visuddhi. 2.868-869) **taṃsaṃvaṇṇanāyañca** (visuddhi. mahāṭī. 2.868) vuttanayena veditabbā.

Valañjanasaṃpatti ariyavīhāravasena viharāṇasaṃpatti. **Ṭhitiyāti** ettha pabandhaṭṭhiti adhippetā, na khaṇaṭṭhiti. Kasmā? Samāpajjanattā. Tenāha “**ṭhitiyāti ciraṭṭhitattha**”nti. **Addhānaparicchedoti** ettakaṃ kālam samāpattiyā vītināmessāmīti pageva kālāparicchedo. **Rūpādīnimittavasenāti** kammakammanimittagatinimittesu

yathārahaṃ labbhamānarūpādinimittavasena. Tattha yasmā kammanimitte chabbidhampi ārammaṇaṃ labbhati, tasmā “**sabbanimittāna**”nti vuttaṃ, na sabbesaṃ ārammaṇānaṃ ekajjhaṃ, ekantato vā manasikātabbato. Lakkhaṇavacanañhettaṃ yathā “**dātabbameṭtaṃ bhesajjaṃ, yadi me byādhitā siyu**”nti.

459. Nīlampi sañjānātītiādīnā nīlādiggahaṇamukhena taṃvaṇṇānaṃ sattānaṃ sañjānaṃ averādibhāvamanasikaraṇaṃ jotitanti āha “**etasmiñhi ṭhāne appamāṇā cetovimutti kathitā**”ti. Ettha ākiñcaññaṃ kathitanti sambandho. “**Ettha suññatā**”ti, “**ettha animittā**”ti etthāpi eseṃ nayo. Nti “**idha aññaṃ abhinavaṃ nāma natthī**”tiādīnā vuttaṃ atthavacanaṃ. **Etāti** appamāṇacetovimuttiādayo. **Ekanāmakāti** ekekanāmakā, ye nānābyañjanāti adhippetā. **Eko dhammoti** arahattaphalasaṃpatti. **Catunāmakoti** appamāṇacetovimuttiādināmakō. **Etanti** etamatthaṃ. **Appamāṇāti** anodhisso, odhisopi vā “**ettakā**”ti aparimitā. **Asesetvāti** asubhasaṃpatti viya ekasseva aggahaṇato.

Kiñcāpi asubhanimittārammaṇampi kiñcanaṃ hoti, ārammaṇasaṅghaṭṭanassa kiñcanassa asubhasaṃpattīnampi paṭibhāganimittasaṅkhātāṃ ārammaṇaṃ sabimbaṃ viya viggahaṃ kiñcanaṃ hutvā upaṭṭhāti, na tathā imassāti. Nanu brahmavīhārapaṭṭhamārūppānampi paṭibhāganimittabhūtaṃ kiñci ārammaṇaṃ natthīti? Saccāṃ natthi, ayaṃ pana paṭṭhamārūppaviññānaṃ viya na paṭibhāganimittabhūtaārammaṇatāya evaṃ vuttā. **Attenāti** attanā. Bhavati etena attāti abhidhānaṃ buddhi cāti **bhāvo**, attā. **Bhāva-**saddopi attapariyāyoti āha “**bhāvaposapuggalādisaṅkhātenā**”ti. **Nesaṃ** appamāṇasamādhiādīnaṃ catunnaṃ. “**Nānatā pākāṭāvā**”ti vuttaṃ nānatā bhūmito ārammaṇato ca dassetaṃ “**attho panā**”tiādi vuttaṃ. Parittādibhāvena atītādibhāvena ajjhātādibhāvena ca na vattabbaṃ ārammaṇaṃ etissāti **navattabbārammaṇā** nibbānārammaṇaphalasaṃpattibhāvato.

Ettakoti rāgādīhi saṃkiliṭṭhatāya ettakappamāṇo, uttāno parittacetasoti attho. Nibbānampi appamāṇameva pamāṇakaraṇānaṃ abhāvenāti ānetvā sambandho. **Akuppāti arahattaphalacetovimutti** paṭipakkhehi akopaniyatāya. **Kiñcatīti** kattari paṭhito dhātu maddanattohi āha “**kiñcati maddatī**”ti. Tassa payogaṃ dassetaṃ “**manussā kirā**”tiādi vuttaṃ.

Samūhādighanavasena sakiccaparicchedatāya ca saviggahā viya upaṭṭhitā saṅkhārā niccādiggāhassa vatthutāya “**niccanimittaṃ sukhādinimitta**”nti ca vuccati. Vipassanā pana tattha ghanavinibbhogaṃ karontī niccādiggāhaṃ vidhamentī “**nimittaṃ samugghāteṭi**”ti vuttā ghananimittassa ārammaṇabhūtassa abhāvā. **Na gahitāti** ekatthapadaniddese pāliyaṃ kasmā na gahitā? **Sāti** suññatā cetovimutti. **Sabbatthāti** appamāṇacetovimuttiādiniddese. **Ārammaṇavasenāti** ārammaṇavasenapi ekatthā, na kevalaṃ sabhāvasarasatova. **Iminā pariyāyenāti** appamāṇatotiādīnā ārammaṇato laddhāpariyāyena. **Aññasmiṃ pana ṭhāneti** ākiñcaññādisaddapavattihetuto aññena hetunā appamāṇādisaddapavattiyaṃ etassa cetovimuttiyā honti. Esa nayo sesesupi. **Iminā pariyāyenāti** iminā tāya tāya samaññāya voharitabbatāpariyāyena. Saccānaṃ dassanamukhena vaṭṭavasena utṭhitadesanaṃ arahattena kūṭaṃ gaṇhanto **yathānusandhināva desanaṃ niṭṭhapesi**. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Mahāvedallasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Cūḷavedallasuttavaṇṇanā

460. Ayaṃ desanā yasmā pucchāvissajjanavasena pavattā, tasmā pucchakavissajjake pucchānimittañca samudāyato vibhāvetuṃ “**ko panāya**”ntiādi vuttaṃ. **Upāsakattanti** amaggāgataṃ upāsakattaṃ. **Tesanti** ekādasanahutānaṃ. Maggāgatena upasamena **santindriyo santamānaso**.

“Kim nu kho ajja bhavissati ayyaputto”ti **vīthim olokayamānā. Olambanattanti** tassa hatthāvalambanattam pubbāciṇṇavasena attano hattham pasāresi. **Bahiddhāti** attanā aññaṃ visabhāgavattum sandhāya vadati. **Paribhedakenāti** pesuññavādinā.

Adhigamappicchātāya “na pakāsetabbo”ti **cintesi**. Puna taṃ anukampanto “**sace kho panāha**”ntiādiṃ cintesi. **Eso dhammoti** eso lokuttaradhammo. Vivattaṃ uddissa upacitaṃ nibbedhabhāgiyaṃ kusalaṃ **upanissayo**. “Yadi me upanissayo atthi, sakkā etaṃ paṭiladdhum. Sacepi natthi, āyatiṃ upanissayo bhavissati”ti cirakālaparibhāvitāya ghaṭe padīpajālā viya abbhantare dippamānāya hetusampattiyā codiyamānā āha “**evaṃ sante mayhaṃ pabbajjaṃ anujānāthā**”ti.

Lābhasakkāro uppajji sucirakālaṃ katūpacitapuññatāya. **Abhinīhārasampannattāti** sujātatherassa padumuttarassa bhagavato aggasāvakassa nipaccakāraṃ katvā – “tumhehi diṭṭhadhammassa bhāgī assa”nti nibbedhabhāgiyaṃ dānaṃ datvā katapatthanāsaṅkhātasampannābhinīhāratā. **Nāticiraṃ kilamittāti** kammaṭṭhānaṃ bhāventī vipassanāya paripākavasena ciraṃ na kilamittā. Vuttamevattham vivaritaṃ “**ito paṭṭhāyā**”tiādi vuttaṃ. **Dutiyaḡamanenāti** pabbājanattam gamanato dutiyaḡamanena.

Upanetvāti pañhassa atthabhāvena upanetvā. **Sakkāyanti** sakāyaṃ. **Upanikkhittam** kiñci vatthum **sampaṭicchamānā, viya** sampaṭicchantī viya. Eko eva pāso etissāti **ekapāsakā**, gaṇṭhi. Sā hi sumociyā, anekapāsā pana dummociyā, ekapāsaggahaṇam vissajjanassa sukarabhāvadassanattam. **Paṭisambhidāvisaye ṭhatvāti** etena theriyā pabhinnapaṭisambhidatam dasseti. **Paccayabhūtāti** ārammaṇādivasena paccayabhūtā.

Theriyā visesādhigamassa attano avisayatāya visākho “**na sakkā**”tiādinā cintesīti datṭhabbam. **Saccavinibbhogapañhabyākaraṇenāti** saccapariyāpannessa dhammassa dassanato aññānaññatthaniddhāraṇabhedanāsaṅkhātassa vinibbhogapañhassa vissajjanena. **Dve saccānīti** dukkhasamudayasaccāni. **Paṭinivattetvāti** parivattetvā. **Gaṇṭhipañhanti** dubbiniibbedhatāya gaṇṭhihūtam pañham.

Na taṃyeva upādānaṃ te pañcupādānakkhandhā ekadesassa samudāyatābhāvato, samudāyassa ca ekadesatābhāvato. **Nāpi aññatra pañcahi upādānakkhandhehi upādānaṃ** tassa tadekadesabhāvato. Na hi ekadeso samudāyavinimutto hoti. **Yadi hi taññevāti**ādinā ubhayapakkehpi dosaṃ dasseti. **Rūpādisabhāvampīti** rūpavedanāsaññāviññānasabhāvampi, phassacetanādisabhāvampi **upādānaṃ siyā. Aññatra siyāti** pañcahi upādānakkhandhehi visuṃyeva upādānaṃ yadi siyā. **Parasamayeti** nikāyavāde. **Cittavippayutto anusayoti** nidassanamattametaṃ nikāyavāde cittasabhāvābhāvaviññānādīnampi cittavippayuttabhāvapaṭijānanato. **Evaṃ byākāsīti** “na kho, āvuso”tiādinā khandhagatachandarāgabhāvena byākāsī. Atthadhammanicchayasambhavato **asambandhena**. Tesu katthacipi asammuyhanato **avittāyantena**. Pucchāvisaye mohandhakāravigamanena **padīpasahassaṃ jālentena viya**. Saupādānupādānaṭṭhānaṃ anuttānatāya pacurajanassa **gūlho**. Aggahitasāṅketānaṃ kesañci paṭicchādītasadisattā **paṭicchanno**. Tilakkhaṇabbhāhatadhammavisayatāya **tilakkhaṇāhato**. Gambhīraññāgocarātāya **gambhīro**. **Laddhapatiṭṭhā** ariyasaccasampaṭivedhanato. Evaṃ diṭṭhadhammādhāvato **vesārajjappattā**. Sabbaso nivutthabrahmacariyatāya tiṇṇam bhavānampi aparabhāge nibbāne nivutthavatīti **bhavamatthake ṭhitā**.

461. “Rūpaṃ attato samanupassati”ti paduddhāraṃ katvā “**idhekacco**”tiādinā (paṭi. ma. 1.130) paṭisambhidāpāṭhena tadattham vivarati. Tattha **attato samanupassatīti** attāti samanupassati, atthabhāvena samanupassati. **Ahanti** attānaṃ niddisati. Ahambuddhinibandhanañhi attānaṃ attavādī paññapeti, tasmā **yaṃ rūpaṃ so ahanti** yadetaṃ mama rūpaṃ nāma, so ahanti vuccamāno mama attā taṃ mama rūpanti **rūpañca attāñca advayaṃ** anaññaṃ **samanupassati**. Tathā passato ca attā viya rūpaṃ, rūpaṃ viya vā

attā aniccoti āpannameva. **Accīti** jālasikhā. Sā ce vaṇṇo, cakkhuvīñṇeyyāva siyā, na kāyavīñṇeyyā, vaṇṇopi vā kāyādivīñṇeyyo acciyā anaññattāti upameyyaṃ viya upamāpi diṭṭhigatikassa ayuttāva. **Diṭṭhipassanāyāti** micchādiṭṭhisāṅkhātāya passanāya passati, na taṅhāmānapaññānupassanāya. Arūpaṃ vedanādīṃ attāti gahetvā chāyāya rukkhādhīnatāya **chāyāvantaṃ rukkhaṃ viya**, rūpassa santakabhāvena attādhīnatāya **rūpavantaṃ attānaṃ samanupassati**. Pupphādhīnatāya **pupphasmīṃ gandhaṃ viya** ādheyyabhāvena attādhīnatāya rūpassa **attāni rūpaṃ samanupassati**. Yathā karaṇḍo maṇino ādhāro, evaṃ rūpampi attano ādhāroti katvā **attānaṃ rūpasmīṃ samanupassati**. **Eseva nayoti** iminā attano vedanādīhi anaññattaṃ tesaṅcādhāraṇataṃ nissitataṅca yathāvuttaṃ atidisati.

Arūpaṃ attāti kathitaṃ “vedanāvanta”ntiādīsu viya rūpena vomissakatāya abhāvato. **Rūpārūpamissako attā kathito** rūpena saddhiṃ sesārūpadhammānaṃ attāti gahitattā. **Ucchedadiṭṭhi kathitā** rūpādīnaṃ vināsadassanato. Tenevāha “rūpaṃ attāti yo vadeyya, taṃ na upapajjati, attā me uppajjati ca veti cāti iccassa evamāgataṃ hoti”tiādi. **Avasesesūti** pannarasasu ṭhānesu. **Sassatadiṭṭhi kathitā** rūpavantādībhāvena gahitassa aniddhāritarūpattā.

Diṭṭhigatiko yaṃ vatthum attāti samanupassati, yebhuyyena taṃ niccaṃ sukhanti ca samanupassateva. Sāvako pana tappaṭikkhepena sabbe dhammā anattāti sudīṭṭhattā rūpaṃ attāti na samanupassati, tathābhūto ca aniccaṃ dukkhaṃ anattāti samanupassati, tathā vedanādayoti dassento “**na rūpaṃ attato**”tiādīmāha. Evaṃ bhavadiṭṭhipi avijjābhavataṅhā viya vaṭṭassa samudayoyevāti diṭṭhikathāyaṃ “**ettakena gamaṇaṃ hoti**”tiādi. Diṭṭhippahānakathāyaṅca “**ettakena gamaṇaṃ na hoti**”tiādi vuttaṃ.

462. Heṭṭhā vuttamatthameva pucchitattā “**theriyā paṭipucchitvā vissajjetabbo**”ti vatvā paṭipucchanavidhiṃ dassetuṃ “**upāsakā**”tiādi vuttaṃ. **Paṭipattivasenāti** sakkāyanirodhagāminipaṭipadābhāvena. Saṅkhatāsāṅkhatavasena lokiyalokuttaravasena saṅgahitāsāṅgahitavasenāti “vasenā”ti padaṃ paccekam yojetabbam. Tatha kāmaṃ asaṅkhatō nāma maggo natthi, kiṃ saṅkhatō, udāhu asaṅkhatoti pana pucchāvasena tathā vuttaṃ? “Ariyo”ti vacaneneva maggassa lokuttarato siddhā, saṅgāhakakhandhapariyāpannānaṃ pana maggadhammānampi siyā lokiyatāti idha lokiyaggahaṇaṃ. Kiñcāpi saṅgahitapadameva pāliyaṃ āgataṃ, na asaṅgahitapadaṃ, ye pana saṅgāhakabhāvena vuttā, te saṅgahitā na hontīti **aṭṭhakathāyaṃ** asaṅgahitaggahaṇaṃ katanti datṭhabbam. **Saṅkhatoti**ādīsu samecca sambhuyya paccayehi katoti **saṅkhatō**. Tathābhūto ca taṃsamaṅgino puggalassa pubbabhāgacetanāti mayhaṃ maggo aṭṭhaṅgiko hotu sattaṅgiko vāti cetitabhāvena **cetito**. Sahajātacetanāyapi cetitova tassā sahakārīkaraṇabhāvato, tato eva **pakappito āyūhito**. Paccayehi nipphādītattā **kato nibbattito** ca. **Samāpajjantena** attano santāne sammadeva āpajjantena uppādentena. Iti sattahipi padehi paccayanibbattitamyeva ariyamaggassa dasseti.

Asaṅgahito khandhānaṃ padeso etassa atthīti **maggo sappadeso**. Natthi etesaṃ padesāti **kandhā nippadesā**. Padissati etena samudāyoti hi **padeso**, avayavo. **Ayanti** maggo. **Sappadesattā** ekadesattā. **Nippadesehi** samudāyabhāvato niravasesapadesehi. Yathā nagaram rajjekadesabhūtaṃ tadantogadhattā rajjena saṅgahitaṃ, evaṃ ariyamaggo khandhattayekadesabhūto tadantogadhattā tīhi khandhehi saṅgahitoti dasseti “**nagaram viya rajjena**”ti iminā. **Sajātītoti** samānajātītāya, samānasabhāvattā evāti attho. Ettha ca sīlakkhandho “nava koṭisahasānī”tiādīnā (visuddhi. 1.20; apa. aṭṭha. 2.55.55; paṭi. ma. aṭṭha. 1.1.37) vuttapabhedavasena ceva sampattasamādānaviratiādivasena ca gayhamāno nippadeso, maggasīlam pana ājīvatṭhamakameva samucchadaviratimattamevāti sappadesaṃ. Samādhikkhandho parittamahaggatādivasena ceva upacārappanāsamādhivasena ca anekabhedaṭṭhāya nippadeso, maggasamādhi pana lokuttarova, appanāsamādhi evāti sappadeso. Tathā paññākkhandho parittamahaggatādivasena ceva sutamayaññādivasena ca

anekabhedatāya nippadeso, maggapañña pana lokuttarāva, bhāvanāmayā evāti sappadesā. **Attano dhammatāyāti** sahakārīkaraṇaṃ anapekkhitvā attano sabhāvena attano balena **appetuṃ na sakkoti** vīriyena anupatthambhitam, satiyā ca anupatthitam. **Paggahakiccanti** yathā kosajjapakke na patitā cittatthiti, tathā paggaṇhanakiccaṃ. **Apilāpanakiccanti** yathā ārammaṇe na pilavati, evaṃ apilāpanakiccaṃ.

Ekato jātāti sahajātā. **Piṭṭhiṃ datvā onatasahāyo viya vāyāmo** samādhissa ārammaṇe appanāya visesapaccayabhāvato. **Aṃsakūṭaṃ datvā ṭhitasahāyo viya sati** samādhissa ārammaṇe dalhapavattiyā paccayabhāvato. **Kiriyatoti** upakārakiriyato.

Ākoṭetvāti ārammaṇaṃ āhanitvā. Tathā hi vitakko “āhananaraso”ti, yogāvacaro ca “kammaṭṭhānaṃ takkāhataṃ vitakkapariyāhataṃ karotī”ti vuccati. **Idhāpīti** sammādiṭṭhisāṅkappesu. **Kiriyatoti** vuttappakāraupakārakiriyato.

Subhasukhādinimittaggāhavidhamanaṃ **catukiccasādhanam. Paccayattenāti** sahajātādipaccayabhāvena. **Catukiccasādhanavasenevāti** idaṃ maggavīriyasēva gahitabhāvadassanaṃ. Tañhi ekaṃyeva hutvā catukiccaṃ yathāvuttaupakārakasabhāvena ca parivāratthēna parikkhāro hoti. **Maggasampayuttadhammānanti** iminā maggadhammānampi gahaṇaṃ, na taṃsāmpayuttaphassādīnaṃyeva. **Ekacittakkhaṇikāti** maggacittupādavasena ekacittakkhaṇikā.

Sattahi nāṇehīti paramukkamaṃsagatehi sattahi javanehi sampayuttañāṇehi, sattahi vā anupassanāñāṇehi. Ādīto sevanā **āsevanā**, tato paraṃ vaḍḍhanā **bhāvanā**, punappunaṃ karaṇaṃ **bahulīkammanti** adhippāyēnaḥa “**añña citta**”tiādi. Adhippāyavasena niddhāretvā gahetabbatthaṃ **suttaṃ neyyatthaṃ**. Yathārutavasena gahetabbatthaṃ **nītatthaṃ**. **Evaṃ santeti** yadi idaṃ suttaṃ nītatthaṃ, āsevanādi ca viṣuṃ viṣuṃ cittehi hoti, evaṃ sante. Āsevanādi nāma cittaṃ anekavāraṃ uppattiyā hoti, na ekavāramevāti āha “**ekaṃ citta**”ntiādi. Tatrāyaṃ saṅkhepattho – āsevanāvasena pavattamānaṃ cittaṃ sucirampi kālaṃ āsevanāvaseneva pavatteyya, tathā bhāvanābahulīkammavasena pavattamānānīpi, na cettha ettakāneva cittaṃ āsevanāvasena pavattanti, ettakāni bhāvanāvasena, bahulīkammavasenevāti niyamo labbhati. Iti anekacittakkhaṇikaariyamaggaṃ vadantassa dunnivāriyovāyaṃ doso. Yathā pana pubbabhāgepi nānācittesu pavattapariññādikiccānaṃ sammādiṭṭhiādīnaṃ paṭivedhakāle yathārahaṃ catukiccasādhanam, ekacittakkhaṇikā ca pavatti, evaṃ vipassanāya pavattābhisaṅkhārasena āsevanābhāvanābahulīkammāni paṭivedhakāle ekacittakkhaṇikāneva hontīti vadantānaṃ ācariyānaṃ na koci doso āsevanādīhi kātābbakiccasa tadā ekacittakkhaṇeyeva sījhanato. Tenāha “**ekacittakkhaṇikāvā**”tiādi. **Sace sañjānātīti** sace saññattim gacchati. **Yāguṃ pivāhīti uyyojetabbo** dhammasākacchāya abhabbhāvatoti adhippāyo.

463. Puññābhisaṅkhārādīsūti ādi-saddena kāyasañcetanādi lakkhaṇe kāyasaṅkhārādikepi saṅgaṇhāti, na apuññāneñjābhisaṅkhāre eva. **Kāyapaṭibaddhattā kāyena saṅkharīyati**, na kāyasamuṭṭhānattā. Cittasamuṭṭhānā hi te dhammāti. **Nibbattiyatīti** ca idaṃ kāye sati sabbhāvaṃ, asati ca abhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. **Vācanti** vacīghosaṃ. **Saṅkharotīti** janeti. Tenāha “**nibbatteti**”ti. Na hi taṃ vitakkavicārarahitacittaṃ vacīghosaṃ nibbattetuṃ sakkoti. **Cittapaṭibaddhattāti** etena cittaṃ nissayādipaccayabhāvo cittaṃ saṅkhārasaṅkharānanti dasseti. **Aññaamaññaṃmissāti** atthato bhinnāpi kāyasaṅkhārādivacanavacanīyabhāvena aññaamaññaṃmissitā abhinnā viya, tato eva **ālulitā** saṃkiṇṇā **avibhūtā** apākaṭā **duddīpanā** duviññāpayā. **Ādānaggahaṇamuñcanac opanānīti** yassa kassaci kāyena ādātābassa ādānasaṅkhātāṃ gahaṇaṃ, viṣajjanasaṅkhātāṃ muñcanaṃ, yathātathācalanasaṅkhātāṃ copananti imāni **pāpetvā** sādhetvā **uppannā**. Kāyato pavattā saṅkhārā, kāyena saṅkharīyantīti ca **kāyasaṅkhārātveva vuccanti**.

Hanusamcōpananti hanusañcalanaṃ. **Vacībhedanti** vācānicchāraṇaṃ. Vācaṃ sañkharontīti katvā idha **vacīsañkhārātveva vuccanti**.

464.Samāpajjissanti padaṃ nirodhassa āsannānāgatabhāvavisayaṃ āsannaṃ vajjetvā dūrassa gahaṇe payojanābhāvato. Nirodhapādakassa nevasaññānāsaññāyatanacittassa ca gahaṇato patthāya nirodhaṃ samāpajjati nāmāti adhippāyena “**padadvayena nevasaññānāsaññāyatanasamāpattikālo kathito**”ti vuttaṃ. **Tathā cittaṃ bhāvitaṃ hotīti** ettha addhānaparicchedacittaggahaṇaṃ itaresaṃ nānantariyabhāvato. Na hi baladvayañāṇasamādhicariyānaṃ vasībhāvāpādanacittehi vinā addhānaparicchedacittaṃ acittakabhāvāya hoti.

Sesasañkhārehīti kāyasañkhāracittasañkhārehi. **Dutiyañjāneyeva nirujjhati** anuppattinirodhena. Itaresupi eseva nayo. **Vuṭṭhahissanti** padaṃ vuṭṭhahanassa āsannānāgatabhāvavisayaṃ āsannaṃ vajjetvā dūrassa gahaṇe payojanābhāvato. Nirodhato vuṭṭhānassa ca cittuppādena paricchinntā tato oramevāti āha “**padadvayena antonirodhakālo kathito**”ti. Tathā **cittaṃ bhāvitaṃ hotīti** yathā yathāparicchinntakālema eva acittakabhāvo, tato paraṃ sacittakabhāvo hoti, tathā nirodhassa parikammacittaṃ uppāditā hoti.

Paṭisañkhāti paṭisañkhāya idameva kātabbaṃ jānitvā appavattimattaṃ. **Samāpajjantīti** acittakabhāvāya sampadeva āpajjanti. Atha kasmā sattāhameva samāpajjantīti? Yathākālaparicchedakaraṇato, tañca yebhuyyena āhārūpajīvīnaṃ sattānaṃ uppādinakapavattassa ekadivasaṃ bhuttāhārassa sattāhameva yāpanato.

Sabbā phalasaṃpatti assāsapassāse na samuṭṭhāpetīti idaṃ natthīti āha “**samuṭṭhāpeti**”ti. Yā pana na samuṭṭhāpeti, taṃ dassento “**imassa pana...pe... na samuṭṭhāpeti**”ti āha. Tattha **imassāti** idha pāliyaṃ vuttanirodhasamāpajjanabhikkhuno. Tassa pana phalasaṃpatti catutthajjhānikāvāti niyamo natthīti āha “**kiṃ vā etena**”tiādi. **Abbohārikāti** sukhumattabhāvappattiyā “**atthī**”ti voharituṃ asakkuṇeyyāti keci. Nirodhassa pana pādakabhūtāya catutthajjhānādisamādhicariyāya vasena acatutthajjhānikāpi nirodhānantaraphalasaṃpatti assāsapassāse na samuṭṭhāpetīti abhāvato eva te abbohārikā vuttā. Evañca katvā sañjīvattheravatthumhi ānītasamāpattiphalanidassanampi suṭṭhu upapajjati. Tenāha “**bhavaṅgasamayenevetam kathita**”nti. **Kiriyaṃpavattavaḷaṅjanakāletī** ettha kiriyaṃpavattaṃ kāyavacīviññattivipphāro, tassa vaḷaṅjanakāle pavattanasamaye. **Vācaṃ abhisāñkhātuṃ na sakkonti** aviññattijanakkatā tesāṃ vitakkavicārānaṃ.

Saguṇenāti sarasena, sabhāvenāti attho. **Suññatā nāma phalasaṃpatti rāgādīhi** suññatā. Tathā rāganimitādīnaṃ abhāvā **animittā**, rāgapaṇidhīdīnaṃ abhāvā **appaṇihitāti** āha “**animittappaṇihitesupi eseva nayo**”ti. Animittā appaṇihitañca nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā uppānaphalasaṃpattiyā phasso animitto phasso appaṇihito phasso nāmāti imamatthaṃ “**eseva nayo**”ti iminā atidīsati.

Attasuññatādassanato anattānupassanā suññatā, niccanimittugghāṇato aniccānupassanā animittā, sukhappaṇidhipaṭikkhepato dukkhānupassanā appaṇihitāti āha – “**suññatā...pe... vipassanāpi vuccatī**”ti. **Aniccato vuṭṭhātīti** sañkhārānaṃ aniccākāraggāhīniyā vuṭṭhānagāminiyā parato ekatovuṭṭhānaubhatovuṭṭhānehi nimittapavattato vuṭṭhātī. **Aniccato pariggahetvāti** ca idaṃ “**na ekantikaṃ evampi hotī**”ti katvā vuttaṃ. Esa nayo sesesupi. Appaṇihitavipassanāya maggotiādīnā, suññatavipassanāya maggotiādīnā ca yojanaṃ sandhāyāha “**eseva nayo**”ti. **Vikappo āpajjeyya** āgamaṇassa vavattānassa abhāvena avavattānarakarattā. **Evañhi tayo phassā phusantīti** evaṃ saguṇato ārammaṇato ca nāmalābhe suññatādīnāmākā tayo phassā phusantīti aniyamavacanaṃ. **Sameti** yujjati ekasseva phassassa nāmatayayogato.

Sabbasaṅkhatavivittatāya **nibbānaṃ viveko nāma** upadhivivekoti katvā. **Ninnatā** tappaṭipakkhvimukhassa tadabhimukhatā. **Poṇatā** onamaṇaṃ, **pabbhāratā** tato viṣṣaṭṭhabhāvo.

465. Cakkhādito rūpādīsu pavattarūpakāyato uppajjanato **pañcadvārikaṃ sukhaṃ kāyikaṃ nāma, manodvārikaṃ** cetophassajātāya **cetasikaṃ nāma. Sabhāvaniddeso** sukhayaṭṭi katvā. **Madhurabhāvadīpakanti** iṭṭhabhāvajotanaṃ. **Vedayitabhāvadīpakanti** vedakabhāvavibhāvakaṃ. Vedanā eva hi paramatthato ārammaṇaṃ vedeti, ārammaṇaṃ pana veditabbanti. Dukkanti sabhāvaniddesotievamādiatthavacanaṃ sandhāyāha “**eseva nayo**”ti. **Ṭhitisukhāti** ṭhitiyā dharamānatāya sukhā, na ṭhitikkhaṇamattena. Tenāha “**atthibhāvo sukha**”nti. **Vipariṇāmadukkhāti** vipariṇāmanena vigāmanena dukkhā, na nirodhakkhaṇena. Tenāha “**natthibhāvo dukkha**”nti. Apariññātavatthukānañhi sukhavedanuparamo dukkhato upaṭṭhāti. Svāyamattho piyavippayogena dīpetabbo. **Ṭhitidukkhā vipariṇāmasukhāti** etthāpi eseva nayo. Tenāha “**atthibhāvo dukkhaṃ, natthibhāvo sukha**”nti. Dukkavedanuparamo hi sattānaṃ sukhato upaṭṭhāti. Evañhi vadanti – “tassa rogassa vūpasamena aho sukhaṃ jāta”nti. **Jānanabhāvoti** yāthāvasabhāvato avabujjanaṃ. Adukkhamasukhañhi vedanaṃ jānantassa sukhaṃ hoti tassa sukhumabhāvato, yathā tadaññe dhamme salakkhaṇato sāmāññalakkhaṇato ca sammadeva avabodho paramaṃ sukhaṃ. Tenevāha –

“Yato yato sammasati, khandhānaṃ udayabbayaṃ;

Labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānata”nti. (dha. pa. 374);

Ajānanabhāvoti ettha vuttavipariyāyena attho veditabbo. Dukkhañhi sammohavīhāroti. Aparo nayo **jānanabhāvoti** jānanassa ñāṇassa sabbhāvo. Ñāṇasampayuttā hi ñāṇopanissayā ca adukkhamasukhā vedanā sukhā iṭṭhākārā. Yathāha “iṭṭhā ceva iṭṭhaphalā cā”ti. **Ajānanabhāvo dukkhanti** ettha vuttavipariyāyena attho veditabbo.

Katamo anusayo anusetīti kāmarāgānusayādīsu sattasu anusayesu katamo anusayo anusayavasena pavattati? Appahīnabhāvena hi santāne anusayanṭīti **anusayā**, anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā uppajjanṭīti attho. Etena kāraṇalābhe sati uppajjanārahatā nesam dasseti. Appahīnā hi kilesā kāraṇalābhe sati uppajjanti. Tenāha “**appahīnatthena sayito viya hoti**”ti. Te ca nipariyāyato anāgatā kilesā daṭṭhabbā, atītā paccuppanā ca taṃsabhāvattā tathā vuccanti. Na hi dhammānaṃ kālabhedena sabhāvabhedo atthi. Yadi appahīnattho anusayaṭṭho, nanu sabbepi kilesā appahīnā anusayā bhavēyyunti? Na mayam appahīnatāmattena anusayaṭṭhaṃ vadāma, atha kho pana appahīnatthena thāmagatā kilesā anusayā. Idaṃ thāmagamañca rāgādīnameva āveṇiko sabhāvo daṭṭhabbo, yato abhidhamme – “thāmagataṃ anusayaṃ pajahati”ti vuttaṃ. **Soti** rāgānusayo. **Appahīnoti** appahīnabhāvamukhena anusayanatthamāha. So ca apariññātakhandhavatthuto, pariññātesu patīṭṭhaṃ na labhati. Tenāha “**na sabbāya sukhāya vedanāya so appahīno**”ti. Ārammaṇavasena cāyaṃ anusayaṭṭho adhippeto. Tenāha “**na sabbam sukhaṃ vedanaṃ ārabha uppajjati attho**”ti.

Vatthivasenapi pana anusayaṭṭho veditabbo, yo “bhūmiladdha”nti vuccati. Tena hi **aṭṭhakathāyaṃ** (visuddhi. 2.834) vuttaṃ –

“Bhūmīti vipassanāya ārammaṇabhūtā tebhūmakā pañcakkhandhā. Bhūmiladdhaṃ nāma tesu khandhesu uppattiraṇaṃ kilesajātaṃ. Tena hi sā bhūmiladdhā nāma hoti, tasmā bhūmiladdhanti vuccati, sā ca kho na ārammaṇavasena. Ārammaṇavasena hi sabbepi atītānāgate pariññātepi ca khīṇāsavānaṃ khandhe ārabha kilesā uppajjanti mahākaccānauppalavaṇṇādīnaṃ khandhe ārabha soreyyasetṭhinandamaṇavakādīnaṃ viya. Yadi ca taṃ bhūmiladdhaṃ nāma siyā, tassa appaheyyato na koci bhavamūlaṃ pajaheyya, vatthivasena pana bhūmiladdhaṃ veditabbaṃ. Yattha yattha hi vipassanāya apariññātā

khandhā uppajjanti, tattha tattha uppādato pabhuti tesu vaṭṭamūlam kilesajātam anuseti. Tam appahīnaṭṭhena bhūmiladdhanti veditabba”ntiādi.

Esa nayo sabbatthāti iminā “na sabbāya dukkhāya vedanāya so appahīno, na sabbam dukkham vedanam ārabba uppajjati”tiādim atidisati. Tattha yaṃ vattabbam, tam vuttanayeneva veditabbam. “Yo anusayo yatta anuseti, so pahīyamāno tattha pahīno nāma hoti”ti tattha tattha pahānapucchā, tam sandhāyāha “**kiṃ pahātabbanti ayam pahānapucchā nāmā**”ti.

Ekeneva byākaraṇenāti “idhāvuso, visākha, bhikkhu viviceva kāmehi”tiādinā (ma. ni. 1.374) ekeneva vissajjanena. **Dve pucchāti** anusayapucchā pahānapucchāti dvepi pucchā vissajjesi. “Rāgam tena pajahati”ti idamekam vissajjanam, “na tattha rāgānusayo anuseti”ti idamekam vissajjanam, pucchānukkamañcetha anādiyivā pahānakkamena vissajjanā pavattā. “**Dve pucchā vissajjesi**”ti saṅkhepato vuttamattham vivarituṃ “**idhā**”tiādi vuttam. Tattha **tathāvikkhambhitameva katvāti** iminā yo rāgam vikkhambhetvā puna uppajjituṃ appadānato tathāvikkhambhitameva katvā maggena samugghātetī, tassa vasena “rāgam tena pajahati, na tattha rāgānusayo anuseti”ti vattabbanti dasseti. Kāmoghādīhi catūhi oghehi saṃsārabhavogheneva vā vegasā vuyhamānesu sattesu tam uttaritvā pattabbam, tassa pana gādhabhāvato **paṭiṭṭhānabhūtam**. Tenāha bhagavā – “tiṇṇo pāraṅgato thale tiṭṭhati brāhmaṇo”ti (saṃ. ni. 4.238; itivu. 69; pu. pa. 187).

Suññatādibhedena anekabhedattā pāliyam “anuttaresū”ti bahuvacananiddesoti “**anuttarā vimokkhā**”ti vatvā puna tesam sabbesampi arahattabhāvasāmaññena “**arahatte**”ti vuttam. Visaye cetam bhummam. **Patthanam paṭṭhapentassāti** “aho vatāham arahattam labheyya”nti patthanam upaṭṭhapentassa, patthentassāti attho. **Paṭṭhapentassāti** cetha hetumhi **antasaddo**. Katham pana arahattavisayā patthanā uppajjati? Na kāci arahattam ārammaṇam katvā patthanā uppajjati anadhigatattā avisayabhāvato. Parikkappitarūpaṃ pana tam uddissa patthanā uppajjati. “**Uppajjati pihāpaccayā**”ti vuttam paramparapaccayatam sandhāya, ujukam pana paccayabhāvo natthīti vuttam “**na patthanāya paṭṭhapanamūlakam uppajjati**”ti. **Idam pana sevitabbam domanassam** akusalappahānassa kusalābhivuḍḍhiyā ca nimittabhāvato. Tenāha bhagavā – “domanassampāham, devānaminda, duvidhena vadāmi sevitabbampi asevitabbampī”ti (dī. ni. 2.359-362). Tīhi māsehi sampajjanakā **temāsikā**. Sesapadadvayepi eseva nayo. **Imasmim vāreti imasmim** pavāraṇavāre. **Visuddhipavāraṇanti** “parisuddho aha”nti evam pavattam visuddhipavāraṇam. Arahantānameva hesa pavāraṇā.

Na kadāci pahātabbassa pahāyakatā atthīti dassento “**na domanassena vā**”tiādim vatvā pariyāyenetam vuttam, tam vibhāvento “**ayam panā**”tiādimāha. Yaṃ panettha vattabbam, tam parato vitthārena āgamissati. **Paṭipadam gahetvā** patthanam katvā patthanam ṭhapetvā. **Paṭisañcikkhatīti** ovādasena attānam samuttejento katheti. **Sīlena hīnaṭṭhānanti** aññehi arahattāya paṭipajjantehi sīlena hīnaṭṭhānam kiṃ tuyham atthīti adhippāyo. **Suparisuddhanti** akhaṇḍādibhāvato sudhotajātimaṇi viya suṭṭhu parisuddham. **Supaggahitanti** kadācipi saṅkocābhāvato vīriyam suṭṭhu paggahitam. **Paññāti** vipassanāpaññā paṭipakkhehi anadhibhūtātāya akuṇṭhā tikkhavisadā saṅkhārānam sammasane **sūrā hutvā vahati** pavattati. **Pariyāyenāti** tassa domanassassa arahattapanissayatāpariyāyena. Ārammaṇavasena anusayanam idhāhippetanti āha “**na tam ārabba uppajjati**”ti. Anuppajjanamettha pahānam nāmāti vuttam “**pahīnova tattha paṭiṭṭhānusayoti attho**”ti. Tatiyajjhānena vikkhambhetabbā avijjā, sā eva ariyamaggena samucchindīyati “**avijjānusayam vikkhambhetvā**”tiādi vuttam, anusayasadisatāya vā. “Rāgānusayam vikkhambhetvā”ti etthāpi eseva nayo. **Catutthajjhāne nānuseti nāma** tattha kātabbakiccākaraṇato.

466. Tasmāti paccanīkattā sabhāvato kiccato paccayato cāti adhippāyo.
Visabhāgapaṭibhāgo kathito “kaṇhasukkasappaṭibhāgā dhammā” tiādīsu viya. **Andhakārāti** andhakārasadisā appakā sabhāvato. **Avibhūtā** apākaṭā anolārikabhāvato. Tato eva **duddīpanā** duviññāpanā. **Tādisāvāti** upekkhāsadisāva. Yathā upekkhā sukhadukkhāni viya na olārikā, evaṃ avijjā rāgadosā viya na olārikā. Atha kho andhakārā avibhūtā duddīpanā duviññāpanāti attho. **Sabhāgapaṭibhāgo kathito** “paṇidhi paṭighoso” tiādīsu viya. **Yattakesu ṭhānesūti** dukkhādīsu yattakesu ṭhānesu, yattha vā ñeyyatṭhānesu. **Visabhāgapaṭibhāgoti** andhakārassa viya āloko vighātakapaṭibhāgo. **Vijjāti** maggañāṇaṃ adhippetam, **vimuttīti** phalanti āha “**ubhopete dhammā anāsavā**” ti. **Anāsavatṭhenāti** tiādīsu paṇitattṭhenāti pi vattabbaṃ. Sopi hi vimuttinibbānānaṃ sādharmaṇo, vimuttiyā asaṅkhatattṭhena nibbānassa visabhāgatāpi labbhateva. **Pañhaṃ atikkamivā gatosi**, apucchitabbaṃ pucchantoti adhippāyo. **Pañhānaṃ paricchedapamāṇaṃ gahetuṃ** yuttattṭhāne aṭṭhatvā tato paraṃ pucchanto **nāsakkhi** pañhānaṃ pariyantaṃ gahetuṃ. **Appaṭibhāgadhammassāti** nippariyāyato sabhāgapaṭibhāgena appaṭibhāgadhammassa. Anāgatādipariyāyena nibbānassa sabhāgapaṭibhāgo vutto, visabhāge ca attheva saṅkhatadhammā, tasmā nippariyāyato kiñci sabhāgapaṭibhāgaṃ sandhāya pucchātīti katvā “**accayāsī**” tiādī vuttaṃ. Asaṅkhatassa hi appaṭiṭṭhassa ekantaniccassa sato nibbānassa kuto nippariyāyena sabhāgassa sambhavo. Tenāha “**nibbānaṃ nāmeta**” ntiādī.

Viraddhoti ettha sabhāgapaṭibhāgaṃ pucchissāmīti nicchayābhāvato pucchitamattaṃ virajjhivāva pucchi, na ajānitvāti attho. Etena heṭṭhā sabbapucchā diṭṭhasamsandanayena jānitvāva pavattāti dīpitaṃ hoti. Therī pana taṃ taṃ pucchitamattaṃ sabhāvato vibhāventī satthu desanāñāṇaṃ anugantvāva vissajjesi. **Nibbānogadhanti** nibbānaṃ ogāhitvā ṭhitaṃ nibbānantogadhaṃ. Tenāha “**nibbānabbhantaraṃ nibbānaṃ anupaviṭṭha**” nti. **Assāti** brahmacariyassa.

467. Paṇḍiccenasaṃannāgatāti ettha vuttapaṇḍiccaṃ dassetuṃ “**dhātukusalā**” tiādī vuttaṃ. Tenevāha – “kittāvātā nu kho, bhante, paṇḍito hoti? Yato kho, ānanda, bhikkhu dhātukusalo ca hoti, āyatanakusalo ca paṭiccasamuppādakusalo ca ṭhānāṭṭhānakusalo ca. Ettāvātā nu kho, ānanda, bhikkhu paṇḍito hoti” ti (ma. ni. 3.124). **Paññāmahattaṃ** nāma theriyā asekkhappaṭisambhidappattāya paṭisambhidāyo pūretvā ṭhitatāti taṃ dassetuṃ “**mahante atthe**” tiādī vuttaṃ. **Rājayuttehīti** rañño kamme niyuttapurisehi. **Āhaccavacanenāti** satthārā karaṇādīni āhanitvā pavattitavacanena. Yadettha atthato na vibhattaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayattā suviññeyyameva.

Cūḷavedallasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Cūḷadhammasamādānasuttavaṇṇanā

468. Dhammotigahitagaṇānīti dhammo vā hotu itaro vā, dhammoti paggaḥitaggaḥappavattā cariyāva. **Āyūhanakkhaṇeti** tassa dhammoti gahitassa pavattanakkhaṇe. **Sukhanti** akicchaṃ. Tenāha “**sukara**” nti. **Dukkhavipākanti** aniṭṭhaphalavipaccanaṃ.

469. Yathā cakkhādīnaṃ pañcannaṃ indriyānaṃ yathāsakaṃ visayaggahaṇaṃ sabhāvasiddhaṃ, evaṃ manasopi. Te ca visayā itṭhākārato gahaṇe na koci doso, purisattabhāve na ca te dosaṃ pavattenti ayam tesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ laddhīti āha “**vatthukāmesupi kilesakāmesupi doso natthi**” ti, assādetvā visayaparibhoge natthi ādīnava, tappaccayā na koci antarāyoti adhippāyo. **Pātabyataṃ āpajjantīti** paribhuñjanakataṃ upagacchanti. Paribhogattho hi ayam **pā**-saddo kattusādhano ca **tabya**-saddo, yathāruci paribhuñjantīti attho. Kilesakāmopi assādiyamāno vatthukāmantogadhoyeva, kilesakāmavasena pana nesam assādetabbatāti āha “**vatthukāmesu kilesakāmena pātabyata**” nti. **Kilesakāmenāti** karaṇatthe

karaṇavacanam. **Pābyatam paribhuñjibbatanti** etthāpi kattuvaseva attho veditabbo. **Moḷim katvā**ti veṇibandhavaseva moḷim katvā. **Tāpasaparibbājikāhīti** tāpasapabbajjūpagatāhi. **Pariñnam paññapenti**ti idam “pahānamāhamsū”ti padasseva vevacananti “**pahānam samatikkamam paññapenti**”ti vuttam. Tena kāmā nāmete aniccā dukkhā vipariñāmadhammāti yāthāvato pariñānam idha “pahāna”nti adhippetam, na vinābhāvamattanti dasseti. **Māluvāsipāṭikā**ti māluvāvidalam māluvāphale poṭṭalikā. **Santāsam āpajjeyyā**ti sāle adhivatthadevatāya pavattim gahetvā vuttam. Tadā hi tassā evam hoti. **Koṇḍārapattasadihehi** mahākoṇḍārapattasāṅghānehi. Saṅghānavaseva hetam vuttam, māluvāpattā pana koṇḍārapattehi mahantatarāni ceva ghanatarāni ca honti. Vipulabahughanagarupattatāya **mahantam bhāram janetvā**. **Sāti** māluvālatā. **Oghananti** heṭṭhato olambanahetubhūtam ghanabhāvam.

Andhavanasubhagavanaggahaṇam tesam abhilakkhitabhāvato. **Nālikerādīsu** tiñajātīsu. Khādanupalakkhaṇam upacikānam utthahanaggahaṇanti āha “**utthaheyyu**”nti. **Keḷim karontī viyā**ti vilambananadī viya keḷim karontī. Idāni aham tam ajjhottharinti pamodamānā viya ito cito ca vipphandamānā **vilambanti**. **Samphassopi sukho** mudutaluṇakomalabhāvato. **Dassanampi sukham** ghanabahalapattasamhatatāya. **Somanassajātā**ti pubbe anussavaseva bhavanavināsabhayā santāsam āpajji, idāni tassā sampattidassanena palobhitā somanassajātā aho.

Viṭabhim kareyyāti ātānavitānavaseva jaṅṅenti jālam kareyya. Tathābhūtā ca ghanapattasāṅghānatāya chattasadiṣi hotīti āha “**chattākārena tiṭṭheyyā**”ti. **Sakalam rukkhanti** upari sabbasākhāpasākhā sabbarukkhā. **Bhassamānā**ti paliveṭhanavaseva otaramānā. **Yāva mūlā otiṇṇasākhāhīti** māluvā bhārena onamitvā rukkhassa yāva mūlā otiṇṇasākhāhi puna abhiruhamānā. **Sabbasākhā**ti heṭṭhā majjhe upari cāti sabbāpi sākāyo paliveṭhenti. **Samsibbitvā** jālasantānakaniyāmena jaṅṅetvā. Evam aparāparam saṁsibbanena **ajjhottharanti**. **Sabbasākhā heṭṭhā katvā sayam upari thatvā** mahābhārabhāvena **vāte vā vāyante deve vā vassante padāleyya**. **Sākhatthakavimānanti** sākāpaṭibaddham vimānam. Yasmā idha satthārā “seyyathāpi, bhikkhave”tiādinā bhūtapubbameva vatthu upamābhāvena āhaṭam, tasmā “**idam pana vimāna**”ntiādi vuttam.

471. Bahalarāgasabhāvoti paccavekkhaṇāhi nīharitum asakkuṇeyyatāya balavā hutvā abhibhavanarāgadhatuko. **Rāgajanti** rāganimittajātam. **Diṭṭhe diṭṭhe ārammaṇeti** diṭṭhe diṭṭhe visabhāgārammaṇe. **Nimittam gaṇhāti**ti kilesupattiyā kāraṇabhūtam anubyañjanaso nimittam gaṇhāti, sikkhāgāravaseva pana kilesehi nissitam maggam na paṭipajjati, tato eva ācariyupajjhāyehi āṇattam daṇḍakammaṇam karoteva. Tenāha “**na tveva vītikkamam karoti**”ti. **Hatthaparāmāsādīnī**ti – “ehi tāva tayā vuttam mayā vuttaṅca amutra gantvā vīmaṁsissāmā”tiādinā hatthaggaṇādīni karonto, na karuṇāmettānīdānavaseva. **Mohajātikoti** bahalamohasabhāvo.

472. Kammaniyaṁnāti purimajātisiddhena lobhussadatādiniyamitena kammaniyaṁnā. Idāni tam lobhussadatādiṁ vibhāgena dassetuṁ “**yassa hī**”tiādi āradham. Tattha **kammāyūhanakkhaṇeti** kammakaraṇavelāya. **Lobho balavā**ti tājāya sāmaggīyā sāmattiyato lobho adhiko hoti. **Alobho mandoti** tappaṭipakkho alobho dubbalo hoti. Katham panete lobhālobhā aññamaññam ujjuvippaccanīkabhūtā ekakkhaṇe pavattanti? Na kho panetaṁ evam datṭhabbam “ekakkhaṇe pavattanti”ti, nikantikkhaṇam pana āyūhanakkhaṇameva katvā evam vuttam. Esa nayo sesesu. **Pariyādātuntī** abhibhavitum na sakkoti. Yo hi “evamsundaram evamvipulam evammahaggaṅca na sakkā parassa dātu”ntiādinā amuttacāgatādivaseva pavattāya cetanāya sampayutto alobho sammadeva lobham pariyādātum na sakkoti. Dosamohānam anuppattiyam tādisapaccayalābheneva **adosāmohā balavanto**. **Tasmāti** lobhādosāmohānam balavabhāvato alobhadosāmohānaṅca dubbalabhāvato vuttameva kāraṇam paccāmasati. **Soti** tamamaṅgī. **Tena kammanā**ti tena

lobhādiupanissayavatā kusalakammunā. **Sukhasīloti** sakhilo. Tamevatthaṃ **akkodhanoti** pariyāyena vadati.

Mandā alobhādosā lobhadose pariyādātum na sakkonti, **amoho pana balavā** moham pariyādātum sakkotīti evaṃ yathārahaṃ paṭhamavāre vuttanayeneva atidesattho veditabbo. **Purimanayenevāti** pubbe vuttanayānusārena. **Duṭṭhoti** kodhano. **Dandhoti** mandamañño. **Sukhasīlakoti** sukhasīlo.

Ettha ca lobhavasena, dosamoha-lobhadosa-lobhamoha-dosamoha-lobhadosamohavasenāti tayo ekakā, tayo dukā, eko tikoti lobhādiussadavasena akusalapakke eva satta vārā, tathā kusalapakkhe alobhādiussadavasenāti cuddasa vārā labbhanti. Tattha alobhadosamohā, alobhādosamohā, alobhadosāmohā balavantoti āgatehi kusalapakkhe tatiyadutiyaṭṭhamavārehi dosussadamohussadadosamohussadavārā gahitā eva honti. Tathā akusalapakke lobhādosāmohā, lobhadosāmohā, lobhādosamohā balavantoti āgatehi tatiyadutiyaṭṭhamavārehi adosussadaamohussadaadosāmohussadavārā gahitā evāti akusalakusalapakkesu tayo tayo vāre antogadhe katvā atṭheva vārā dassitā. Ye pana ubhayasammissatāvasena lobhālobhussadavārādayo apare ekūnapaññāsa vārā kāmam dassetabbā, tesam asambhavato eva na dassitā. Na hi “ekasmim santāne antarena avatthantaram lobho ca balavā alobho cā”tiādi yujjati. Paṭipakkhavasena vāpi etesam balavadubbalabhāvo sahaṃjātadhamavasena vā. Tattha lobhassa tāva paṭipakkhavasena anabhibhūtātāya balavabhāvo, tathā dosamohānam adosāmohēhi. Alobhādīnam pana lobhādianabhibhavanato. Sabbesañca samānāṃjātiyasamadhibhuyya pavattivasena sahaṃjātadhammato balavabhāvo. Tena vuttaṃ **aṭṭhakathāyaṃ** (ma. ni. aṭṭha. 2.472) – “lobho balavā, alobho mando. Adosāmohā balavanto, dosamohā mandā”tiādi, so ca nesam mandabalavabhāvo purimūpanissayato tathā āsayassa paribhāvitātāya veditabbo. Tenevāha “**kammaniyaṃmenā**”ti. Sesam vuttanayattā suviññeyyamevāti.

Cūladhammasamādānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Mahādhammasamādānasuttavaṇṇanā

473. Evaṃ idāni vuccamānākāro kāmo kāmanam icchā etesanti **evaṃkāmā**. Evaṃ chando chandanam rocanam ajjhāsayo etesanti **evaṃchandā**. Abhimukhaṃ, abhinivissa vā pakārehi eti upagacchatīti adhippāyo, laddhi. Sā hi laddhabbavatthum abhimukhaṃ “evameta”nti abhinivisanti tena tena pakārena upagacchati, hatthagatam katvā tiṭṭhati na vissajjeti. Evaṃ vuccamānākāro adhippāyo etesanti **evaṃadhippāyā**. Bhagavā mūlam kāraṇam etesam yāthāvato adhigamāyāti **bhagavaṃmūlakā**. Tenāha “**bhagavantañhi nissāya mayam ime dhamme ājānāma paṭivijjhāmā**”ti. **Amhākaṃdhammāti** tehi attanā adhigantabbatāya vuttaṃ. Sevitabbānañhi yāthāvato adhigamaññāni adhigacchanakasambandhīni, tāni ca sammāsambuddhamūlakāni anaññavisayattā. Tenāha “**pubbe kassapasambuddhenā**”tiādi. Bhagavā netā tesanti **bhagavaṃnettikā**. **Netāti** sevitabbadhamme vineyyasantānam pāpetā. **Vinetāti** asevitabbadhamme vineyyasantānato apanetā. Tadaṅgavinayādivasena vā **vinetā**. **Anunetāti** ime dhammā sevitabbā, ime na sevitabbāti ubhayasampāpanāpanayanattham paññapetā. Tenāha “**yathāsabhāvato**”tiādi.

Paṭisaranti etthāti paṭisaraṇam, bhagavā paṭisaraṇam etesanti **bhagavaṃpaṭisaraṇā**. Paṭisarati sabhāvasampaṭivedhavasena paccekamupagacchatīti vā paṭisaraṇam, bhagavā paṭisaraṇam etesanti **bhagavaṃpaṭisaraṇā**. **Paṭivedhavasenāti** paṭivijjhatabbatāvasena. Asatipi mukhe atthato evaṃ vadanto viya hoṭīti āha “**phasso āgacchati, ahaṃ bhagavā kiṃ nāmo**”ti. **Paṭibhātūti** ettha paṭi-saddāpekkhāya “bhagavanta”nti upayogavacanam, attho pana sāmivacanaseneva veditabboti dassento āha “**bhagavato**”ti **paṭibhātūti** ca bhagavato bhāgo hotu. Bhagavato hi esa bhāgo, yadidaṃ dhammassa desanā, amhākaṃ pana

bhāgo savananti adhippāyo. Keci pana **paṭibhātūti** padissatūti atthaṃ vadanti, ñāṇena dissatu, desīyatūti vā attho. **Upaṭṭhātūti** ca ñāṇassa paccupaṭṭhātu.

474. Nissayitabbeti attano santāne uppādanavasena apassayitabbe.

Tatīyacatutthadhammasamādānāni hi apassāya sattānaṃ etarahi āyatiṅca sampattiyo abhivaḍḍhanti. **Bhajitabbeti** tasseva vevacanaṃ. **Sevitabbeti** vā sappurisupassayasaddhammassavanayonisomanasikāre sandhāyāha. **Bhajitabbeti** tappaccaye dānādipuññadhamme.

475. Uppaṭipāṭīākārenāti paṭhamaṃ saṃkilesadhamme dassetvā pacchā vodānadhammadassanaṃ satthu desanāpaṭipāṭi, yathā – “vāmaṃ muñca, dakkhiṇaṃ gaṇhā”ti (dha. sa. atṭha. 498; visuddhi. mahāṭi. 1.14), tathā uppaṭipāṭipakārena, sā ca kho purimesu dvīsu dhammasamādānesu, pacchimesu pana paṭipāṭiyāva mātikā paṭṭhapitā. **Yathādhammarasenevāti** pahātabbapahāyakadhammānaṃ yathāsabhāveneva. Sabhāvo hi yāthāvato rasiṭabbato jānitabbato “raso”ti vuccati. Paṭhamaṃ pahātabbadhamme dassetvā tadanantaraṃ “ime dhammā etehi pahīyanti”ti pahāyakadhammadassanaṃ desanānupubbī. **Gahaṇaṃ** ādiyaṇaṃ attano santāne uppādanaṃ.

478. Vadhadanādāhi bhītassa upasaṅkamaṇe, micchā caritvā tathā apagamane ca pubbāparacetanānaṃ vasena micchācāro dukkhavedano hoti, tathā issānindādāhi upaddutassa aparacetanāvasena, evaṃ abhijjhāmicchādītṭhīsupi yathārahaṃ veditabbaṃ. **Tissannampi cetanānanti** pubbāparasanniṭṭhāpakacetanānaṃ. Adinnādānaṃ musāvādo piṣuṇavācā samphappalāpoti imesaṃ catunnaṃ sannīṭṭhāpakacetanānaṃ sukhasampayuttā vā upekkhāsampayuttā vāti ayaṃ nayo idha adhikatattā na uddhaṭo. **Domanassameva cettha dukkhanti** idaṃ pubbabhāgāparabhāgacetanāpi cettha āsannā domanassasahagatā eva hontīti katvā vuttaṃ. Anāsannā pana sandhāya “**pariyetṭhiṃ vā āpajjantassā**”tiādi vuttaṃ. Teneva micchācārābhijjhāmicchādītṭhīnaṃ pubbabhāgāparabhāgacetanā āsannā sannīṭṭhāpakacetanāgatikāvāti dassitaṃ hotīti datṭhabbaṃ. **Pariyetṭhinti** micchācārādīsu vītikkamitabbavatthumālāgandhādīpariyesaṇaṃ. Pāṇātipātādīsu māretabbavatthuāvudhādīpariyesaṇaṃ **āpajjantassa**. Akicchenapi tesāṃ pariyesaṇaṃ sambhavaṭīti “**vaṭṭatiyevā**”ti sāsāṅkaṃ vadati.

479. Sukhavedanā hontīti sukhavedanāpi hontīti adhippāyo. Tāsaṃ cetanānaṃ asukhavedanatāpi labbhatīti “**sukhavedanāpi hontiyevā**”ti sāsāṅkavacanaṃ. **Somanassameva cettha sukkhanti** idaṃ pubbabhāgāparabhāgacetanāpi somanassasahagatā eva hontīti katvā vuttaṃ. Taṅca kho micchācāravajjānaṃ channaṃ vasena. Micchācārassa pana pubbāparabhāgassa vasena “**kāyikaṃ sukhampi vaṭṭatiyevāti** sāsāṅkavacanaṃ.

480. Dosajaparilāhavasena siyā kāyikampi dukkhanti adhippāyena “**so gaṇhantopi dukkhito**”ti vuttaṃ. Cetodukkhameva vā sandhāya tassa aparāparuppattidassanaṭṭhaṃ “**dukkhito domanassito**”ti vuttaṃ.

481. Dasasupipadesūti dasasupi koṭṭhāsesu, vākyesu vā. Upekkhāsampayuttatāpi sambhavaṭīti “**sukhasampayuttā hontiyevā**”ti idha sāsāṅkavacanaṃ. Pāṇātipātā paṭiviratassa kāyopi siyā vīgatadarathaparilāhoti pāṇātipātāveramaṇiādīpaccayā kāyikapaṭisaṃvedanāpi sambhavaṭīti **sahāpi sukhenāti** ettha kāyiyasukhampi vaṭṭatiyeva.

482. Tittakālābūti upabhuttassa ummādādīpāpanena kucchitatittakaraso alābu. **Na ruccissati** anīṭṭharasatāya anīṭṭhaphalatāya ca.

483. Rasaṃ detīti rasaṃ dasseti vibhāveti.

484. Pūtimuttanti pūṭisabhāvamuttaṃ. **Taruṇanti** dhārāvasena nipatantaṃ hutvā uṇhaṃ. Tenassa uparimuttatamāha. Muttañhi passāvamaggato muccamānaṃ kāyusmāvasena uṇhaṃ hoti.

485. Yaṃ bhagandarasaṃsaṭṭhaṃ lohitaṃ pakkhandatīti bhagandarabyādhisahitāya lohitaṃ pakkhandatāya vasena yaṃ lohitaṃ vissavati. Pittasaṃsaṭṭhaṃ lohitaṃ pakkhandatīti ānetvā sambandho.

486. Ubbiddheti dūre. Abbhamahikādiupakkilesavigamena hi ākāsaṃ uttuṅgaṃ viya dūraṃ viya ca khāyati. Tenāha “**dūribhūte**”ti. Tamamyeva **tamagataṃ** “gūthagataṃ muttagata”nti (ma. ni. 2.119; a. ni. 9.11) yathā. **Bhāsate ca tapate ca virocate** ca idaṃ catutthaṃ dhammasamādānaṃ vibhajantena kusalakammamāpathassa vibhajitvā dassitattā.

Saṅgararukkho kandaṃmādasapova. **Sarabhaññavasena**ti atthaṃ avibhajitvā padaso sarabhaññavasena. **Osārentassā**ti uccārentassa. **Saddeti** osāraṇasadda. Adhigatavisesaṃ anāroacetukāmā **devatā tattheva antaradhāyi**. **Taṃ divasanti** satthārā desitadivase. Iti attano visesādhigamanimittatāya ayaṃ devatā imaṃ suttaṃ piyāyati. Sesāṃ uttānameva.

Mahādhammasamādānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Vīmaṃsakasuttavaṇṇanā

487. Atthavīmaṃsakoti attatthaparathādiatthavijānanako. **Saṅkhāravīmaṃsakoti** saṅkhatadhamme salakkhaṇato sāmāññalakkhaṇato vā āyatanādivibhāgato ca vīmaṃsako. **Satthuvīmaṃsakoti** “satthā nāma guṇato ediso ediso cā”ti satthu upaparikkhako. **Vīmaṃsakoti** vicārako. Yaṃ cetaso sarāgādivibhāgato paricchindanaṃ, taṃ **cetopariyāyo**. Tenāha “**cittapariccheda**”nti. Yasmā cetopariyāyaññalābhī – “idaṃ cittaṃ ito paraṃ pavattaṃ idamito para”nti parassa cittupattim pajānāti, tasmā vuttaṃ “**cetopariyāyanti cittavāra**”nti. Vāratthepi hi **pariyāya**-saddo hoti – “kassa nu kho, ānanda, pariyāyo ajja bhikkhuniyo ovaditu”ntiādīsu (ma. ni. 3.398). Cittacārantipi pāṭho, cittapavattinti attho. **Evaṃ vijānanatthāyā**ti idāni vuccamānakārena vīmaṃsanatthāya.

488. Kalyāṇamittūpanissayanti kalyāṇamittasaṅkhātāṃ brahmacariyavāsassa balavasannissayaṃ. **Upaḍḍhaṃ attano ānubhāvenā**ti iminā puggalena sampādiyamānassa brahmacariyassa upaḍḍhabhāgamattaṃ attano vimuttiparipācakahammānubhāvena sijjhāti. **Upaḍḍhaṃ kalyāṇamittānubhāvenā**ti itaro pana upaḍḍhabhāgo yaṃ nissāya brahmacariyaṃ vussati, tassa kalyāṇamittassa upadesānubhāvena **hoti**, sijjhatīti attho. Lokasiddho eva ayamatto. Lokiyā hi –

“Pādo siddho ācariyā, pādo hissānubhāvato;

Taṃvijjāsevakā pādo, pādo kālena paccatī”ti. –

Vadanti. **Attano dhammatāyā**ti attano sabhāvena, ñāṇenāti attho. **Kalyāṇamittatā**ti kalyāṇo bhadro sundaro mitto etassāti kalyāṇamitto, tassa bhāvo **kalyāṇamittatā**, kalyāṇamittavantaṭā. Sīlādiguṇasampannehi kalyāṇapuggaleheva ayanāṃ pavatti **kalyāṇasahāyatā**. Tesu eva cittaṃ ceva kāyena ca ninnapaṇapabbhārahābhāvena pavatti **kalyāṇasampavaṅkatā**. **Māhevanti** evaṃ mā āha, “upaḍḍhaṃ brahmacariyassā”ti mā kathehīti attho. **Tadaminā**ti ettha nti nipātamattaṃ da-kāro padasandhikaro i-kārassa a-kāraṃ katvā niddeso. **Imināpī**ti idāni vuccamānenapīti attho. **Pariyāyenā**ti kāraṇena. Idāni taṃ kāraṇaṃ dassetuṃ “**mamaṃ hī**”tiādī vuttaṃ.

Yathā cettha, aññesupi suttesu kalyāṇamittūpanissayameva visesoti dassento “**bhikkhūnaṃ bāhiraṅgasampattim kathentopī**”tiādīmāha. Tattha **vimuttiparipācāniyadhammeti** vimuttiyā arahattassa paripācakahamme. **Paccayeti** gilānapaccayabhesajje. **Mahājaccoti** mahākulīno.

Kāyiko samācāroti abhikkamapaṭikkamādiko satisampajaññaparikkhato pākatiko ca. **Vīmaṃsakassa** upaparikkhakassa. **Cakkhuvīññeyyo nāma** cakkhudvārānūsārena viññātabbattā. **Sotaviññeyyoti** etthāpi eseva nayo. **Samkiliṭṭhā**ti rāgādisamkilesadhammehi

vibādhitā, upatāpitā vidūsitā malīnā cāti attho. Te pana tehi samannāgatā hontīti āha “**kilesasampayuttā**”ti. Yadi na cakkhusotaviññeyyā, pāḷiyam katham tathā vuttāti āha “**yathā panā**”tiādi. **Kāyavacīsamācārāpisaṃkiliṭṭhāyeva nāma** saṃkiliṭṭhacittasamuttānato. Bhavati hi taṃhetukepi tadupacāro yathā “semho guḷo”ti. “Mā me idaṃ asāruppaṃ paro aññāsī”ti pana **paṭicchannatāya na na upalabbhanti**. “**Na kho mayam, bhante, bhagavato kiñci garahāmā**”ti vatvā garahitabbābhāvaṃ dassento “**bhagavā hī**”tiādimāha. Abhāvitamaggassa hi garahitabbatā nāma siyā, na bhāvitamaggassa. **Esa** uttaro māṇavo “buddhampi garahitvā pakkamissāmī”ti katvā anubandhi. **Evam cintesi** mahābhinnikkhamanadivase attano vacane aṭṭhitattā. **Kiñci vajjam apassanto** māro evamāha –

“Satta vassāni bhagavantam, anubandhim padāpadam;

Otāram nādhigacchissam, sambuddhassa satīmato”ti. (su. ni. 448);

Kāle kaṇhā, kāle sukkāti yathāsamādinnaṃ sammāpaṭipattim parisuddham katvā pavattetum asakkontassa kadāci kaṇhā aparisuddhā kāyasamācārādayo, kadāci sukkā parisuddhāti evam antarantarā byāmissavasena **vomissakā**. **Nikkilesāti** nirupakkilesā anupakkiliṭṭhā.

Anavajjam vajjarahitattā. **Dīgharattanti** accantasamyoge upayogavacanam. **Samāpannoti** sammā āpanno samaṅgibhūto. Tenāha “**samannāgato**”ti. Attanā katassa asāruppassa paṭicchādanattham **āraññakoviya hutvā**. **Tassa parihāranti** ulārehi pūjāsakkārehi manussehi tassa parihariyamānatam. **Atidappitoti** evam manussānam sambhāvanāya ativiya datto gabbito.

Na ittarasamāpannoti jānāti. Kasmā? Sīlam nāma dīghena addhunā jānitabbaṃ, na ittarena. Idāni anakajātīsamudācāravasena tathāgato imaṃ kusalam dhammam dīgharattam samāpanno, tañcassa ativiya acchariyanti dassetum “**anacchariyam ceta**”ntiādi vuttam.

Araññagāmaketi araññapadese ekasmim khuddakagāme. Tattha nesam divase divase piṇḍāya caraṇassa avicchinnatam dassetum “**piṇḍāya carantī**”ti vuttam. **Pivantīti** etthāpi eseve nayo. **Dullabhaloṇo hoti** samuddassa dūratāya.

Tadā kira videharatthe soḷasa gāmasahassāni mahantāneva. Tenāha – “**hitvā gāmasahassāni, paripuṇṇāni soḷasā**”ti. Idāni kasmā “**sannidhim dāni kubbasi**”ti maṃ ghaṭṭethāti vatthukāmo taṃ anāvikatvā “**loṇa...pe... na karoṭhā**”ti āha. Gandhāro tassādhippāyam vibhāvetukāmo “**kiṃ mayā katam vedehīsī**”ti āha.

Itaro attano adhippāyam vibhāvento “**hitvā**”ti gāthamāha. Itaro “**dhammam bhaṇāmī**”ti gāthanti evam sabbāpi nesam vacanapaṭivacanagāthā. Tattha **pasāsasīti** ghaṭṭento viya anusāsasi. **Na pāpamupalimpati** cittappakopābhāvato. **Mahatthiyanti** mahāatthasamhitam. **No ce assa sakā buddhītiādi** vedehaisino – “ācariyo mama hitesitāya ṭhatvā dhammam eva bhaṇatī”ti yoniso ummujjanākāradassanam. Tenāha “**evañca pana vatvā**”tiādi.

“Ñattā”ti loke ñāyati vissutoti ñāto, ñātassa bhāvo **ñattam**. **Ajjhāpannoti** upagato. Ñatta-ggahaṇena patthaṭayasatā vibhāvitāti āha “**yasañca parivārasampatti**”nti. **Kinti** kiṃpayoanam, ko ettha dosoti adhippāyo.

Tattha tattha vijjhantoti yasamadena parivāramadena ca matto hutvā gāmepe vihārepi janavivittepi saṅghamajjhepi aññe bhikkhū ghaṭṭento “mayham nāma pādā itaresam pādaphusanatṭhānam phusantī”ti aphasitukāmatāya aggapādena bhūmim phusanto viya carati. **Onamatīti** nivātavuttitāya avanamati anuddhato atthaddho hoti. **Akiñcanabhāvanti** “pabbajitena nāma akiñcanañāṇena samapariggahena bhavitabba”nti akiñcanajjhāsayam

paṭiavekkhitvā. **Lābhepi tādī, alābhepi tādī**ti yathā alābhakāle lābhassa laddhakālepi tathevāti tādī ekasadisō. **Yase** satipi mahāparivārakālepi.

Abhayo hutvā uparatoti nibbhayo hutvā bhayassa abhāveneva oramitabbato uparato bhayahetūnaṃ pahīnattā. Tañca kho na katipayakālam, atha kho accantameva uparatoti **accantūparato**. Atha kho bhāyitabbavattum avekkhitvā tato **bhayena uparato**. Kilesā eva bhāyitabbato **kilesabhayaṃ**. Esa nayo sesesupi. **Satta sekkhāti** satta sekkhāpi bhayūparatā, pageva puthujjanoti adhippāyo.

Thaṇḍilapīṭhakanti thaṇḍilamañcasadisam pīṭhakanti attho. **Nissāyāti** apassāya tam apassāyaṃ katvā. Dvinnaṃ majjhe thaṇḍilapīṭhakā dvāre thatvā oloketassa nevāsikabhikkhussa na paññāyī. **Asaññatanihārenāti** na saññatākārena. “Maṃ bhāyanto heṭṭhāmañcaṃ pavitṭho bhavissatī”ti heṭṭhāmañcaṃ **oloketvā**. **Ukkāsi** “bahi gacchanto akkositvā mā apuññaṃ pasavī”ti. **Adhivāsetunti** tādisaṃ iddhānabhāvaṃ disvāpi paṭapaṭāyānto attano kodhaṃ adhivāsetum asakkonto.

Khayenevāti rāgassa accantakkhayeneva vītarāgattā. **Na paṭisañkhāya vāretvāti** na paṭisañkhānabalena rāgapariyuttānaṃ nivāretvā vītarāgattā. **Evaṃ** vuttappakārena. Kāyasamācārādīnaṃ saṃkiliṭṭhānaṃ vītikkamīyānañca abhāvaṃ ācārassa vodānaṃ cirakālasamācīṇatāya nītassa sahitabhāvepi anupakkiliṭṭhatāya abhayūparatabhāvasamannesanāya ākarīyati nāpetum icchito attho pakāro nāpīyati etehīti **ākārā**, upapattisādhana-kāraṇāni. Tāni pana yasmā attano yathānumatassa atthassa nāpakabhāvena vavattīyanti, tasmā tāni tesam mūlakāraṇabhūtāni anumānañāni ca dassento bhagavā – “ke panāyasmato ākārā ke anvayā”ti avocāti imamatthaṃ vibhāvento “**ākārāti kāraṇāni, anvayāti anubuddhiyo**”ti āha. Yathā hi loke diṭṭhena dhūmena adiṭṭhaṃ aggim anveti anumānato jānāti, evaṃ vīmaṃsako bhikkhu – “bhagavā ekekavihāresu suppaṭipannesu duppaṭipannesu ca yathā ekasadisatādassanena abhayūparatataṃ anveti anumānato jānāti, suppaṭipannaduppaṭipannapuggalesu anussādanānapasādanappattāya satthu aviparītadhammadesanatāya sammāsambuddhatam saṅghasuppaṭipattīnaṃ anveti anumānato jānāti, evaṃ jānanto ca abhayūparato tathāgato sabbadhi vītarāgattā, yo yattha vītarāgo, na so tannimittaṃ kiñci bhayaṃ passati seyyathāpi brahmā kāma-bhavanimittaṃ, tathā sammāsambuddho bhagavā aviparītadhammadesanattā, svākhāto dhammo ekantaniyyānikattā, suppaṭipanno saṅgho aveccappasannattā”ti vatthuttayaṃ guṇato yāthāvato jānāti.

Gaṇabandhanenāti “mama saddhivihārikā mama antevāsikā”ti evaṃ gaṇe apekkhāsañkhātena bandhanena baddhā payuttā. **Tāya tāya paṭipattiyāti** “sugatā duggatā”ti vuttāya suppaṭipattiyā duppaṭipattiyā ca. **Ussādanāti** guṇavasena ukkaṃsanā. **Apasādanāti** hīlanā. Ubhayattha **gehassitavasenāti** iminā sammāpaṭipattiyā paresam uyyojanatthaṃ – “paṇḍito, bhikkhave, mahākaccāno”tiādīna (ma. ni. 1.205; 3.285, 322) guṇato ukkaṃsanampi āyatim saṃvarāya yathāparādham garahaṇampi na nivāreti.

489. Vīmaṃsakassapi adhippāyo vīmaṃsanavasena pavatto. **Mūlavīmaṃsako** hetuvādītāya. Gaṇṭhivīmaṃsakassa anussutibhāvato vuttam “**parasseva kathāya niṭṭhaṅgato**”ti. Tenāha bhagavā – “parassa cetopariyāyaṃ ajānantenā”ti. **Tathāgatova paṭipucchitabboti** iminā pubbe sādharmaṇato vuttam anumānaṃ ukkaṃsam pāpetvā vadati. Ukkāmsagatañhetam anumānaṃ, yadidaṃ sabbaññuvacanaṃ avisaṃvādam sāmāññato aputhujjanagocarassa atthassa anumānato. Tividho hi attho, koci paccakkhasiddho, yo rūpādidhammānaṃ paccattavedaniyo aniddisatābbākāro. Koci anumānasiddho, yo ghaṭṭādīsu pasiddhena paccayāyattabhāvena sādhiyamāno saddādīnaṃ aniccatādiākāro. Koci okappanasiddho, yo pacurajanassa accantamadiṭṭho saddhāvisayo paralokanibbānādi. Tattha yassa satthuno vacanaṃ paccakkhasiddhe anumānasiddhe ca atthe na visaṃvādeti

aviparītappavattiyā, tassa vacanena saddheyyatthasiddhi, saddheyyarūpā eva ca yebhuyyena satthugunā accantasambhavato.

Esa mayhaṃ pathoti yvāyaṃ ājīvattāmakasīlasaṅkhāto mayhaṃ oramattako guṇo, esa aparacittaviduno vīmaṃsakassa bhikkhuno mama jānanapatho jānanamaggo. **Esa gocaroti** eso ettako eva tassa mayi gocaro, na ito paraṃ. Tathā hi **brahmajālepi** (dī. ni. 1.7) bhagavatā ājīvattāmakasīlameva niddiṭṭhaṃ. **Etāpāthoti** ettakāpātho. Yo sīle patiṭṭhito “etaṃ mamā”ti, “imināhaṃ sīlena devo vā bhavissāmi devaññataro vā”ti taṇhāya parāmasanto, tassa visesabhāgiyatāya, nibbedhabhāgiyatāya vā akāraṇena taṇhaṃ anativattanato so tammayo nāma. Tenāha “**na tammayo na sataṇho**”tiādi.

Sutassa uparūpari visesāvahabhāvena **uttaruttarañceva** tassa ca visesassa anukkamena paṇītatarabhāvato **paṇītatarāñca katvā deseti**. **Savipakkhanti** pahātabbapahāyakabhāvena sappatipakkhaṃ. **Kaṇhaṃ paṭibāhitvā sukanti** idaṃ dhammajātaṃ kaṇhaṃ nāma, imassa pahāyakaṃ idaṃ sukkaṃ nāmāti evaṃ kaṇhaṃ paṭibāhitvā sukkaṃ. **Sukkaṃ paṭibāhitvā kaṇhanti** etthāpi eseva nayo. Idha pana “iminā pahātabba”nti vattabbaṃ. **Saussāhanti** sabyāpāraṃ. Kiriyamayacittānañhi anupacchinnāvijjātaṇhāmānādike santāne sabyāpārataṃ saussāhatā, savipākadhammatāti attho. **Tasmiṃ desite dhammeti** tasmiṃ satthārā desite lokiyalokuttaradhamme. **Ekaccaṃ** ekadesabhūtaṃ maggaphalanibbānasaṅkhātaṃ **paṭivedhadhammaṃ abhiññāya** abhivisiṭṭhāya maggapaññāya jānitvā. **Paṭivedhadhammena maggena**. **Desanādhhammeti** desanārūlhe pubbhāgiye bodhipakkhiyadhamme **niṭṭhaṃ gacchati** – “addhā imāya paṭipadāya jarāmaraṇato muccissāmi”ti. Pubbe pothujjanikasaddhāyapi pasanno, tato **bhiyyosomattāya** aviparītadhammadesano **sammāsambuddho so bhagavāti satthari pasīdati**. **Niyyānikattāti** vaṭṭadukkhatō eva tato niyyānāvahattā. **Vañkāḍīti ādi**-saddena aññaṃ asāmīcipariyāyaṃ sabbaṃ dosaṃ saṅgaṇhāti.

490.Imehi satthuvīmaṃsanakāraṇehīti “parisuddhakāyasamācāratādīhi ceva uttaruttaripaṇītapaṇītaaviparītadhammadesanāhi cā”ti imehi yathāvuttehi satthuupaparikkhanakāraṇehi. **Akkharasampiṇḍanapadehīti** tesamyeva kāraṇānaṃ sambodhanehi akkharasamudāyalakkhaṇehi padehi. **Idha vuttehi akkharehīti** imasmimṃ sutte vuttehi yathāvuttassa atthassa abhivyañjanato byañjanasaññitehi akkharehi. **Okappanāti** saddheyyavattumaṃ okkantivā pasīdanato okappanalakkhaṇā. **Saddhāya mūlaṃ nāmāti** aveccappasādabhūtāya saddhāya mūlaṃ nāma kāraṇanti saddahanassa kāraṇaṃ parisuddhakāyasamācārādikaṃ. **Thirā** paṭipakkhasamucchena suppatiṭṭhitattā. **Haritumaṃ na sakkāti** apanetumaṃ asakkuṇeyyā. Itaresu samaṇabrāhmaṇadevesu vattabbameva natthīti āha “**samitapāpasamaṇena vā**”tiādi.

“Buddhānaṃ kesañci sāvakānañca vibādhanatthaṃ māro upagacchati”ti sutapubbattā “**ayaṃ māro āgato**”ti cintesi. Ānubhāvasampannaena ariyasāvakena pucchitattā **musāvādaṃ kātumaṃ nāsakkihi**. **Eteti** yathāvutte samitapāpasamaṇādayo ṭhapetvā. **Sabhāvasamannesanāti** yāthāvasamannesanā aviparītavīmaṃsā. **Sabhāvenevāti** sabbhāveneva yathābhūtaguṇato eva. **Suṭṭhu** sammadeva. **Samannesitoti** upaparikkhito. Sesamaṃ suviññeyyamevāti.

Vīmaṃsakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Kosambiyasuttavaṇṇanā

491.Tasmāti yasmā kosambarukkhavatī, tasmā nagaraṃ kosambītisaṅkhamagamāsī. Kusambassa vā isino nivāsabhūmi kosambī, tassāvidūre bhavattā nagaraṃ **kosambī**.

Ghositasetṭhinākārite āraṃmeti ettha ko ghositasetṭhi, kathañcānena āraṃmo kāritoti antolīnāya codanāya vissajjane samudāgamato paṭṭhāya ghositasetṭhiṃ

dassetum “**addilaratṭham nāma ahoṣī**”tiādi āraddham. **Kedāraparicchinnanti** tattha tattha kedārabhūmiyā paricchinnam. **Gacchantoti** kedārapāliyā gacchanto. **Pahūtapāyasanti** pahūtaram pāyasam, tam pana garu siniddham antarāmagge appāhāratāya mandagahaṇiko samāno jīrāpetum nāsakkhi. Tenāha “**jīrāpetum asakkonto**”tiādi. Yasavati rūpavati **kulaghare nibbatti**. **Ghositasetṭhi nāma jātoti** evamettha saṅkhepeneva ghositasetṭhivattum katheti, vitthāro pana **dhammapadavatthumhi** (dha. pa. aṭṭha. 1.sāmāvatīvattu) vuttanayeneva veditabbo.

Upasamkappanavasenati upasamkappananiyāmena. **Āhāraparikkhīṇakāyassāti** āhāranimittaparikkhīṇakāyassa, āhāraṅkhaṇena parikkhīṇakāyassāti attho. **Suññāgāreti** janavivitte phāsukatṭhāne.

Kalahassa pubbabhāgo bhaṇḍanam nāmāti kalahassa hetubhūtā paribhāsā tamsadisī ca anitṭhakiriyā bhaṇḍanam nāma. **Hatthaparāmāsādivasena**ti kujjhitvā aññamaññassa hatthe gahetvā parāmasanaaccantabandhanādivasena. “**Ayam dhammo**”tiādinā viruddhavādabhūtam āpannāti **vivādāpannā**. Tenāha “**viruddhabhūta**”ntiādi. Mukhasannissitatāya vācā idha “**mukha**”nti adhippetāti āha “**mukhasattihīti vācāsattihī**”ti. **Saññattinti** saññāpanam “**ayam dhammo, ayam vinayo**”ti saññāpetabbatam. **Nijjhattinti** yāthāvato tassa nijjhānam. **Aṭṭhakathāyam** pana “**saññattivevacanameveta**”nti vuttam.

Sace hoti desessāmīti subbacatāya sikkhākāmatāya ca āpattim passi. **Natthi te āpattīti** anāpattipakkhopi ettha sambhavatīti adhippāyenāha. Sā panāpatti eva. Tenāha – “**tassā āpattiyā anāpattidiṭṭhi ahoṣī**”ti.

492. Kalahabhaṇḍanavasenati kalahabhaṇḍanassa nimittavasena. **Yathānusandhināva gatanti** kalahabhaṇḍanānam saraṇiyadhammapaṭipakkhattā tadupasamāvahā heṭṭhādesanāya anurūpāva uparidesanāti yathānusandhināva uparisuttadesanā pavattā. **Saritabbayuttāti** anussaraṇārahā. **Sabrahmacārīnanti** sahadhammikānam. Piyam piyāyitabbam karontīti **piyakaraṇā**. Garum garuṭṭhāniyam karontīti **garukaraṇā**. **Saṅgahaṇatthāyāti** saṅgahavattuvisesabhāvato sabrahmacārīnam saṅgaṇhanāya samvattantīti sambandho. **Avivādanatthāyāti** saṅgahavattubhāvato eva na vivādanāya. Sati ca avivādanahetubhūtasāṅgahaṇatte tesam vasena sabrahmacārīnam samaggabhāvo bhedaḅhāvo siddhoyevāti āha “**sāmaggiyā**”tiādi. Mijjati siniyhati etāyāti mettā, mittabhāvo, mettā etassa atthīti **mettam**, kāyakammaṃ. Tam pana yasmā mettāsahagatacittasamuṭṭhānam, tasmā vuttam “**mettacittena kattabbaṃ kāyakamma**”nti. **Imāni** mettakāyakammādīni **bhikkhūnam vasena āgatāni** pāṭhe bhikkhūhi paccupaṭṭhapetabbatāvacanato. **Bhikkhuggahaṇeneva** cettha sesasahadhammikānampi gahaṇam daṭṭhabbam. Bhikkhuno sabbampi anavajjakāyakammaṃ ābhisamācārikakammantogadhamevāti āha – “**mettacittena...pe... kāyakammaṃ nāmā**”ti. Vattavasena pavattiyamānā cetiyabodhīnam vandanā mettāsadisīti katvā tadatthāya gamanam mettam kāyakammanti vuttam. **Ādi**-saddena cetiyabodhibhikkhūsu vuttāvasesaapacāyanādim mettāvasena pavattam kāyikaṃ kiriyaṃ saṅgaṇhāti.

Tepiṭakampi buddhavacanam kathiyamānanti adhippāyo. **Tiṇi sucaritāni** kāyavacīmanosucaritāni. **Cintananti** iminā evam cintanamattampi mettam manokammaṃ, pageva vidhipaṭipannā bhāvanāti dasseti.

Sahāyabhāvūpagamanam tesam purato. Tesu karontesuyeva hi sahāyabhāvūpagamanam **sammukhā kāyakammaṃ nāma** hoti. Kevalam “**devo**”ti avatvā guṇehi thirabhāvajotanam **devattheroti** vacanam **paggayha vacanam**. Mamattabodhanam vacanam **mamāyanavacanam**. Ekantatirokkhakassa manokammassa sammukhatā nāma viññattisamuṭṭhāpanavaseneva hoti, taṅca kho loke kāyakammanti pākātam paññātam

hatthavikārādiṃ anāmasitvā eva dassento “**nayanāni ummīletvā**”ti āha. Tathā hi vacībhedavasena pavatti na gahitā.

Laddhapaccayā labbhantīti **lābhā**, parisuddhāgamanā paccayā. Na sammā gayhamānāpi na dhammaladdhā nāma na hontīti tappatisedhanattham pāḷiyam “**dhammaladdhā**”ti vuttam. Deyyam dakkhiṇeyyañca appaṭivibhattam katvā bhuñjatīti **appaṭivibhattabhogī**. Tenāha “**dve paṭivibhattāni nāmā**”tiādi. **Cittena vibhajananti** etena – “cittuppādamattenapi vibhajanam paṭivibhattam nāma, pageva payogato”ti dasseti.

Paṭiggaṇhantova...pe... passatīti iminā āgamanato paṭṭhāya sādharmaṇabuddhim upaṭṭhāpeti. Evaṃ hissa sādharmaṇabhogitā sukarā, sāraṇiyadhammo cassa supūro hoti. **Vattanti** sāraṇiyadhammapūraṇavattam.

Dātabbanti avassam dātabbam. Attano palibodhasena sapaḷibodhasseva pūretum asakkuṇeyyattā odissakadānampissa na sabbattha vāritanti dassetum “**tena panā**”tiādi vuttam. **Adātumpīti pi**-saddena dussīlassapi atthikassa sati sambhave dātabbanti dasseti. Dānañhi nāma kassaci na nivāritam.

Mahāgirigāmo nāma nāgaḍīpapasse eko gāmo. **Sāraṇiyadhammo me, bhante, pūrito...pe... pattagatam na khīyatīti** āha tesam kukkuccavinodanattam. Tam sutvā tepi therā “sāraṇiyadhammapūraṇako aya”nti abbaññaṃsu. Daharakāle eva kiresa sāraṇiyadhammapūraṇako ahosi, tassā ca paṭipattiyā avañjhabhāvavibhāvanattam “**ete mayham pāpuṇissanti**”ti āha.

Aham sāraṇiyadhammapūrikā, mama pattapariyāpannenapi sabbāpimā bhikkhuniyo yāpessantīti āha “**mā tumhe tesam gatabhāvam cintayitthā**”ti.

Sattasu āpattikkhandhesu ādimhi vā ante vā, vemajjheti ca idaṃ uddesāgatapāḷivasena vuttam. Na hi añño koci āpattikkhandhānam anukkamo atthi. **Pariyante chinnaṣāṭako viyāti** vatthante, dasante vā chinnavattam viya. **Khaṇḍanti** khaṇḍavantam, khaṇḍitam vā. **Chiddanti** etthāpi eseva nayo. Visabhāgavaṇṇena upaḍḍham, tatiyabhāgam vā sambhinnavaṇṇam **sabalam**, visabhāgavaṇṇeḥeva pana bindūhi antarantarā vimissam **kammāsam**, ayam imesam viseso. **Taṇhādāsabyato mocanavacaneneva** tesam sīlānam vivaṭṭupanissayatamāha. **Bhujissabhāvakarāṇatoti** iminā bhujissakarāni bhujissānīti uttarapadalopenāyam niddesoti dasseti. Avinñūnam appamāṇatāya “**viññuppasatthāni**”ti vuttam. **Taṇhādīṭṭhihi aparāmatṭhattāti** – “imināham sīlena devo vā bhavissāmi devaññataro vā”ti taṇhāparāmāseṇa – “imināham sīlena devo hutvā tattha nicco dhuvo sassato bhavissāmi”ti diṭṭhiparāmāseṇa ca aparāmatṭhattā. **Parāmatṭhanti** codetum. Sīlam nāma avippaṭisārāḍīparāmpariyena yāvadeva samādhisampādanattanti āha “**samādhisaṃvattakāni**”ti. Samānabhāvo sāmāñnam, paripuṇṇacatupārisuddhibhāvena majjhe bhinnasuvaṇṇassa viya bhedaḥbhāvato sīlena sāmāñnam sīlasāmāñnam, tam gato upagatoti **sīlasāmāñnagato**. Tenāha “**samānabhāvūpagatasīlo**”ti.

Yāyam diṭṭhīti yā ayam diṭṭhi mayhañceva tumhākañca paccakkhabhūtā. Catusaccadassanaṭṭhena diṭṭhi, “sabbe saṅkhārā aniccā, sabbe saṅkhārā dukkhā, sabbe dhammā anattā”ti, “sammāsambuddho bhagavā, svākhāto bhagavatā dhammo, suppaṭipanno saṅgho”ti ca diṭṭhiyā sāmāñnam **samānadiṭṭhibhāvam**. **Aggaṃ** itaresam sāraṇiyadhammānam padhānabhāvato. Etasmim sati sukhasiddhito tesam saṅgāhikam, tato eva tesam saṅghāṭanikam gopānasiyo aparipatante katvā saṅgaṇhāti dhāretīti **saṅgāhikam**. **Saṅghāṭanti** aggabhāvena saṅghāṭabhāvam. Saṅghāṭanam etesam atthīti **saṅghāṭanikam**, saṅghāṭaniyanti vā pāṭho, saṅghāṭane niyuttanti vā saṅghāṭanikam, ka-kārassa ya-kāram katvā **saṅghāṭaniyam**. Sāmāññato eva gahitattā napuṃsakaniddeso.

493. Paṭhamamaggasammādiṭṭhipi evaṃsabhāvā, aññamaggasammādiṭṭhīsu vattabbameva natthīti āha “**yāyam sotāpattimaggadiṭṭhī**”ti. **Ettāvatāpīti** ettakenapi

rāgādīsu ekekena pariyuṭṭhitacittatāyapi **pariyuṭṭhitacittoyeva nāma hoti**, pageva dvīhi, bahūhi vā pariyuṭṭhitacittatāya. **Sabbatthāti** sabbesu aṭṭhasupi vāresu. **Suṭṭhu ṭhapitanti** yathā maggabhāvanā upari saccābhisambodho hoti, evaṃ sammā ṭhapitaṃ. Tenāha “**saccānaṃ bodhāyā**”ti. **Taṃ nāṇanti** “natthi kho me taṃ pariyuṭṭhāna”ntiādinā pavattaṃ paccavekkhaṇāñānaṃ. **Ariyānaṃ hotīti** ariyānameva hoti. Tesañhi ekadesatopi pahīnaṃ vattabbaṃ arahati. Tenāha “**na puthujjanāna**”nti. **Ariyanti vuttaṃ** “ariyesu jāta”nti katvā. Lokuttarahetukatāya **lokuttaranti vuttaṃ**. Tenevāha “**yesaṃ panā**”tiādi. Tathā hissa puthujjanehi asādhāraṇatā. Tenāha “**puthujjanānaṃ pana abhāvato**”ti. **Sabbavāresūti** sabbesu itaresu chasu vāresu.

494.Paccattanti pāṭiyekkaṃ attani mama cittyeva. Tenāha “**attano citte**”ti. “Paccattaṃ attano citte nibbutiṃ kilesavūpasamaṃ labhāmī”ti imamattaṃ “**eseva nayo**”ti iminā atidisati.

495.Tathārūpāya diṭṭhiyāti idaṃ “yathārūpāya diṭṭhiyā samannāgato”ti imassa atthassa paccāmasananti āha “**tathārūpāya diṭṭhiyāti evarūpāya sotāpattimaggaḍḍhiyā**”ti.

496.Sabhāvenāti niyatapañcasikkhāpadatādisabhāvena. **Saṅghakammavasenāti** mānattacariyādīsaṅghakammavasena. **Daharoti** bālo. **Kumāroti** dārako. Yasmā daharo “kumāro”ti ca “yuvā”ti ca vuccati, tasmā **mandoti** vuttaṃ. Mandindriyatāya hi **mando**. Tenāha “**cakkhusotādināṃ mandatāyā**”ti. Evampi yuvāvattāpi keci mandindriyā hontīti tannivattanattaṃ “**uttānaseyyako**”ti vuttaṃ. Yadi uttānaseyyako, kathamassa aṅgārakkamananti? Yathā tathā aṅgārassa phusaṇaṃ idha “akkamana”nti adhippetanti āha “**ito cito cā**”tiādi. **Manussānanti** mahallakamanussānaṃ. **Na sīghaṃ hattho jhāyati** kathinahatthatāya. **Khippaṃ paṭisaṃharati** mudutaluṇasarīratāya. **Adhivāseti** kiñci payojaṇaṃ apekkhitvā.

497.Uccāvacānīti mahantāni ceva khuddakāni ca. **Tatthevāti** sudhākammādimhiyeva. **Kasāvapacanaṃ** sudhādīsaṅkharāṇattaṃ, **udakānayaṇaṃ** dhovanādiattaṃ, haliddivaṇṇadhātulepanattaṃ **kucchakaraṇaṃ**. **Bahalapatthanoti** dalhachando. **Vacchakanti** nibbattadhenupagavacchaṃ. **Apacinātīti** apavindati, āloketīti attho. Tenāha “**apaloketi**”ti. **Tanninno hotīti** adhisīlasikkhādininnova hoti uccāvacānampi kiṃkaraṇiyānaṃ cārittasīlassa pūraṇavaseneva karaṇato, yonisomanasikāravaseneva ca tesāṃ paṭipajjanato. **Therassa santike aṭṭhāsi** yonisomanasikārābhāvato “taṃ taṃ samullapissāmī”ti.

498. Balaṃ eva **balatāti** āha “**balena samannāgato**”ti. **Atthikabhāvaṃ katvāti** tena dhammena savisesaṃ atthikabhāvaṃ uppādetvā. **Sakalacittenti** desanāyāādīmhi majjhe pariyosāneti sabbattheva pavattatāya sakalena anavasesena cittena.

500.Sabhāvoti ariyasāvakaṃ puthujjanehi asādhāraṇatāya āveṇiko sabhāvo. **Suṭṭhu samannesitoti** sammadeva uparikkhito. **Sotāpattiphalasacchikiriyāyāti** sotāpattiphalassa sacchikaraṇena, sacchikatabhāvenāti attho. Tenāha “**sotāpattiphalasacchikatañāṇena**”ti. Paṭhamamaggaphalassa paccavekkhaṇāñānavisesā hete pavattīākārabhinnā. Tenevāha “**sattahi mahāpaccavekkhaṇāñāṇehī**”ti. **Ayaṃ tāva ācariyānaṃ samānakathāti** “idamassa paṭhamāṃ nāṇa”ntiādinā vuttāni paccavekkhaṇāñāṇāni, na maggañāṇānīti evaṃ pavattā paramparāgatā pubbācariyānaṃ samānā sādharmaṇā imissā pāṭiyā **aṭṭhakathā** atthavaṇṇanā. Tattha kāraṇamāha “**lokuttaramaggo hi bahucittakkhaṇiko nāma natthī**”ti. Yadi so bahucittakkhaṇiko siyā nānābhisamayo, tathā sati saṃyojanattayādīnaṃ ekadesappahānaṃ pāpuṇātīti ariyamaggaṃ anantaraphalattā ekadesasotāpannatādībhāvo āpajjati, phalānaṃ vā anekabhāvo, sabbametaṃ ayuttanti tasmā ekacittakkhaṇikova ariyamaggo.

Yaṃ pana suttapadaṃ nissāya vitaṇḍavādī ariyamaggassa ekacittakkhaṇikatam paṭikkhipati, taṃ dassento “**satta vassānīti hi vacanato**”ti āha. **Kilesā pana lahu...pe... chijjantīti** vadantena hi khippaṃ tāva kilesappahānaṃ, dandhapavattikā maggabhāvanāti paṭiññātaṃ hoti. Tattha sace maggassa bhāvanāya āradhamattāya kilesā pahīyanti, sesā maggabhāvanā niratthakā siyā, atha pacchā kilesappahānaṃ, kilesā pana lahu chijjantīti idaṃ micchā, “**sotāpattiphalasacchikiriyāyā**”ti vakkhatīti. **Tato** suttaṭṭijānanato. **Maggam abhāvetvāti** ariyamaggaṃ paripuṇṇaṃ katvā abhāvetvā. **Attharasam veditvāti** suttassa aviparīto attho eva attharaso, taṃ yāthāvato ñatvā. Evaṃ vitaṇḍavādivādaṃ bhinditvā vuttamevatthaṃ nigametuṃ “**imāni satta ñāṇāni**”tiādi vuttaṃ. Sesam suviññeyyameva.

Kosambiyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Brahmanimantanikasuttavaṇṇanā

501. “Sassato attā ca loko cā”ti (dī. ni. 1.30) evaṃ pavattā diṭṭhi **sassatadiṭṭhi** (saṃ. ni. 1.1.175). **Saha kāyenāti** saha tena brahmattabhāvena. **Brahmaṭṭhānanti** attano brahmavatthum. “**Aniccaṃ nicca**”nti vadati aniccāyā attano apaññāyamānattā. **Thiranti** daḷhaṃ, vināsābhāvato sārabhūtaṃ attho. Uppādavipariṇāmaṃbhāvato **sadā vijjamaṇaṃ. Kevalanti** paripuṇṇaṃ. Tenāha “**akhaṇḍa**”nti. **Kevalanti** vā jātiādīhi amissaṃ, virahitanti adhippāyo. Uppādādīnaṃ abhāvato eva **acavanadhammaṃ. Koci jāyanako vā...pe... upapajjanako vā natthi** niccabhāvato. Thānena saddhiṃ tannivāsīnaṃ niccabhāvañhi so paṭijānāti. **Tisso jhānabhūmiyoti** dutiyatatiyacatutthajjhānabhūmiyo. Catutthajjhānabhūmivisesā hi asaññasuddhāvāsārubbhāvā. **Paṭibhāhātīti** santamyeva samānaṃ ajānantova natthīti paṭikkhipati. **Avijjāya gatoti** avijjāya saha gato pavatto. Sahayoge hi idaṃ karaṇavacanaṃ. Tenāha “**samannāgato**”ti. **Aññāṇīti** avidvā. Paññācakkhuvirahato andho bhūto, andhabhāvaṃ vā pattoti **andhībhūto**.

502. Tadā bhagavato subhagavane viharāssa avicchinnataṃ sandhāya vuttaṃ “**subhagavane viharatīti ñatvā**”ti. Tattha pana tadāssa bhagavato adassanaṃ sandhāyāha “**kattha nu kho gatoti olokeno**”ti. **Brahmalokaṃ gacchantaṃ disvāti** iminā katipayacittavārasena tadā bhagavato brahmalokagamaṇaṃ jātāṃ, na ekacittakkhaṇenāti dasseti. Na cettha kāyagatiyā cittaṭṭhānaṃ adhippetāṃ – “seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyyā”tiādivacanaṃ (ma. ni. 1.501). Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ hetthā vuttameva. **Vichandanti** chandavigamaṃ. **Apasāditoti** diṭṭhiyā gāhassa viparivattanena santajjito. “Metamāsado”ti vacanena **upatthambho hutvā**.

Anvāvisitvāti āvisanavasena tassa attabhāvaṃ adhibhavitvā. Tathā abhibhavato hi tassa sarīraṃ pavitṭho viya hotīti vuttaṃ “**sarīraṃ pavisitvā**”ti. Yañhi sattaṃ devayakkhanāgādayo āvisanti, tassa pākātikakiriyamayaṃ cittappavattiṃ nivāretvā attano iddhānubhāvena yaṃ icchitaṃ hasitalapitādi, taṃ tena kārapenti, kārentā ca āvitṭhapuggalassa cittavasena kārenti. “Attanovā”ti na vattabbametāṃ acinteyyattā kammajassa iddhānubhāvassāti keci. Apare pana yathā tadā cakkhuviññāṇādipavatti āvitṭhapuggalasseva, evaṃ kiriyamayacittapavattipi tasseva, āvesakānubhāvena pana sāmāññatā parivattati. Tathā hi mahānubhāvaṃ puggalaṃ te āvisituṃ na sakkonti, tikicchāvutṭhāpane pana chavasārīraṃ anupavisitvā satantaṃ karoti vijjānubhāvena. Korakhattiyādīnaṃ pana chavasārīrassa utṭhānaṃ vacīnicchāraṇaṇca kevalaṃ buddhānubhāvena. Acinteyyā hi buddhānaṃ buddhānubhāvāti. **Abhibhavitvā ṭhitoti** sakalalokaṃ attano ānubhāvena abhibhavitvā ṭhito. **Jeṭṭhakoti** padhāno, tādissaṃ vā ānubhāvasampannattā uttamo. Passatīti **daso**. Visavacanicchāya abhāvato anavasesavisayo daso-saddoti āha “**sabbaṃ passati**”ti. **Sabbajananti** laddhanāmaṃ sabbasattakāyaṃ. **Vase vatteti**, seṭṭhattā nimmāpakattā ca attano vase vatteti. Lokassa īsanasilatāya **issaro**. Sattānaṃ kammaṃsa kārakabhāvena **kattā**. Thāvarajaṅgamavibhāgaṃ sakalaṃ lokaṃ nimmānetīti **nimmātā**.

Guṇavisesena loke pāsamsattā **seṭṭho**. Tādiso ca ukkaṭṭhatamo hoṭīti āha “**uttamo**”ti. Sattānaṃ nimmānaṃ tathā tathā sajanaṃ visajanaṃ viya hoṭīti āha “**tvam khattiyo**”tiādi. Jhānādisu attano citte ca ciṅṇavasittā **vasī**. **Bhūtānanti** nibbattānaṃ. Bhavaṃ abhijātaṃ arahantīti bhabyā, sambhavesino, tesam **bhabyānaṃ**. Tenāha “**aṇḍajalābujā sattā**”tiādi.

Pathavīādayo niccā dhuvā sassatā. Ye tesam “aniccā”tiādinā garahakā jigucchā sattā, te ayathābhūtavāditāya matakāle apāyaniṭṭhā ahesum. Ye pana pathavīādinam “niccā dhuvā”tiādinā pasamsakā, te yathābhūtavāditāya brahmakāyūpagā ahesunti māro pāpimā anvayato byatirekato ca pathavīādimukhena saṅkhārānaṃ pariññāpaññāpane ādinavaṃ vibhāveti tato vivecetukāmo. Tenāha “**pathavīgarahakā**”tiādi. Ettha ca māro pathavīādidhātumahābhūtaggahaṇena manussalokaṃ, bhūtaggahaṇena cātumahārājike, devaggahaṇena avasesakāmadevalokaṃ, pajāpatiggahaṇena attano ṭhānaṃ, brahmaggahaṇena brahmakāyike gaṇhi. Abhassarādayo pana avisayatāya eva anena aggahitāti daṭṭhabbam. **Taṇhādīṭṭhivasenāti** taṇhābhinandanāya dīṭṭhābhinandanāya ca vasena. “Etaṃ mama, eso me attā”ti **abhinandino** abhinandakā, abhinandanasīlā vā. **Brahmuno ovāde ṭhitānaṃ iddhānubhāvaṃ dasseti** tesam tattha sannipatitabrahmānaṃ iddhānubhāvaṃ tassa mahābrahmuno ovāde ṭhitattā nibbattaṃ katvā dasseti. **Yasenāti** ānubhāvena. **Siriyāti** sobhāya. **Mam brahmaparisam upanesīti** yādisā brahmaparisā issariyādisampattiyā, tattha mam uyyojesi. **Mahājanassa māraṇatoti** mahājanassa vivatṭūpanissayaguṇavināsanena ānubhāvena māraṇato. **Ayasanti** yasapaṭipakkhaṃ akittikammānubhāvañcāti attho.

503. Kasiṇaṃ āyunti vassasataṃ sandhāya vadati. Upanissāya seṭṭi upasayo, upasayova **opasāyiko** yathā “venayiko”ti (ma. ni. 1.246; a. ni. 8.11; pārā. 8) āha “**samīpasayo**”ti. **Sayaggahaṇaṅcetha** nidassanamattanti dassetuṃ “**mam gacchanta**”ntiādi vuttaṃ. Anekattathā dhātūnaṃ vattanattho daṭṭhabbo. **Mama vatthusmiṃ sayanakoti** mayhaṃ ṭhāne visaye vattanako. **Bāhitvāti** nīcaṃ katvā, abhibhavivā vā. **Jajjharikāgumbatoti** ettha **jajjharikā** nāma pathaviṃ pattharivā jātā ekā gacchajāti.

Imināti “sace kho tvam bhikkhū”tiādivacanena. **Esa** brahmā. **Upalāpetīti** saṅgaṇhāti. **Apasādetīti** niggaṇhāti. **Sesapadehīti** vatthusāyiko yathākāmakaraṇīyo bāhiteyyoti imehi padehi. **Mayhaṃ ārakkhaṃ gaṇhissasīti** mama ārakkhako bhavissasi. **Lakuṇḍakataranti** nīcataraṃ nihīnavuttisarīraṃ.

Phusitumpi samatthaṃ kiñci na passati, pageva ñānavibhavanti adhippāyo. **Nipphattinti** nippajjanaṃ, phalanti attho. Tañhi kāraṇavasena gantabbato adhigantabbato **gatīti** vuccati. **Ānubhāvanti** pabhāvaṃ. So hi jotanaṭṭhena virocanaṭṭhena **jutīti** vuccati. Mahatā ānubhāvena paresaṃ abhibhavanato mahesoti akkhāyatīti **mahesakko**. Tayidaṃ abhibhavanaṃ kittisampattiyā parivārasampattiyā cāti āha “**mahāyaso mahāparivāro**”ti.

Pariharantīti sineruṃ dakkhiṇato katvā parivattanti. **Disāti** bhummatthe etaṃ paccattavacananti āha “**disāsu virocāmānā**”ti. Attano jutiyā dibbamānāya vā. **Tehīti** candimasūriyehi. **Tattakena pamāṇenāti** yattake candimasūriyehi obhāsīyamāno lokadhātusaṅkhāto eko loko, tattakena pamāṇena. Idaṃ cakkavālaṃ buddhānaṃ uppattiṭṭhānabhūtaṃ seṭṭhaṃ uttamaṃ padhānaṃ, tasmā yebhuyyena etthupapannā devatā aññesu cakkavālesu devatā abhibhuyya vattanti. Tathā hi brahmā sahampati dasasahassabrahmaparivāro bhagavato santikaṃ upagañchi. Tenāha “**ettha cakkavālasahassee tuyhaṃ vaso vattati**”ti. Idāni “**ettha te vattate vaso**”ti vuttaṃ vase vattanaṃ sarūpato dassetuṃ “**paroparañca jānāsī**”tiādi vuttaṃ. Tattha paṭhamagāthāyaṃ vuttaṃ **ettha-saddaṃ** ānetvā attho veditabboti dassento “**ettha cakkavālasahassee**”ti

āha. **Uccanīceti** jātikularūpabhogaparivārādivasena uḷāre ca anulāre ca. **Ayaṃ iddhoayaṃ pakatimanussoṭi** iminā “sarūpato evassa sattānaṃ paroparajānanaṃ, na samudāgamato”ti dasseti. Yaṃ pana vakkhati “**sattānaṃ āgatiṃ gatinti**, taṃ kāmaloce sattānaṃ ādānanikkhepajānanaṃ sandhāya vuttaṃ, na kammavipākajānanaṃ. Yadi hi samudāgamato jāneyya, attanopi jāneyya, na cassa taṃ atthīti, tathā āha “**itthambhāvotiidaṃ cakkavāḷa**”ntiādi. Rāgayogato rāgo etassa atthīti vā rāgo, virajjanasīlo virāgī, **taṃ rāgavirāgīnaṃ. Sahassibrahmā nāma tvaṃ** cūlaniyā eva lokadhātuyā jānanto. **Tayāti** nissakke karaṇavacanaṃ. **Catuhatthāyāti** anekahatthena sāṇipākārena kātabbapaṭappamāṇaṃ dīghato catuhatthāya, vitthārato dvihatthāya pilotikāya kātum vāyamanto viya gopphake udake nimujjitukāmo viya ca pamāṇaṃ ajānanto vihaññatīti niggaṇhāti.

504. Taṃ kāyanti tadeva nikāyaṃ. **Jānitabbaṭṭhānaṃ patvāpīti** anaññasādhāraṇā mayhaṃ sīlādayo guṇavisesā tāva tiṭṭhantu, īdisaṃ lokiyaṃ parittakaṃ jānitabbaṭṭhānampi patvā. Ayaṃ imesaṃ atisayena nīcoti nīceyyo, tassa bhāvo **nīceyyanti** āha “**tayā nīcatarabhāvo pana mayhaṃ kuto**”ti.

Heṭṭhūpapattikoti uparūparito cavitvā heṭṭhā laddhūpapattiko. Evaṃ saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassetuṃ “**anuppanne buddhuppāde**”ti āha. **Heṭṭhūpapattikaṃ katvāti** heṭṭhūpapattikaṃ patthanaṃ katvā. Yathā kenaci bahūsu ānantariyesu katesu yaṃ tattha garutaraṃ balavaṃ, tadeva paṭisandhiṃ deti, itarāni pana tassa anubalappadāyakāni honti, na paṭisandhidāyakāni, evaṃ catūsu rūpajjhānesu bhāvitesu yaṃ tattha garutaraṃ chandapaṇidhiadhimokkhādivasena sābhisaṅkhāraṇa, tadeva ca paṭisandhiṃ deti, itarāni pana aladdhokāsātāya tassa anubalappadāyakāni honti, na paṭisandhidāyakāni, tannibbattitajjhānena āyatim punabbhavābhiniṃbatti hotīti āha “**tatiyajjhānaṃ paṇītaṃ bhāvetvā**”ti. **Tatthāti** subhakiṇṇabrahmaloke. Puna **tatthāti** ābhassarabrahmaloke. **Paṭhamakāleti** tasmiṃ bhava paṭhamasmiṃ kāle. **Ubhayanti** atītaṃ attano nibbattaṭṭhānaṃ, tattha nibbattiyā hetubhūtaṃ attano katakammanti ubhayaṃ. **Pamussitvā** kālassa ciratarabhāvato. **Vītināmeti paṭipajjantīti** ca tadā tassā kiriyāya pavattikkhaṇaṃ upādāya pavattamānapayogo.

Apāyesīti pāyesi. **Pipāsīti** tasite. **Ghammanīti** ghammakāle. **Sampareteti** ghammapariḷāhena pipāsāya abhibhūte. Nti pāṇiyadānaṃ. **Vatasīlavattanti** samādānavasena vatabhūtaṃ cārittasilābhāvena samāciṇṇattā sīlavattaṃ. **Suttappabuddhova anussarāmīti** supitvā pabuddhamatto viya supinaṃ tava pubbanivutthaṃ mama pubbenivāsānussatiñāṇena anussarāmi, sabbaññutaññāṇena viya paccakkhato passāmīti attho.

Karamareti vilumpitvā ānīte. **Kammasajjanti** yuddhasajjaṃ, āvudhādāyininti attho.

Enīkūlasminti enīmigabāhullena “enīkūla”nti saṅkhaṃ gate gaṅgāya tīrappadesse. **Gayhaka nīyamānanti** gayhavasena karamarabhāvena corehi attano ṭhānaṃ nīyamānaṃ.

Āvāhavivāhavasena **mittasanthavaṃ katvā**. “Evaṃ amhesu kīlantesu gaṅgeyyako nāgo kupito”ti **mayi saññampi na karontīti**. **Susukāranti** susūti pavattaṃ bheravanāganissāsaṃ.

Gahītanāvanti viheṭhetukāmatāya gatinivāraṇavasena gahitaṃ niggahitaṃ nāvaṃ. **Luddenāti** kurūrena. **Manussakappāti** nāvāgatānaṃ manussānaṃ viheṭhetukāmatāya.

Baddhacaroti paṭibaddhacariyo. Tenāha “**antevāsiko**”ti. **Taṃ nissāyevāti** raññā upatṭhiyamānopi rājānaṃ pahāya taṃ kappam antevāsīṃ nissāyeva.

Sambuddhimantaṃ vatinaṃ amaññīti ayaṃ sammadeva buddhimā vatasampannoti amaññī sambhāvesi ca.

Nānattabhāvesūti nānā viṣuṃ viṣuṃ attabhāvesu.

Addhāti ekamsena. **Mametamāyunti** mayhaṃ etaṃ yathāvuttaṃ tattha tattha bhave pavattaṃ āyuṃ. Na kevalaṃ mama āyumeva, atha kho **aññampi** sabbaññeyyaṃ **jānāsi**, na tuyhaṃ avidiṭṭaṃ nāma atthi. **Tathā hi buddho** sammāsambuddho tuvaṃ. No ce kathamayamattho ñāto? **Tathā hi** sammāsambuddhattā **eva te ayaṃ jalito** jotamāno **ānubhāvo obhāsayaṃ** sabbampi **brahmalokaṃ** obhāsento dibbamāno **tiṭṭhatīti** satthu asamasamataṃ pavedesi.

Pathavattenāti pathavīattena. Tenāha “**pathavīsabhāvenā**”ti. Ettha ca yasmā – “sabbasaṅkhārasamathoti”ādinā (mahāva. 7; dī. ni. 2.64, 67; ma. ni. 1.281; sam. ni. 1.172) sādharmaṇato, “yattha neva pathavī”ti asādharmaṇato ca pathaviyā asabhāvena nibbānassa gahetabbatā atthi, taṃ nivattetvā pathaviyā anaññasādharmaṇaṃ sabhāvaṃ gahetuṃ “**pathaviyā pathavattenā**”ti vuttaṃ. **Nāpahosinti** na pāpuṇiṃ. Idha pathaviyā pāpuṇanaṃ nāma “etaṃ mamā”tiādinā gahaṇanti āha “**taṇhādīṭṭhimānaggāhehi na gaṇhi**”nti.

Vādītāyāti vādasīlatāya. **Sabbanti akkharaṃ niddisitvāti** “sabbam kho ahaṃ brahme”tiādinā bhagavatā vuttaṃ sabba-saddaṃ – “sace kho te mārissa sabbassa sabbattena ananubhūta”nti paccanubhāsanavasena niddisitvā. **Akkhara dosaṃ gaṇhantoti** bhagavatā sakkāyasabbaṃ sandhāya sabba-sadde gahite sabbasabbavasena tadatthaparivattanena sabba-saddavacanīyatāsamaññena ca dosaṃ gaṇhanto. Tenāha “**satthā panā**”tiādi. Tattha yadi sabbam ananubhūtaṃ “natthi sabba”nti loke anavasesaṃ pucchati. Sace sabbassa sabbattena anavasesasabhāvena ananubhūtaṃ appattaṃ, taṃ gaganakusumaṃ viya kiñci na siyā. **Athassa ananubhūtaṃ atthīti** assa sabbattena ananubhūtaṃ yadi atthi, “sabba”nti idaṃ vacanaṃ micchā, sabbam nāma taṃ na hotīti adhippāyo. Tenāha “**mā heva te rittakamevā**”tiādi.

Ahaṃ sabbañca vakkhāmi, ananubhūtañca vakkhāmīti ahaṃ “sabba”nti ca vakkhāmi, “ananubhūta”nti ca vakkhāmi, ettha ko dosoti adhippāyo. **Kāraṇaṃ āharantoti** sabbassa sabbattena ananubhūtaṃ atthibhāve kāraṇaṃ niddisanto. **Vijānitabbanti** maggaṃ pappaccavekkhaṇāññehi viṣesato sabbasaṅkhatavisiṭṭhatāya jānitabbam. **Anidassananti** idaṃ nibbānassa sanidassanaduke dutiyapadasahitā dassananti adhippāyena “**cakkhaviññāssa āpāthaṃ anupagamanato anidassanaṃ nāmā**”ti vuttaṃ. Sabbasaṅkhatavidhuratāya vā natthi etassa nidassananti **anidassanaṃ**. Natthi etassa antoti **anantaṃ**. Tena vuttaṃ “**tayida**”ntiādi.

Bhūtānīti paccayasambhūtāni. **Asambhūtanti** paccayehi asambhūtaṃ, nibbānanti attho. Apabhassarabhāvaṇaṃ sabbaso abhāvā sabbato pabhāti **sabbatopabhaṃ**. Tenāha “**nibbānato hī**”tiādi. Tathā hi vuttaṃ – “tamo tattha na vijjati”ti. (Netti. 104) **pabhūtamevāti** pakatṭhabhāvena ukkatṭhabhāvena vijjamānameva. Arūpībhāvena adesikkatā sabbato pabhavati vijjatīti **sabbatopabhaṃ**. Tenāha “**puratthimadisāsū**”tiādi. Pavisanti etthāti pavisaṃ, tadeva sa-kārassa bha-kāraṃ, vi-kārassa ca lopaṃ katvā vuttaṃ “**pabha**”nti. Tenāha “**tiṭṭhassa nāma**”nti. **Vādaṃ patitṭhapesīti** evaṃ mayā sabbañca vuttaṃ, ananubhūtañca vuttaṃ, tattha yaṃ tayā adhippāyaṃ ajānantena sahasā appaṭisaṅkhāya dosaggaṇaṃ, taṃ micchāti brahmānaṃ niggaṇhanto bhagavā attano vādaṃ patitṭhapesi.

Gahitagahitanti “idaṃ nicca”ntiādinā gahitagahitaṃ gāhaṃ. Tattha tattha dosadassanamukhena niggaṇhantena **satthārā vissajjāpito kiñci gahetabbam** attano paṭisaraṇaṃ **adivā** parājayaṃ paṭicchadetum **laṭitakamkātukāmo** vādaṃ pahāya iddhiyā

pāṭihāriyalīlam dassetukāmo. **Yadi sakkosi mayham antaradhāyitum**, na pana sakkhissasīti adhippāyo. **Mūlapaṭisandhim gantukāmoti** attano pākatikena attabhāvena ṭhātukāmo. So hi paṭisandhikāle nibbattasadisatāya mūlapaṭisandhīti vutto. **Aññesanti** heṭṭhā aññakāyikānaṃ brahmūnaṃ. **Na adāsī** abhisāṅkhatakāyenevāyaṃ tiṭṭhatu, na pākatikarūpenāti cittaṃ uppādesi. Tena so abhisāṅkhatakāyaṃ apanetum avisahanto attabhāvapaṭicchādakaṃ andhakāraṃ nimminitum ārabhi. Satthā taṃ taṃ viddhamseti. Tena vuttam **“mūlapaṭisandhim vā”**tiādi.

Bhavevāhanti bhava eva aham. Ayañca eva-saddo atṭhānapayuttoti dassento āha **“aham bhava bhayaṃ disvāyevā”**ti, sabbasmim bhava jātiādibhayaṃ nānacakkhunā yāthāvato disvā. **Sattabhavanti** sattasaṅkhātāṃ bhavaṃ. Kammabhavapaccaye hi upapattibhave sattasamaññā. **Vibhavanti** vimuttim. Pariyesamānampi upāyassa anadhigatattā **bhaveyeva disvā**. **Bhavañca vibhavesinaṃ** vibhavaṃ nibbutim esamānānaṃ sattānaṃ bhavaṃ, bhavesu uppattiñca disvāti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo. **Na abhivadinti** “aho vata sukha”nti evaṃ abhivadāpanākārābhāvato na abhinivisim, lakkhaṇavacanametam. Gāhattho eva vā abhivāda-saddoti āha **“nābhivadi”**nti, **“nagavesi”**nti. **Bhavaggahaṇenettha** dukkhasaccaṃ, **nandīgahaṇena** samudayasaccaṃ, **vibhavaggahaṇena** nirodhasaccaṃ, **nandiñca na upādiyinti** iminā maggasaccaṃ pakāsītanti āha **“iti cattāri saccāni pakāsento”**ti. Tadidaṃ catunnaṃ ariyasaccānaṃ gāthāya vibhāvanadassanaṃ. Satthā pana tesam brahmūnaṃ ajjhāsayanurūpaṃ saccāni vitthārato pakāsento vipassanaṃ pāpetvā arahattena desanāya kūṭam gaṇhi. Te ca brahmāno keci sotāpattiphale, keci sakadāgāmiphale, keci anāgāmiphale, keci arahatte ca patitṭhahimsu. Tena vuttam **“saccāni pakāsento satthā dhammaṃ desesi”**tiādi. **Acchariyajātāti** sañjātacchariyā. **Samūlam bhavanti** taṇhāvijjāhi samūlam bhavaṃ.

505.Mamavasam ativattitānīti sabbaso kāmādhātusamatikkamanapaṭipadāya mayham visayaṃ atikkamitāni. Katham panāyaṃ tesam ariyabhūmisamokkamaṃ jānātīti? Nayaggāhato – “samaṇo gotamo dhammaṃ desento saṃsāre ādīnavaṃ, nibbāne ca ānisamsam pakāsento veneyyajānaṃ nibbānaṃ diṭṭhameva karoti, tassa desanā avañjhā amoghā indena vissatṭhavajirasadisā, tassa ca āṇāya ṭhitā saṃsāre na dissantevā”ti nayaggāhena anumānena jānāti. **Sace tvam evam anubuddhoti** yathā tvam paresam saccābhisambodham vadati, evam tvam attano anurūpato sayambhuññāna buddho dhammaṃ paṭivijjhitvā ṭhito. **Tam dhammaṃ mā upanayasīti** tayā paṭividdhadhammaṃ mā sāvakaṃ paṭivedham pāpesi. **Idanti** idaṃ anantaraṃ vuttam brahmaloke patitṭhānaṃyeva sandhāya māro vadati, te dassento **“anuppanne hi”**tiādimāha. Apāyapaṭitṭhānaṃ pana ājīvakanigaṇṭhādipabbajjam upagate titthakare, ye keci vā pabbajitvā micchāpaṭipanne jane sandhāya vadati. **Anuppanneti** asaṅjāte, appatteti attho. **Anullapanatāyāti** yathā māro upari kiñci uttaraṃ lapitum na sakkoti, evam tathā uttarabhāsanena. **Nimantanavacanenāti** viññāpanavacanena. Brahmaṃ seṭṭham nimantaṃ, brahmuno vā nimantaṃ ettha atthīti **brahmanimantaṃ**, suttaṃ. Yaṃ panettha atthato avibhattam, taṃ suviññeyyameva.

Brahmanimantanikasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanaṃ samattā.

10. Māratajjanīyasuttavaṇṇanā

506.Koṭṭhamanupaviṭṭhoti āsayo vaccaguttatṭhānatāya koṭṭham, tassa abbhantarañhettha koṭṭham. Anurūpo hutvā pavitṭho anupaviṭṭho. Sukhumañhi tadanucchavikaṃ attabhāvaṃ māpetvā ayaṃ tattha pavitṭho. **Garugaro viyāti** garukagaruko viya. U-kārassa hi o-kāraṃ katvā ayaṃ niddeso, ativiya garuko maññeti attho. Garugaru viya icceva vā pāṭho. Māsabhataṃ māso uttarapadalopena, māsabhataṃ ācittaṃ pūritaṃ **māsācittaṃ maññe**. Tenāha **“māsabhataṃ bhuttassa kucchi viyā”**ti.

Uttarapadalopena vinā atthaṃ dassetuṃ “**māsapūritapasibbako viyā**”ti vuttaṃ. **Tintamāso viyāti** tintamāso pasibbako viya. Kiṃ nu kho etaṃ mama kucchiyaṃ pubbaṃ bhārikattaṃ, kiṃ nu kho kathaṃ nu kho jātanti adhippāyo? **Upāyenāti** pathena ñāyena. Byatirekato panassa anupāyaṃ dassetuṃ “**sace panā**”tiādi vuttaṃ. Attānameva vā sandhāya “**mā tathāgatam vihesesī**”ti āha. Yathā hi ariyaśaṅgho “tathāgatam devamanussapūjitaṃ, saṅghaṃ namassāma suvatthi hotū”tiādīsu (khu. pā. 6.18; su. ni. 241) **tathāgatoti** vuccati, evaṃ tappariyāpannā ariyapuggalā, yathā ca purimakā dutiyaaggasāvakā kappānaṃ satasahassādhikaṃ ekaṃ asaṅkhyeyyaṃ pāramiyo pūretvā āgatā, ayampi mahāthero tathā āgatoti **tathāgatoti**. **Patiaggaḷeva aṭṭhāsīti** aggaḷassa bahibhāge aṭṭhāsī.

507. Rukkhadevatā nāma cātumahārājikesu nihīno kāyo, tasmā nesam manussagandho paricitattā nātijegucchoti āha “**ākāsaṭṭhadevatāna**”nti. **Ābādham karotīti** dukkham janeti. **Nāgarikoti** sukumāro. **Paricokkhoti** sabbaso sucirūpo. **Ñātikoṭīti** ñātibhāgaṃ. Anādimati hi saṃsāre ñātibhāgarahito nāma satto kassacipi natthīti adhippāyo. **Idanti** “so me tvam bhāgineyyo hosī”ti idaṃ vacanaṃ. **Paveṇivasenāti** tadā mayham bhāgineyyo hutvā idāni māraṭṭhāne ṭhitoti imissā paveṇiyā vasena vuttaṃ. Aññassa vā vesamaṃ dhuro **vidhuro**. Tenāha “**aññehi saddhiṃ asadiso**”ti. **Appadukkhenāti** sukheneva. Panthānaṃ avanti gacchantīti **pathāvino**. **Ettakenāti** ettāvatā citakasannisayena. **Udakaleṇanti** udakanissandanaleṇaṃ. **Samāpattitoti** nirodhasamāpattito. **Samāpattiphalaṃ** nirodhasamāpattiphalaṃ.

508. **Dasahi akkosavatthūhīti** dasahipi akkosavatthūhi, tato kiñci ahāpentā. **Paribhāsathāti** garahatha. **Ghaṭṭethāti** anūnāhi kathāhi imesu ovijjhatha. **Dukkāpethāti** citte dukkham janetha. **Etesanti** tesam bhikkhūnaṃ tumhākaṃ akkosanādīhi bhikkhūnaṃ kilesuppattiyā. Tenettha **dūsī māro** otāraṃ labhati nāmāti adhippāyo. Upaṭṭhātabbaṃ ibham arahantīti ibbhā, hatthibhaṇḍakā, hīnaṅgīvikatāya hete ibbhā viyāti **ibbhā**, te pana sadutiya kavaseṇa “**gahapatikā**”ti vuttā. **Kaṇhāti** kaṇhābhijātikā. Pādato jātattā **pādānaṃ apaccā**. **Ālasiyajātāti** kasivaṅgijjādikkammaṃ akaraṇena saṅjātālasiyā. **Gūthaniddhamanapanālīti** vaccakūpato gūthassa nikkhamapadeso.

Manussānaṃ akusalaṃ na bhaveyya tesam tādīsāya abhisandhiyā abhāvato. Āvesakassa ānubhāvena āviṭṭhassa cittasantati viparivattatīti vuttovāyamattho. **Visabhāgavatthuntī** bhikkhūnaṃ santike itthirūpaṃ, bhikkhunīnaṃ santike purisarūpanti īdisaṃ, aññaṃ vā pabbajitānaṃ asārūpaṃ visabhāgavatthum. **Vippaṭṭisārāmmaṇanti** passantānaṃ vippaṭṭisārassa paccayaṃ. **Lepayaṭṭhinti** lepalittaṃ vākurayaṭṭhiṃ.

510. **Somanassavasenāti** gehassitasomanassavasena. **Aññathattanti** uppilāvitattaṃ. **Purimanayenevāti** “sace māro manussānaṃ sarīre adhimuccitvā”tiādīnaṃ pubbe vuttanayena. Yadi mārova tathā kareyya, manussānaṃ kusalaṃ na bhaveyya, mārasseva bhaveyya, sarīre pana anadhimuccitvā tādīsaṃ pasādanīyaṃ pasādavatthum dassesī. Tenāha “**yathā hī**”tiādi.

511. **Asubhasaññāparicitenāti** sakalaṃ kāyaṃ asubhanti pavattāya saññāya sahaṅgatajjhānaṃ asubhasaññā, tena paricitenā paribhāvitenā. **Cetasā** cittena. **Bahulanti** abhiṅgaṃ. **Viharatoti** viharantassa, asubhasamāpattibahulassatī attho. **Patilīyatīti** saṅkucati tattha paṭikūlatāya saṅghitattā. **Patikuṭatīti** apasakkati. **Pativattatīti** nivattati. Tato eva **na sampasāriyati**. **Rasataṅhāyāti** madhurādirasavisayāya taṅhāya.

Sabbaloke anabhiratisaññāti tīsupi bhavesu aruccanavasena pavattā vipassanābhāvanā. Nibbidānupassanā hesā. **Lokacitresūti** hatthiassarathapāsādakūṭāgārādibhedesu ceva āramāraṇeṇyakkādibhedesu ca loka cittavacittesu. **Rāgasantāni** vūpasantarāgāni. **Dosamohasantāni** etthāpi eseva nayo. Imesaṃ evaṃ kammaṭṭhānaggahaṇaṃ sabbesaṃ sappāyabhāvato.

512.Sakkharamgahetvāti sakkharāsīsenā tattakam bhinnapāsānamuttḥinti āha “**antomuttḥiyam tiṭṭhanapamaṇam pāsāṇa**”nti. Mutṭhipariyāpannanti attho. Ayañhi pāsāṇassa hetṭhimakoṭi. **Hatthināgoti** mahāhatthī. Mahantapariyāyo **nāga**-saddoti kecī. Ahināgādito vā visesanattham hatthināgoti vuttam. Sakalasarīrenea nivattivā apalokesīti vuttamattham vivaritam “**yathā hī**”tiādi vuttam. **Na vāyanti** ettha **vā**-saddo avadhāraṇatthoti āha “**neva pamāṇam aññāsī**”ti. **Sahāpalokanāyāti ca vacanatoti** iminā vacanena imam vacanamattam gahetvāti adhippāyo. **Uḷāreti** uḷāraguṇe. Bhagavantañhi ṭhapetvā natthi tadā sadevake loka tādiso guṇavisesayuttoti.

Visum visum paccattavedaniyo ayasūlena saddhim bhūtāni cha phassāyatanāni etassāti cha phassāyatanam, dukkham. Tam ettha atthīti **cha phassāyataniko**, nirayo. Tenāha “**chasu phassā...pe... paccayo**”ti. Samāhanatīti samāhato, anekasatabhedo saṅkusamāhato ettha atthīti **saṅkusamāhato**, nirayo. Visapaccayatāya vedanāya ṭhitoti vedaniyo, kāraṇākārakena vinā paccattam sayameva vedaniyoti **paccattavedaniyo**. **Ayasūlena saddhim ayasūlanti** pādapadesato paṭṭhāya nirantaram abhihanānavasena āgatena paṇṇāsāya janehi gahitena ayasūlena saha sīsapadesato paṭṭhāya āgatam. Ayasūlabhāvasāmaññena cetam ekavacanam, satamattāni patitāni sūlāni. **Iminā te ṭhānena cintetvāti** nissitavohārena nissayam vadati. **Evam vuttanti** “tadā jāneyyāsi vassasahassam me niraye paccamānassā”ti evam vuttam. **Vuṭṭhānimanti** vuṭṭhāne bhavam, antimanti attho. Tenāha “**vipākavuṭṭhānavedana**”nti, vipākassa pariyosānam vedananti attho. **Dukkhatarā hoti** padīpassa vijjhāyanakkhaṇe mahantabhāvo viya.

513.Ghaṭṭayitvā pothetvā. **Pāṭiyekavedanājanakāti** paccekam mahādukkhasamuppādakā. Ayato apagato **nirayo**, so **devadūtasuttana** (ma. ni. 3.261) dīpetabbo. Atthavaṇṇanā panassa parato sayameva āgamissati. Imam pana atītavatthum āharitvā attano ñāṇānubhāvādīpanamukhena mārām santajjento mahāthero “**yoetamabhijānāti**”ti gāthamāha. Tassattho – **yo** mahābhiñño **etaṃ** kammaṃ kammaphalañca hatthatale ṭhapitam āmalakam viya abhimukham katvā paccakkhato jānāti. Sabbaso bhinnakilesatāya **bhikkhu** sammāsambuddhassa aggasāvako, **tādisam** uḷāraguṇam **āsajja** ghaṭṭayitvā ekantakālakehi pāpadhammehi samannāgatattā **kaṇha** mārā āyatim mahādukkham vindissasi.

Udakam vatthum katvāti tattha nibbattanakasattānam sādharāṇakammaphalena mahāsamuddaudakameva adhiṭṭhānam katvā. Tathā hi tāni kappatṭhitikāni honti. Tenāha “**kappatṭhāyino**”ti. **Tesanti** vimānānam. **Etaṃ** yathāvuttavimānavatthum tāsam accharānam sampattim, tassa ca kāraṇam attapaccakkham katvā **jānāti**. **Pādaṅgutṭhena kampayīti** pubbārāme visākhāya mahāupāsikāya kārītam sahasagabbhapaṭimaṇḍitamahāpāsādam attano pādaṅgutṭhena kampesi. Tenāha “**idaṃ pāsādampanasuttana dīpetabba**”nti. Idanti “yo vejayanta”nti imissā gāthāya atthajātam **cūḷatanhāsāṅkhayavimuttisutteneva** (ma. ni. 1.393) **dīpetabbaṃ**.

Tassa brahmaṇassa tathācintanasamanantaramēva tasmim brahmaloke sudhammam brahmasabham gantvā. **Tepīti** mahāmoggallānādayo. **Paccekam disāsūti** mahāmoggallānatthero puratthimadisāyam, mahākassapatthero dakkhiṇadisāyam, mahākappinatthero pacchimadisāyam, anuruddhatthero uttaradisāyanti evam cattāro therā brahmaparisamatthake majjhe nisinnassa bhagavato samantato catuddisā nisīdīmsu. **Gāthā vuttāti** “yo brahman paripucchati”ti gāthā vuttā. **Aññatarabrahmasuttanāti** – “tena kho pana samayena aññatarassa brahmuno evarūpaṃ pāpakam ditṭhigatam uppannam hoti”tiādinā (sam. ni. 1.176) mahāvagge āgatena aññatarabrahmasuttana.

Jhānavimokkhena phusīti jhānavimokkhasannissayena abhiññāṇāna phassayī. Vananti jambudīpaṃ aphassayīti sambandho. Jambudīpo hi vanabahulatāya idha “vana”nti vutto. Tenāha “jambusaṇḍassa issaro”ti. **Pubbavidehānam dīpanti** pubbavidehavāsīnam

dīpaṃ, pubbavidehadīpanti attho. **Bhūmisayā narā** nāma aparagoyānakā uttarakurukā ca. Yasmā te gehapariggahābhāvato bhūmiyaṃyeva sayanti, na pāsādādīsu. **Paṭilabhīti** uppādesi. **Etaṃ āsaṃ mā akāsīti** esā yathā pubbe dūsīmārassa, evaṃ tuyhaṃ āsā dīgharattaṃ anathāvahā, tasmā edisaṃ āsaṃ mā akāsīti mārassa ovādaṃ adāsi. Sesam sabbattha suviññeyyameva.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Māratajjanīyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca cūlayamakavaggavaṇṇanā.

Mūlapaññāsaṭīkā samattā.

Dutiyo bhāgo niṭṭhito.